

YUSUF el-KARADAVÎ

öncelikler fıkhı

Öncelikler Fıkhı

Prof. Dr. YUSUF el-KARADAVÎ

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2007

Sertifika no: 0207-34-007609

İZ YAYINCILIK: 530

İslâm klasığı dizisi: 51

ISBN 978-975-355-664-4

İstanbul, 2007

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul

telefon: (212) 5207210

faks: (212) 5115791

www.iz.com.tr

e-posta: bilgi@iz.com.tr

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Şenyıldız Matbaası; Gümüşsuyu Caddesi No:3 Topkapı-İstanbul

Prof. Dr. YUSUF el-KARADAVÎ

Öncelikler Fıkhı

Fıkhü'l-evleviyyât

Türkçesi:

Doç. Dr. Abdullah Kahraman

YUSUF MUSTAFA el-KARADAVÎ; 1926'da Mısır'da doğdu. On yaşına gelmeden hafız oldu. Yüksek öğrenimini 1953 yılında Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesinde tamamladı. 1954'te öğretim üyeliği sertifikası alan Karadavî, 1960 yılında aynı fakültenin Ulûmü'l-Kur'ân ve's-Sünne Bölümünde yüksek lisansını, 1973'te ise "Fikhu'z- Zekat" başlıklı çalışmasıyla doktorasını bitirdi. Mezuniyetinden sonra Ezher'de vakıflarla ilgili dinî işleri denetleyen kurum ile İslam Kültürü İdaresinde çalıştı. Daha sonra Dinî İlimler Enstitüsü müdürü olarak Katar'a tayin edildi. Burada Eğitim ve İslami İlimler (Külliyetü's-Şerî'a) Fakültelerinin kurulması görevi de kendisine verildi. Karadavî burada İslami İlimler Fakültesinin dekanı, kuruluşunu üstlendiği Sünen ve Siret Araştırmaları Merkezinin müdürü oldu. Karadavî halen bu görevini sürdürmektedir. Karadavî geçmiş ile gelecek, muhafazakârlık ile yenilikçilik arasında "ortayolculuk" (vasatiye) diye anılan akımın önde gelen temsilcilerindendir. Eserlerinde nazariyatın yanında aksiyona da yer veren yazar, dengeli bir İslam anlayışının gelişip yerleşmesi için çaba sarf etmektedir. "Sünnetin fıkhi", "makâsıt fıkhi", "öncelikler fıkhi" gibi kavramsallaştırmaları ve bu çerçevede yazdığı eserleri, İslam'ın sabit prensipleri ile asrın değişen olguları arasında bir denge kurmaya yönelik çabasının ürünüdür. Bu sebeple, bugün de faydalı olan eski görüş ve uygulamalara sahip çıkar, günümüzde içtihat edilmesi gereken konularda içtihat eder, yeniliklere açık kapı bırakır. Karadavî, birbirini tamamlayan ve her biri Müslümanların temel problemleriyle ilgili sekse-nin üzerinde eser kaleme almıştır. Yazdığı makalelerin sayısı ise hayli fazladır. İslam ülkelerinin pek çoğunu gezip buralarda ilmi kongre ve konferanslara katılan, çok sayıda ödül alan ve önemli İslami kuruluşların üyesi olan yazarın birçok kitabı onlarca baskı yapmış ve farklı dillere çevrilmiştir. Türkçeye çevrilen eserlerinden bazıları şunlardır:

Çağımız Meselelerine Fetvalar (7 cilt), çev. Vahdetin İnce, Tahir, Ravza, 1994; *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Olarak Sünnet*, çev. Özcan Hıdır, Yörünge; *İslam Hukukunda Zekat* (2 cilt), çev. İbrahim Sarmış, Kayhan, 1984; *İbadet*, çev. Hüsamettin Cemal, Kalem, 1986; *Muhavvid*; *Tevhidin Hakikati*, çev. Mustafa Özel, Özgün, 1991; *Hasan el-Benna Mektebi*, çev. Galip Yavuz ve Süleyman Koçak, İlke, 1992; *Hiz. Peygamber ve İlim*, çev. Dilaver Selvi, Şule, 1993; *Müslümanın Temel Kültürü*, çev. M. Ali Seraceddin, Risale, 1995, 2004; *İhtilaflar Karşısında İslami Tavr*, çev. Osman Arpaçukuru, İlke, 1996, 2004; *İslam Hukuku -Evrensellik Süreklilik-*, çev. Yusuf Işıcık ve Ahmet Yaman, Marifet, 1997; *Tekfirde Aşırılık*, çev. M. Salih Geçit, Şura, 1998, Ağaç, 2006; *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Rey, 1998, Yeni Zamanlar, 2004; *Alim ve Tağut*, çev. Ahmet Pakalın, Bengisu, 1998; *Sosyal Hayatta İslami Terbiye*, İlke, 2002; *İman ve Hayat*, çev. Abdülvahap Öztürk, Hilal, 2003; *İslamda Helal ve Haram*, çev. Ramazan Nazlı, Hilal, 2005; *İman ve İslamda İtidal -İzz. Bin Abdisselam-*, çev. Mehmet Yolcu, Çıra, 2006; *İslam ve Sanat*, çev. Hamza Tekin, Aşşayan, 2006; *Öncelikler Fıkhi*, çev. Abdullah Kahraman, İz, 2007.

ABDULLAH KAHRAMAN (Doç. Dr.); 1964'te Bayburt'ta doğdu. 1987 yılında Üsküdar İmam-Hatip Lisesi'nden, 1991'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik yaptı. Bu arada Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslam Hukuku alanında yüksek lisans (1994) ve doktorasını (1997) tamamladı. 1994 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı, 1998 yılında yardımcı doçentliğe, 2002 tarihinde de doçentliğe yükseldi. Halen aynı fakültede çalışmaktadır. 2004-2007 yılları arasında Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde misafir öğretim üyesi ve dekan yardımcısı olarak çalıştı. Kendi alanı ile ilgili yurtiçi ve yurtdışında yayımlanmış çok sayıda makalesi, sempozyum bildirileri ve kitapları bulunmaktadır. Arapça, Farsça ve İngilizce bilmektedir.

İçindekiler

Mütercimın Önsözü	9
Giriş	11

[I]	
ÜMMETİMİZİN ÖNCELİKLER FIKHINA İHTİYACI	
Giriş	13
Ümmetimizin Öncelikler Fıkına Bugün Olan İhtiyacı	21
Ümmet Arasında Öncelikler Terazisinin Bozulması	21
Günümüzde Dindarların Öncelikler Fıkını İhlali	23

[II]	
ÖNCELİKLER FIKHİNİN	
   DİĞER FIKIH ÇEŞİTLERİYLE İLİŞKİSİ	
Öncelikler Fıkının Dengeler Fıkıyla İlişkisi	35
Maslahatlar Arasındaki Denge	37
Mefsedetler veya Zararlı Şeyler Arasındaki Denge	39
Çatışma Anında Maslahat ve	
Mefsedetler Arasında Denge Kurmak	39
Maslahat ve Mefsedetlerin Nasıl Bilineceği	40
İzzüddin b. Abdisselam'ın Bu konudaki Sözleri	
Dünya ve Ahiretin Maslahat ve Mefsedetlerinin Nasıl Bilineceği	44
Kavâidu'l-Ahkâm Kitabının Yazılmasındaki Maksat	45
Öncelikler Fıkının Makâsıd Fıkı ile Alakası	45
Öncelikler Fıkı'nın Nass Fıkı ile Alakası	47

[III]	
NİTELİĞİ NİCELİĞİN ÖNÜNE GEÇİRMEK	
	49

İLİM ve FİKİR ALANINDAKİ ÖNCELİKLER	65
Bilgiyi Amele Öncelemek	67
<i>Siyasî, Askerî ve Yargıyla İlgili Her Türü</i>	
<i>Öncü Amelde İlim Şarttır</i>	71
<i>Müftü İçin Bilginin Zorunlu Oluşu</i>	72
<i>Davetçi ve Eğitimi için Bilginin Zorunlu Oluşu</i>	74
<i>Anlamayı Ezberciliğe Öncelemek</i>	76
<i>Maksatları Görünenlere (zâhire) Öncelemek</i>	80
İctihadın Taklide Öncelenmesi	82
<i>Dünya İşlerinde Etüd ve Planlamaya Öncelik Verme</i>	83
<i>Fıkıhî Görüşler Arasında Öncelik</i>	85
<i>Katî ve Zannî Arasında Fark Gözetmek</i>	85

FETVÂ ve DAVET ALANINDAKİ ÖNCELİKLER

Hafifletme ve Kolaylaştırmayı Ağırlaştırma ve	
Zorlaştırmaya Öncelemek	93
<i>Olağanüstü/Acil Zarûretlerin Bulunduğunu Kabul Etmek</i>	102
<i>Yere ve Zamana Göre Fetvayı Değiştirmek</i>	102
<i>Tedric Yöntemine Riayet Etmek</i>	105
<i>Müslümanın Kültürünü Tashih Etmek</i>	107
<i>Şaşmaz Kıtas, Kur'ân'ın Önem Verdiğine Önem Vermektir</i>	109

AMEL (UYGULAMA) SAHASINDAKİ ÖNCELİKLER

Başkasına Tesiri Olan Ameli Kendi Yörüngesinde	
<i>Kalana Tercih Etmek</i>	116
<i>Faydası Uzun ve Tesiri Kalıcı Olan Amele Öncelik Vermek</i>	120
<i>Fitne Zamanlarında Amele Öncelik Vermek</i>	122
<i>Kalp ile Yapılan Ameli Azalarla Yapılana Öncelemek</i>	124
<i>Yere, Zamana ve Duruma Göre</i>	
<i>Daha Faziletli Olanın Değişmesi</i>	129
<i>Dünyevî İşlerde Üstünlük</i>	130
<i>En Üstün İbadetler</i>	132

EMREDİLENLER ALANINDAKİ ÖNCELİKLER	139
Usûlü (Prensipleri) Furû'a (Detay Hükümlere) Öncelemek	141
Farzları, Sünnet ve Nâfilelere Öncelemek	144
Sünnet ve Müstehaplar Konusunda	
Müsâmahakâr Davranmak	146
Farzları Bırakıp Sünnetlerle Meşgul Olma Hatası	149
İmam Râgıb'ın Aydınlatıcı Sözleri	151
Farz-ı Aynı Farz-ı Kifâyeye Öncelemek	152
Farz-ı Kifâyeler Farklılık Arz eder	154
Kul Haklarını Sırf Allah Hakkı Olan Hususlara Öncelemek	155
Toplunun Haklarını Fertlerin Haklarına Öncelemek	158
Topluma ve Ümmnete Aidiyeti (Velâyet) Kabile ve Ferdine Öncelemek	161
Ümmetin Fertlerine Cemaat Ruhu Aşılacak	165

YASAKLAR ALANINDAKİ ÖNCELİKLER	169
İlhâd ve Cühûd Tarzındaki İnkâr	171
Şirk İnkârı	172
Ehl-i Kitabın İnkârı	174
Dinden Dönenlerin İnkârı	
Nifak Şeklindeki İnkâr	180
Küfür, Nifak ve Şirkin Küçüğü İle Büyüğü Arasındaki Fark	181
Büyük ve Küçük İnkâr (Küfür)	182
Büyük ve Küçük Şirk	187
Büyük ve Küçük Münâfıklık (Nifak)	189
Büyük Günahlar (Kebâir)	191
Kalbe Ait Büyük Günahlar	193
Adem ve İblisin Günahı	193
Kibrin (Büyükleme) Helak Ediciliği	195
Kin ve Kıskançlık (Hased)	196
Boyun Eğilen Cimrilik	198
Peşinden Gidilen Hevâ ve Heves	199
Kişinin Kendini Beğenmesi	200
Nefret Edilen Riyâ (Gösteriş)	201
Dünyayı Aşırı Sevmek ve Hedef Edinmek	203
Mala, Şana, Şöhrete, Makam ve Mevkiye Düşkünlük	204
Haram Kılınan Küçük Günahlar	206
Amel ve İtikad Konularındaki Bidatlar	215
Şüpheliler	218
Mekrûhlar	227

ISLAH ALANINDAKİ ÖNCELİKLER

Sistemlerden Önce Nefisleri Değiştirmek	231
<i>Cihattan Önce Eğitim</i>	235
<i>Eğitim Neden Önceliklidir?</i>	242
<i>Fikir Mücadelesine Öncelik Verilmesi</i>	244
<i>Orta Yol Akımının Görevi</i>	247

KÜLTÜRÜMÜZDE ÖNCELİKLER FIKHI

<i>İhramlı Kimsenin Sinek Öldürmesini Soranlar!</i>	257
<i>İmam Gazâlî ve Öncelikler Fikhi</i>	269
<i>Öncelikler Fikhi'na Katkıda Bulunan Diğer Alimler</i>	277
<i>İbn Teymiyye ve Öncelikler Fikhi</i>	277

**MODERN ÇAĞIN ISLAHATÇILARININ DA
ETLERİNDE ÖNCELİKLER FIKHI**

<i>İmam İbn Abdulvehhâb</i>	293
<i>Albay Muhammed Ahmed el-Mehdî</i>	
<i>Seyyid Cemaliüddin el-Efgânî</i>	
<i>İmam Muhammed Abduh</i>	294
<i>İmam Hasan el-Bennâ</i>	295
<i>İmam Mevdûdî</i>	299
<i>Şehit Seyyid Kutup</i>	300
<i>Üstad Muhammed Mübarek</i>	306
<i>Şeyh Gazâlî</i>	

Mütercimim Önsözü

Islam dini, insanlar için hayat, huzur, barış, esenlik ve yaşama biçimi olsun diye Yüce Allah tarafından gönderilmiştir. Dinimizden beklenen ve hedeflenen güzelliklerin elde edilebilmesi onun iyi ve doğru anlaşılmasına bağlıdır. Dinin iyi ve doğru anlaşılmasının en önemli esaslarından birisi, getirdiği ilkeler arasındaki öncelik ve sonralık sırasının (emir ve nehiy hiyerarşisinin) isabetli tespit edilmesidir. Dinimiz neye ne kadar değer veriyorsa biz de o kadar değer vermeliyiz. Dinimizin getirdiği ilkeler arasındaki öncelik sırasına mutlaka riayet etmek durumundayız. Bu yapılmadığı zaman dini anlamada pek çok yanlışlar, aşırılıklar, sapmalar ve dengesizlikler meydana gelebilir.

Müellif Karadavî, “Fıkhu’l-evleviyyat” adını verdiği bu eserinde dinî hükümler arasındaki öncelik ve sonralık sırasını tespit etmeye çalışmıştır. Onun tespitine göre de dinin doğru anlaşılmasının en temel esaslarından biri, söz konusu önceliğin gözetilmesidir. Müellif eserinde inceleme anlayışının gerekliliğini ispat etmiş, bu anlayışın ihmal edilmesinin kötü sonuçlarına işaret etmiş ve pek çok alandaki önceliğe örneklerle yer vermiştir. Kendi ifadesiyle bu eser Kur’an ve Sünnet verilerinin ışığında kaleme alınmıştır. Müellif İslamın anlaşılması için hayati öneme sahip olan bu konuyu elden geldiği kadar güzel ve doyurucu tarzda işlemiştir.

Müellifin eseri için tercih ettiği “Fıkhu’l-evleviyyat” isminin Türk okuyucuları tarafından istenilen tarzda anlaşılamayacağını düşünerek tercümeyle “Öncelikler Fıkıhı” adını verdik. Eseri tercüme ederken müellifin üslubuna büyük ölçüde sadık kalmaya gayret gösterdik. Kaynaklarını bulamadığımız az sayıda hadis olsa da, müellifin kaynağını belirtmediği hadislerin kaynaklarını gösterdik.

Böylesine önemli bir konuda doyurucu bir eser yazan sayın müellifi minnetle anıyor, eserin Türk okuyucusunun kültür dünyasında önemli bir boşluğu dolduracağını düşünüyor, böyle bir eserin tercümesine muvaffak kıldığı için Rabbi-me şükrediyor ve hayırlı olmasını diliyorum.

Doç. Dr. Abdullah KAHRAMAN
2006-BAKÜ

Giriş

Hamd, sâlih amellerin ancak lütfuyla tamamlandığı Allah'a aittir. Bu nimetlere bizi ileten O'dur. Allah bize hidayet vermezse biz doğruyu bulamayız. Allah'ın salat ve selamı, âlemleri hidayete erdiren Rahmeti'ne yani efendimiz, önderimiz, örneğimiz, sevgilimiz Muhammed'e, âilesine, ashabına ve kıyamete kadar onları hakkıyla (iyilikle) takip edenlere olsun.

Size sunduğum bu çalışma, oldukça önemli saydığım bir konudan bahsetmektedir. Çünkü söz konusu çalışma, dinî bakış açısından hareketle, iş, eylem ve fikirlerin değerlendirilmesinde, oranların karışması ve ölçülerin dengesizleşmesi problemine çözüm getirmektedir. Yani bu çalışma, özellikle çağımız Müslümanları nezdinde öncelikler terazisinde dengesizliğin ortaya çıkması sebebiyle, iş, eylem ve fikirlerin birbirine öncelenmesi; hangisinin önce, hangisinin sonra yapılmasının gerekli olduğu hususu ile İlahî emirler basamağında ve Hz. Peygamber'in talimatlarında birinci sırada olanla yetmişinci sırada olanın belirlenmesi meselesini ele almaktadır.

Daha önce bu kitaba *Amellerin Mertebelerinin Fıkhi* adını vermiştim. Ancak senelerden beri olduğu gibi, bugün de *Öncelikler Fıkhi* terimini tercih ettim. Zira bu terim, daha kapsamlı, daha geniş ve maksada daha iyi işaret etmekte.

Bu çalışma, İslam dininin getirdiği ve hakkında delil bulunan birtakım önceliklere (*evleviyyât*) ışık tutmaya çalışacaktır. Bununla, düşüncenin doğru hale getirilmesi, yöntemin düzeltilmesi ve fıkhu bu türünün temellendirilmesi umulmaktadır. Bu çalışmanın hedefi, İslamî sahada çalışanların ve onları izleyenlerin doğruyu bulmaları, dinin öncelediği ve sonraya bıraktığı, sıkı davrandığı ve müsamaha gösterdiği, önemli saydığı ve fazla önemsemediği hususların birbirinden ayrıştırılmasına aşırı hassasiyet göstermelerinin sağlanmasıdır. Bu çalışmanın, aşırılığa kaçanların aşırılıklarına, gevşek davrananların ihmalkârlıklarına biraz engel olması ve samimi çalışanların bakış açıları arasında yakınlık meydana getirmesi umulmaktadır.

Elinizdeki çalışmanın çok kapsamlı ve mükemmel olduğunu iddia etmiyorum. Aksine bu, kapı açma ve yolu hazırlama kabilindendir. Bu konuda derinlik ve temellendirme bakımından daha fazla bir şey yapmak isteyen Allah başarıya ulaştırır. Şüphesiz her çalışanın bir nasibi vardır.

Sözlerimi Hz. Şuayb'ın Kur'an'ın bize naklettiği şu sözleriyle bitiriyorum: *"Ben sadece gücümün elverdiği kadar ıslah etmek istiyorum; ama bunda ne kadar başarı göstereceğim bütünüyle Allah'a bağlıdır. Ben O'na güvenip dayanıyor ve her zaman, her konuda O'na yöneliyorum."*¹

Yusuf el-KARADAVÎ

DOHA

Rebiu'l-evvel 1415/Eylül 1994

---

1 Hûd, 11/88.

ÜMMETİMİZİN
ÖNCELİKLER FIKHINA
İHTİYACI

Giriş

Bugün fıkhumızda önem arz eden kavramlardan biri de, benim pek çok kitabımda dikkat çektiğim ve “öncelikler fıkhu” (*fıkhü'l-evleviyyât*) adını verdiğim kavramdır. Daha önce buna, özellikle *es-Sahvetü'l-İslamiyye beyne'l-cuhûdi ve't-tatarruf* adlı kitabımda *Amellerin Mertebeleri Fıkhu (fıkhü merâtibu'l-a'mâl)* adını vermiştim.

Bu tabirle benim kastım, hüküm, değer ve amellerden her birinin adalet ölçüsüyle kendi sırasına konmasıdır. Daha sonra vahiy ve akıl nurunun -ki bu “nûr üstüne nûrdur”¹- ilettiği sahîh şer'î ölçülere dayanarak bu hususlarda daha öncelikli olan diğerine takdim edilir. Mühim olmayan mühim olana, mühim olan daha mühime; tercih edilmeyen tercih edilene, faziletçe üstün olmayan üstün olana veya daha üstün olana takdim edilmez. Aksine takdim hakkı olan öne alınır, geri bırakılması gereken geri bırakılır, küçük meseleler büyütülmez, önemli olan basite alınmaz. Zarar vermeden ve haddi aşmadan, her şey en doğru kıstas ile yerli yerine konulur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Ve O (Allah), gökleri yükseltti ve (her şey için) bir ölçü koydu ki (siz ey insanlar,) asla ölçüden şaşmayasınız: Öyleyse (yaptıklarınızı) adaletle tartın ve ölçüyü eksik tutmayın!”²

---

1 Nûr, 24/35.

2 Rahman, 55/7-9.

Bunun esası şudur: Din nazarında değerler, hükümler, ameller ve teklifler birbirinden oldukça farklıdır; hepsi aynı mertebede değildir. Bunlar içerisinde büyük olanlar, küçük olanlar, aslî olanlar, fer'î olanlar, rükün kabilinden olanlar ve tamamlayıcı (*mükemmil*) niteliği taşıyanlar, omurgayı teşkil edenler ve omurganın çevresinde bulunanlar, en üst seviyede olanlar, en altta bulunanlar, tercih edilenler ve tercih edilmeyenler vardır.

Bu durum bizzat nasslardan (Kur'ân ve Sünnet'ten) anlaşılmaktadır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “[Bir tek] hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarıp gözetmeyi, Allah’a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda elinden gelen her türlü çabayı gösteren biri(nin üstlendiği görevler)le bir mi tutuyorsunuz? Bu (görevler) Allah katında hiç de denk değildir. Ve Allah (bile bile) zulmeden topluluğa asla hidayet vermez. (Ama) inanan, zulüm ve kötülük diyarını terk eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla her türlü çabayı gösteren kimseler(e gelince,) Allah katında en yüksek onur payesi onlarındır; ve onlardır, (sonunda) kazanacak olan!”³

Hiz. Peygamber’in konuyla ilgili bir hadisi şöyledir: “İman yetmiş küsur şubedir. En üst seviyesi “lâ ilâhe illallah” demek, en alt noktası ise insanlara zarar veren şeyleri yoldan temizlemektir.”⁴

Sahabe, o amelle Allah’a yakın olabilme gayesiyle, amellerin daha öncelikli olanını öğrenmeye çok istekliydi. Bu sebeple onlar, hangi amelin daha faziletli olduğu ve hangisinin Allah’a daha sevimli geldiği konusunda Hiz. Peygamber’e çok soru sordular. İbn Mesud, Ebû Zer ve diğerlerinin

3 Tevbe, 9/19-20.

4 Bu hadisi Kütüb-i Sitte imamları Ebû Hüreyre’den nakletmiştir. Bkz. Müslim, İman, 58; Buhari, İman, 3; Ebû Davud, Sünnet, 14; Nesâî, İman, 16; Tirmizî, Birr, 80; İbn Mâce, Mukaddime, 9. Hadisi, Buharî “altmış küsur”, Müslim “yetmiş küsur”, bir başka rivayetinde “altmış küsur”, Tirmizî “yetmiş küsur” şeklinde nakletmiştir. Nesâî, “iman” bölümünde bu varyantların tamamını vermiş, Ebû Davud hadise “sünnet” bölümünde, İbn Mâce ise “mukaddime”de yer vermiştir.

soruları ve Hz. Peygamber'in onlara verdiği cevaplar bu kabildendir. Bu yüzden de hadislerde, *"amellerin en faziletlisi..."*, *"Allah'a en sevimli gelen amel...şu şudur"* şeklindeki ifadeler çokça yer alır⁵.

Burada tek bir örnekle yetineceğim:

Amr b. Abse'den (r.a) nakledildiğine göre bir adam gelip:

-Yâ Resûlullah! İslam nedir? diye sordu. Hz. Peygamber: *"Kalbinin Allah'a teslim olması, Müslümanların senin elinden ve dilinden güvende olmasıdır"* buyurdu. Adam başka sorular da sordu ve Peygamber onlara da aşağıdaki cevapları verdi:

-*"İslam'ın hangi şeyi daha faziletlidir?"*

-*"İman."*

-*"İman nedir?"*

-*"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır."*

-*"Hangi iman daha faziletlidir?"*

-*"Hicrettir."*

-*"Hicret nedir?"*

-*"Kötülüğü terk etmendir."*

-*"Hangi hicret daha faziletlidir?"*

-*"Cihat."*

-*"Cihat nedir?"*

-*"Kendileriyle karşılaştığın zaman kâfirlerle savaşmandır."*

-*"Cihadın hangisi daha faziletlidir?"*

---

5 Örnek olarak şu hadisler verilebilir: *"Sadakanın en faziletlisi, sağlam, cimri, fakirlikten korktuğun ve yaşamayı umduğun halde sadaka vermendir"* (Müslim, Zekat, 93), *"Cihadın en faziletlisi, zâlim sultan huzurunda hakkı söylemektir"* (Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 435; *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, IV, 551), *"Allah nazarında amellerin sevimlisi, az da olsa, devamlı olanıdır"*, (İbn Ebû Asım, *Kitâbu'z-zühd*, 211), *"Dininizin en hayırlısı en kolay olanıdır"* (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 32).

-“Savaş için bindiği atın ayakları kesilen ve kanı akıtılan kişinin yaptığı cihaddır.”⁶

Konuyla ilgili, bir sorunun cevabı ya da bir hakikatin beyanı kabilinden olan Kur’an âyetlerini veya hadisleri inceleyenler, Allah katında daha faziletli, daha öncelikli ve daha sevimli olan değer, amel ve teklifleri açıklayan birtakım ölçülerin önümüze konulduğunu görürler. Aynı zamanda bu ölçüler arasında büyük farklılıkların bulunduğunu da fark ederler. Nitekim bazı hadisler bunların oranını zikretmiştir. Mesela: “Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmiyedi derece daha faziletlidir”⁷, “Bir dirhem (sevapça) yüzbin dirhemi geçti”⁸, “Bir gün ve bir gece sınır nöbeti tutmak, gündüzü oruçlu gecesi ibadetli geçirilen bir aydan daha hayırlıdır”⁹, “Sizden birinizin Allah yolunda olması (cihat etmesi), evinde yetmiş sene namaz kılmasından daha faziletlidir.”¹⁰

Öte yandan kötü amellerin açıklanması hususunda da birtakım ölçüler getirilmiştir. Bu gibi amellerin Allah katın-

-
- 6 Münzirî, *Terğîb ve Terhîb* adlı eserinde şöyle demiştir: Bu hadisi Ahmed b. Hanbel sahih bir senetle nakletmiş olup râvileri, sahih hadislerde kendileriyle delil getirilmeye elverişli kişilerdir. (Bkz. Münzirî, II, 105). Taberânî ve diğerleri de bu hadisi nakletmiş, Heysemî şöyle demiştir: “Bunu Ahmed ve Taberânî rivayet etmiş olup râvileri sahih hadislerin râvileridir” (*Mecmau’z-Zevâid*, III, 207). Hadis için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 191, III, 300; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 59, III, 207, V, 290; Darimî, II, 264.
- 7 Buharî, *Ezân*, 30; Müslim, *Mesâcid*, 249; Nesâî, *İmâmet*, 42; İbn Mâce, *Mesâcid*, 16. Bu, İbn Ömer’den ittifakla nakledilen bir hadistir. Bkz. *el-Lü’lûi ve’l-mercân*, 381.
- 8 Hadisin tamamı şöyledir: “İki dirhemi olan bir adam bunlardan birini alıp sadaka olarak verse (yani ona en çok ihtiyaçlı kendisi olduğu halde malının yarısını tasadduk etse), çok malı olan başka bir adam da malından yüzbin dirhem alıp sadaka olarak verse ihtiyaç sahibinin verdiği bir dirhem, zengin verdiğî yüzbin dirhemden sevapça daha üstündür”. Hadisi, Nesâî *Zekât*, 49 (V, 95), İbn Huzeyme, hadis no: 3443, İbn Hibban, hadis no: 3347, Hâkim Ebû Hüreyre’den nakletmiştir. Hakim hadisin Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu bildirmiş, Zehebî de (I, 416) onun görüşüne katılmıştır.
- 9 Müslim, *İmâre*, 163; Tirmizî, *Fezâilü’l-cihâd*, 2; Nesâî, *Cihâd*, 39; İbn Mâce, *Cihâd*, 7.
- 10 Bu hadisi Tirmizî Ebû Hüreyre’den nakledip hasen olduğunu bildirmiştir (1350). Hakim de hadisi nakledip Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu bildirmiş, Zehebî de (II, 68) onun görüşüne katılmıştır. Hakim’in rivayetinde “altmış yıl” ifadesi geçmektedir. Ahmed b. Hanbel de hadisi Ebû Üme-me’den nakletmiştir. Ayrıca bkz. Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, V, 281.

da büyük günah, küçük günah, şüphe ve mekrûh olarak açıklandığı görülmektedir. Bazen de bunların bir kısmı arasındaki oran zikredilmiştir. Mesela bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kişinin bilerek yediği bir dirhem faiz (ribâ), Allah katında günah olarak, otuzaltı kere zina etmesinden daha şiddetlidir."*¹¹

Diğer amellere göre şer kabul edilen ve daha kötü bulunan bazı amellerden de sakındırılmıştır. Konuyla ilgili hadislerden bazıları şöyledir:

*"Kişide olan (huyların) en şerlisi, tedirginlik veren cimrilik ve helak eden şiddetli korkaklıktır."*¹²

*"İnsanların en şerlisi, kendisinden Allah adına bir şey istenen ancak vermeyendir."*¹³

*"Ümmetimin en şerlileri, gevezeler, avurdunu şişirerek konuşanlar ve ayrıntıya girip sözü uzatanlardır. Ümmetimin en hayırlıları ise ahlakça en iyi olanlarıdır."*¹⁴

*"İnsanların en hırsızı, ruku ve secdesini tam olarak yapmayarak namazından çalandır. İnsanların en cimrisi ise, selamda cimrilik yapandır."*¹⁵

Kur'an-ı Kerim de, yaratılışın aslı itibariyle insanlıkta eşit olsalar da, insanların aynı konumda olmadıklarını açıklamıştır. Buna göre insanlar ilim ve amel bakımından oldukça farklı durumlardadırlar. Nitekim aşağıdaki âyetler bu duruma işaret etmektedir:

11 Hadisi Ahmed ve Taberânî Abdullah b. Hanzala'dan nakletmiştir. (Bkz. Suyutî, *el-Câmiu's-sağîr*, 4193).

12 Hadisi Ebû Hüreyre'den Buharî *et-Tarih*'te ve Ebû Davud Sünen'de (Cihat, 21) nakletmiştir. (Bkz. Suyutî, *el-Câmiu's-sağîr*, 4881).

13 Bu hadisi, Ahmed b. Hanbel, Buharî-Müslim, İbn Hibban ve Tirmizî İbn Abbas'tan nakletmiştir. (Bkz. Suyutî, *el-Câmiu's-sağîr*, 4877).

14 Hadisi Buharî, *el-Edebu'l-müfred*'de Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. (Bkz. Suyutî, *el-Câmiu's-sağîr*, 4861).

15 Bu hadisi Taberânî, *el-Evsat*'ta Abdullah b. Mugaffel'den rivayet etmiştir. Hadisin râvilerinin güvenilir olduğu bildirilmiştir. (Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, II, 120; el-Hindî, Alâuddin Ali, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1993, VII, 450-451, hadis no: 19733).

“Ey insanlar! Bakın biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık, ve sizi kavim ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, O’na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır...”¹⁶

“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁷

“Bir mazeretleri olmadığı halde mücadeleden kaçınan müminler ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla çaba gösterenler bir olamaz: Allah, mallarıyla ve canlarıyla üstün çaba gösterenleri mücadeleden kaçınanlardan daha üstün bir mertebeye yüceltmıştır. Allahı bütün (müminler)e nihaî güzellik vaat etmiş olmasına rağmen, Allah yolunda üstün çaba gösterenleri, (kendilerine) büyük bir mükâfat (vaat ederek) mücadeleden kaçınanlardan üstün kılmıştır. (Hesapsız) mertebelerle ve günahların bağışlanmasını ve rahmetini (vaat ederek); çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.”¹⁸

“Nitekim, ne gören ile görmeyen bir olur; ne de aydınlık ile zifiri karanlık; ne (serinletici) gölge ile yakıcı sıcak; ve ne de yaşayan ile (kalben) ölmüş bulunan...”¹⁹

“Biz, bu ilahî vahyi kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak bahsettik; onlardan bazıları kendilerine zulmeder; bazıları (doğru ile eğri arasında) ara yolu tercih eder, bir kısmı da Allah’ın izni ile iyilikte başı çekenlerden olur: bu (ise) en büyük fazilettir!”²⁰

Böylece ameller gibi, insanların da farklılık gösterip birbirinden üstün olabildiğini görmekteyiz. Ne var ki, insanların üstünlükteki farklılığı, ancak ilim, amel, takvâ ve çalışıp çabalama ile olur.

---

16 Hucurat, 49/13.

17 Zümer, 39/9.

18 Nisâ, 4/95-96.

19 Fâtır, 35/19-22.

20 Fâtır, 35/32.

Ümmetimizin Öncelikler Fıkına Bugün Olan İhtiyacı

Ümmet Arasında Öncelikler Terazisinin Bozulması

Hayatımızın maddî, manevî, fikrî, ictimâî, iktisadî, siyasî ve diğr yönlerine bakan birisi buralarda öncelikler terazisinin tamamen bozulduğunu görür.

Arap ve İslam ülkelerinin tamamında acayip ayrılmalar görmekteyiz. Sanat ve lüksle alakalı olan hususlar ilim ve öğretimle alakalı olanların tamamen önüne geçirilmiş. Gençlikle ilgili faaliyetlerde, beden eğitimine verilen önemin zihin eğitimine verilene öncelendiğini görmekteyiz. Sanki gençleri koruma ve onlara önem verme, sadece onların bedenî yönlerini korumaktan ibarettir. İnsan bedeniyle mi yoksa akı ve ruhuyla mı insandır? Eskiden beri Ebu'l-Feth el-Büstî'nin şu meşhur kasidesini hafızamızda tutmaktayız:

Ey bedenine hizmet eden, onun hizmeti uğrunda ne kadar gayret gösteriyorsun

Kendisinde ziyan olan bir şeyden kâr mı bekliyorsun?

Ruha yönel, onun faziletlerini kemale erdir

Zira sen bedenle değil, ancak ruh ile insansın!

Bundan önce biz Züheyr b. Ebû Selme'nin *Muallaka'* sındaki şu beyitlerini ezberlemiştik:

Bir yiğidin yarısı dili, diğer yarısı da kalbidir.

Ancak (bunlar olmayınca) ondan geriye ancak et ve kan şekli kalır.

Fakat bugün görüyoruz ki, her şeyden önce insan, bedeni ve kasları ile insan sayılmaktadır.

Geçen yaz (1993'te) Mısır'ın her yerinde sadece ve sadece satışa sunulan bir oyuncudan bahsediliyordu. Kulüpler arasındaki pazarlıkta bu oyuncunun fiyatı artırıldı ve yediyüzelbin cüneyhe ulaştı!

Keşke onlar, bütün spor çeşitlerine, özellikle de insan kitlelerinin günlük hayatlarında faydalandıkları türlere önem verselerdi. Ancak onlar, yarışmalara, özellikle de belli kişilerin oynayıp diğerlerinin keyif duyup tezâhurat yaptığı futbola önem vermektedirler.

Toplumun yıldızları ve en parlak isimleri, âlimler, edebiyatçılar, fikir ve davet adamları değil, aksine "sanatçı" adı verdikleri erkek ve kadınlar, futbolcular ve benzerleridir. Gazete, dergi, televizyon ve radyolarda, her ne kadar önemsiz olsa da, ancak bunlar, bunların yaptıkları, kahramanlıkları, maceraları ve haberleri konu edilmektedir. Bunların dışında kalanlar ise tamamen gölgede, hatta sükut ve unutmada vadilerinde kalmaktadır. Bir sanatçı öldüğünde yer yerinden oynar, gazete sayfaları ondan bahseden yazılarla dolar taşar. Fakat bir âlim veya edebiyatçı ya da büyük bir ilim adamı öldüğünde neredeyse onun ölümünü kimse hissetmez!

Malî açıdan bakıldığında; spor, sanat, tanıtım ve hakemin güvenliği için -ki buna yanlışlıkla "devlet emniyeti" adı vermektedirler- korkunç meblağlar ve mallar tedarik edilmektedir. Buna kimse itiraz edemez ve bütün bunların neden böyle olduğunun hesabını kimse soramaz.

Eğitim, sağlık, dînî kurumlar ve esas hizmetler kıt bütçe ayrılmasından şikayet edip, kendini geliştirmek ve çağdaş imkânlarla sahip olmak için birtakım taleplerde bulunduğu da bütçe imkanlarının elvermediği iddia edilmekte ve zorunlu ihtiyaçlar ile idare edilmesi söylenmektedir. Bu tavır, durumun şöyle olduğunu göstermektedir: Burada cimrilik, orada ise israf! Nitekim İbn Mukaffa şöyle demiştir: “Nerede israf varsa orada mutlaka zayi edilen bir hakkın olduğunu gördüm!”

Günümüzde Dindarların Öncelikler Fıkını İhlali

Bugün öncelikleri ihlal etmek, geniş Müslüman kitlelerle veya onların yoldan çıkmışlarıyla sınırlı değildir. Aksine biz-zat ve özellikle dindar olanların da öncelikleri ihlal ettiği vavidir. Bunun sebebi de, gerçek fıkıh ve doğru bilgi sahibi olmamalarıdır.

Şüphesiz ilim, amellerin tercihe şâyan olanını olmayanından, üstün olanını olmayanından, sahihini fâsitinden, makbul olanını olmayanından, sünnet olanını bidat olanından ayıran ve din (şeriat) nazarında her amelin kıymetini ve pahasını biçen şeydir.

İlmin ışığından ve fıkıhın rehberliğinden mahrum olan kimselerin çoğu kere ameller arasındaki sınırları erittiklerini görmekteyiz. Bunun sonucunda amelleri birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Ya da bu gibi kimseler ameller hakkında dinin vermediği bir hükmü vermekte, böylece de ya ifrata veya tefrite düşmektedirler. İşte burada din, dinde aşırıya kaçanlar ve ondan uzak duranlar arasında zayi olmaktadır. Dinde aşırı giden kimselerin –samimi olmakla birlikte-, çoğu kere amellerin tercihe şâyan olanını bırakıp tercih edilmeyenleri ile meşgul olduklarını, daha faziletli olandan habersiz olup, faziletçe az olana daldıklarını görmekteyiz.

Bir amel bir zaman daha faziletli iken başka bir zaman daha az faziletli, bir durumda tercihe şâyan iken başka bir durumda tercih edilmez olabilir. Fakat söz konusu kimseler, ilim ve fıkıh ilgilerinin azlığı sebebiyle bu iki zaman arasındaki farkı anlayamaz ve iki durumu birbirinden ayıramazlar.

Kendi içlerinde samimi olan bazı Müslümanların, câmilerle dolu şehirlerde câmi yapmak için yardımda bulunduklarını gördüm. Bu kişiler bazen yarım milyon, bir milyon veya daha fazla dolar veya cüneyh ödeme yükümlülüğü altına girmektedirler. Ancak bu meblağın bir mislini, yarısını hatta çeyreğini, İslam daveti için, küfür ve imansızlığa karşı koymak için, dinin yerleşmesi ve hâkim olması için veya yapacak adam bulunup da malî kaynağın bulunamadığı benzer büyük hedefler için talep ettiğin vakit seni dinleyen bir kulak ya da kabulle karşılayan bir cevap bulamazsın. Çünkü onlar adamlardan oluşan bir bina değil, taşlardan oluşan bir bina yapmaya inanıyorlar!

Her yılın hac mevsiminde oldukça çok sayıda zengin Müslümanın iştiyaklı bir şekilde nâfile hac yaptıklarını görmekteyim. Bunlar, ramazan ayında çoğu kez nâfile hacca bir de umre eklemekte ve bu konularda cömertçe harcama yapmaktadırlar. Bazen de fakir Müslümanların bir kısmının masraflarını karşılayarak onları yanlarında arkadaş olarak getirmektedirler. Halbuki onların masraflarını karşılayıp getirdikleri fakir kimseleri Allah ne hac ile ne de umre ile yükümlü kılmıştır. Fakat bu masrafları yapanlardan, bir yıllık masrafın aynısını Filistin’de Yahudilerle veya Bosna-Hersek’te Sırplarla savaşmak, Endonezya’da veya Bangladeş’teki yahut diğer Asya ve Afrika ülkelerindeki Hıristiyan misyonerliğine karşı yapılan mücadeleye destek sağlamak, bir davet merkezi kurmak, zamanı olan uzman davetçiler hazırlamak ya da telif-tercüme yapıp faydalı İslamî yayınlar oluşturmak için talepte bulunduğu zaman başlarını büktüklerini ve kibirli bir şekilde yüzlerini çevirdiklerini görürsün. Halbuki Kur’an’da açık bir şekilde dînî mücadeleye (cihada) ilişkin amellerin

hac amellerinden daha faziletli olduğu ortaya konulmuştur. İlgili âyetler şöyledir:

“[Bir tek] hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarıp gözetmeyi, Allah’a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda elinden gelen her türlü çabayı gösteren biri(nin üstlendiği görevler)le bir mi tutuyorsunuz? Bu (görevler) Allah katında hiç de denk değildir. Ve Allah (bile bile) zulmeden topluluğa asla hidayet vermez. (Ama) inanan, zulüm ve kötülük diyarını terk eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla her türlü çabayı gösteren kimseler (e gelince,) Allah katında en yüksek onur payesi onlarındır; ve onlardır, (sonunda) kazanacak olan! Rableri onları kendi katından (doğup gelen) bir rahmetle (kendi) kendi hoşnutluğuyla ve (nihayet) kendilerini kesintisiz bir doyum ve mutluluğun beklediği o hasbahçelerle müjdeliyor.”¹

Bu gibi kimselerin hac ve umreleri nâfile cinsindendir. Fakat küfür, imansızlık, dinsizlik ve bunların dayandığı dahilî ve haricî güçlerle mücadele, şu anda çağın farzı ve günümüzün gerekli olan görevidir.

Bundan yaklaşık iki sene önce hac mevsimi öncesi, tanınmış Müslüman yazar arkadaşlarımızdan üstad Fehmi Hüveydî salı günü yayımlanan haftalık makalelerinin birinde Müslümanlara açıkça şöyle diyordu: “Bosna’yı kurtarmak şüphesiz hac farizasından önce gelir!”

Bu makaleyi okuyanların çoğu dinî ve fikhî yönden bu sözün doğruluk derecesini bana sordular. O zaman onlara dedim ki: “Yazarın sözünün fikhî açıdan doğru ve muteber bir yönü vardır. Zira dinde yerleşik hale gelen kurala göre; *derhal yapılması istenen yükümlülükler, tehir edilebilenlerden önce yapılır*. Hac farızası ise tehir edilebilen bir yükümlülüktür. Çünkü bazı mezhep imamlarına göre hac, farz olduğu anda hemen yapılması gerekmeyen bir vecibedir. Fakat Bosna’nın bir taraftan açlık, soğuk ve hastalık felaketinden, öte yandan da maruz kaldığı toplu soykırımdan kurtarılması derhal yerine

1 Tevbe, 9/19-21.

getirilmesi gereken, âcîl, tehir kabul etmeyen ve ertelemeye tahammülü olmayan bir yükümlülüktür. Bu, halihazırda yapılması gereken bir yükümlülük olup bugün bütün İslam ümmetine düşen bir görevdir.

Şüphesiz hac vecibesini yerine getirmek ve hac mevsimini boş geçirmemek de tartışma götürmez bir farzdır. Fakat bunu fazla masrafa katlanmaları gerekmeyen Mekke-Medine halkı ile onların etrafındakiler yerine getirebilir.

Bununla birlikte üstad Hüveydî'nin kasedtiği şeyin daha az sayıdaki kişi ile de gerçekleşebileceği görüşündeyim. Zira her yıl hac mevsiminde sıkışıklığın oluşmasına sebep olanların çoğu daha önce hac yapmış ve bu yükümlülüğten kurtulmuş olan kimselerdir. Hacca gidenler içerisinde daha önce hiç hac yapmayanlar toplam hacıların %15'ten daha fazlasını oluşturmaz. Buna göre hacılar iki milyon civarında ise bunlar içerisinde normal olarak ilk defa hac yapanlar çoğu kere üç-yüzünü aşmaz!

Keşke nâfile hac yapanlar –ki bunlar çoğunluğu oluşturmaktadır- ve onlar gibi yıl boyu özellikle de ramazan ayında nâfile umre yapanlar hac ve umre haklarından vaz geçip bu iki yükümlülük için yapacakları masrafları Allah yolunda harcasalar. Yani bu imkânlarını, maddî ve manevî helake, zâlimce düşmanlığa maruz kalan, bütün hakları ihlal edilen, mahremiyetlerine dokunulan ve kökleri kurutulmak istenen Müslüman erkek ve kadın kardeşlerini kurtarmaya tahsis et-seler. İlerlemiş dünya (!) bu Müslümanlara yapılanları duyup gördüğü halde hiç ses çıkarmamakta ve harekete geçmemektedir. Çünkü haklı olanın değil güçlü olanın galip olduğu kabul edilmektedir!!

Katar'da, diğer körfez ülkelerinde ve Mısır'da bazı samimi dindarlar tanıdım. Bunlar her yıl hacca gitmeye çok aşırı istek duyuyorlar. Tanıdığım bazı kimseler de var ki, kırk yıldan beri, akraba, arkadaş ve ortaklarından oluşan ve çoğu kere yüz kişiyi bulan büyük bir grupla her yıl hacca gitmektedirler. Bir senesi bu gibi kimselere bu durumu hatırlatmışım.

Çünkü o zaman Endenozya'nın Teva şehrinde bulunuyordum. Orada Hristiyan misyonerlerinin yaptığı korkunç işleri ve Müslümanların, eğitim, sağlık ve sosyal... alanlarda bunlara karşı müesseseler kurmalarının ne kadar âcil bir ihtiyaç olduğunu gözlemledim. Bu samimi kardeşlere şunları söyledim: "Ne dersiniz, bu sene haccı terk etmeye ve oraya yapacağınız masrafları misyonerliğe karşı harcamaya niyet etseniz. Bu çağrıya yüz kişinin katıldığını düşünelim. Her şahıs hac için on bin cüneyh harcadığına göre bu bir milyon cüneyh yapar. Bu da büyük bir projenin güçlü çekirdeğini oluşturabilir. Biz böyle bir işe başlasak ve bunu ilan etsek belki de bizi başkaları takip edecek, bizim de bize tabi olanların sevabı kadar sevabımız olacaktır." Fakat bu kardeşler dediler ki: "Zilhicce ayı geldiğinde, bizde, hacca ve hac fiillerine karşı öyle aşırı bir istek oluşuyor ki, biz ona karşı koyamıyoruz, ruhlarımızın orada dönüp dolaştığını hissediyoruz, hac yapanlarla birlikte hac yaptığımız zaman kuşatıcı bir mutluluk duyuyoruz."

Bu sözler, birisi tarafından daha önceleri Bişri Hafi'ye söylenenlerin aynısıdır. Şayet sağlıklı anlayışa, sadakatli bir imana sahip olursa ve Müslüman, öncelikler fıkhnının anlamını kavrasa, hacca yapacağı masraflarla İslamî bir proje oluşturabilip yetimlerin geçimini sağladığında, açları doyurduğunda, hastaları tedavi ettirdiğinde, mültecileri barındırdığında, eğitimsizlere eğitim imkânı sağladığında veya işsizlere iş bulduğunda elbette daha büyük bir mutluluk duyacak ve daha güçlü bir haleti ruhiye yakalayacaktır.

Ben çok samimi gençler görmüşümdür. Bunlar tıp, mühendislik, ziraat, edebiyat ve nazarî ya da pratik eğitim veren diğer okullarda okuyorlardı. Bu okullarda da başarılı hatta en başarılı kimselerdi. Ama bunlar tebliğ, irşad ve davet için boş vakit yakalamak için hiç vakit geçirmeden fakültelerine sırtlarını döndüler ve üzülmekten oralara veda ettiler. Halbuki onların kendi uzmanlık alanlarında çalışmaları farz-ı kifâye olup terk edildiğinde ümmetin tamamı günahkâr olur. Ayrıca bun-

lar kendi işlerini en iyi şekilde yaptıklarında, niyetleri hâlis olduğunda ve Allah'ın koyduğu sınırları koruduklarında işlerinden dolayı ibadet ve cihat sevabı da alabilirler.

Her Müslüman kendi mesleğini terk ederse Müslümanların yararına olan şeyleri kim yerine getirecek? Hz. Peygamber gönderildiği zaman ashabın her biri çeşitli işlerde çalışıyorlardı. Onların hiçbirinden İslam davetini yerine getirmesi için mesleğini terk etmesini istemedi. İster hicretten önce isterse sonra olsun, herkes kendi mesleğinde ve işinde kaldı. Onlar, cihat çağrısında bulunulduğunda, kolay da olsa zor da olsa Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşa koşarlardı.

İmam Gazâlî, kendi dönemindekileri, eğitim görenlerin çoğunluğunun fıkıh ve benzeri ilimlere yönelmeleri dolayısıyla yadırgamıştır. O dönem öyle bir dönem ki, Müslüman memleketlerinde sadece Yahudi veya Hristiyan doktorlar var, Müslüman kadın ve erkeklerin tedavisi onlara teslim, canlar ve mahremiyetler onların önüne konuluyor, oruç tutanın orucunu bozması ve yaralının teyemmüm yapması gibi dînî işlerle ilgili hükümler onlardan alınıyordu!

Başka kimseler de gördüm. Onlar da, kin kusan düşmanlarıyla, ondan hoşlanmayan ve bu konuda hırslı davrananlarla, İslam'dan korkan ve bu sebeple pusuda bekleyenlerle İslam'ın büyük savaşını ihmal ederek günlük mücadelelere girip cüzî ve ihtilaflı meseleler yüzünden sert kavgalara tutuşuyorlar. Hatta Amerika, Kanada ve Avrupa gibi Batı memleketlerinde yaşayan Müslüman azınlıklar ve göçmenler arasında da durum böyledir. Onların en mühim mesele olarak şu konulara emek verdiklerini gördüm: Saat sol kola mı yoksa sağ kola mı takılır? Gömlek ve pantolan yerine beyaz elbise giymek vâcib midir, sünnet midir? Kadının mescide girmesi helal midir, haram mıdır? Masada yemek yemek, yemek yerken sandalyede oturmak, kaşık çatal kullanmak kâfiirlere benzeme hükmüne girer mi girmez mi? Ve bunlardan başka vakitleri yiyip bitiren, cemaatleri dağıtan, kin ve nefret meydana getiren ve gayretleri, çalışmaları zayi eden diğer mese-

leler. Çünkü bunlar hedefsiz gayretler ve düşmana karşı olmayan mücadelelerdir.

İbadetlerine sıkıca bağlı ve devamlı gençler gördüm. Bunlar da, âsi ve dinden sapmış olmalarını gerekçe göstererek, babalarına katı, analarına kaba, kız ve erkek kardeşlerine de merhametsiz davranıyorlardı. Bunlar söz konusu davranışları gösterirken, Yüce Allah'ın, müşrik olup çocuklarıyla şirk konusunda mücadele ediyor ve bütün güçleriyle onları İslam'dan saptırmaya çalışıyor olsalar bile, ana-babaya iyilikte bulunmayı tavsiye ettiğini unutuyorlardı. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*"(Anne-babana saygılı ol;) ama eğer senin şirk koşman (aklının ilahlık yakıştıramayacağı bir şeye benimle birlikte ilahlık yakıştırmam) için zorlarlarsa onlara uyma; (o durumda bile) onlara bu dünyada iyilikle davran..."*²

Ana-babadan gelen ısrarlı gayretlere rağmen, ki Kur'an buna "şirke düşürme gayreti" adını vermiştir, yine de Kur'an onlara iyilikle muamele edilmesini emretmiştir. Çünkü ana-babanın çocuğu üzerinde öyle bir hakkı vardır ki, onu ancak Allah hakkı geçebilir. Bu sebeple Yüce Allah: *"...(Öyleyse ey insan oğlu,) bana ve anne-babana şükret, (unutma ki) bütün yollar sonunda Bana ulaşır..."*³ Fakat şirk konusunda onlara itaat etmek reddedilmiştir. Allah'a isyan olan konuda yaratılmışlara itaat olmaz. İyilikle muamele etmekten kaçış ve onu terk etme konusunda ise mazeret yoktur. Nitekim Yüce Allah yakın akrabaları gözetmeyi tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"...Kendisi adına birbirinizden (haklarınızı) talep ettiğiniz Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyun ve bu akrabalık bağlarını gözetin. Şüphesiz Allah, üzerinizde daimî bir gözetleyicidir..."*⁴

Gerileme ve düşüş çağlarında Müslümanların içine düşükleri ve bugün de devam eden durum şöyledir:

2 Lokman, 31/15.

3 Lokman, 31/14.

4 Nisâ, 4/1.

1. Müslümanlar, ümmetin tamamını ilgilendiren ve farzı kifâyeye kabilinden olan hususları –büyük ölçüde- ihmal ettiler. Mesela, ilim, savaş ve sanayi alanlarında üstün başarı göstermek gibi, ümmeti, sadece iddia ve laf düzeyinde değil, gerçekten ve fiilen kendi işine sahip kılacak ve hâkimiyetini sağlayacak hususları ihmal etmişlerdir. Aynı şekilde, fıkıhta ve hüküm çıkarmada ictihad, İslam davetini yayma, özgür seçime ve beyata bağlı olan şura hükmünü yerine getirme, zâlim ve –dine düşman olması bir tarafa dursun(!)- İslam’dan sapan sultana karşı durma da ihmal edilmiştir.

2. Farzı ayın olan bazı hususları ihmal ettiler ya da onlara gereken değeri vermediler. Mesela, Kur’an’ın imana dair hususları anlatırken namaz ve zekâtтан bile önde tuttuğu iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma (*el-emru bi’l-ma’rûf ve’n-nehyu ani’l-münker*) şeklindeki farzın durumu böyledir. Halbuki Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: “Erkek ve kadın müminlere gelince, onlar birbirlerinin yakınlarıdır: (hep) iyi ve doğru olanın yapılmasını özendirir, kötü ve zararlı olanın yapılmasına engel olurlar; ve onlar namazlarında kararlı ve devamlıdır, zekatlarını verirler...”⁵ Aynı zamanda Yüce Allah iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı ümmetin en hayırlı olmasının birinci sebebi saymış ve şöyle buyurmuştur: “Siz, insanlığ (ın iyiliği) için çıkarılmış hayırlı bir topluluksunuz; doğru olanı tavsiye eder, eğri olandan alıkoymazsınız ve Allah’a inanırsınız...”⁶ Yüce Allah, bu farzın ihmalini, kendi Peygamberlerinin diliyle İsrailoğullarının lanetlenmesinin sebebi saymış ve şöyle buyurmuştur: “Hakikati inkâra şartlanmış bulunan şu İsrailoğulları (zaten) Davud’un ve Meryem oğlu İsa’nın diliyle lânetlenmişlerdir. Böyledir, çünkü onlar (Allah’a) isyan ettiler; hak ve adalet sınırlarını ihlalde ısrarcı davrandılar. Onlar birbirlerini yaptıkları iğrenç şeylerden vazgeçirmeye çalışmadılar. Yaptıkları şey gerçekten ne kötü idi.”⁷

5 Tevbe, 9/71.

6 Al-i İmrân, 3/110.

7 Mâide, 5/78-79.

3. Rükünlerin bir kısmına diğerlerinden daha fazla önem verdiler. Mesela, orucu namazdan daha fazla önemsediler. Bu sebeple, ramazan gündüzünde özellikle köy ve taşrada orucunu bozan bir Müslüman erkek ve kadın göremezsin. Fakat Müslümanlar –özellikle de kadınlar- arasında namaza karşı tembellik gösterenler, ömrünü Allah’a rüku ve secde etmeden geçirenler bulunur. Yine insanların çoğu namaza zekâttan daha çok önem vermektedirler. Halbuki Allah Kur’an’ın yirmisekiz yerinde bunları yan yana zikretmiştir. Hatta İbn Mesud şöyle demiştir: “Namaz kılmak ve zekat vermekle emrolunduk. Zekat vermeyenin namazı da yoktur!”⁸

Hız. Ebû Bekir şöyle demiştir: “Vallahi, namaz ve orucu birbirinden ayıranla savaşıyorum.”⁹ Sahabe de zekat vermeyenlerle savaşılacağı konusunda icma etmiştir. Nitekim onlar peygamberlik iddiasında bulunanlar ve onlara tabi olan mürtedlerle savaşmışlardır. İslam devleti, fakirlerin hakkı için savaşan ilk devlettir!

4. Bazı nâfilelere, farz ve vâciplerden daha fazla önem verdiler. Nitekim pek çok dindar kişide görülen durum budur. Onlar, zikir, tesbih ve evradı çok yaparlar fakat aynı önemi pek çok farza, özellikle de sosyal alanla ilgili olanlara vermezler. Mesela, ana-babaya iyilik, akrabaları ziyaret (*sıla-i rahim*), komşuya iyilik ve yardım, güçsüzlere merhamet, yetim ve yoksulları koruma ve gözetme, çirkin ve yanlış şeylere karşı çıkma, sosyal ve siyasî zulme tepki gösterme gibi konulara tespih ve zikre verdikleri önemi vermezler.

5. Namaz ve zikir gibi, ferdî ibadetlere, cihat, fıkıh, insanların arasını düzeltme, iyilik ve takvada yardımlaşma, sabır ve merhameti tavsiye etme, adalet ve şuraya davet etme ve genel olarak insan haklarına, özel olarak da güçsüz insanlara riayet etme gibi, faydası genel olan sosyal ibadetlerden daha çok itina gösterdiler.

8 Heysemî, Mecmau’z-zevâid’de (III, 62) nakletmiş ve şöyle demiştir: Bu sözü Taberânî *el-Kebîr*’de rivayet etmiştir, rivayetin sahih bir senedi vardır.

9 Ebû Hüreyre’den ittifakla naklolunmuştur. Bkz. *el-Lü’lûii ve’l-mercân*, Hadis no: 13.

6. İnsanların çoğu, usul (ilke/esas) ile ilgili meseleleri ihmal edip furû (ayrıntı) ile ilgili amellere önem verdiler. Halbuki önceki âlimler şöyle demiştir: “Usulden mahrum olan maksada ulaşamaz.” Bu gibi kimseler binanın esası durumunda olan akîde, iman, tevhit ve dini sadece Allah’a mahsus kılma gibi hususlardan habersiz oldular.

7. Bozulma ve sarsıntının olduğu hususlardan biri de şudur: İnsanların çoğu, yaygınlaşan haramlara karşı veya zâyi edilmiş farzlar uğruna mücadele vermekle meşgul olmaktan çok, mekruh veya şüpheli şeylerle uğraşmaktadırlar. Aynı şekilde, haramlığı kesin olan mesele dururken, haramlığı veya helalliyi tartışmalı hususlarla meşgul olunmaktadır. Fotoğraf çekilmek, şarkı söylemek, peçe takmak vb. ihtilaflı meselelere meraklı insanlar da vardır. Sanki bunların etrafı ateşli/iltihaplı sahalarda dönüp dolaşmaktan ve bu konularda insanları zorla kendi görüşlerine sevk etmekten başka işleri yok. Halbuki bunlar, ümmetin varlığı, gidişatı ve harita üzerinde kalmasını ilgilendiren büyük hedeflere dair olan meselelerden habersizdirler.

Konuyla ilgili hususlardan biri de şudur: İnsanların çoğu, helak edici büyük günahlardan haberdar olmadıkları halde, küçük günahlara tepki göstermeye yönelmişlerdir. Bu helak edici büyük günahlar dinle ilgili olduğu gibi, sosyal konularla ilgili de bulunabilir. Dînî olanların bazı örnekleri şunlardır: Büyücülük, büyü, kehânet, kabirleri mescit ve adak haline getirme, ölümlere kurban kesme, ölümlerden medet umma, onlardan ihtiyaçlarını yerine getirmelerini ve sıkıntıları defetmelerini isteme ve tevhit inancının safiyetini bozan diğer meseleler. Helak edici büyük günahların sosyal alanla ilgili bazı örnekleri ise şunlardır: Şûrâ ve sosyal adaleti zâyi etmek, hürriyeti, insan haklarını ve insan saygınlığını yok etmek, işi ehlinde başkasına teslim etmek, seçimlere şâibe karıştırmak, ümmetin servetini yağmalamak, soy-sop ve tabaka imtiyazını kabul etmek ve helak edici israf ve lüksün yaygınlaşması.

Öncelikler kıstasını belirlemede kendisine bugün isabet eden bu büyük bozulma sonucunda ümmetimiz, büyük şeyleri küçültmeye, küçükleri büyütmeye, önemsizi önemli görmeye, önemliyi basite almaya, ilkin yapılması gerekeni sona, sonda yapılması gerekeni başa almaya, farzları ihmal edip nâfilelere düşkünlük göstermeye küçük günahlardan korunma konusunda dikkatli olmaya, büyük günahları önemsemeye, ihtilaflı konulardan ötürü kavgaya tutuşmaya ve hakkında görüş birliği bulunan meselelerin zâyi edilmesi karşısında sükut etmeye başladı... Bütün bunlar, bugün ümmeti "öncelikler fıkı"na şiddetle ihtiyaç duyar hale getirdi. Hatta bu fıkıh ümmet için son derece zarûrî bir hal aldı. Bu fıkıha başlanması, onun gözden geçirilmesi, bu konuda tartışma ve diyalogun oluşması ve bunun ortaya konulup vuzuha kavuşturulması için böyle bir ihtiyacın duyulması gerekir. Bunun sonucunda da, ümmetin aklı ika olacak, kalbi tatmin olacak, basireti aydınlanacak, bundan sonra da iradesi hayır işlere ve işlerin en hayırlısına yönelecektir.

ÖNCELİKLER FIKHİNİN
DİĞER FIKIH
ÇEŞİTLERİYLE
İLİŞKİSİ

Öncelikler Fıkının Dengeler Fıkıyla İlişkisi

Öncelikler fıkı, diğer fıkı çeşitleriyle de ilgilidir. Daha önce yazdığımız kitapların bir kısmında bu konuda kısmen malumat vermiştik.

Öncelikler fıkı'nın "Dengeler Fıkı" (*Fıkhul-muvâzenat*) ile irtibatı vardır. Ben *İslamî Hareketin Öncelikleri* adlı kitabımda bu konudan bahsettim ve orada İbn Teymiyye'den faydalı sözler naklettim.

"Dengeler Fıkı"nın dayandığı en önemli unsurlar şunlardır:

1. Maslahatlar, menfaatlar veya meşru nimetler arasında denge kurmak.
2. Mefsedetler, zararlı şeyler, yasak olan şerli şeyler arasında denge kurmak.
3. Çatışma olması durumunda maslahatlar, mefsedetler veya meşru nimetler ve şerli şeyler arasında denge kurmak.

Maslahatlar Arasındaki Denge

Dengeler fıkıhı'nın birinci kısmında yer alan maslahatlar kısmında, dinin öngördüğü maslahatların tek aşamalı olmadığını görmekteyiz. Aksine, usul-i fıkıh bilginlerinin ortaya koyduğu gibi, bunlar *zarûriyyât*, *hâciyyât* ve *tahsîniyyât* olmak üzere üç temel aşama şeklindedir:

Zarûrî maslahatlar; kendileri olmadan yaşama imkânı bulunmayan şeylerdir.

Hâcî maslahatlar; kendileri olmadan da yaşanabilen ancak zorluk ve meşakkat çekilen hususlardır.

Tahsînî maslahatlar ise; hayatı güzelleştiren ve süsleyen şeylerdir. Örfte biz bunlara *kemâliyyât* adı veririz.

Dengeler fıkıhı, buna bağlı olarak da *öncelikler fıkıhı*, *zarûriyyâtı hâciyyata* ve elbetteki *tahsîniyyâta* ve *hâciyyâtı da tahsîniyyâta* ve *mükemmilâta* takdim etmemizi gerektirir. *Zarûriyyât* da kendi içinde farklılık arz eder. Alimlerin zikrettiğine göre bunlar beş tanedir: Din, can, nesil, akıl ve mal. Bazıları bunlara altıncı olarak bir de ırzı eklemiştir.

Din, *zarûrî maslahatların* ilki ve en önemlisi olup diğer *zarûrî maslahatların* tamamından önce gelir. Can da diğerlerinden önceliklidir. Maslahatlar arasında bir denge sıralaması yapıldığında şöyle denilir: Kesin olan maslahat, zan ve şüpheye dayalı olanın, büyük olan küçük olanın, toplumunki ferdin, çok olan azın, devamlı olan sonradan ortaya çıkan, geçici ve bitecek olanın, esas ve öz olan, şekil ve ayrıntı kabilinden olanın, ileride gelecek güçlü maslahat halihazırdaki zayıf maslahatın önüne alınır.

Hz. Peygamber'in Hudeybiye barışında, öz, esas ve geleceğe yönelik maslahatları, bazı insanların teşebbüs ettiği şekli ve itibarî maslahatlara tercih ettiğini görmekteyiz. Zira o, ilk etapta Müslüman toplumun zararına olduğu ve onların aşağılanmasına razı olunduğu hissini veren bazı şartları kabul etmişti. Alışılmış şekildeki besmelenin anlaşma belgesinden silinip ye-

rine “bismikellahümme” yazılmasına ve Hz. Peygamber’in ismine bitişik olarak yazılan “Muhammedurresûlullah” ifadesinin silinip yerine “Muhammed b. Abdullah” ile yetinilmesine rıza göstermişti! Bununla Hz. Peygamber, İslam davetini yaymak ve dünya krallarıyla muhatap olmak için bir zaman kazanmak istemişti. Şüphesiz Kur’an bu durumu “Apaçık bir fetih”¹ olarak isimlendirmişti. Bunun örnekleri çoktur.

Mefsedetler veya Zararlı Şeyler Arasındaki Denge

Maslahatlar gibi, ikinci kısımda yer alan mefsedet ve zararlı şeylerin de farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Buna göre, zarûrî bir maslahatı işlevsiz bırakan bir mefsedet, hâciyi işlevsiz bırakanla, hâcîyi işlevsiz bırakan da tahsînîyi işlevsiz bırakanla aynı değildir. Aynı şekilde mala zarar veren mefsedet cana zarar verenle, bu ikisine zarar veren de din ve inanca zarar verenle aynı değildir.

Mefsedetler hacim, sonuç ve tehlike bakımından da farklılık arz ederler. Buradan hareketle İslam hukukçuları (*fukahâ*), bunların en önemli hükümlerini tespit eden birtakım kurallar oluşturmuşlardır. “Zarar ve mukâbele bi’z-zarar yoktur”, “İmkân nisbetinde zarar giderilir”, “Zarar kendi gibi ya da kendisinden büyük bir zararla giderilmez”, “İki zararın en hafifi ve iki şerrin en ehveni işlenir”, “Daha büyük zararı defetmek için daha küçük olana katlanılır”, “Genel zararı defetmek için özel zarara katlanılır”, şeklindeki kurallar bunlardan bazılarıdır.

Çatışma Anında Maslahat ve Mefsedetler Arasında Denge Kurmak

Herhangi bir işte maslahat ve mefsedet veya zarar ve menfaat birlikte bulunduğu zaman bunların arasında karşılaştırma yapıp gâlip ve çoğunluk olana itibar etmek gerekir.

1 Fetih, 48/1.

Çünkü bir şeyin çoğunluğu o şeyin tamamının hükmünü alır. Bir şeyde bulunan mefsedet, menfaat ya da maslahattan fazla veya gâlip olunca, mefsedeti gâlip olduğundan, taşıdığı az menfaat dikkate alınmadan, o şeyin yasaklanması gerekir. Şarap ve kumar meselesinde sorulan soruya cevap verirken Kur'ân'ın zikrettiği de budur. İlgili âyet şöyledir: *"Sana şarap (sarhoşluk veren şeyler) ve kumar hakkında sorarlar. De ki: "Onların her ikisinde de hem büyük bir kötülük hem de insanlar için bazı yararlar vardır; ancak yol açtıkları kötülük sağladıkları yarıardan daha büyüktür..."*² Aksi durumda yani bir şeydeki menfaat daha büyük ve gâlip olunca, taşıdığı az mefsedet hesaba katılmayıp o şey câiz ve meşru sayılır. Bu konuyla ilgili önemli kurallardan biri şudur:

"Mefsedeti bertaraf etmek maslahatı elde etmeden önce gelir." Bu kuralı tamamlayan önemli bir kural daha vardır ki o da şöyledir:

"Büyük maslahat yüzünden küçük mefsedet bağışlanır", "Devamlı maslahat sebebiyle sonradan ve geçici mefsedet bağışlanır", "Şüpheli olan mefsedet dolayısıyla kesin olan bir maslahat terk edilmez."

Bu dengeler fıkıhı pratik hayatta özellikle de siyaset-i şeriyeye konusunda büyük bir öneme sahiptir. Çünkü esasen siyaset-i şeriyeye dengeler fıkıhına dayanır. Aynı zamanda bu, öncelikler fıkıhı için de oldukça mühimdir.

Maslahat ve Mefsedetlerin Nasıl Bilineceği

Gözetilecek maslahatlar ya dînî, ya dünyevî veya hem dînî hem de dünyevîdir. Şüphesiz mefsedetler de böyledir. Bunların her birinin akıl veya din ya da her ikisi kanalıyla bilinme yolları vardır.

2 Bakara, 1/219.

İzzüddin b. Abdisselam'ın Bu konudaki Sözleri

İbn Abdisselam kitabında “maslahat ve mefsedetlerin ve bunlar arasındaki farklılıkların bilinmesi” konusunda özel bir başlık açmıştır. Eşsiz kitabı *Kavâidu'l-ahkâm fî masâlihi'l-enam*'da onun söyledikleri oldukça önemlidir. O şunları söylemektedir:

“Dünya maslahatlarının ve mefsedetlerinin çoğu akılla bilinir. Bunlar da dînî hükümlerin çoğunu oluşturur. Çünkü dînî bir hüküm gelmeden önce sırf maslahat olan hususları elde etmenin ve sırf mefsedet olanları insandan ve başka varlıklardan bertaraf etmenin iyi ve övgüye layık bir şey olduğunu akli olan her insan bilir. Maslahatların en tercihe şayan olanına öncelik vermek, mefsedetlerin en kötü olanını def etmek, maslahatların tercih edilenini tercih edilmeyenin önüne almak ve gâlip olan mefsedeti def etmeyi makbul olmayan maslahatın önüne geçirmek de iyi ve övgüye layıktır. Filozoflar ve dinler can, mal, ırz ve namusların dokunulmaz olduğunda, söz ve amellerin en üstün olanını elde etme konusunda görüş birliği etmişlerdir. Bunların bir kısmında görüş ayrılığı bulunsa da, gâlip olan şu ki, görüş ayrılığı eşitlik ve üstünlükteki ihtilaf yüzündendir. Bir hususta mefsedet ve maslahat eşit halde bulunduğu zaman insanlar bunun içinden çıkmaz. Farklılık ve eşitliği belirlemede karar veremedikleri zaman beklerler. Doktorlar da böyledir. Çünkü onlar da, iki hastalıktan en düşük seviyede olanını geri bırakıp daha büyük olanını def ederler. İki sağlık ve selametten hangisi en yüksek seviyede ise onu elde eder, en düşük seviyede olanın ellerinden çıkmasına aldırılmazlar. Eşitlik ve farklılık bulunması durumunda işin içinden çıkamazlarsa bir işlem yapmayıp beklerler. Zira tıp da din gibi, selamet ve âfiyete yönelik maslahatları elde etmek, hastalık ve zarar veren mefsedetleri def etmek, maslahatlardan mümkün olanı elde etmek, mefsedetlerden de def edilmesi imkân dahilinde olanı def etmek için vazedilmiştir. Mefsedetlerin tamamını def etmek veya maslahatların tamamını elde etmek mümkün olmazsa, mer-

tebeleri de aynı ise tercihte bulunulur. Mertebeleri farklı ise tercih edilecek olan biliniyorsa o tercih edilir, bilinmiyorsa hüküm vermeden ve tercih yapmadan beklenir. Bu konuda din neyi öngörmüşse tıp da onu öngörmüştür. Zira her ikisi de kulların yararına olan şeyleri (maslahatları) elde etmek ve zararına olanları (mefsedetleri) def etmek için oluşturulmuş sistemlerdir.

Dînî maslahatlarda, tercihe şâyan olan ortaya çıkıncaya kadar durup beklemek varken beklemeden tercihe yönelmek câiz değildir. Aynı şekilde tercih edilecek husus ortaya çıkıncaya kadar beklemek gerekirken beklemeden tercihe yönelmek câiz olmaz. Bu prensibin dışına çıkanlar genelde elverişli olanı, daha elverişli olanı, fâsit olanı ve daha da fâsit olanı bilmeyenlerdir. Zira tabiatlar doğruyu anlayacak kabiliyette yaratılmıştır. Onun dışına ancak, azgınlığı baskın gelen câhil ya da geri zekallılığı fazla olan ahmak çıkar. Mesela, kâfirlerden hayvan boğazlamayı haram sayanlar bu konuda hayvanın yararını (maslahatını) hedeflemiş ve doğrudan sapmışlardır. Zira böyle yapmakla onlar, sıradan bir canlının yararını üstün canlı olan insan yararının önüne geçirmişlerdir. Şayet bunlar cehalet ve boş heveslerden canlarını kurtarmış olsalardı elbette daha iyi olanı daha değersiz olanın önüne geçirecekler, çirkin olana sarılarak daha çirkin olanı bertaraf edeceklerdi. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “...Allah'ın saptırdıklarını kim doğru yola sevk edebilir ve (bu işte) kim onlara yardım edebilir?”³ Allah kimi başarıya ulaştırır ve yanlışla düşmekten korursa onu, en ince ve en değerli gerçeklerin farkına vardırı, farkına vardığı şeylerin gereği ile amel etmeye onu muvaffak kılar ve o kişi kurtulmuş olur. Ancak bu gibilerin sayısı ne kadar da azdır. Şâir şöyle demiştir:

Biz onları az sayardık, meğer saydığımızdan da azmışlar!

Hükümler konusunda müctehitlerin durumu da böyledir. Allah, başarıya ulaştırıp hatalardan koruduğu müctehidi ter-

cihe şâyan delillerden haberdar kılar, ona doğruyu buldurur. Onun mükafatı niyetine ve isabet oranına göredir. Tercihe şâyan olanı bulamayan müctehidin durumu böyle değildir. Zira onun mükâfatı da niyetine ve ictihadına göredir, hata ve kusurları affedilir. Bu hataların en büyüğü ise usulle ilgili olanlardır.

Bilmiş ol ki, daha yararlı (*aslah*) olanı iyi olana tercih etme ve daha kötü olanı kötü olandan önce def etme anlayışı, âlemlerin Rabbi tarafından insanların tabiatına yerleştirilmiş bir şeydir. Nitekim bu kitapta bu hususu zikrettik. Buna göre küçük bir çocuk lezzetli ve daha lezzetli bir şeyi seçme arasında serbest bırakılsa elbette daha lezzetliyi, *fels*⁴ ile dirhemi seçme arasında serbest bırakılsa dirhemi, dirhem ve dinar arasında seçim yapması için serbest bırakıldığında da elbette dinarı seçer. İyi olanı daha iyi olanın önüne ancak, daha iyi olanın değerini bilmeyen câhil ya da iki mertebe arasındaki farka bakmayan yoldan çıkmış görmezlikten gelen kişi alır.”⁵

Ahirete yönelik maslahat ve mefsedetler ise ancak nakil yoluyla bilinir. Her iki dünyanın maslahat ve mefsedetleri farklı mertebelerdedir. Bunların bir kısmı söz konusu mertebenin en üst seviyesinde, bir kısmı ise en alt noktasındadır. Bir kısmı da her iki noktanın ortasındadır. Ortada bulunanlar, “üzerinde görüş birliği edilenler” ve “görüş ayrılığına düşülenler” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Emredilen her hususta hem dünyaya hem de âhirete ya da bunlardan birine yönelik bir maslahat, yasaklanan her hususta da dünya ve âhirete veya bunlardan birine ait bir mefsedet bulunmaktadır. Ürün olarak en güzel maslahatları veren kazanma şekli, amellerin en faziletlisidir. Mefsedetlerin en çirkinini doğuran kazanma şekli ise amellerin en rezilidir. İrfan, iman ve Allah’a itaattan daha yararlı bir mutluluk, Allah’ı bilmemekten, küfür, fık ve isyandan daha kötü bir azgınlık yoktur.

4 *Fels*: Altın ve gümüş dışındaki madenlerden yapılan avari ve değeri düşük paralardır. *Dirhem*, gümüş, *dinar* ise altın paradır.

5 İzzüddin b. Abdisselâm, *Kavâidü'l-enâm fî mesâlihî'l-enâm*, I, 5-7.

Ahiretin sevabı, maslahatların gâlip olmasındaki farklılığa göre, azabı da mefsedetlerin gâlip olmasındaki farklılığa göre değişir. Kur'ân'ın en büyük maksadı, maslahatları ve onlara götüren yolların kazanılmasını emretmesi, mefsedetleri ve onlara götüren yolların kazanılmasını da engellemesidir. Dünyanın maslahat ve mefsedetleri âhiretinkilere kıyas edilemez. Çünkü âhiretin maslahatları cennetlerin ebediliği, Yüce cemalini seyrederek Allah'ın rızasını kazanmaktır. Ahiretin ne kadar da müthiş ebedî nimeti vardır! Ahiretin mefsedetleri ise, cehennemlerde ebedî olarak kalmak ve Yüce cemalini seyretmekten mahrum kalarak Allah'ın gazabına uğramaktır. Ahiretin azabı ne kadar da acıdır!

Maslahatlar mübah, mendûb ve vâcib olmak üzere üç çeşittir. Mefsedetler ise mekruh ve haram olmak üzere iki kısımdır.

Dünya ve Ahiretin Maslahat ve Mefsedetlerinin Nasıl Bilineceği

Dünya ve âhiretin maslahatları ve mefsedetleri ve bunlara götüren yollar ancak din kanalıyla bilinir. Bunlardan birinin durumu gizli kalırsa dînî delillerden yani kitap, sünnet, icma, muteber kıyas ve sahih istidlal'den elde edilir. Dünya maslahatları, mefsedetleri ve bunlara götüren yollar ise zorunlu bilgiler, tecrübeler, âdetler ve muteber zanlardan hareketle bilinir. Bunlardan biri gizli kalırsa biraz önce zikredilen kendi delilleri yoluyla bilinir. Münasip vasıfları, maslahat ve mefsedetleri, bunların tercih edilen ve edilmeyenlerini bilmek isteyen, konuyla ilgili dînî bir bilgisi yoksa, meseleyi aklına arz etsin, sonra da hükümleri buna dayandırsın. Hemen hemen bütün hükümler bu yolla öğrenilebilir. Ancak Allah'ın kullarını ibadet olarak yükümlü tuttuğu (*taabbudî*), maslahat ve mefsedetine vâkıf kılmadığı hükümler bunun dışındadır. Akıl yoluyla amellerin iyi ve kötü olanı bilinir. Halbuki Allah iyi amellerin maslahatlarını *celbetmek*, kötülerin çirkinliğini de def etmek zorunda değildir. Aynı şekilde Al-

lah için bir şey yaratmak, rızık vermek, yükümlü tutmak, se-vap ve azap vermek zorunlu değildir. Ancak Allah, kullarına bir lütuf olarak, iyi amellerin maslahatını *celbeder* ve kötünün de çirkinliğini bertaraf eder.

Kavâidu'l-Ahkâm Kitabının Yazılmasındaki Maksat

İzzüddin b. Abdisselam bu adı verdiği kitabını yazış mak-sadını şöyle açıklamıştır:

“Bu kitabı yazmaktan maksat, kullar elde etmeye gayret et-sin diye, ibadet, muâmelât ve diğer tasarrufların taşıdığı mas-lahatları açıklamak; bertaraf etmeye çalışsınlar diye muhâlif hükümlerin maksatlarını açıklamak; bilgilensinler diye ibadet-lerin maslahatlarını; maslahatların birbirine öncelikli olanını, mefsedetlerin birinin diğerinden sonraya bırakılanını, kulların güçlerinin yetmediği ve yapmalarına imkân olmayan hususla-rı değil de, kendi kazanma ve kudretleri dahilinde olanları açıklamaktır. Dinin (şeriatın) tamamı maslahattır; çünkü şeriat, ya mefsedetleri def eder veya maslahatları *celbeder*. Allah'ın “Ey iman edenler!” dediğini duyduğun zaman bu çağrıdan sonra yapılan tavsiyeyi düşünürsün bakarsın ki, ya seni bir hayra teşvik ediyor veya seni bir şerden caydırıyor ya da aynı anda hem hayra teşvik ediyor hem de şerden sakındırıyor. Yü-ce Allah kitabında, mefsedetlerden kaçınmaya teşvik olsun di-ye bazı hükümlerin mefsedetlerini, maslahatları yapmaya teş-vik için de bazı hükümlerin taşıdığı maslahatları açıklamıştır.”⁶

Öncelikler Fıkının Makâsıd Fıkı ile Alakası

Öncelikler fıkı'nın, “Şeriatın Maksatları Fıkı” (*Fıkhu makâsıd'ı ş-şerî'a*) ile de irtibatı vardır. Dinin bütün hükümle-rinin bir gerekçesi olduğu ve söz konusu hükümlerin görü-

6 İbn Abdisselam, I, 5-11.

nen kısımlarının arkasında dinin gerçekleştirmeyi hedeflediği birtakım maksatların bulunduğu hususunda görüş birliği bulunmaktadır. Zira Allah'ın isimlerinden biri de "el-Hakîm"dir. Bu isim Kur'an'da doksan küsur defa tekrar edilmiştir. Hakîm; boş, anlamsız ve gelişigüzel hüküm koymayan ve aynı zamanda boş ve anlamsız şey yaratmayan demektir. Allah'ı böyle şeylerden tenzih ederiz. Dindeki sırf taabbudî (manası ve gerekçesi akılla bilinemeyen) hükümlerin bile bir gerekçesi vardır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim ibadetleri bizzat gerekçelendirmiştir. Mesela namazla ilgili olarak, *"...çünkü namaz, (insanı) çirkin fiillerden ve akla ve sağduyuya aykırı olan her türlü şeyden alıkoyar..."*⁷ derken, zekat konusunda, *"onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlarından) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin..."*⁸ buyurmuş, oruç hakkında, *"... umulur ki Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olursunuz"*⁹ açıklama yapmış ve haccın hikmetini anlatırken de *"...bunun kendilerine sağlayacağı yararları yakinen görmeleri ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları için..."*¹⁰ buyurmuştur.

Allah'ın dini konusunda derin bilgi (fıkıh) sahibi olmanın güzelliklerinden birisi, dinin getirdiği yükümlülüklerin maksadını anlamamızdır. Böylece söz konusu hükümleri gerçekleştirmeye çalışır, dinin hedef ve maksatları ile ilişkisi olmayan hususlarda kendimize ve diğer insanlara zorluk çıkarmamış oluruz.

Buradan hareketle, günümüzde bütün bölgelerde, hatta şehirli ve göçebe olmayanlar için bile, fıtır sadakasının belli yiyecek maddelerinden verilmesinin zarurî olduğu konusunda katı davranmaya bir gerekçe görmüyorum. Söz konusu sadakadan maksat, bu yiyecek maddelerinin bizzat kendisi

7 Ankebût, 29/45.

8 Tevbe, 9/103.

9 Bakara, 2/183.

10 Hac, 22/28.

değildir. Maksat, dolaşp bir şeyler istemenin şanına yakışmadığı bu bayram gününde fakirleri bu işten kurtarmaktır.

Aynı şekilde, hacda şeytan taşlamanın zevalden önce yapılması konusunda da katı davranılmasını anlamlı bulmuyorum. Geçen yıllarda hac mevsiminde olduğu gibi, bu vakitte şeytan taşlamanın çok büyük kalabalığa ve yüzlerce kişinin ölmesine yol açması göstermektedir ki, bizzat bu vakitte şeytan taşlamanın dinde hedeflenmiş bir emir olduğuna işaret eden bir şey yoktur. Aksine maksat, Allah'ı anmaktır. Kullardan istenen ise kolaylık ve zorluğu kaldırmaktır.

Burada önemli olan, sâbit maksatlarla değişen vesileleri birbirinden ayırt etmektir. Birinciler konusunda demir kadar katı, ikinciler hususunda ise ipek kadar yumuşak oluruz. Bu hususu *Keyfe Nete'âmelu Ma'a's-sünneti'n-nebeviyye*¹¹ adlı kitabımızda izah etmiştik.

Öncelikler Fıkı'nın Nass Fıkı İle Alakası

Şüphesiz öncelikler fıkının, "Dinin Cüzî Nasslarının Fıkı" (*Fıkhu nusûsi's-şer'i'ati'l-cüziyye*) ile de irtibatı vardır. Çünkü cüzî nasslar ile küllî (genel) maksatlar ve genel kurallar arasında bir ilişki vardır. Cüzî hükümler küllîlere, ferî hükümler ise asıl hükümlere arz olunur. Burada katî-zannî ve muhkem-müteşâbih hükümler arasında bir ayırım yapmak, zannîyi katînin, müteşâbihi ise muhkemin ışığında anlamak gerekir.

Sünneti anlamak için böyle bir fıkha daha fazla ihtiyaç vardır. Çünkü sünnet, detaya girdiği ve pek çok cüzî hükme ve uygulamaya temas ettiği için onu anlamada Kur'an'a göre daha çok karışıklıklar olmaktadır. Ayrıca sünnet içerisinde hüküm koymaya (teşri') yönelik olanlar bulunduğu gibi, -ki

11 "Sünnetin değişen vesileleri ile sâbit hedeflerinin ayırt edilmesi" bölümüne bkz. Bu kitap, Bünyamin Erul tarafından *Sünneti Anlamada Yöntem* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

bunlar temel prensip niteliğindedir- hurma aşılama hadisinde olduğu gibi, hüküm koyma niteliği taşımayanlar da vardır. Sünnetin içerisinde dâimî teşrî şeklinde olanlar, geçici teşrî niteliği taşıyanlar, genel ve özel teşrî tarzında olanlar da vardır. Araştırmacı âlimler bu konularda geniş açıklamalar yapmışlardır. Biz de bu konuyu, *Merkezu buhûsi's-sünneti ve's-sîreti'n-nebeviyye* (Sünnet ve Siret Araştırma Merkezi)'nin dergisindeki sohbetimizde "Sünnetin hüküm koyucu yönü"nden bahsederken ve *es-Sünnetü masdaran li'l-ma'rifeti ve'l-hadâra*¹² adlı kitabımızda açıkladık. Geniş bilgi almak isteyen oralara baksın... Başarıya ancak Allah ulaştırır.

---

12 Bu kitabı, Katar Üniversitesi'ndeki Merkezu buhûsi's-sünneti ve's-sîreti'n-nebeviyye yayımlamıştır. Kitap *Medeniyet Kaynağı Olarak Sünnet* adıyla Özcan Hıdır tarafından Türkçe'ye çevirilmiştir.

NİTELİĞİ NİCELİĞİN ÖNÜNE GEÇİRMEK

Dinen mühim olan önceliklerden biri de, niteliği ve karakteristik özellik taşıyanı niceliğin ve hacmin önüne geçirmektir. Zira sayı çokluğuna ve hacim büyüklüğüne değil, nitelik ve özelliğe itibar edilir. Nitekim Kur'an, aklını çalıştırmayan, bilmeyen, inanmayan ve şükretmeyenlerden oluşan çoğunluğu pek çok âyetinde yermiştir. İlgili ayetlerden bir kısmı şöyledir:

"...Aksine onların çoğu aklını çalıştırmaz"¹, "...Fakat insanların çoğu bilmez"², "...Ne var ki, insanların çoğu inanmaz"³, "...Fakat insanların çoğu şükretmez"⁴, "...Şayet yeryüzündekilerin çoğuna itaat etsen seni Allah'ın yolundan saptırırlar."⁵

Aynı zamanda Kur'an, imanlı, amel eden ve şükreden azınlığı övmektedir. Nitekim bazı âyetlerde şöyle buyurulmuştur: *"...Ancak iman edip sâlih amel yapanlar hariç, böylesi de ne kadar az!"⁶, "...Kullarım arasında hakkıyla şükredenler çok azdır"⁷, "Ve yeryüzünde azınlıkta ve çaresiz olduğunuz; insanların sizi kapıp götürmesinden korktuğunuz günleri hatırlayın..⁸,*

---

1 Ankebût, 29/63.

2 Araf, 7/187.

3 Hûd, 11/17.

4 Bakara, 2/243.

5 En'âm, 6/116.

6 Sâd, 38/24.

7 Sebe', 34/13.

8 Enfâl, 8/26.

"Fakat, ne yazık ki, (yok ettiğimiz) sizden önceki kuşaklar arasından, yeryüzünde yozlaşmaya karşı çıkan (doğru yolu izledikleri için) kendilerini kurtardığımız küçük toplulukların dışında –akıl/izan ve erdem sahibi kimseler çıkmadı..."⁹

Bundan dolayı mühim olan insanların sayıca çokluğu değil, sâlih müminlerin fazla olmasıdır.

Pek çok kişi Hz. Peygamber'in şu hadisini zikreder: *"Evlenin, çoğalın, zira diğer ümmetler karşısında sizin çokluğunuzdan iftihar ederim..."¹⁰* Fakat Hz. Peygamber, diğer ümmetler karşısında kendi ümmetinin câhilleri, fâsıkları (ahlaksızları ve günahkârları) ve zâlimleriyle değil, ancak iyileri, sâlih amel yapanları ve faydalı olanlarıyla iftihar edecektir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar, yüz tanesinin içinde işe yarar bir tane bulamayacağın develer gibidir..."¹¹* Bu hadis, insanlar arasında iyi olanların az olduğuna işaret etmektedir. Tıpkı develerde binmeye, yolculuğa ve yük taşımaya elverişli olanların az olduğu gibi. Hatta yüz tane içerisinde neredeyse bu türden birisi bulunmaz.

İnsanoğulları arasında bulunan farklılık, diğer hayvan ve varlıkların tamamının birbirine olan farklılığından daha çoktur. Hatta bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"İnsanın dışında, bir varlığın kendi cinsinin bin tanesinden daha hayırlı olduğu başka bir varlık yoktur..."¹²*

Bizler, her şeyde niceliğe, çokluğa, binler ve milyonlarla ifade edilen rakamları öne çıkarmaya çok meraklıyızdır. Bu çokluğun ötesindeki şey ve bu rakamların taşıdığı anlam çoğu kere bizi ilgilendirmez. Câhiliye dönemi Arap şâirlerinden biri nicelik karşısında niteliğin taşıdığı önemi kavramış ve şöyle demiştir:

⁹ Hûd, 11/116.

¹⁰ İbn Mâce, Nikâh, 1; Suyûtî, *Câmiu's-sağîr*, hadis no: 3366; el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 276, hadis no: 44442.

¹¹ Buhârî, Rikak, 35; Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 232; Tirmizî, Edeb, 82; İbn Mâce, Fiten, 16.

¹² Suyûtî, *Câmiu's-sağîr*, Hadis no: 5394.

O sayıca az olduğumuz için bizi ayıpladı
 Ona dedim ki: Saygın kişiler az olur.
 Az olmamız bize bir zarar vermedi,
 Zira bizim komşumuz azizdir,
 Halbuki çoğu kimseninki zelildir.

Kur'an-ı Kerim, sayıca az olan Talut ordusunun, çok olan Calut ordusuna nasıl gâlip geldiğini şu ifadelerle bize anlatmaktadır: *"Ve Talut, kuvvetleriyle yola koyulduğunda "Bakın", dedi, "Allah sizi şimdi bir nehirle imtihan edecek: Ondan içen benden olmayacak, onu tatmaktan sakınan ise benden olacaktır; ondan sadece bir avuç dolusu içen ise affa mahzar olacaktır." Ancak birkaçı dışında hepsi ondan (dolu dolu) içtiler. O ve ona inananlar nehri geçer geçmez ötekiler: "Calut ve kuvvetlerine karşı (koymak için) bugün hiç gücümüz yok!" dediler. (Ama) kesin olarak Allah'a kavuşacağını bilenler: "Nice küçük topluluklar, Allah'ın izniyle büyük kalabalıklara üstün gelmiştir! Zira Allah, güçlülere karşı sabırlı olanlarla beraberdir" diye cevap verdiler. Onlar Calut ve kuvvetleriyle karşı karşıya geldiklerinde, "Ey Rabbimiz bize zorluklara karşı tahammül gücü başısla, adımlarımızı sağlam kıl ve hakikati inkâr eden bu topluma karşı bize yardım et!" diye dua ettiler. Bunun üzerine, onları Allah'ın izniyle bozguna uğrattılar..."¹³*

Sayıca az oldukları halde Bedir savaşında Peygamber ve Bedir'e katılan sahabenin çok sayıdaki müşrik ordusuna nasıl gâlip geldiğini Kur'an bize şöyle anlatmaktadır: *"Zira, siz son derece zayıfken Allah, Bedir'de size yardım etmişti. O halde Allah'a karşı sorumluluk bilinci duygun ki şükredenlerden olasınız"¹⁴, "Ve yeryüzünde azınlıkta ve çaresiz olduğunuz; insanların sizi kapıp götürmesinden korktuğunuz günleri hatırlayın ki, derken O sizi himaye etti, yardımıyla güçlendirip destekledi ve geçiminiz için temiz ve hoş rızıklardan bahşetti size, ki sonunda şükredesiniz."¹⁵*

Bu âyetin ifade ettiği durum Müslümanların Huneyn'de savaşı kaybetmek üzere oldukları anda olmuştur. Onlar bir

¹³ Bakara, 2/249-251.

¹⁴ Al-i İmran, 3/123.

¹⁵ Enfâl, 8/26.

an için niteliğe değil de sayıya bakmışlar, çokluğa aldanmış, manevî gücü ve askerî taktiği ihmal etmişlerdi. Bunun üzerine ilk anda savaş aleyhlerine dönmüştü. Nihayet işi anlamışlar, uyanmışlar veya tövbe etmişlerdi. Sonra da Yüce Allah onlara fetih nasip etmiş ve onları görmedikleri ordularla desteklemişti. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Gerçekten de Allah (sayıca az olduğunuz zaman) pek çok savaş meydanında size yardım etmişti; ve Huneyn Günü'nde de, o sayıca çokluğunuzun size kendinizi beğendirdiği ama (tek başına) pek bir işinize yaramadığı o gün de (öyle yapmıştı); çünkü yeryüzü, bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti de arkanızı dönüp geri çekilmiştiniz. Bunun üzerine, Allah, Elçisi'nin ve inananların içlerine katından bir sükunet indirmiş, görmediğin güçlerle donatmış ve hakkı inkâra şartlanan kimseleri azaba uğratmıştı; ki, hakkı inkâr edenlerin cezası da böyledir zaten!"¹⁶

Kur'ân'ın açıkladığına göre, insanda iman ve sabırla ifade edilen irâde kuvveti bir arada bulunduğu zaman, gücünü, onun iman ve iradesine sahip olmayan düşmanlarının on katına kadar çıkarabilir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey Peygamber! İnananları, kavgada ölüm korkusunu alt etmeleri yönünde (şöylece) yüreklendir: Sizden zor durumlara göğüs germesini bilen yirmi kişi çıkarsa, bunlar ikiyüz kişiyi tepele(yebil)melidir; sizden böyle yüz kişi çıkarsa, hakkı inkâra kalkışanlardan bin kişiyi tepele(yebil)melidir; çünkü onlar bunu kavrayamayan bir güruhturlar."¹⁷*

Bu, müminlerin güçlü olması durumunda böyledir. Durumları zayıf olduğunda ise onların gücü hasımlarının bir katı kadar olabilir. Nitekim Enfâl suresinde, yukarıda zikredilen âyetin hemen peşinden gelen âyet bu duruma şöylece işaret etmektedir: *"(Ama yine de) Allah, şimdilik yükünüzü hafifletmiş bulunuyor, çünkü zayıf olduğunuzu biliyor. Şöyle ki: Sizden eğer zor durumlarda sabretmesini bilen yüz kişi çıkarsa, bunlar iki-*

¹⁶ Tevbe, 9/25-26.

¹⁷ Enfâl, 8/65.

yüz kişiyi tepele(yebi)lecektir; çünkü Allah zor durumlara göğüs germesini bilenlerle beraberdir.”¹⁸

O halde mesele, sayı ve çokluk üzerinde değil, iman ve irade üzerinde dönüp durmaktadır.

Hiz. Peygamber’in hayatını okuyan onun sayıya değil niteliğe önem verdiğini bilir. Sahabe ve halifelerinin hayatını okuyan da bu durumu açıkça görür. Nitekim Hiz. Ömer, Amr b. el-As’ı sadece dörtbin askerle Mısır’ı fethetmesi için göndermişti. Daha sonra Amr yardım isteyince dörtbin asker daha gönderdi. Bunlar içerisinde dört kişi vardı ki onlar hakkınca Hiz. Ömer şöyle demişti: Bunların her biri dörtbine bedeldir. Böylece toplam asker sayısını onikibin olarak saymıştı! Elbetteki onikibin kişiye az bir sayı galip gelemeyecektir.

Bu davranışıyla Hiz. Ömer, kişilerin sayı ve hacimlerine değil, nitelik, güç ve kabiliyetlerine itibar edilmesi gerektiğine inanmaktaydı.

Rivayet edildiğine göre Hiz. Ömer bazı arkadaşlarıyla bir gün geniş bir evde oturmuş ve onlara: “Temennide bulunun demişti.” Onlardan biri: İsterdim ki, bu ev dolusu gümüşüm olsa da Allah yolunda onları harcasam, demişti. Diğeri de: Bu ev dolusu altının olmasını ve Allah yolunda onları harcamasını temenni etmişti. Hiz. Ömer ise şöyle demişti: Ben isterim ki, bu ev Ebû Ubeyde b. Cerrah, Muaz b. Cebel ve Huzeyfe’nin azatlısı Sâlim gibi adamlarla dolu olsaydı ve onları Allah yolunda istihdam etseydim.

Çağımızda dünya üzerindeki Müslümanların sayısı birbucuk milyara ulaşmıştır. Fakat ne yazık ki, durum Ahmed b. Hanbel ve Ebû Davud’un Sevban’dan naklettiği şu hadisteki gibidir:

“Yakında, aç kurtların sofralarına saldırdığı gibi, her taraftan birtakım ümmetler üzerinize üşüşecektir.” Sahabe: “Ya Resûlullah, o gün biz azınlık mı olacağız ki, üzerimize üşüşecekler?”, diye so-

runca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Aksine siz (sayıca) çok olacaksınız, fakat selin üzerindeki köpük gibi olacaksınız, Allah düşmanlarınızın kalbinden sizin korkunuzu (mehabetinizi) çekip alacak ve kalplerinize *vehen* yerleştirecek.” Sahabe dedi ki: “Vehen nedir, yâ Resulellah?” Hz. Peygamber de: “Dünyayı sevmek ve ölümden hoşlanmamaktır” buyurdu¹⁹.

Bu hadis ortaya koymaktadır ki, dışarıdan şişirilmiş ve içeriden zayıf olduğu sürece, çokluk tek başına bir fayda vermeyecektir. Hadiste ümmetin hayatının merhaleleri köpüğe benzetilmektedir. Zira sel köpüğünde olduğu gibi, köpük hafiftir, parçaları arasında birlik yoktur, yolunu ve hedefini şaşırmıştır. Ümmet de bu gibi özellikler arz ettiği için köpüğe benzetilmiştir.

O zaman sadece niceliğe (sayıya) değil, nitelik ve kaliteye önem vermek gerekecektir. Burada “nicelik”ten kastımız, sadece maddî yönü ifade eden sayı çokluğu, alan genişliği, hacim büyüklüğü, tartı ağırlığı, süre uzunluğu ve bu sahaya giren diğer hususlardır. Dolayısıyla sayı çokluğu konusunda söylediklerimiz diğer hususlar için de geçerlidir.

Mesela insan, boyunun uzunluğu, adalelerinin güçlülüğü, cüssesinin iriliği veya yüzünün güzelliği ile ölçülmez. Bunların hepsi onun aslî cevherinin ve insanî mahiyetinin dışındadır. Sonuç itibariyle beden insanın kılıfı ve bineğidir. İnsanın aslı ve hakikati ise ancak aklı ve kalbidir. Yüce Allah münâfıkları anlatırken, “*Sen onları gördüğünde dış görünüüşleri hoşuna gider...*”²⁰ buyurmuştur. Aynı şekilde Ad kavmini anlatırken kendi peygamberleri Hûd’un (a.s) diliyle şöyle buyurmuştur: “*...Sizi nasıl Nuh toplumunun yerine getirdi ve sizi maddî varlık olarak nasıl kat kat üstün güçlerle donattı...*”²¹ Fakat bu maddî üstünlük onları böbürlenmeye ve büyüklenmeye sevketti. Nitekim âyetle bu durum şöyle ifade edilmiştir: “*Ad (kavmine) gelince, onlar, doğru olan her şeye karşı (çıkarak) yeryü-*

19 Ebû Dâvud, Melâhim, 5, hadis no: 4297; Suyutî, el-Câmiu’s-sağîr, 8183.

20 Münâfikûn, 63/4.

21 A’râf, 7/69.

zünde küstahça dolaştılar ve “Bizden daha güçlü kim varmış” diye böbürlendiler...”²²

Sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Kıyamet gününde iri ve şişman bir adam gelir fakat Allah katında bir sineğin kanadı kadar ağırlığı olmaz. İsterseniz şu âyeti okuyun: “...bunun içindir ki, böylelerinin bütün yapıp ettikleri boşa gitmektedir; çünkü kıyamet günü onlara hiçbir değer vermeyeceğiz.”²³

Bir gün İbn Mesud ağaca çıkmış, son derece ince ve zayıf olan baldırları gözükmüştü. Bunu gören sababilerden bazıları gülmüş, bunun üzerine de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: “Baldırlarının ince oluşuna mı gülüyorsunuz, canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, elbette o baldırlar mizanda Uhud dağından daha ağırdır.”²⁴

O halde, eğer içinde keskin bir akıl ve pak bir gönül yer almıyorsa cüssenin iriliği hiç mühim değildir. Eski bir Arap sözü şöyledir:

“Hurma ağacı gibi gençler görürsün,
bunlardan hasıl olacak kazancı ne bilirsin.”

Hassan b. Sâbit de şöyle demiştir:

Uzunluk ve kısalığın kavme ne zararı var,
Katırların cüssesi (büyük), serçelerin (ise) rüyaları (kısa),
ne olmuş?!

Buradan, İslam’ın bedeninin sağlığı ve güçlenmesi için bir ölçü koymadığı şeklinde bir anlam çıkarılmamalıdır. Aksine İslam beden sağlığına ve onun güçlendirilmesine pek fazla önem vermektedir. Nitekim Yüce Allah: “...Allah onu sizden

22 Fussilet, 41/15.

23 Kehf, 18/105. Hadis için bkz. Buharî, “Tefsir” 219; Müslim, “Sıfatu’l-kiyame”¹ (No: 2785) el-Li’lîü ve’l-mercân, 1773.

24 Bu hadis Ali’den sahih yolla gelmiş, bunu Ahmed, Ebû Yalâ ve Taberânî rivayet etmiştir. Ümmü Musa hariç, râvileri sahih hadislerin râvileridir, bu ravi ise güvenilirdir. İbn Mesud’un kendisinden bu hadisi Ahmed, Ebû Yala, Bezzer ve Taberânî çeşitli yollarla nakletmişlerdir. Kurre b. İyâs kanalıyla da Bezzer ve Taberani rivayet etmiştir. Her ikisinin râvileri de sahih hadislerin râvileridir (Bkz. Mecmeu’z-zevâid, IX, 288, 289).

daha üstün kılmuş ve ona derin bilgi ve mükemmel bir beden bahşetmiştir..."²⁵ buyurarak Tâlut'u övmüştür. Sahih hadislerde ise şöyle buyurulmuştur: "Şüphesiz bedeninin senin üzerinde hakkı vardır"²⁶, "Kuvvetli mümin zayıf müminden daha hayırlı ve Allah'a daha sevimlidir."²⁷ Hz. Peygamber böyle buyurmakla birlikte, bedenen güçlü olmayı fazilet ölçüsü saymamıştır.

Cüssenin iriliği, güçlü oluşu ve yüz güzelliği, yiğitliğin ölçüsü olmadığı gibi, insandaki faziletin bir mihengi de değildir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: "Şüphesiz ki Allah, sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar (kıymet verir)."²⁸

Şâirlerden biri Abdulmelik b. Mervan'ı şöyle övmüştür:

Alnının üzerinde, saç ayırım noktasındaki taç sanki altınmış gibi parıldıyor.

Fakat Abdulmelik şâiri, kendisini güzel genç hanımlara benzer şekilde övdüğü için yermiş ve şöyle demiş:

Keşke benim hakkımda şâirin Musab b. Umeyr hakkında dediği gibi deseydin. Şâir Musab'ı överken şöyle demişti:

*Musab ancak Allah katından bir yıldızdır,
Onun ışığıyla aydınlandı karanlıklar,
Onun hükmü, bir gücün hükmüdür ki,
O gücün içinde zorbalık ve büyülenme yoktur.*

Evet, insanlar ancak, kafalarının içindeki ilimle, kalplerinde bulunan imanla ve imanın meyvesi olan amelle ölçülürler. İslam nazarında amel, hacmi ve sayısı ile değil, ancak sağlamlığı ve ihsan mertebesine ulaşma mesafesiyle ölçülür. İslam'da imanın ihsan mertebesine ulaşması nâfile olmayıp aksine, oruç ve diğer farzlar gibi, müminlere öngördüğü bir farzdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ her şeye iyi davranılmasını emretmiştir. Öyleyse canlı bir

²⁵ Bakara, 2/247.

²⁶ Abdullah b. Ömer'den ittifakla nakledilmiştir.

²⁷ Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 10.

²⁸ Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9.

varlığı öldürmeniz gerektiğinde, bu işi can yakmayacak şekilde yapın. Bir hayvanı boğazlayacağınız zaman, ona eziyet vermeyecek güzel bir şekilde kesin. Bu işi yapacak olan kimse bıçağını bilesin ve hayvana acı çektirmesin.”²⁹

Hadiste geçen “yazma/ketebe” kelimesi aslında vâcip ve farz kılma anlamına gelmektedir.

Hız. Peygamber bir başka hadisinde şöyle buyurmuştur: *“Allah iş yapanın işini en iyi şekilde (ihsan anlayışı ile) yapmasından hoşlanır.”³⁰*

Aynı şekilde Allah iş konusunda da ihsanı (iyi iş yapmayı bir kanun olarak) yazmış ve gerekli kılmıştır. Dolayısıyla Allah, ihsanı da onu yapanı da sever.

Kur'an'ı Kerim, mükelleflerin sadece iyilik yapmasıyla yetinmemiş aksine onları en iyiyi yapmaya davet etmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“...Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun...”³¹, “...(Ey Muhammed) dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele...”³²*

Ayrıca Kur'ân, muhâliflerle en güzel şekilde mücâdele etmeyi, kötülüğü en iyi olanla savmayı emreder ve iyiliği için olmadıkça, yetimin malına yaklaşmayı yasaklar. İlgili âyetler şöyledir: *“...Onlarla en güzel yöntemle mücadele et”³³, “(Madem ki) iyilikle kötülük bir değil, sen (kötülüğü) daha güzel olan ile sav...”³⁴, “Ve rüşd yaşına ulaşmadan önce yetimin mal varlığına, onun iyiliği için olmadıkça, yaklaşmayın...”³⁵*

Kur'ân-ı Kerim, yeryüzünü, onun üzerindikileri, ölümü ve hayatı, gökleri, yeri ve onlar arasındaki şeyleri ancak mü-

29 Müslim, Sayd, 57; Ebû Dâvud, Edâhî, 11; Tirmizî, Diyât, 14; Nesâî, Dahâyâ, 22, 26, 27.

30 Bkz. el-Hindî, Kenzü'l-ınnmâl, III, 907, hadis no: 9129. Beyhakî, Şuabu'l-îmân'-da bunu Küleyb'den nakletmiştir. Suyutî, Câmiu's-sağîr'de (hadis no: 1862) bu hadisin zayıf olduğunu bildirmiştir.

31 Zümer, 39/55.

32 Zümer, 39/17-18.

33 Nahl, 16/125.

34 Fussilet, 41/34.

35 En'am, 6/152.

kellefleri imtihan gayesiyle yaratmıştır. İlgili âyetlerden birinde şöyle buyurulmuştur:

*“Gerçek şu ki, yeryüzünde güzel olan ne varsa Biz hepsini, hangisinin daha iyi davrandığını ortaya koymak üzere, insanları sınamak için bir araç kıldık.”*³⁶ Sanki insanlar arasındaki yarış iyi ve kötü arasında değil, iyi ve en iyi arasındadır. O halde mümin insanın gâyesi dâima en iyiye ve en yükseğe ulaşmak olmalıdır. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

*“Allah’tan cennet istediğiniz zaman Firdevs’i isteyin. Zira o, cennetin ortası ve âlâsıdır, onun üstünde Rahman’ın arşı vardır.”*³⁷

Meşhur Cibril hadisinde Hz. Peygamber, Cebrail’in sorması üzerine ihsan’ı şöyle açıklamıştır: *“İhsan; Allah’ı görüyor-muşçasına O’na kulluk etmendir, her ne kadar sen onu görmüyorsan da O, mutlaka seni görmektedir.”*³⁸

Bu, ibadet konusundaki ihsan’ın anlamıdır. Yani bu konudaki ihsan, Allah rızasını gözetmek ve ibadeti sadece O’nun rızası için yapmaktır. Allah katında makbul olan ameller, şekline ve sayısına değil, özüne ve kalitesine bakılanlardır. Nice ameller vardır ki, şekli itibariyle tamamdır fakat ona hayat bahşeden ruhtan yoksundur. Bu sebeple din bunlara değer vermez ve bunları kabul terazisine koymaz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Yazıklar olsun şu namaz kılıp duranlara, onlar ki kalpleri namazlarına yabancısıdır, onlar ki niyetleri yalnızca görülp takdir edilmektir.”*³⁹ Oruç konusunda da Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kim yalan konuşmayı ve yalan-dolanla iş yapmayı terk etmezse, Allah o kimsenin yemesini, içmesini bırakmasına kıymet vermez”*⁴⁰, *“Nice oruç tutan vardır ki, orucundan yanına kalan sadece aç kalmaktır, (gece) namaz kı-*

36 Kehf, 18/7. Başka âyetler için bkz. Hûd, 11/7, Mülk, 67/2.

37 Buhârî, Tevhîd, 22; Suyutî, *Câmiu’s-sağîr*, hadis no: 663.

38 Müslim, İman, 1, 2; Buhârî, İman, 37; Tirmizî, İman, 4; Ebû Dâvud, Sünnet, 16; Nesâî, Mevâkîf, 6; İbn Mâce, Mukaddime, 9; *el-Lü’lûü ve’l-mercân*, 5.

39 Mâûn, 107/4-7.

40 Buhârî, Savm, 8, Edeb, 51; Ebû Dâvud, Savm, 25; Tirmizî, Savm, 16; İbn Mâce, Siyam, 21.

lan niceleri vardır ki, namazlarından elde ettikleri sadece uykusuzluktur.”⁴¹

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Oysa kendilerine yalnızca Allah’a ibadet etmeleri, bütünü içtenlikleriyle yalnız O’na iman ederek bâtil olan her şeyden uzak durmaları... emrolunmuştu...”⁴² Hz. Peygamber de şöyle demiştir: “Yapılan işler niyetlere göre değerlendirilir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah’a ve Resulüne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek sevap da Allah’a ve Resulüne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirilir.”⁴³

Bundan dolayı İslam âlimleri bu hadise büyük önem vermiş, Buharî el-Câmi’u’s-sahîh adlı hadis kitabına bununla başlangıç yapmış, bazı âlimler de bu hadisi İslam’ın dörtte biri olarak değerlendirmiştir. Çünkü amellerin kabul edilmesinde niyetin büyük önemi vardır. Aynı zamanda âlimler bu hadisi içteki ameller için bir ölçü saymışlardır. “Kim bizim bu dinimizde onda olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o şey kabul edilmez”⁴⁴, şeklindeki hadis de zahirî ameller için bir ölçü kabul edilmiştir.

Fudayl b. İyad’a, “...hanginizin daya iyi davranış sergil. iğini sınamak için...”⁴⁵, âyetinde geçen “daha iyi davranış”ın ne olduğu sorulmuş o da şöyle cevap vermiş:

“En iyi davranış, en ihlaslı ve en doğru olandır.”

41 İbn Mâce, Sıyâm, 21. Hâkim de bu hadisi rivayet edip şöyle demiştir: “Buharî’nin şartına göre bu hadis sahihtir.” İbn Huzeyme ve Hâkim’in tercih ettiği lafız şöyledir: “Nice oruç tutan vardır ki, orucundan payı (hazza) sadece aç ve susuz kalmaktır, (gece) namaz kılan niceleri vardır ki, namazlarından payları sadece uykusuzluktur.” Zebehî rivayetinde Hâkim’e katılmış ancak onun rivayetinde “susuz kalma” ifadesi yer almamaktadır (Bkz. İbn Huzeyme, Sahih (Azamî’nin tahkiki ile), III, 242, 1997).

42 Beyine, 98/5.

43 Buharî, Bed’ü’l-vahy, 1, İman, 41; Müslim, İmâret, 155.

44 Buharî, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17, 18. (Müslim’in lafzında “amile” yerine “ahde” ifadesi yer almaktadır).

45 Hûd, 11/7.

Ameli en ihlaslı ve en doğru kılan nedir? diye sorulunca da şöyle demiş:

“Amel, ihlaslı (sadece Allah rızası için) olmadıkça Allah onu doğru olarak kabul etmez. Doğru olup ihlaslı olmayınca onu yine kabul etmez. İhlaslı olup doğru olmayınca yine kabul etmez. Amelin ihlaslı olması, Allah için olmasıdır, doğru olması ise, Hz. Peygamber’in sünnetine uygun olmasıdır.”

Din ve ibadet konusunda “en iyi amel”in anlamı budur. Dünyaya ait işler konusunda *iyi davranışın* (ihsanın) anlamı ise; o davranış ile başkalarıyla yarışacak hatta onları geçecek dereceye ulaşmaktır. Zira ancak işlerini en sağlam ve en iyi yapanlara hayatta yer vardır.

Bu konuya işaret eden başka hadisler de vardır. Mesela Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim bir kertenkeleyi ilk darbeye öldürürse ona yüz iyilik yazılır, ikinci darbeye öldürene daha az, üçüncüde öldürene ise daha az yazılır.*”⁴⁶ Bu hadis, kertenkele öldürmek gibi, küçük bir işte bile olsa, işi en sağlam şekilde yapmayı ve iyilikle yerine getirmeyi öğütlemektedir. Bu, öldürmenin ihsan (iyilik) mantığıyla yapılması cümlesindendir. Hadiste: “*Canlı bir varlığı öldürmeniz gerektiğinde, bu işi can yakmayacak şekilde yapın*” buyurulmuştur. Öldürmeyi süratli bir şekilde yapmak, öldürülecek olan kim olursa olsun, onun açısından bir rahatlıktır.

Ameller/davranışlar sayı ve hacmine göre ölçülmediği gibi, insanların ömrü de uzunluğuna göre değerlendirilmez. Bazen bir insan uzun ömür sürer, fakat bereketi olmaz, kimi zaman ise uzun yaşamamakla birlikte kısa ömrünü hayır işleriyle ve en iyi amellerle donatır. Bu konuda İbn Ataullah *Hikem* adlı eserinde şöyle demektedir: “Nice ömürler vardır ki, periyodu geniştir, ama imkânları azdır. Nice ömürler de

⁴⁶ Müslim, Selam, 146; Ebû Dâvud, Edeb, 163; Tirmizî, Sayd, 14; İbn Mâce, Sayd, 12. Suyuti, *Câmiu's-sağîr'de* (Hadis no: 8915) “Kim bir kertenkele öldürürse Allah bunu onun yedi hatasına kefareti kılar” şeklinde bir ifade kaydetmiştir. Ayrıca *el-Müntekâ mine't-terğîb ve't-terhîb* adlı eserimize (ve bu hadis ile ilgili 1811 nolu dipnota) bakılabilir.

vardır ki, periyodu kısa, fakat imkânları çoktur! Kimin ömrü bereketli kılınmışsa kısa bir zamanda Allah'ın, sözlü ifadelerle sığmayan ve işaret edilemeyen nimetlerinin farkına varır!"

Bize örnek olarak Hz. Peygamber'in hayatı yeter. Zira o, Peygamberlik döneminin tamamı olan yirmiüç senede Allah'ın verdiği bereketli bir hayat sayesinde en büyük dini tesis etti, en erdemli nesli eğitti, en hayırlı ümmeti inşa etti, en adaletli devleti kurdu, putperest kâfirlere ve zâlim Yahudilere gâlip geldi, ümmetine –Allah'ın kitabından sonra- doğruya ileten bir sünnet ve kapsamlı bir hayat miras bıraktı.

Hz. Ebû Bekir ikibuçuk senede, yalancı peygamberleri yok edebildi, dinden dönenleri İslam dairesine tekrar sokabildi ve onları Rum ve İran'ın fethine sevketti, zekat vermek istemeyenleri terbiye etmeye muktedir oldu ve fakirlerin, Allah'ın zenginlerin mallarında kendileri için farz kıldığı haklarını korudu. Tarih, İslam devletini fakirlerin hakları için savaş ilan eden ilk devlet olarak kaydetti.

Hz. Ömer on sene zarfında, dışarıda fetihler yaptı, içeride adâlet ve şûrâyaya dayalı devletin temellerini sağlamlaştırdı, kendisinden sonrakilere "Ömer'in ilkleri/yenilikleri" diye anılan güzel çığırlar açtı. Kurul halinde yapılan ichtihadın, özellikle de maksatları dikkate alma, maslahatlar arasında denge kurma ve kuşaklar arasında dayanışma esasına dayalı olan devletler hukukunun temellerini attı, "Hakkı söylemediğiniz zaman sizde hayır yoktur, söylediğinizi dinlemediğimiz zaman da bizde hayır yoktur" diyerek insanları hâkime nasihat etme ve onu eleştirme konusunda cesaretlendirdi. Dünyaya aşırı bağlanmamayı ve haklının güçlü olduğunu öğretti. Bölge vâlilerine ve onların çocuklarına kısas uygulayacak kadar, adâleti ve tüm insanlar arasında eşitliği gerçekleştirdi.

Toplam hilafet müddeti olan otuz ayda Ömer b. Abdula-ziz eliyle Allah, adâlet ve hidâyet geleneklerini ihyâ etti, sonradan üretilen zulüm ve sapıklık âdetlerini yok etti, zulüm yollarını reddedip hakları yerleştirdi. Onun icraatları insanla-

rın İslam'a bağlılığını ve güvenini yeniden iâde etti, canlar korkudan emin oldu, insanlar açlıktan kurtulup karınları doydu, bolluk o kadar yaygınlaştı ki, mal sahipleri zekâtlarını (verecek kimse bulamadıklarından) nereye vereceklerini düşünür oldu. Allah insanları zenginleştirdi.

İmam Şâfiû (150-204), ellidört sene yaşadı ama arkasında değerli ve temel ilmî eserleri bıraktı.

İmam Gazâlî 450-505), ellibeş sene ömür sürdü, fakat ümmete bu kocaman ve çeşitli ilmû serveti miras bıraktı.

İmam Nevevî (631-676) kırkdört sene bu dünyada kaldı, bu sürede Allah'ın kendileriyle bütün Müslümanları faydalandırdığı bir miras bıraktı. Onun eserleri arasında, *el-Erbâîn* ve *Şerhu Müslim* gibi hadise dair olanlar, *Minhac*, *el-Mevcmû* ve *Ravzatu't-tâlibîn* gibi fıkhu konu alanlar ve *Tehzîbu'l-esmâ ve's-sıfât* gibi başka konuları işleyenler vardır.

İbn Arabî, Serahsî, İbnü'l-Cevzî, İbn Kudame, Karafî, İbn Teymiyye, Şâtıbî, İbn Haldun, İbn Hacer, İbnü'l-Vezîr, İbn Hümam, Suyutî, Dehlevî, Şevkanî gibi diğer âlimler de yüzünde hep ilim ve fazileti temsil ettiler.

İnsanlardan kimi ölmeden önce ölür ve diriler arasında sayıldığı halde ömrü biter. Bazıları da, ömrüne uzun ömürler katan sâlih ameller, faydalı ilim ya da zürriyet ve öğrenciler bıraktıkları için, öldükten sonra da yaşar.

İLİM ve FİKİR
ALANINDAKİ
ÖNCELİKLER

Bilgiyi Amele Öncelemek

Dinen muteber önceliklerden biri de, bilgiyi uygulamanın önüne geçirmek ve ona öncelemektir. Bilgi, amelden önce gelir, çünkü bilgi amelin rehberi ve yol gösterenidir. Muaz (ra)'dan nakledilen bir hadiste, *"İlim imam, amel onun cemaatidir"*¹ denilmiştir. Bu sebeple İmam Buharî, *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde ilme dair bir bölüm açmış ve başlığını, *"Söz ve Uygulamadan Önce İlim"*² şeklinde koymuştur. Bu bölümü açıklayan şârihler şöyle demiştir: "Buharî bu başlık ile söz ve amelin sahih/doğru olabilmesi için bilginin şart olduğunu kasetmiştir. Çünkü ilimsiz söz ve amel muteber olmaz ve ilim bunlardan önce gelir, hem niyeti hem de ameli doğrultur. Buharî bu hususa dikkat çekmiştir ki, "ilim ancak amel ile faydalı olur" şeklindeki söz, zihinlere, ilmin konumunu küçümseyen ve onun talebinde gevşeklik meydana getiren bir şey getirmesin."

Buharî, bazı âyetleri ve hadisleri iddiasına delil olarak getirmiştir. Bu âyetlerden bazıları ve Buharî'nin yorumu şöyledir:

"O halde (ey insanoğlu) bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur, ve (hâlâ vakit varken) kendi günahlarının ve öteki bütün mümin erkek

---

1 Bunu İbn Abdilberr ve başkaları Muaz'dan merfu ve mevkuf olarak nakletmiştir, ancak mevkuf olması daha doğrudur.

2 *Bâbu'l-ilmi kable'l-kavli ve'l-amel.*

ve kadınların (günahlarının) bağışlanmasını dile..."³ Bu âyette önce Hz. Peygamber'e ilim ve tevhit emredilmiş, sonra da bir amel olan istiğfar iki defa tekrarlanmıştır. Her ne kadar burada hitap Peygamber'e ise de aslında bütün ümmeti kapsamaktadır.

"...Kulları arasından yalnız anlama ve kavrama kabiliyetine sahip olanlar Allah'tan (hakıyla) korkarlar..."⁴ İlim, amele sevkedenden kaygıyı meydana getiren bir şeydir.

Konuyla ilgili hadislerden birisi şudur: "Allah kiminle hayır dilerse onu dinde derin anlayış ve kavrayış sahibi (fakih) kılar."⁵ Çünkü bu seviyeye erişen kişi amel eder ve yaptığını da en iyi şekilde yapar.

İlmin amelin önüne geçirileceğini bildiren şeylerden birisi de şudur: Kur'ân'ın ilk inen âyeti "oku" diye başlamaktadır. Okumak ilmin anahtarıdır. Ameli ifade eden âyetler daha sonra nâzil olmuştur. Mesela "oku" emrinden sonra amele yönelik şu âyet indirilmiştir: "Sen ey (yalnızlığın) bürünmüş olan! Kalk ve uyar! Rabbinin büyüklüğünü ve yüceliğini an! Öz benliğini temiz tut."⁶

İlim amelden önce gelir. Çünkü ilim, inanç konularında hakkı batıldan, sözlü ifadelerde doğruyu yanlıştan, ibâdetlerde sünnet olanı bidatten, muâmelât konularında geçerli (sahîh) olanı geçersiz (fâsit) olandan, tasarruflarda helali haramdan, ahlak alanında faziletli olanı rezil olandan, ölçülerde makbul olanı makbul olmayandan, söz ve amellerde tercih edilecek olanı tercih edilmeyecek olandan ayırır. Bu sebeple önceki âlimlerden pek çoğunun kitaplarına "İlim Bölümü" ile başladıklarını görmekteyiz. Mesela İmam Gazâlî *Ihyâu Ulûmi'd-dîn* ve Minhâcu'l-âbidîn adlı kitaplarında ve İmam Münzirî *et-Terğîb ve't-terhûb* adlı kitabında böyle yapmıştır. Bu mü-

3 Muhammed, 47/19.

4 Fâtır, 35/29.

5 Buharî, Buharî, İlim, 10, Humus, 7, İtisam, 10; Müslim, İmâre, 175, Zekât, 98, 100.

6 Müddessir, 74, 1-4.

ellifler niyet, ihlas, kitap-sünnete tabi olma ile ilgili hadisleri zikrettikten sonra “ilim bölümü”ne başlamışlardır.

Üzerinde durduğumuz öncelikler fıkhi da ilme/bilgiye dayanmaktadır. Bu bilgi ile biz, öncelenmesi gerekene öncelik verir, sonraya bırakılması gerekeni de sonraya bırakırız. Bu ilim olmazsa biz gelişigüzel davranmış oluruz. Râşit halife Ömer b. Abdulaziz’in şu sözü ne kadar da doğrudur: “İlimsiz amel edenin bozdukları düzelttiklerinden daha çoktur.”⁷ Bazı Müslüman gruplar arasında bu durum açıkça görülmektedir. Bunların takva, samimiyet, duygusallık ve gayretlerinde herhangi bir eksiklik bulunmazken, dinin maksatları ve hakikatleri konusunda bilgi ve kavrama eksiklikleri vardır. Haricîlerin ortaya koyduğu davranış da böyle idi. Onlar, fazileti, İslam’a olan yardımı ve Hz. Peygamber’e nesep, hısımlık ve sevgi bakımlarından çok yakın olmasına rağmen, Allah’a yaklaşmak gayesiyle (!) Hz. Ali ile savaşımlar, onun ve diğer Müslümanların kanlarını helal saymışlardı.

Bu Haricîler, bazı malların taksimi esnasında Hz. Peygamber’e itiraz eden kimsenin uzantıları idiler. Bilindiği üzere söz konusu kişi bütün kabalığı ve cehâletiyle Hz. Peygamber’e, “âdil ol” demişti. Hz. Peygamber de ona cevaben: “Yazıklar olsun sana! Ben âdil olmazsam kim âdil olacak? Eğer ben adâletli davranmıyorsam o zaman sen başarısızlığa ve ziyana uğradın!”

Bir başka rivayete göre de bu kaba ve kof adam Hz. Peygamber’e, “Allah’tan kork!” demiş. Peygamber de: “Ben yüzünün Allah’tan korkmaya en layık kişisi değil miyim?!” demiştir. Bu ve benzeri kişiler kalpleri bir araya getirme siyasetini ve bunun ümmete getireceği büyük maslahatı anlamadı. Halbuki Allah Kur’ân’da kalpleri bir araya getirmeyi (müellefe-i kulup uygulamasını) meşru kıldı ve bu hususta zekat gelirlerinden harcama yapmaya izin verdi. Zekat gelirinden

7 Bu ifadenin lafzî tercümesi: İfsat ettikleri ıslah ettiklerinden daha çoktur, şeklindedir. Bkz. İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ilmî ve fazlîhi*, I, 27.

bu hususta harcama yapılırken fey ve ganimet gelirinden nasıl yapılamaz?

Sahabeden bazıları, haddini bilmez bu kişinin öldürülmesini isteyince Hz. Peygamber buna engel oldu. Ayrıca Hz. Peygamber bu gibi bir topluluğun ortaya çıkmasına karşı ümmetini uyardı ve çıkacak olan bu topluluğu şöyle nitelendirdi: “Kendi namazları, oruçları ve amelleri karşısında sizin kileri küçük görürler, Kur’ân okurlar ama Kur’ân onların gırtlaklarından aşağıya geçmez, okun yaydan fırladığı gibi dinden çıkarlar.”⁸

“Kur’ân onların gırtlaklarından aşağıya geçmez” cümlesinin anlamı şudur: Çok namaz kılıp oruç tutmalarına rağmen, kalpleri okudukları Kur’ân’ı anlamaz, akılları onunla aydınlanmaz ve okuduklarından faydalanamazlar.

Bir başka hadisinde Hz. Peygamber bu gibileri şöyle nitelendirmiştir: “Müslümanları öldürür putperestleri bırakırlar.”⁹

Bu gibilerin âfeti içlerinde ve niyetlerinde değil, aksine akıllarında ve anlayışlarındadır. Bu sebeple başka bir hadiste bunlar, “yaşça genç ve ahlakça düşük kimseler” olarak nitelendirilmişlerdir.¹⁰

Bu gibi kimseler, ilimden nasipleri az ve fıkıh bilgileri de noksan olduğu için, kuru kuruya ve kavramadan okumalarına rağmen, Allah’ın kitabından faydalanamadılar. Çoğu kere de yanlış anlayışları sebebiyle Allah’ın muradıyla kendi anladıkları çelişti. Bu yüzden değerli âlim Hasan Basrî, ilim ve derin kavrayış (fıkıh) ile kendini sağlama almadan, ibadet ve amelde derine dalmaktan sakındırmış ve bu konuda şu özlü ve anlamlı sözünü söylemiştir: “Bilgisiz amel eden yol bilmeden yürüyen kişiye benzer. Böyle birisinin bozdukları düzelttiklerinden fazladır. İlmi, ibadete zarar

8 Bkz. Buhârî, Enbiyâ, 6, Menâkıb, 25, Megâzî, 61, Fezâilü’l-Kur’ân, 36, Edeb, 95, tevhit, 23, 57; Müslim, Zekât, 142-144, 147, 148, 154, 156, 159; Ebû Davûd, Sünnet, 28; Tirmizî, Fiten, 24; Nesâî, Zekât, 79.

9 Bunların diğer nitelikleri için bkz. *el-Li’l-lü’l-mercân*, hadis no: 638-644.

10 *el-Li’l-lü’l-mercân*, 641.

vermeyecek şekilde isteyin, ibadeti de ilme zarar vermeyecek şekilde isteyin. Zira ilmi bırakıp ibadeti isteyen bir topluluk Muhammed ümmetine kılıçlarını çekmişlerdir. Şayet bunlar ilmi isteselerdi, ilim onları yaptıkları bu yanlış tutuma sevk etmeyecekti.”¹¹

Siyasî, Askerî ve Yargıyla İlgili Her Türlü Öncü Amelde İlim Şarttır

İster siyasetle, ister idareyle, ister askerlikle ve isterse yargıyla ilgili olsun, öncü konumundaki her amelde/uygulamada ilim şarttır. Mesela, Mısır kralı kendisine: “*Bundan böyle sen yanımızda kendisine güven duyulan birisisin*”¹², deyince Hz. Yusuf, şöyle demişti: “*Beni ülke hazineleri üzerinde görevlendir dedi, güvenilir, bilgili bir gözcü, bir koruyucu olacağımın emin olabilirsiniz.*”¹³ Bu sözüyle o, o gün itibarıyla mâliye, ekonomi, kadastro, tarım ve ambarcılık gibi görevleri kapsayan bu büyük işe onu aday gösteren ve hazır kılan özel yeteneklerine işaret etmişti. Söz konusu yetenekleri ayakta tutan iki husus vardır. Bunlar da, koruma yani eminlik ve bilgidir. Burada bilgiden maksat, o konuda uzman ve yeterli olmaktır. Bu durum, Kasas suresinde yer alan yaşlı kimsenin (Hz. Şuayb) kızının diliyle ifade edilen hususa uygun düşmektedir. Kız şöyle demişti: “*...onu ücretli olarak yanında tut; çünkü ücretli olarak yanında tutabileceğin en güçlü ve en güvenilir kişi bu olacak.*”¹⁴

Askerî alanda da bilginin ne kadar önemli olduğunu Kur’an bize, Tâlut’un İsrailoğullarından olan topluluğa kral olarak seçilme sebebini anlatırken göstermektedir. İlgili âyet şöyledir: “*...Allah onu sizden daha üstün kılmış ve ona derin bilgi ve mükemmel bir beden bahşetmiştir...*”¹⁵

11 İbn Kayyım bu sözü *Miftahü dârü’s-saâde* adlı eserinde nakletmiştir, s. 82.

12 Yusuf, 12, 54.

13 Yusuf, 12, 55.

14 Kasas, 28/26.

15 Bakara, 2/247.

Yargı alanındaki işlerde de bilgi şarttır. Hatta İslam bilginleri, halifede olduğu gibi, hâkimin de müctehid olmasını şart koşmuşlardır. Bu gibi konularda onun sadece başkasını taklit eden bir âlim olmasını yeterli görmemişlerdir. Çünkü ilimde temel prensip, Amr ya da Zeyd gibi insanların onayına mecbur kalmadan, doğru olanı deliliyle bilmektir. Delilsiz ya da zayıf bir delil ile başkasını taklit etmek hiçbir şekilde ilim değildir. Ancak âlimler zarûrî olarak fıkıh bilgisi olmayanın ve lâyetini kabul ettikleri gibi, mukallidin yargısını da kabul etmişlerdir. Bu durumdaki kişinin bile bilmesi gerekenin asgarisini bilmesi gerekir, aksi halde bilgisizce hüküm vermiş olur ki bu da onu cehennemlik yapar.

Büreyde'nin naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Hâkimler üç gruptur; ikisi cehennemde birisi ise cennettedir. Doğruyu bilen ve ona göre de hüküm veren kişi cennette, bilgisizce insanlar hakkında hüküm veren ile doğruyu bildiği halde haksız hüküm veren kişi de cehennemdedir."*¹⁶

Müftü İçin Bilginin Zorunlu Oluşu

Yargı gibi, fetvayı da insanlara, ancak bilgili ve bilgisi yeterli olanın vermesi câizdir. Aksi halde bilgisiz kişiler fetva verirken haramı helal, helalı haram yapar, farz olan yükümlülükleri insanlardan düşürür, Allah'ın zorunlu kıldıklarını onlara yükler, bidatleri yerleştirir, meşru hükümlere aykırı davranır, iman ehlini tekfir eder veya küfür ehlinin küfrünü haklı gösterir. Bunların tamamı veya bir kısmı ilim ve fıkıh bilgisinin olmayışının bir sonucudur. Özellikle de herkesin fetva vermeye cüret etmesi ve onun dokunulmazlığını ihlal etmesi sonucunda böyle olumsuzluklar meydana gelir. Nitekim çağımızda bu durumu görüyoruz. Çünkü Kur'ân, sünnet ve selef bilginleri, şartlarını taşımayan ve ehil olma-

16 Bu hadisi, dört sünen müellifi ve Hâkim Büreyde'den, Taberanî ve Ebû Yalâ ve Beyhakî de İbn Ömer'den nakletmiştir. (Bkz. Suyutî, *el-Câmiu's-sağîr*, 4446, 4447.)

yanların –ki, fetvanın şartlarını bir araya getirmek ve o konuda yeterli olmak pek de zordur- bu tehlikeli koruyu zorla ele geçirmelerinden şiddetle sakındırmalarına rağmen, din konusu konuşacak dili veya yazacak kalemi olan herkesin otla-
dığı bir çayır haline gelmiştir!

Hız. Peygamber kendi döneminde fetvâ vermekte acele edenleri şiddetle yadırgamıştı. Çünkü onlar, yaralı olan birisinin cünüp olması üzerine, yarasını dikkate almadan, kendisine gusül alması yönünde fetvâ vermişler ve ölümüne sebep olmuşlardı. Bunun üzerine Hız. Peygamber şöyle buyurmuştu: *“Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın! Madem bilmiyorlardı o halde sorsalardı. Bilgisizliğin şıfası sormaktır. Söz konusu kişinin teyemmüm yapması yeterliydi...”*¹⁷

Bak, Hız. Peygamber onların fetvasını o adamı öldürme sebebi saymış ve *“Allah da onların canını alsın”* diyerek onlara nasıl beddua etmiş! O zaman bilgisiz kişinin fetvası bazen öldürür bazen de mahveder. Bu yüzden İbn Kayyım ve başkaları Allah’ın dini hususunda bilgisizce fetvâ vermenin haram olduğu konusunda icmâ bulunduğunu nakletmiş ve bu gibi kişileri, *“....ve Allah, hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır”*¹⁸ âyetinin kapsamına dahil etmişlerdir.

Yarım hocalara, hak etmediği halde övülmek isteyenlere ve haddini bilmeyenlere giden yolu kapatan pek çok hadis, sahabe sözü ve selef âlimlerine âit görüş nakledilmiştir. .

İbn Sirin şöyle demiştir: *“Kişinin câhil olarak ölmesi, bilmediğini söylemesinden daha iyidir.”*

Ebû Husayn el-Eşârî: *“Sizden biriniz öyle bir meselede fetvâ veriyorsunuz ki, bu Hız. Ömer’e getirilseydi kesinlikle bunun fetvasını vermek için Bedir ehlini toplardı!”* demiştir. Acaba bu zat çağımızdakilerin cüretini görse ne derdi?!

17 Bu hadisi Ebû Davud Câbir’den, Ahmed, Ebû Davud ve Hâkim İbn Abbas’tan nakletmiştir. Bkz. Suyutî, *Câmiu’s-sağîr*, 4362, 4363.

18 Araf, 7/33.

İbn Mesud ve İbn Abbas şöyle demiştir: “İnsanların kendisine sordukları her soruya cevap veren delidir!”

Ebü Bekir: “Bilmediğim bir şeyi söylediğim zaman beni hangi gök kaldırır ve hangi yer gölgeler?!” derken Hz. Ali şöyle demiştir: “Kişinin bildiği bir sorunun kendine sorulması üzerine ‘Allah en iyisini bilir’ demesi yüreğimi üç defa serinletti!”

Tabiûn’un efendisi Said b. Müseyyeb: “Allahım beni koru ve benden koru!” demedikçe hemen hemen fetvâ vermiyordu.¹⁹

Bütün bunlar, fetvanın riskli bir iş olduğunu, derin bilgi ve geniş ufuk sahibi olarak o konuda ehil olmanın zorunluluğunu ve fetvâ vermek için kendi nefsinin ve başkalarının heva-heveslerine uymaktan koruyan bir takvâyâ sahip olmak gerektiğini göstermektedir.

Bundan dolayı insan, dînî ilim tahsil etmekte olan, çoğu kere de bu işe yeni başlamış olan genç talebelerin en zor meselelerde ve en riskli problemlerde büyükenerek ve aceleci tavırla fetvâ vermelerine çok hayret ediyor. Bu gibi kimseler büyük âlimlere karşı büyüklük ve haddini bilmezlik yapmakta hatta büyük imamlara ve meşhur sahabîlere: “Onlar da adam biz de adam!!!” diyerek kafa tutmaktadırlar. Bunların öncelikle muhtaç oldukları şey, kendilerinin ne değerinde olduklarını, sonra da dinin maksatlarını ve güncel gerçeklerin fıkıhını bilmektir. Fakat gurur bu hususları bilmelerine yoğun bir perde teşkil etmektedir. Güç ve kudret ancak Allah’ın elindedir.

Davetçi ve Eğitimci için Bilginin Zorunlu Oluşu

Yargı ve fetvâ için olduğu gibi, dâvet ve eğitim için de bilgi zarûrîdir. Nitekim Yüce Allah Hz. Peygamber’e şöyle emretmiştir: “*Deki (Ey Muhammed!): Budur benim yolunu; akla uy-*

19 Bkz. İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye, *İlâmu’l-muvakkîin*, II, 165-168.

gun, bilinç ve duyarlılıkla donanmış bir kavrayışa dayanarak (hepinizi) Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar (aynı çağırışı yapıyoruz)."²⁰ O halde Muhammed ümmetinden olup da Allah'a davet eden herkesin davetinin ilim ve basirete dayalı olması gerekir. Bunun anlamı: Davetçinin davetinin bilincinde olması ve neye davet ettiğini bilip ciddiye almasıdır. Böylece kimi, neye, nasıl davet ettiğini bilir. Bundan dolayı "rabbânî"yi tanımlarken, "bilen, bildiğini uygulayan ve öğreten kişi" demişlerdir. Nitekim şu âyet de buna işaret etmektedir: "...İlahî kelâmın bilgisini yayarak ve kendiniz (onu) derinlemesine inceleyerek Allah adamları (rabbânîler) olun..."²¹ İbn Abbas "rabbânî"yi filozoflar ve fıkıhçılar diye tefsir etmiştir.²²

Bir başka görüşe göre "rabbânî": Büyük ilim elde etmeden önce az bilgisiyile insanları terbiye eden ve eğiten kimsedir. Az ilimden maksat, meseleleri apaçık olandır. Büyük ilimden maksat ise meseleleri ince olandır (veya az ilimden maksat meseleleri apaçık bilmek, çok ilimden maksat ise, meselelerin ince noktalarını bilmektir). Buna göre denilmiştir ki, "rabbânî"; temel prensiplerden, usulünden ve sonuçlarından önce insanlara cüzî hususları, detay meseleleri ve öncelikle verilmesi gerekenleri öğretendir.²³

Bundan maksat da, eğitimde aşamalı bir yöntem (*tedric*) takip etmek, öğrencilerin içinde bulunduğu şartları, güçlüklerini gözetmek ve onları bir aşamadan diğerine yükseltmektir. Davet ve eğitim konusunda bilginin gerektirdiği şey, davetçi ve eğiticinin insanlar için, zor değil kolay, nefret ettirici değil müjdeleyici yöntemi takip etmesidir. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: "Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin."²⁴

20 Yusuf, 12/108.

21 Al-i İmran, 3/79.

22 Buhârî bunu Sahîh adlı eserinin ilim bölümünde ta'lik olarak nakletmiş. İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de şöyle demiştir: İbn Ebî Asım bunu hasen bir isnatla mevsul saymış, Hatib de başka bir isnatla hasen kabul etmiştir. Bkz. I, 161.

23 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 162.

24 Buhârî, İlim, 11, Edeb, 80, Cihat, 164; Müslim, Cihat, 6-7; Ebû Davud, Edeb, 17; *el-Lü'lü'liü ve'l-mercân*, hadis no: 1131.

Hafız İbn Hacer bu hadisi şöyle açıklamıştır: “Bu hadisten kasdedilen, Müslümanlığa yeni giren kişinin kalbini ısındırmak ve başlangıçta ona karşı katı davranmayı terk etmektir. Günahlardan caydırmada da durum böyledir. Günahlardan aşamalı olarak sakındırmak gerekir. Çünkü bir şey başlangıçta kolay olursa ona dahil olan kişiye sevdirilmiş olur, o da bunu kolayca kabul eder ve sonunda genellikle o şeyi artırarak yapar. Katı davranmak ise zıt sonuç doğurur”²⁵

İbn Hacer’in sözünden anlaşıldığı üzere, kolaylaştırma prensibi sadece İslam’a yeni girmiş kimselerle sınırlı değildir. Aksine o, genel ve devamlı bir şeydir. Ancak İslam’a yeni giren, yeni tevbe eden ya da hasta, yaşlı ve ihtiyaç sahibi olup da kendisi hakkında hükmün hafifleştirilmesine ihtiyaç duyan kişiler hakkında bu prensibin uygulanması daha zorunludur.

İslam’a yeni girenlere, dînî bilgilerden güçlerinin yettiği ve aklî donanımlarının götürebileceği kadarını yudumlatmak ve akıllarının hoş karşılamadığı şeyleri onlara konuşmamak ilmin gereklerindendir. Akıllarının hoş karşılamadığı şeyin konuşulması, onların veya bazılarının yoldan çıkmasına ve azmasına sebep olabilir. Bu konuda Hz. Ali şöyle demiştir: “İnsanlara kabul edebildikleri şeyi anlatın, hoş karşılamayacakları şeyleri bırakın, onların Allah’ı ve Resulünü yalanlamalarını mı istiyorsunuz?!”²⁶

İbn Mesud da şöyle demiştir: “Bir topluluğa akıllarının ermediği bir şeyi konuşursan bazıları için fitne olur.”²⁷

Anlamayı Ezberciliğe Öncelemek

İlmin amele öncelikli olduğundan bahsederken, öncelikler fıkıhına dahil olan mühim bir konudan bahsetmek istiyorum ki o da, dirâyet (yorum) ilminin rivayet ilmine öncelikli oldu-

²⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 163.

²⁶ Buharî, İlim; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 225.

²⁷ Müslim, Mukaddime, *Bâbu’n-nehyi anil-hadîsi bi kiilli mâ semî’a*, 5.

ğudur. Bir başka ifadeyle, derin anlayış ve kavrayışın mücerret ezberciliğe tercih edilmesidir. Zira gerçek ilim, anlayış ve özümseme şeklinde kendini belli eder.

İslam bizden, sadece dini öğrenmemizi değil, dinde derin anlayış sahibi olmamızı istemektedir. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur: *"Bütün bunlarla birlikte, (sava zamanı) müminlerin hepsinin toptan yola çıkması doğru olmaz; onların arasında her gruptan bazılarının seferden geri kalmaları, (bunun yerine) Din hakkında derin ve sağlam bilgi elde etme yolunda çaba göstermeleri ve (böylece) seferden dönen kardeşlerini aydınlatmaya çalışmaları daha yerinde olacaktır; böylece belki, onlar (da) kötülüğe karşı kendilerini (daha iyi) korumuş olacaklardır."*²⁸

Sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Allah kiminle hayır dilerse onu dinde derin anlayış sahibi (fakih) kılar."*²⁹

Fıkıh, "ilim"den daha özel ve daha derindir. Zira fıkıh, anlayış hem de ince anlayış demektir. Bu sebeple Yüce Allah, kâfir ve münafıkları: *"...onlar kavrayamayan bir gürühtür"*³⁰ şeklinde nitelendirmekle derin anlayış (fıkıh) sahibi olmadıklarını ortaya koymuştur.

Müslim'in Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"İnsanlar da, altın ve gümüş gibi birer madendir, derin anlayış sahibi oldukları zaman onların câhiliye döneminde en hayırlı olanları İslam'da da en hayırlı olurlar."*³¹

Buharî-Müslim'in Ebû Musa el-Eşarî'den naklettiği bir hadiste ise şöyle buyurulmuştur: *"Allah'ın benimle göndermiş olduğu hidayet ve ilim, yeryüzüne yağan bol yağmura benzer. Yağmurun yağdığı yerin bir bölümü verimli bir topraktır: Yağmur suyunu emer, bol çayır ve ot bitirir. Bir kısmı da suyu emmeyip üstünde tutan çorak bir yerdir. Allah burada biriken sudan insanları faydalandırır. Hem kendileri içer, hem de hayvanlarını sular ve zi-*

28 Tevbe, 9/122.

29 Buharî, Buharî, İlim, 10, Humus, 7, İtisam, 10; Müslim, İmâre, 175, Zekât, 98, 100; el-Li'l-lüü ve'l-mercân, 615.

30 Entâl, 8/65; Haşr, 59/13.

31 Buharî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159, 160; Ebû Davud, Edeb, 16.

raatlarını o su sayesinde yaparlar. Yağmurun yağdığı bir yer daha vardır ki, düz ve hiçbir bitki bitmeyen kaypak ve kaygan arazidir. Ne su tutar, ne de ot bitirir. İşte bu, Allah'ın dininde anlayışlı olan ve Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim kendisine fayda veren, onu hem öğrenen hem öğreten kimse ile, buna başını kaldırıp kulak vermeyen, Allah'ın benimle gönderdiği hidayeti kabul etmeyen kimsenin benzeridir.”³²

Bu hadis, Peygamber'in getirdiği ilim ve hidâyeti, ölü araziye diriltten bol yağmura benzetmektedir. Çünkü din ilimleri de ölü kalpleri diriltir. Aynı zamanda hadis, insan çeşitlerini bu ilmi alışlarına göre farklı toprak çeşitlerine benzetmektedir. Bu sınıfların en üstünde bulunanlar, ilmi derinden kavrayan, onda faydalanan ve başka insanlara da öğretenlerdir. Bu gibiler, suyu emen verimli ve iyi topraklar gibidirler. Çünkü bu topraklar o sudan faydalanır, bol çayır ve ot bitirirler. Söz konusu sınıfların en alt derecesinde olanlar ise ikinci kısımdakilerdir. Bunların ezberleyici kalpleri vardır fakat delici anlayışları, mânâ ve hükümleri çıkarabilecek aklî derinlikleri yoktur. Bunlar ilmi ezberlerler, ta ki onların yanındaki bilgiye susamış, faydalanmaya ve faydalandırmaya ehil birisi gelir, ilmi onlardan alır ve onunla yararlanır. Bu sınıf, tebliğ ettiği ile faydalı olur ve suyu emmeyip üstünde tutan çorak araziye benzer. Söz konusu arazi, içecek ve sulayıp ekin bitecek birisi gelinceye kadar suyu üzerinde tutar. Meşhur bir hadiste de bu duruma şöylece işaret edilmiştir: *“Benim sözümlü işiten, onu anlayıp koruyan, duyduğu gibi başkalarına ulaştıran kişinin Allah yüzünü ağıartsın. Zira nice ilim (fıkıh) taşıyan vardır ki kendisi âlim (fakih) değildir. İlmi kendisinden daha âlim olanlara taşıyan nice kişiler vardır.”³³*

Hadiste bahsedilen üçüncü kısım, anlayış, ezber, ilim ve amelden yoksun olan kişilerdir. Bunlar, düz, hiçbir bitki bitir-

³² Buhârî, İlim, 20; Müslim, Fedâil, 15.

³³ Hadis farklı lafızlarla Zeyd b. Sabit, İbn Mesud, Enes ve diğer sahabîlerden nakledilmiştir. Bkz. Tirmizî, İlim, 7; Ebû Davud, İlim, 10; İbn Mace, Mukaddime, 18. Menâsik, 76; Suyutî, Câmiu's-sağîr, 6763-6766.

meyen, kaypak, kaygan, su tutmayan ve başkaları için de saklamayan toprak gibidirler³⁴. Bu hadis göstermektedir ki, Allah ve Resulünün katında insanların en yüksek sınıfı ilim ve derin anlayış (*fıkıh*) sahibi olanlar, sonra da ezber kabiliyeti bulunanlardır. Dirâyetin rivayete, fakihlerin de hâfızlara üstünlüğü buradan gelmektedir.

Ümmetin en hayırlı asırlarında -ki bunlar, İslam'ın ilk üç asrıdır- öncelik ve makam dinde derin anlayış sahibi olanların (fakihlerin) idi. Gerileme ve çöküş dönemlerinde ise öncelik hâfızlara (ezbercilere) verildi!

Ben, ezberin mutlak anlamda hiçbir önemi olmadığını ve insandaki hâfızanın boş olduğunu söylemek istemiyorum. Bu doğru bir şey değildir. Fakat benim dediğim şudur: Ezber, sadece malumat ve hakikatlerin bir hazinesi olup daha sonra onlardan istifade etmek için yapılır. Ezberin bizzat kendisi hedef değildir. Aksine o, başkaları için bir araçtır. Müslümanların içine düştükleri yanlış ise, ezbere anlamadan daha çok önem vermeleri ve ona hakkından fazla değer ve hak atfetmeleridir. Bu sebeple -haddi zatında faziletli bir iş olmakla birlikte- Kur'ân hâfızlarına yapılan saygıyı abartılı bulmaktayız. Nitekim çeşitli ülkelerde düzenlenen Kur'an yarışmalarında kıymetli ödüller verilir. Bir şahsa verilen ödül onbinleri bulur. Bu da takdir ve şükranla anılacak bir iştir. Fakat bu ödüllerin bir misli veya yarısı hatta dörtte biri, tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, akâid ve davet gibi çeşitli ilim dallarında üstün başarı gösterenlere verilmez. Halbuki ümmetin bu ilimlere ihtiyacı hâfızlıktan daha çoktur, bu ilimlerin faydası daha büyük ve kapsamlıdır.

Ülkelerimizdeki genel eğitimin kusurlu yönlerinden birisi de, kavrama ve özümsemeye değil de sadece ezbere dayalı olmasıdır. Bu yüzden insanlar öğrendiklerini genellikle imtihanıktan sonra unutmaktadırlar. Şayet eğitim ezbere değil de, kavramaya, özümsemeye ve zihnin derinliklerinde canlandırmaya dayalı olsaydı bu kadar erken kaybolup gitmezdi.

³⁴ Hadisin açıklaması için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, I, 177; M. Fuad Abdulbaki, *el-Lü'lüü ve'l-mercân*, 601.

Maksatları Görünenlere (zâhire) Öncelemek

Öncelikler fıkhına dâhil olan hususlardan bazıları da şunlardır: Dinin maksatlarını, sırlarını ve gerekçelerini derinlemesine bilmek, bunlar arasında bağlantı kurmak, detay hükümlerini temel prensiplerine, cüzî hükümlerini küllî olanlara arz etmek, hükümlerin zâhiri ile yetinmemek ve nasslara harfi harfine donarcasına uyup kalmamak.

Kitap ve sünnet nasslarının pek çoğunun işaret ettiğine ve ibadet, muâmelât, âile, toplum, siyaset ve devletle ilgili diğer çeşitli detay hükümlerin araştırılmasının gösterdiğine göre, Şâri'in, emir, nehiy veya mübah olsun, öngördüğü her hükümün bir hedefi vardır. O, hiçbir hükmü tahakküm maksadıyla ve gelişi güzel değil, aksine kendi kemâline, ilmine, kullarına olan rahmet ve iyiliğine uygun bir hikmetle vazetmiştir. Şüphesiz O'nun isimleri arasında "alîm ve hakîm" de vardır. Zira Yüce Allah yaratıp takdir ettiklerini hikmetle, yerli yerrince yaptığı gibi, öngördüğü ve emrettiklerini de hikmetle yapmıştır. O'nun hikmeti yaratma âleminde olduğu gibi, emretme âleminde de tecelli etmektedir. Nitekim âyette "...yaratma ve hükmetme yetkisi O'nundur..."³⁵ buyurulmuştur. Aynı zamanda Yüce Allah rastgele bir hüküm vazetmediği gibi, boşuna bir şey de yaratmamıştır.

Allah'ın yarattıkları konusunda akıl sahipleri şöyle demiştir: *"Ey Rabbimiz! Sen bunları(n hiçbirini) anlamsız ve amaçsız yaratmadın. Sen yücelikte sınırsızsın!..."*³⁶ Biz de O'nun hükümleri konusunda "Rabbimiz, bunu ancak bir hikmete binaen öngördün!" diyoruz.

Dînî ilimlerle meşgul olanların çoğuna isabet eden âfet şudur: Onlar suyun üstünde yüzmüş ve derine dalmamışlardır. Çünkü onlar derinde yüzecek, su dibine dalacak ve oradaki incileri toplayacak kadar ustalaşmamışlardır. Dolayısıyla hükümlerin zâhiri, onları sırlara ve maksatlara inmekten, detay

³⁵ A'raf, 7/54.

³⁶ Al-i İmrân, 3/191.

hükümlerle uğraşmak da temel prensiplerden engellemiştir. Allah'ın dinini O'nun kullarına, belli bir ortak payda olmadan ve bir gerekçeyle irtibatlandırmadan, bölük pörçük olarak arz etmişler, böylece onların dillerinde ve kalemlerinde Din, sanki yaratılmışların maslahatını gerçekleştirmeye yetmiyormuş gibi bir görüntü vermiştir. Halbuki kusur dinde değil, aksine onların, hükümlerin birbiriyle irtibatını koparan, eşit seviyede olan hükümleri farklı, farklı seviyede olanları da eşit değerlendiren anlayışlarındadır. Araştırmacı ve işin iç yüzüne vâkıf âlimlerin de açıkladığı gibi, hiçbir din asla böyle çelişik hükümler getirmemiştir.

Nassların zâhirine böyle harfi harfine yapışmak çoğu kere Allah'n genişlettiğinin daraltılmasına, kolaylaştırdığının zorlaştırılmasına, gelişmeye müsait olanın dondurulmasına, yenilenmesi ve serbest bırakılması gerekenin de kayıt altına alınmasına yol açmıştır.

İctihadın Taklide Öncelenmesi

Öncelikler fıkhına dahil olan hususlardan birisi de, ic-
tihadın tekrara ve taklide öncelenmesidir. Bu, daha
önce işaret ettiğimiz makâsıd fıkhi ve kavrama, ez-
berleme meselesiyle irtibatlıdır.

Her ne kadar ilmin elde edilmesi, başkasını taklit ve ikna
edici bir delil olmadan onun görüşünü benimseme şeklinde
ise de, ümmetin önceki (selef) âlimlerine göre ilim, sadece hü-
kümleri bilmekten ibaret değildir. Onlar hakikati ilim adam-
ları yoluyla öğrenir, delillere değil şahıslara tabi olurlar. An-
cak yine de onlara göre ilim, delilin peşinden gidilen bağımsız
şeye denilir. Durum böyle olduktan sonra bu ilim anlayı-
şına sahip kişi Ali veya Velî'ye tabi olmayı önemsemez. Zira
o, delilin götürdüğü yere onunla birlikte gider ve kendisini
ikna eden hakikat nerede dönüp dolaşıyorsa onunla dönüp
dolaşır.

İbn Kayyım, “*Bilmediğin şeyin ardına düşme...*”¹ şeklinde-
ki âyeti taklidin câiz olmadığına ve onun yerildiğine delil
olarak getirmiş ve şöyle demiştir: “Taklidin ilim olmadığın-
da âlimler görüş birliği etmiştir.” Ayrıca bu âlim, *İ'lâmu'l-*

muvakkî'n adlı eserinde taklidi iptal ve onu savunanların süphelerini bertaraf etme hususunda seksen gerekçe ileri sürmüştür.²

Zahirîlerin önceki ve yeni gruplarının durumunda olduğu gibi, nassların zâhirine donarcasına yapışıp kalmak yerilmiş bir şey olduğuna göre, önceki âlimlerin zamanlarıyla bizim zamanımızın, ihtiyaçlarıyla bizim ihtiyaçlarımızın ve bilgi birikimleriyle bizim bilgi birikimimizin farklı olduğunu dikkate almadan, onların görüşlerine kuru kuruya yapışmak daha çok yerilmeyi hak eder. Öyle zannediyorum ki, onlar da bizim zamanımızda yaşasalardı bizim gördüklerimizi görecekler, bizim yaşadıklarımızı yaşayacaklar ve -ictihad ehli olan bu âlimler- elbette pek çok fetvâ ve ictihatlarını değiştireceklerdi. Nitekim önceki âlimlerden sonra gelenler, aralarında yakın bir zaman dilimi olmasına rağmen, çağ ve zamanın değişmesi sebebiyle, onların pek çok ictihadını değiştirmiştir. Hatta âlimlerin bizzat kendileri, yaşlanma, olgunluk, zaman ve yerin etkisiyle kendi hayatlarında ictihatlarının değişmesine bağlı olarak kendi görüşlerinin pek çoğunu değiştirmişlerdir. Hatta İmam Şâfiî'nin, Mısır'a yerleşmeden önce "kadîm" diye, Mısır'a yerleştikten sonra da "cedîd" diye bilenen iki ayrı mezhebi olmuştur. Bunun sebebi, Mısır'a gittikten sonra daha önce duymadıklarını duymuş ve görmediklerini görmüş olmasıdır. İmam Ahmed'den de bir meselede birbirine zıt pek çok görüş nakledilmiştir. Bunun sebebi de, onun fetvasının şartlara ve durumlara göre değişiklik arz etmesidir.

Dünya İşlerinde Etüd ve Planlamaya Öncelik Verme

Dünya işlerinde ilmin amelden önce gelmesi gerektiğini söylerken, bu zorunluluğu dünya işlerinde de pekiştirmekteyiz. Biz, her şeyin ilme dayandığı ve dünya işlerinin hiçbirin-

2 Bkz. İbn. Kayyım el-Cevziyye, *l'Îlmu'l-muvakkî'n*, Mısır (tahkik, M. Muhyiddin Abdulhamid), II, 168-260.

de yaygara ve ezberden konuşmayı kabul etmeyen bir çağda yaşamaktayız.

O halde hangi ciddî iş olursa olsun, karar vermeden önce etüd yapmalı, başlamadan önce avantajına kanaat getirmeli, uygulamaya geçmeden önce planlama yapmalı ve eyleme geçmeden önce rakam ve istatistiklerden yararlanmalıdır.

Başka kitaplarım ve çalışmalarımda şunu zikretmişimdir: İstatistik, planlama ve etüd eylemden önce gelir. Bunların tamamı İslam'ın özünde vardır. Hz. Peygamber Medine'ye hicretinden sonra kendisine inananlar için düzenli istatistik çalışmasını emreden ilk kişi idi. Onun hayatında planlamanın tesiri çeşitli durum ve şekillerde görülmektedir.³

Yarınları için plan yapması gereken insanların en başında gelenler, İslamî hareket adamlarıdır. Bunlar, dünün tecrübesinden yararlanmadan, günün olaylarını gözlemlemeden, ictihatlardaki yanlışları ve doğruları dün ve bugün arasındaki gidişatta yer alan kazanç ve ziyanların miktarını değerlendirmeden, elimizde bulunan maddî-manevî, görünen-görünmeyen, kâr getiren ve heder edilmiş güç ve imkânları bilmeden, işlerin kendi başına gitmesine imkân veremezler. Bizde ve düşmanlarımızda bulunan güç kaynakları ve zaaf noktaları nelerdir, gerçek düşmanlarımız kimlerdir, devamlı ve sonradan ortaya çıkan düşmanlar kimlerdir, bunlar içerisinde kazanılması mümkün olan ve olmayanlar, diyaloga girilebilecekler ve girilemeyecekler kimlerdir? Düşmanları eşit kabul etmek gerekmez. Çünkü gerçekte onlar farklılık arz etmektedir.

Bütün bunlar ancak, insanın mümkün olduğu kadar duygularının etkisinden uzak, şahsî, çevresel ve zamansal şartların tesirinden âzad olmuş objektif bilgi ve etüdle mümkün olur. Zira bütün bu etkilerden tam ve mutlak bağımsızlık neredeyse imkânsızdır.

3 *er-Rasûlî ve'l-ilm*, adlı eserimize bkz.

Fıkîhî Görüşler Arasında Öncelik

Daha önce kavramanın ezberlemeye, makâsıdın hükümlerinin zâhirine ve ictihadın taklide öncelenmesi gerektiğini zikretmiştik. Bu önceliklere, farlılık ve birbirine zıtlık arz ettikleri zaman ictihada dayalı şerî hükümlerde ve fıkîhî görüşlerde de ihtiyaç duymaktayız. Buna göre farklı görüşleri birbirine nasıl tercih edebilir ve hangisine öncelik verebiliriz?

Şüphesiz bu konudaki tercih, gelişigüzel ve rastgele olmayacağı gibi, bu hususta heva ve hevese de tabi olunmaz. Aksine tercih için başvurulacak ve dayanılacak ölçüler lazımdır.

Fıkîh usulü kitaplarında, bazen “Teâruz ve Tercîh” diye adlandırılan, dengeleme ve tercihi konu alan detaylı hem de büyük öneme sahip bir bölüm bulunmaktadır. Sünnetin birbiriyle ilişkisi konusunda da hadis bilginleri, hadis ilimlerini konu alan kitaplarında bu hususa değinmişlerdir. Fakat burada ben, çağdaş durumumuzu ve buna bağlı olarak dönüp dolaşan fikirleri ve çarpışan görüşleri göz önünde bulundurarak özel önemi bulunan belli başlı şeylere dikkat çekmek istiyorum. Tabii ki bu dönüp dolaşan fikirler ve çarpışan görüşler ister Müslümanlarla onların Batılı ve lâik düşmanları arasında olsun, isterse birbirinden farklı İslamî ekol ve akımlar –özellikle de çeşitli hedefleri, birbirine zıt yöntemleri ve farklı sınıflarıyla İslamî davet, ıslah ve çalışma alanında gayret gösterenler- arasında olsun fark etmez.

O halde asla ihtilafa tahammülü olmayan, kendileri varken başkasının kabul edilemeyeceği ve hoşgörüyü meydan bırakmayan görüşler nelerdir? Zayıf da olsa, nispeten hoşgörülebilecek görüşler hangileridir? Pek çok ihtilaf ve hoşgörüyü kapsayacak kadar geniş olan görüşler nelerdir?

Katî ve Zannî Arasında Fark Gözetmek

Âlimlerin üzerinde karar kıldığı nokta şudur: İctihatla sabit olan hüküm nassla sabit olan gibi değildir. Nass ile sabit

olup icma ile desteklenen de nass ile sabit olup ihtilaflı olan hüküm gibi değildir. Bir hükümde ihtilaf varsa bu onun ictihadî bir hüküm olduğunun delilidir. İctihâdî meselelerde bir âlim diğerini yadırgayamaz. Fakat karşılıklı saygı içerisinde biri diğeri ile tartışabilir. Nass ile sabit olan bir hüküm de çoğu keré zannîlik-katîlik bakımından farklılık arz eder.

Katîlik ve zannîlik nassın sübut ve delaletiyle ilgilidir. Nasslar içerisinde sübutu ve delaleti zannî; sübutu zannî, delaleti katî; sübutu katî, delaleti zannî; hem sübutu hem de delaleti katî olanlar vardır.

Sübutu zannî olma hususu mütevâtir dışındaki sünnete mahsustur.

Mütevâtir: Senedinin evvelinden sonuna kadar yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluk tarafından nakledilen hadislerdir. Bunun aksine olanlar ise *âlhâd* hadislerdir.

Mütevâtir sünnetin son derece az ve neredeyse mevcut olmadığını söyleyen âlimler bulunduğu gibi, bu dâireyi geniş tutan ve hatta Buharî-Müslim'in zayıf kabul etmediği bazı zayıf hadisleri bu kısma dahil edenler de vardır. O halde kesin delil olmadıkça tevatür iddiasından kaçınılmalıdır.

Ümmetin kabul ile karşılaşması gibi karineler taşıyan hadisleri de mütevâtir kapsamına dahil edenler vardır. Buharî-Müslim tarafından nakledilen ancak muteber âlimlerden hiçbirinin kabul ve takip etmediği hadisler böyledir.

Delaleti zannî olma hususu ise hem Kur'ân'da hem de sünnette olabilir. Nassların çoğu farklı anlayış ve tefsirlere müsaittir. Çünkü yapısı itibariyle lafzın hakikati, mecazı, kinâyesi, hâssı, âmmı, mutlakı ve mukayyedi vardır. Yine lafızların bir kısmı manaya delaleti, *delâlet-i mutâbaka*, bir kısmı *delâlet-i tazammun* ve bir kısmı da *delâlet-i iltizâm* yoluyla olur.⁴

4 Belli bir insanın adı olan Ahmed lafzının o insanın bütününe delaleti (bütünü anlatması) *mutâbaka*; eli, ayağı, kalbi gibi parçalarını anlatması (bunların da genelin parçaları olarak manaya dahil bulunması) *tazammun*; bu lafzın Ahmed'in yürür ve konuşur olduğunu anlatması da *iltizâm*dır.

Çoğu kere anlayışlar, insanların akıllarına, şartlarına, rûhî ve aklî yönelişlerine boyun eğer. Katı davranan birisi bir nasstan, müsamahakârın anladığının dışında bir şey anlar. Bu sebeple bizim kültür mirasımız Ömer'in katılıklerini ve İbn Abbas'ın ruhsatlarını tanımıştır. Geniş ufuklu birisi, dar ufuklunun anladığının dışında bir şey anlar. Nasslara mak-satçı olarak yaklaşan, onların özünü ve ruhunu arayan birisi, nassların zâhirine harfiyen yapışıp kalan ve onların dışına çı-kamayanın anladığından başka bir şey anlar. Hz. Peygam-ber'in ikinci namazının Benî Kureyza Yurdunda kılınmasına dair emriyle ilgili mesele bu konunun en açık delillerinden birisidir.⁵

Allah'ın nassları bu gibi farklı anlamalara müsait vaz et-mesinde elbette bir hikmet vardır ki o da, farklı yönelişleri dolayısıyla bütün insanlara bir genişlik sağlamaktır. Bu se-beple Allah, ebedî kitabı olan Kur'an'ı muhkem âyetlerden -ki bunlar onun özünü oluşturmaktadır- ve müteşâbih âyet-lerden müteşekkil olarak indirmiştir.

Şayet Allah insanları bir tek anlayış ve görüş üzerinde bir-leştirmek isteseydi elbette Kitabının tamamını muhkem âyet-ler şeklinde indirir ve bütün nassları kesin olarak düzenlerdi. Kur'an'ın tamamı şüphesiz sübut bakımından kesindir, fakat âyetlerinin çoğu -detayları itibariyle- delâlet olarak zannîdir-ler. Bu sebeple de İslam hukukçuları onlardan hüküm çıkı-rırken farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak ulûhiyyet, peygamberlik, ibadetlerin temel prensipleri, ahlakın temel

5 Bilindiği üzere Kureyza Oğullarının anlaşmayı bozması üzerine Hz. Peygam-ber onların kuşatılması yolunda: "Hiç kimse Benî Kureyza yurduna varma-dan ikinci namazını kılmasın!" şeklinde bir emir vermiştir. Sahabeden bazı-ları bu emrin zâhirini esas alarak ikinci namazını mezkur yerde kılmıştır. Bir kısmı ise emrin maksadını esas almış ve namazlarını yolda kılıp hızlıca Ku-reyza Oğulları yurduna varmışlardır. Çünkü bunlara göre Hz. Peygamber'in bu emrinin maksadı, namazı mutlaka Kureyza Oğullarının yurdunda kılmak değil, bir an önce oraya varmaktır. Zâhire göre kabul edenlere göre ise namaz ancak Kureyza Oğulları yurdunda kılınmalıydı (bkz. Buharî, Megâzî, 30; Müslim, Cihat, 69; Şatibî, *Muvâfakât*, III, 140; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâ-mu'l-muvakkîn*, I, 201; Şevkanî, *İrşâdu'l-fuluûl*, 226; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, 47).

konuları (fezâil/rezâil), âile, miras, cezalar, kısas ve benzeri hususların temel hükümleri, çekişmeyi sona erdirecek ve herkesi tek sözde birleştirecek şekildeki âyetlerle ortaya konulmuştur.

Kavlî, fiilî ve takrîrî şekilleriyle Hz. Peygamber'in sünneti ve ümmetin âlimlerinin kesin icması ve pratik uygulaması bu hükümleri teyit etmektedir. Bundan dolayı bilerek veya bilmeyerek nassların birbirine karıştırılması câiz olmaz.

Sübutu zannî olan bir nassı reddeden bazen mazur sayılabilir. Çünkü o kişinin kendine göre söz konusu nassın sâbit olmadığına bir delili vardır. Delâleti zannî olan bir nassta yer alan görüşü reddeden de bazen mazur sayılabilir. Veya bu kişi söz konusu nassa öncekilerin yorumundan farklı yeni bir yorum da getirebilir. Ancak onun yorumu da kesinlik değil, ihtimal ifade eder. Bazen de bu iki kişiden hiç biri, bahane ile-ri sürme/kurnazlık yapma ve telfike başvurma niyetinde oldukları ortaya çıkarsa, zannî nassı reddetmeleri hususunda mazur sayılmazlar. Fakat bu gibi kişiler söz konusu konumları sebebiyle, bidat ve ehl-i sünnetin alışılmış yolundan sapma isnadı ile tekfir edilemez ve dinden çıktıklarına hükmedilemez. Onların hesabı Allah'a aittir. Ancak zannî nassı reddetmek herkesin kârı olmayıp sadece güvenilir araştırmacı âlimlere ait bir şeydir.

Gerçekte, sübutu ve delaleti katî olan nassları reddeden düşünce terk edilmeli ve dışlanmalıdır. Zira bu kabil nasslar her ne kadar az sayıda olsa da dinde son derece önemlidirler. Çünkü Müslüman ümmetin inanç, fikir, şuur ve ilmî birliğini oluşturan bunlardır. Çekişme anında bunlar hakem kılınır ve ihtilaf anında bunlara başvurulur. Bizzat bunlar çekişme ve ihtilaf kaynağı olursa o zaman insanlar neye müracaat edecekler?!

Bundan dolayı yazdığımız kitaplarda, katîleri zannîlere ve muhkemleri müteşâbihlere çevirmeye çalışan bu fikrî entrikalardan insanları sakındırmışızdır. Şarabın haram olduğunu bildiren âyet etrafında yapılan mücâdele, bu entrikalara

bir örnektir. Ayette şöyle buyurulmaktadır: “*Ey iman edenler! Şarap (sarhoşluk veren şeyler), şans oyunları, putperestçe uygulamalar ve gelecek hakkında kehânette bulunmak, şeytan işi iğrenç kötülüklerden başka bir şey değildir: O halde onlardan kaçının ki mutluluğa eresiniz!*”⁶ Fikrî entrika peşinde olanlar bu âyette geçen “kaçının” kelimesinin kesin haramlığa delaletinde şüphe oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Aynı şekilde faiz (ribâ), domuz eti, kadının mirası, erkeğin kadına hâkim ve gözetici olması, kadınların dış elbiseleri vb. kesinlik ifade eden âyetler hakkında da şüphe oluşturmaya çalışılmaktadır. Halbuki bu âyetler sübut ve delalet bakımından kesinlik ifade etmektedir. Ümmet bunların delaleti konusunda icmâ etmiş, ondört asırlık uygulama sonucu bu âyetler, ameli, fikhî ve nazari bir istikrara kavuşmuşlardır.

Dinin bu açık ve âşikar hükümlerine İslam bilginleri “Dinde zarûrî olarak bilinen hususlar/zarûrât-ı dîniye” adı vermektedirler. Yani hiçbir delile ihtiyaç olmadan müslümanların âlimi ve câhili bunları bilir. Çünkü bunların delilleri çoktur, meşhurdur ve ümmetin vicdanına yerleşmiştir. Bu gibi hükümleri inkâr edenin küfrüne hükmolunur. Ancak bu hüküm verilmeden önce şüpheyne düşenin şüphesi izale edilir, gerekli deliller getirilir, mazereti ortadan kaldırılır, ancak bundan sonra imana gelmezse ümmetin bünyesinden ayrılır ve İslam ümmetinin dışında kaldığına hüküm verilir. O halde hakkında ihtilaf bulunan zannî hükümlere değil, üzerinde icmâ edilmiş olan katî hükümlere yoğunlaşmak gerekir. Ümmetin kaybı katî hükümleri zâyî etmesindedir. Bugün İslam âleminin her tarafında İslam davetçileri ile lâikler ve dinsizler arasındaki mücâdele katî hükümler etrafında dönüp dolmaktadır. Bu katî hükümler de, inanç, hukuk, fikir ve ahlaka dairdirler. Söz konusu katî hükümler, idrak ve kültür sahibi olmanın, davet ve tanıtımın, eğitim ve öğretimin ve İslamî varlığın tamamının esası olmalıdır.

İslam davetini ve İslamî çalışmaları bekleyen en büyük tehlike, insanları devamlı olarak, hakkındaki ihtilafların hiçbir zaman sona ermediği ihtilaflı meselelere çekmek, onlar etrafında sıcak savaşlar estirmek, insanları o meseleleri kabul edip etmemesine göre sınıflandırmak ve onlarla olan dostluk ve düşmanlığı buna bağlı olarak belirlemektir. Bununla birlikte *es-Sahvetu beyne'lihtilâfî'l-meşrûi ve't-teferruku'l-mezmûm* adlı eserimizde kesin delillerle ortaya koyduğumuz üzere, bize göre bu tür ihtilaf zorunludur, rahmettir, genişliktir; ortadan kaldırılması imkânsız ve yararsızdır. Bu sözümle, ihtilaflı meseleler etrafında hiç konuşmayalım, inanç, fıkıh ve ahlakla ilgili meselelerde bir görüşü diğerine tercih etmeyelim demek istemiyorum. Bu zaten imkânsızdır. Alimler doğru görüşü bildirmezlerse, zayıf olanı belirlemezlerse, görüşler arasında tercih ve seçim yapmazlarsa o zaman ne yapılır?!

Benim yadırgadığım şey, bütün meşguliyetimizin ihtilaflı meseleler olması, ittifaklılardan çok ihtilaflıları gâye edinmemiz ve insanların katî hükümlerden yüz çevirdiği bir zamanda zannî olanlara önem vermemizdir.

Yine en büyük tehlikelerden biri de, insanlara, hakkında büyük ihtilafların bulunduğu meseleleri hakkında hiç ihtilaf ve çekişme olmayan kabul edilmiş meseleler gibi sunmak, bunu yaparken de, her ne kadar o konularda kendi görüşümüz bulunsun ve başkalarının görüşüne itibar etmesek de, onların görüş ve delillerini görmezlikten gelmektir. Halbuki başkasına ait görüş çoğu kere ümmetin büyük çoğunluğunu oluşturan cumhurun görüşü olabilir. Cumhurun görüşü, hakkında kesin icmâ bulunmadığı için masum değilse de, hafife alınacak bir şey de değildir.

Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Bazı kimseler, kadınlar için yüzü örtmenin ve peçe takmanın farz olduğunu iddia eder, kendi görüşlerini hataya ihtimali bulunmayan tek doğru sayarlar ve kendilerine muhalif görüş beyan edenleri şiddetle tenkit ederler. Halbuki bu gibi kimseler söz konusu görüşleriyle büyük âlim ve fıkıhçılardan oluşan çoğunluğun

görüşüne aykırı davrandıkları gibi, Kitap ve Sünnet'in açık delillerine ve sahâbe uygulamasına da aykırı davranmaktadırlar.

Davetçilerden birinin yazılı bir hitabında: "Kadının yüzünü açması şüphesiz avret yerini açmasından farksızdır!" demesi beni üzmüştür. Zira bu, hiçbir basiret ve derin fıkha dayanmayan büyük bir aşırılıktır.

Burada şuna dikkat çekmek istiyorum: Bazı muteber âlimlerin görüşleri belli bir çevre ve asır için anormal olabilir. Çünkü zamanları geçmiştir. Sonra da o görüşleri teyit ve meşhur edecek bir çağ gelmemiştir ki onlar fetvaya esas kabul edilsin. Nitekim İbn Teymiyye'nin bazı görüşleri böyledir.

FETVÂ ve DAVET
ALANINDAKİ
ÖNCELİKLER

Hafifletme ve Kolaylaştırmayı Ağırlaştırma ve Zorlaştırmaya Öncelemek

Konumuzla alakalı, özellikle de fetvâ ve davet alanındaki önceliklerden biri de hafifletme ve kolaylaştırmayı ağırlaştırma ve zorlaştırmaya öncelemektir. Kitap ve Sünnet'in ilgili nassları göstermektedir ki, kolaylaştırma ve hafifletme Allah ve Resulüne daha hoş gelir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur: *"Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez..."*¹, *"Allah yükünüzü hafifletmek ister; zira insan zayıf yaratılmıştır"*², *"...Allah sizi zora koşturmak istemez..."*³

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: *"Dininizin en hayırlısı en kolay olanıdır"*⁴, *"Allah katında en sevimli din, doğru ve hoşgörülülük/kolay olanıdır."*⁵

Hz. Aişe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: *"Hz. Peygamber iki şeyden birini yapma konusunda serbest bırakıldığı zaman, gül-*

---

1 Bakara, 2/185.

2 Nisâ, 4/28.

3 Mâide, 5/6.

4 Bu hadisi, Ahmed, Buharî (el-Edebu'l-müfred'inde), Taberîni (el-Evsat'ta, Mihcen b. Edrâ'dan, Imran b. Flusayn'dan), İbn Adıyy ve ed-Diyâ Enes'ten nakletmiştir (Bkz. Suyutî, *Câmin's-sağır*, 3309).

5 Bkz. Suyutî, *Camin's-sağır*, 208.

*nah olmadığı takdirde mutlaka onların en kolayını seçerdi. Yapılacak şey günah ise, ondan en uzak duran kendisi olurdu..."*⁶

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah, günah kıldığı şeylerin yapılmasından hoşlanmazken, ruhsat olarak öngördüğü hususların yapılmasından hoşlanır."*⁷

Zâfiyet, hastalık, yaşlılık, aşırı zorluk veya bunların dışındaki tercih ettirici sebepler bulunması halinde, kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman ruhsatın tercih edilmesi ve kolaylığın seçilmesi pekişmiş olur.

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, *"Hz. Peygamber bir seferde idi. Baktı ki, itip kakışma ve gölgelendirilen bir adam var. 'Bu kimdir', diye sordu. Bir oruçlu, diye cevap verdiler. Bunun üzerine: 'Yolculukta oruç tutmak tâattan sayılmaz' buyurdu."*⁸ Yani böyle zor bir yolculukta oruç tutulması makbul değildir.

Fakat yolculukta bu denli bir zorluk yoksa oruç tutmak câizdir. Bunun delili de Hz. Aişe'den nakledilen şu hadistir: *"Hazma b. Amr el-Eslemî, -ki, çok oruç tutan birisi idi- Hz. Peygamber'e: 'Yolculukta oruç tutayım mı?' diye sormuş, Hz. Peygamber de ona: 'İster tut, ister tutma' demiştir."*⁹

Râşit halife Ömer b. Abdulaziz, yolcunun oruç tutup tutmaması ve bu konuda fakihlerin tutmanın mı yoksa tutmanın mı daha faziletli olduğuna dair görüşleri konusunda şöyle derdi: Yolcuya kolay gelen hangisi ise en faziletlisi odur. Bu, makbul bir görüştür. Zira insanların bir kısmına, (yolcu da olsa) insanlarla beraber oruç tutmak, insanlar oruç tutmuyorken tutmadığı orucu kaza etmekten daha kolay gelir. O halde kişiye daha kolay gelen kendi hakkında daha faziletlidir. Hz. Peygamber de, oruç tutana kolaylık olması için, iftarlarda acele edilmesine, sahurların ise geciktirilmesine çağrıda bulunmuştur.

6 Buharî, Menâkıb, 23; Edeb, 80; Müslim, Fezâil, 77; Ebû Davud, Edeb, 4; *el-Lü'lüü ve'l-mercân*, 1561.

7 Suyutî, *Camîu's-sağîr*, 1894.

8 Buharî, Savm, 36; Müslim, Sıyâm, 92; *el-Lü'lüü ve'l-mercân*, 707.

9 Buharî, Cihat ve Siyer, 71; Müslim, Sıyam, 100; M. Fuad Abdulbaki, *el-Lü'lüü ve'l-mercân*, 709.

Fakihlerin bir çoğunun, ihtilaflı hükümlerin bir kısmında, özellikle de muâmelât konularında, insanlara daha kolay geleni tercih ettiklerini görmekteyiz. Nitekim onların şu sözü meşhurdur: “Bu görüş, insanlar için daha yararlıdır!”

İşte benim Allah’a hamdettiğim hususlardan biri de Hz. Peygamber’in yöntemini takip ederek fetvada kolay, davette de müjdeleyici olan yöntemi ortaya koymuş olmamdır. Nitekim Hz. Peygamber Ebû Musa el-Eşarî ve Muaz b. Cebel’i Yemen’e göndermiş ve onlara şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin ve uyumlu olun, muhalif olmayın.”¹⁰ Enes’ten gelen rivayette de: “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin”¹¹ buyurulmuştur.

Konferanslarımdan birinin sonunda bana yöneltilen sorulara verdiğim cevaplardan birinde şöyle demiştim: Şer’î bir meselede birbirine denk veya yakın iki görüş bulduğum zaman eğer bunların biri daha ihtiyatlı, diğeri de daha kolay ise ben insanların geneli için daha kolay olan ile fetvâ verir ve bunu ihtiyatlı olana tercih ederim. Orada bulunan bazı kardeşlerim bana dediler ki: Daha kolay olanı ihtiyatlı olana tercih etmenizin delili nedir? Ben de cevaben şöyle dedim: Benim delilim Hz. Peygamber’in yöntemidir. Zira o, iki şey arasında serbest bırakıldığında daha kolay olanını tercih ederdi. Namaz kıldırان imamlara da, aralarında zayıf, yaşlı ve ihtiyaç sahibi bulunduğu gerekçesiyle, cemaate kolay gelecek tarzda kıldırانlarını emrederdi.

Bir âlim bazen takvâ ve azim sahibi dindar kimselere daha ihtiyatlı görüş yönünde fetva verir. Fakat insanların geneli için en iyisi, daha kolay olanı tercih etmektir.

Çağımızda, zorluk yerine kolaylığın ve ürkütme yerine müjdelemenin yayılmasına diğeri asırlardan daha çok ihtiyaç

10 Buharî, Cihat, 164, Ahkâm, 22, Edeb, 80, Megâzî, 60, Itk, 13; Müslim, Cihâd ve Siyer, 1; *el-Li’îlî ve’l-mercân*, 1177.

11 Buharî, Megâzî, 60; Müslim, Cihat ve Siyer, 7; M. Fuad Abdalbaki, *el-Li’îlî ve’l-mercân*, 1178.

vardır. Özellikle bu durum, İslam'a yeni giren ve yeni tevbe edenler için geçerlidir. Bu durum, Hz. Peygamber'in İslam'a yeni girenlere onu öğretirken takip ettiği yöntemde son derece açıktır. Zira o, yeni Müslüman olana fazla yükümlülük getirmiyor ve ona ağır emir ve nehiyler yüklemiyordu. O kişi Peygamber'den İslam'ın kendisinden ne istediğini sorduğu zaman, onu nâfilelere boğmuyor, esas farzları öğretmekle yetiniyordu. Kişi ona: Bundan ne fazla ne de noksan yaparım, dediği zaman: "Doğru söylüyorsa kurtuldu" veya "Doğru söylüyorsa cennete girdi" diyordu. Hatta Hz. Peygamber'in insanlara zorluk çıkaran ve onların farklı durumlarını dikkate almayanları şiddetle yadırgadığını görmekteyiz. Nitekim insanlara imamlik yapıp namazı, cemaatten bazılarının şikayetine sebep olacak kadar uzatan bazı sahabîleri yadırgamıştır. Mesela Muaz b. Cebel'in namazı uzatmasını yadırgamış ve ona şöyle demiştir: "*Sen fettân (fitne çıkaran, namazdan nefret ettiren) mısın, sen fettân mısın, sen fettân mısın ey Muaz.*"¹²

Ebû Mesud el-Ensarî'den nakledildiğine göre, bir adam gelip şöyle dedi: Yâ Resûlullah ben filan adamın namazı uzatması yüzünden sabah namazından geri kalıyorum! Bunun üzerine (Peygamber o kadar kızdı ki) ben, nasihat ederken onun o gün kızdığı kadar kızdığını görmedim. Sonra da şöyle dedi: *İçinizde nefret ettirenler var, hanginiz insanlara namaz kıldırırsa hafif tutsun, zira cemaatin içerisinde zayıflar, yaşlılar ve ihtiyaç sahipleri vardır.*"¹³

Bazı rivayetlerde yer aldığına göre, namazı uzatan bu kişi, ilim ve fazilet sahibi ve Kur'ân'ı cem edenlerden biri olan Ubeyy b. Ka'b'dır. Fakat bu nitelikleri Hz. Peygamber'in onu yadırgamasına engel olamamıştır. Nitekim Hz. Peygamber kendisini çok sevmesine ve övmesine rağmen Muaz'ı da yadırgamıştır.

Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan ve sahâbesi olan Enes şöyle demiştir: "Hiçbir imamın arkasında Hz. Peygam-

12 Buharî, Ezân, 60; Müslim, Salat, 178, 179; *el-Li'lîlîl ve'l-mercân*, 275.

13 Buharî, Ezân, 63; Müslim, Salat, 182; *el-Li'lîlîl ve'l-mercân*, 276.

ber'inki kadar hafif ve tam bir namaz kılmadım. Şayet o, bir çocuk ağlaması duysa, annesini şaşırtır endişesiyle namazı hafif tutardı"¹⁴. Yine Enes'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ben namaza başlıyorum, istiyorum ki namazı uzatayım, bir çocuk ağlaması duyunca, annesinin onun ağlamasına çok duyarlı olduğunu bildiğim için namazı hafif tutuyorum."*¹⁵

Ebû Hureyre de Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: *"Sizden biriniz insanlara namaz kıldırdığı zaman hafif tutsun, zira onlar içerisinde hasta, zayıf ve yaşlılar vardır. Fakat kendi başına namaz kılan dilediği kadar uzatsın."*¹⁶

Katı bir davranış, sonradan ortaya çıkan ferdî bir eğilim olmayıp cemaatin benimsediği bir yöneliş haline geldiğinde Hz. Peygamber onu daha çok yadırgıyordu. Nitekim ibâdet konusunda onun çizgisinin dışında bir yol tutan üç kişiyi Hz. Peygamber'in yadırgadığını görüyoruz. Bu kişilerin gayesi hayır ve Allah'a daha fazla yaklaşmanın dışında bir şey olmasa da, Peygamber onları yadırgamıştır.

Enes'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'in nâfile ibadetini öğrenmek üzere, sahâbeden üç kişilik bir grup, Peygamber hanımlarının evine geldiler. Kendilerine Peygamber'in ibadetleri bildirilince, onlar bunu azımsadılar ve

-Allah Resûlü nerede biz neredeyiz? Onun geçmişteki ve gelecekteki günahları bağışlanmıştır, dediler. İçlerinden biri:

-Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım, dedi. Bir diğeri:

-Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım ve oruçsuz gün geçirmeyeceğim, dedi. Üçüncü sahabî de:

-Ben de sağ olduğum sürece kadınlardan uzak kalacağım, asla evlenmeyeceğim, diye söz verdi. Bir müddet sonra Hz. Peygamber onların yanına geldi ve kendilerine şunları söyledi:

14 Buharî, Ezân, 65; Müslim, Salat, 190; *el-Li'îiii ve'l-mercân*, 279.

15 Buharî, Ezân, 65; Müslim, 192; Salat, *el-Li'îiii ve'l-mercân*, 168.

16 Buharî, Ezân, 62; Müslim, Salat, 183; *el-Li'îiii ve'l-mercân*, 277.

“Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah’a yemin ederim ki, ben sizin Allah’tan en çok korkanınız ve O’na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.”¹⁷

İbn Mesud’dan gelen bir rivayete göre de Hz. Peygamber: *“Söz ve davranışlarında ileri gidip haddi aşanlar (mütenattiûn) helak oldular”,* demiş ve bu ifadeyi üç defa tekrar etmiştir.¹⁸

Hadiste geçen *“mutenattiûn”* ifadesinin anlamı, katı davranılmaması gereken yerde katı davranan ve derine dalan demektir.

Ebü Hureyre, Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmiştir: *“Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer. O halde, orta yolu tutunuz, en iyiyi yapmaya çalışınız, o zaman size müjdeler olsun; günün başlangıcından, sonundan ve bir miktar da geceden faydalanın.”¹⁹*

Buharî’nin bir başka rivayeti şöyledir: *“Orta yolu tutunuz, amellerinizi mükemmelleştirmeye ve Allah’a yakın olmaya gayret ediniz. Sabahleyin, öğle ile akşam arası çalışınız. Bir parça da geceden faydalanınız. Ancak acelesiz gidin, telaşsız gidin ki, menzilinize, varacağınız hedefe ulaşasınız.”²⁰*

Hz. Peygamber’in *“Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer”* şeklindeki ifadesinin anlamı şudur: Dinde (Allah’a götür-en) yollar/yöntemler çok olduğu için bir kişi hepsini kuşatamaz ve dini aşmak isteyen kişi bundan âciz kalır ve böylece din ona gâlip gelir. Hadiste, *“günün başlangıcından, sonundan ve bir parça da geceden faydalanın”* denilmiştir. Bununla istiare ve temsil yollu bir anlatımla denmek istenmiştir ki: Allah’a itâat için yapacağınız ameller konusunda dinç vakitlerinizden ve kalplerinizi başka şeylerin meşgul etmediği za-

17 Buharî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4.

18 Müslim, İlim, 7; Ebû Davud, Sünnet, 5.

19 Buharî, İman, 29; Nesâî, İman, 28.

20 Buharî, Rikâk, 18.

manlardan yararlanın. Çünkü ancak bu durumlarda ibâdetten lezzet alırsınız, usanmaz ve maksadınıza ulaşırsınız. Nitekim işi bilen yolcu da bu vakitlerde yolculuğuna devam eder, bunun dışındaki zamanlarda hem kendi hem de bineği istirahat eder ve böylece yorulmadan maksadına ulaşmış olur.

Suudi Arabistan'daki hac yetkililerinin şeytan taşlama sırasında ikiyüzyetmiş hacının öldüğünü açıkladıklarını haber bültenlerinden dinleyip gazetelerden okuyunca dehşete kapıldım. Bu hacılar zevalden²¹ sonra oluşan korkunç izdiham esnasında çiğnenerek ölmüşlerdi!

Bu büyük sayıdaki ölüye rağmen, âlimlerin çoğu zevalden önce hiçbir şekilde şeytan taşlamanın câiz olmadığı yönünde insanlara fetvâ veriyorlar. Halbuki Hz. Peygamber hac işini kolaylaştırmış, kendisine konuyla ilgili bir şey sorulduğunda hiç beklemeden: “*Yap, zorluk yoktur*”, demiştir. Fakihler de, şeytan taşlama işini kolaylaştırmış, hatta hacıların bütün cemreleri son gün yapabileceğine cevaz vermişler, yine mâzereti olanın yerine başkasının şeytan taşıyabileceğini belirtmişlerdir. Bu da ihramdan son çıkıştan sonra olacak bir şeydir.

Büyük imamlardan üçü zevalden önce şeytan taşlamaya cevaz vermiştir. Bunlar da, hac konularında uzman olan Ata, Yemen'in fakihi Tavus –ki, her ikisi İbn Abbas'ın arkadaşıdır– ve ehl-i beyt fakihlerinden Ebû Cafer el-Bâkır Muhammed b. Ali b. Hüseyin'dir.

Şayet fakihlerden hiçbiri bunun câiz olduğunu söylememiş olsaydı bile, Müslümanları ölüme maruz bırakmamak için zarûretler fıkhi, Allah'ın kullarına kolaylık göstermemizi ve yirmidört saat zarfında şeytan taşlamaya cevaz vermemiizi gerektirir.

Allah, Şeyh Abdullah b. Zeyd el-Mahmûd'u hayırla mükafatlandırınsın. Zira o, üç asırdan daha fazla bir zaman önce *Yüsru'l-İslam* adlı risalesinde zevalden önce şeytan taşlamanın câiz olduğuna fetvâ vermiştir.

21 *Zeval vakti*; güneşin tepe noktasını geçip batıya doğru kaymaya başladığı andır.

Olağanüstü/Acil Zarûretlerin Bulunduğunu Kabul Etmek

Burada kabul edilmesi gereken kolaylıklardan biri de, ister ferdî isterse toplu olsun, insanların hayatında âniden meydana gelen zarûretleri dikkate almaktır. İslam bu tip zarûretler için özel hükümler koymuş ve tercih hakkı bulunan durumlarda yasak olan yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri, akit ve muâmeleleri serbest kılmıştır. Bundan da öte, bazı durumlarda –ister özel isterse genel olsun- ümmete kolaylık olması ve ondan zorluğu gidermek maksadıyla İslam, ihtiyacı, zarûret yerine saymıştır.

Bu konudaki esas delil, Kur'an'da dört yerde haram olan yiyecekler zikredildikten sonra hemen onların peşinden gelen ifadedir. Bu ifadeye göre, istekli olmayan ve istifade ederken de belirlenen sınırı aşmayanlardan mecbur kaldıkları için, haram bir şeyi yemenin günahı kaldırılmıştır. İlgili âyetlerden biri şöyledir: “...Ama kim onlara mecbur kalırsa –bir arzu ve iştah duymamak şartıyla- günaha girmiş olmaz; çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.”²²

Sünnette de erkeklere ipek giymenin haram kılındığı ifade edildikten sonra şöyle denilmiştir: “Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avam Hz. Peygamber’e gelip, kendilerinde uyuz (kaşıntı) hastalığı bulunduğundan şikayet ettiler. Peygamber de bu ihtiyacı giderecek miktarda giymelerine izin verdi.”²³

Yere ve Zamana Göre Fetvayı Değiştirmek

Burada talep edilen kolaylıklardan biri de, ister –fakihlerin ifade ettiği üzere- zamanın bozulması, ister toplumun gelişmesi ve isterse zarûretler sebebiyle olsun, insanlara ârız olan değişikliği göz önünde bulundurmadır. Bundan dolayı fakihler, Hz. Peygamber’in, yollarını takip etmemizi ve sün-

²² Bakara, 2/173.

²³ Buharî, Libas, 29; Müslim, Libas, 24-25..

netlerine sıkıca uymamızı emrettiği sahâbe ve râşit halifelerin uygulamalarını delil göstererek, yer, zaman, örf ve durumlara göre fetvanın değişebileceği yönünde görüş belirtmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber'in sünneti ve ondan önce de Kur'ân bu duruma işaret etmektedir. Nitekim *Avâmilü'sea'ti ve'l-murûneti fi's-şer'i'ati'l-İslamiyye* adlı eserimizde bu hususu açıklamıştık.

Bu durum, geçmiş asırlarda verilen hükümlerin ve tutulan görüşleri gözden geçirmemizi gerektirmektedir. Zira söz konusu hüküm ve görüşler çoğu kere kendi dönemlerine ve o zamanların şartlarına uygun idi. Ancak onlar içinde yaşadığımız çağa uygun düşmemektedirler. Çünkü bu çağda, öncekilerin aklına bile gelmeyen korkunç yenilikler meydana gelmiştir. Bu görüşlerin aynısıyla bu çağda da fetvâ vermek, İslam'a ve onun ümmetine kötülük olur ve ona daveti engeller.

Dünyayı, *dâru'l-İslam* ve *dâru'l-harb* olarak ikiye bölmek, Müslümanların başkalarıyla ilişkisinin esasını oluşturan şeyin savaş olduğunu kabul etmek ve cihadın ümmet üzerine farz-ı kifâye olduğunu savunmak vb. görüşler kendi dönemlerini ilgilendiren hükümlerdir. Doğrusu bu görüşler çağımıza uygun değildir ve İslam'ın muhkem nasslarında bunları teyit eden deliller bulunmadığı gibi, aksine bunlara aykırı olan nasslar vardır.

Buna göre İslam, bütün insanlar arasında tanışmayı haykırmaktadır. İlgili âyette: *"...ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz..."*²⁴

İslam'da savaştan el çekmek ve barış bir nimet olarak kabul edilmektedir. Nitekim Hendek savaşının peşinden inen âyette şöyle buyurulmuştur: *"Allah, böylece, hakikati inkâra şartlanmış olanları bütün öfke ve hiddetleri içinde yüzüstü bıraktı; onlar hiçbir fayda elde edemediler, çünkü savaşta müminler(i korumaya) Allah'ın yardımı yetti..."*²⁵

24 Hucurât, 49/13.

25 Ahzâb, 33/25.

Ayrıca, Hudeybiye barışı apaçık bir fetih olarak kabul edilmiş, Allah bunu Peygamber'ine verdiği bir nimet olarak sunmuş ve bu hususta Fetih sûresi diye bir sûre indirmiştir. Söz konusu surenin ilk âyeti şöyledir: *"Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik."*²⁶

Yine bu sûrede, iki grubun birbirinden el çektirilmesi, Allah'ın Peygamber'e ve müminlere bir nimeti olarak takdim edilmekte ve şöyle buyurulmaktadır: *"Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra Mekke vadisinde onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken O'dur..."*²⁷

Hz. Peygamber savaş manasına gelen "harb" isminden nefret ederdi, hatta şöyle diyordu: *"En güzel isimler Hâris ve Hemmâm, en çirkinleri ise Harb ve Murra'dır."*²⁸

Geçmiş zamanlarda İslam'ın öngördüğü cihadın hedefi gayet açık olup (İslam'a) davet yolundaki maddî engelleri ortadan kaldırmaktı. O zamanlarda imparator ve krallar İslam davetinin halklarına ulaşmaması için arada bir engel olarak duruyorlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber elçilerini bu imparatorlara gönderip onları bu yolla İslam'a davet etti. Ayrıca, halklarını sapıtmalarının günahının, onların hari-cî bir sese kulak vermelerini engelleyenlere olacağını bildirdi. Çünkü bu krallar, uyuşukluklarından harekete geçirirler, kendi şahsiyetlerinin farkına vardırırlar, uykularından uyandırır ve putlarına başkaldırırlar korkusuyla davetçilerin halka ulaşmasını engelliyorlardı. Bundan dolayı onların zaman zaman davetçileri öldürdüklerini, bazen Müslümanlarla savaşmak için acele ettiklerini ya da savaş için hazırlık yaptıklarını ve kendi yurtlarında onları tehdit ettiklerini görmekteyiz.

Fakat bugün, özellikle farklılıkları kabul eden özgür ülkelerde İslam davetinin önünde engeller bulunmamaktadır.

26 Fetih, 48/1.

27 Fetih, 48/24.

28 Bkz. Ebû Dâvûd, Edeb 70.

Böylece Müslümanlar davetlerini sözlü, yazılı ve görüntülü olarak muhataplarına ulaştırabilmektedirler. Aynı şekilde farklı dillerde ve anlamaları için her toplumun kendi diliyle bütün dünyaya görüntülü yayınlar yoluyla daveti ulaştırabilmektedirler. Fakat bugün Müslümanlar gerçekten de son derece ihmalkârdırlar. Dolayısıyla da yeryüzü milletlerinin İslam'ı bilmemelerinden sorumludurlar.

Tedric Yöntemine Riayet Etmek

Kolaylaştırma unsurlarından birisi de, *tedric* yöntemine riayet etmektir. Nitekim Allah, yaratma ve emir verme âlemi-ne bu yöntemi yerleştirmiş ve İslam Hukuku, namaz, oruç gibi yükümlülükleri farz kılarken, haramları öngörürken bu metodu takip etmiştir. Biz de tedric yöntemini takip ettiğimiz zaman Allah'ın ve İslam hukukunun benimsediği yöntemi takip etmiş oluruz. İslam hukuk tarihinde bu konuda bilinen en açık örnek, şarabın haram kılınmasına dair olan meşhur merhalelerdir ki, okuyan herkes bunları bilir.

İslam'ın tedric yöntemine riayet etmesi, belki de, onun ortaya çıktığı zamanda bütün dünyada hâkim bir sistem olan "kölelik sistemi"ni kökten kaldırmamasına yol açmıştır. Zira o dönemde köleliği kökünden kaldırmak sosyal ve ekonomik hayatta sarsıntıya yol açardı. O halde hikmet, imkân ölçüsünde köleliğe giden yolları daraltmak, tamamen ortadan kaldırmak ve köleliği sona erdiren yolları da olabildiğince genişletmek hikmete daha uygundu. Böylece bu, tedric yoluyla köleliği kaldırmak mesabesinde idi.

Tedrice riayet konusundaki bu İlahî yöntem, İslamî bir hayat için kültürel, hukukî ve sosyal savaşların yapıldığı çağdan sonra, günümüzün hayatında da İslam nizamı tatbik edilmek istendiğinde ve insanlar idare edilirken de izlenilmelidir.

Buna göre, şayet biz "gerçek bir İslam toplumu" oluşturmak istiyorsak bunun, kalem çekmekle, kraldan ya da parlamentodan çıkacak bir kararla olacağı vehmine kapılmamalı-

yız. Bu, ancak tedric yöntemiyle gerçekleşebilir. Yani fikrî, psikolojik, ahlakî, sosyal hazırlıklarla ve uzun zamanlar çeşitli kurumların üzerine dayandığı haram durumların yerine şerî alternatiflerini bulmakla olur.

Tedric kelimesinden burada, sadece uygulamayı geleceğe bırakmayı ve ertelemeyi kastedmiyor ve bu kelimeyi, Allah'ın hükmünü yerine getirme ve şeriatını uygulama konusunda azimli olan halkın isteklerini öldürücü bir mekanizma olarak almıyoruz. Aksine bu kelime ile biz, bilinçli ve samimi bir şekilde hedef tayin etmeyi, etüd yapmayı ve aşamaları belirlemeyi kastediyoruz. Çünkü böylece her merhale bir sonrakine planlı, düzgün ve kararlı bir şekilde kavuşur. Sonunda da süreç, İslam'ın bütünüyle hâkim olacağı son ve istenen aşamaya ulaşır. Hz. Peygamber de câhiliyye hayatını İslamî hayata çevirmek için aynı yöntemi uygulamıştır. Nitekim bir önceki bölümde bunu açıklamıştık.

İbret verici durumlardan biri de, tarihçilerin Ömer b. Abdulaziz'den naklettikleri sözdür. Ömer b. Abdulaziz ki, İslam âlimleri onu beşinci "râşid hâlife" ve "ikinci Ömer" olarak kabul ederler. Çünkü o, dedesi Hz. Ömer'in yolundan gitmiştir. Onun Abdülmelik adlı genç, müttaki ve fanatik oğlu bir gün ona dedi ki: "Sana ne oluyor ki, işleri hemen yerine girmiyorsun"? Allah'a yemin olsun ki, Hak konusunda tencerele seni ve beni kaynatırsa umurumda bile olmaz!!"

Bu müttaki ve gayretli genç, Allah'ın kendisine müminlerin emiri olma yetkisi verdiği babasından, zulüm, fesat ve sapma yollarını hiç beklemeden ve oyalanmadan bir anda bitirmesini istiyor ki bundan sonra (iyilik adına) ne olaksa olsun!

Fakat bu râşit halife olan baba, oğluna şöyle dedi: "Oğlum acele etme, zira Allah şarabı Kur'ân'da iki defa kötiledi, üçüncü seferde haram kıldı. Endişem şu ki, halka hakikati (dinî gerçekleri) toptan ve bir kerede yükleriz de onlar da tamamını terk ederler ve bundan da fitne çıkar"!²⁹

29 Şâtibî, *el-Muvâfakât*, II, 94.

Râşit halife, Yüce Allah'ın şarabın haram kılınması konusundaki sünnetine uyarak, işlere hikmet ve tedric yöntemiy-le çare bulmak istemektedir. O, insanlara İslam'ı âdetâ lokmalar halinde yedirmek istemekte ve onları istenen programa adım adım getirmektedir. İşte en doğru fıkıh da budur.³⁰

Müslümanın Kültürünü Tashih Etmek

Bugün Müslümanların kültürlerini geliştirmeleri ve dinlerinde derin kavrayış sahibi olmaları için gerekli olan hususlardan biri de, neyin öne, neyin sona alınmasının ve Müslümanın kültüründen neyin atılması gerektiğinin bilinmesidir.

Dinî enstitülerde, İslamî üniversitelerde ve fakültelerde öyle şeyler okutulmaktadır ki, bunlar öğrencilerin enerjilerini, vakitlerini ve tahsil hayatlarını bütünüyle kaplamaktadır. Halbuki, onların din ve dünyalarını mamur etmek için bu vakit, enerji ve tahsil hayatının yarısını ya da dörtte birini harcasalar çok daha iyi ve çok daha uygun olurdu.

Hatırladığıma göre biz Usûlüddin Fakültesi'nde iken Aduddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserinden ve Seyyid Şerif Cür-cânî'nin bu esere yazdığı şerhten bazı paragraflar –bölümler değil- okuyorduk. Biz onu anlamada ve hazmetmede, hocalarımız ise açıklamada, çetrefilli yerlerini çözmede ve manası kapalı olan hususları vuzuha kavuşturmada çok zorlanıyorlardı.

Şayet biz bu vakti ve çabayı çağdaş felsefeleri tetkik edip onlara ilmî ve objektif cevaplar vermede, İslam'ın temel kaynaklarını ve büyük imamların onlara getirdiği açıklamaları tetkikte veya İslam'daki yenilik mezheplerinin aslî kavramlarını ve düşüncelerini ortaya çıkarmakta harcasaydık bu bize büyük bir hayır ve bol fayda getirirdi.

Söz konusu enstitü ve üniversitelerde okutulan derslerde gözle görülür eksiklikler vardır. Buralarda bazı maddelere hakkı verilmezken, bazıları haddinden fazla uzatılmaktadır.

30 *Medhal lidirâseti's-şer'îti'l-İslâmiyye*, 120-121.

Mesela, “Kelam İlmi” hâlâ eski metoda göre okutulmaktadır. Halbuki, bu ilmin, Yunan felsefesi üslubuyla değil de, fıtrata, akla ve kalbe birlikte hitap eden Kur’ân diliyle konuşması için yenilenmeye ihtiyacı vardır. İmam İbnü’l-Vezîr bu konuda *Tercîhu esâlîbi’l-Kur’ân alâ esâlîbi’l-Yunan* adlı değerli eserini hazırlamıştır. Aynı zamanda bu ilmin, çağın ilmi, asrın kültürü ile silahlanmasına ve imanı güçlendirecek, küfrün kökünü kazıyacak kesin delillerden ve kâinata serpilmiş bulunan âyetlerden iktibasta bulunması gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak yazılan, *el-İlmu yed’û ile’l-îmân*, *Allahu yetecellâ fî asri’l-ilmi*, *Ma’allâhi fi’s-semâ*, *Allahu ve’l-ilmu’l-hadîs* gibi meşhur eserlerde söz konusu hususlar yer almaktadır.

Fıkıh ilmi de insanlar için kolaylaştırılmalı, yeni bir kalıpta sunulmalıdır. İnsanları bu çağda ilgilendiren, şirketler, muâmeleler, banka işlemleri, yeni akitler, devletler arası yeni ilişkiler gibi konular fıkıhta önemsenmeli; eski uzunluk, hacim, ölçü, tartı ve para birimleri çağın diline çevrilmelidir.

Bunun yanında, Müslümanların geneline takdim edilen kültüre önem vermek gerekli olduğu gibi, bunu çeşitlendirme ve renklendirmeye de zaruret vardır. Mesela, kültürlü kimselere onların seviyesine uygun bilgiler; çiftçi ve işçiler ve bunlara yakın tabakada olan normal halk kitlelerine de onların seviyesine elverişli bilgiler vermek söz konusu zorunluluğun bir sonucudur.

Çoğu kere vaaz hocaları, öğretmenler veya pek çok müellif insanların beyinlerini öyle dinî düşünce ve malumatlarla doldururlar ki, halk bunları tekrarlar durur, anlamadan ezberler. Bunlar için Allah’ın kitabından bir delil bulunmadığı gibi, dinin kesin delillerinden hiçbirini de içermezler. Bunların kaynağı tefsirde israiliyyât, aslı olmayan ve esas kaynaklarda bulunmayan uydurma hadislerdir.

“Hakikat ve şariat”tan “Muhammedî hakikat”ten bahseden eserler, Hz. Peygamber’in Allah’ın ilk yarattığı varlık olduğu şeklindeki bilgiler, “evliyâ” ve “kerâmetler”den bahse-

den abartılı sözler bu kabildendir. Bunların dinden ve ilimden bir delili olmadığı gibi, mantıkî dayanağı da yoktur.

Mezheplerin birbirleriyle ihtilaf ettiği meselelerle vakit kaybedenler ile tasavvuf ve mutasavvıfların tamamına savaş açanların durumu da böyledir. Halbuki tasavvuf içerisinde sünnete dayalı olanlar, bidat olanlar, doğru olanlar ve hurafe olanlar vardır. Yapılması gereken şey, ayıklama ve tercihte bulunmak ve bu konuda genellemeye gitmemektir.

Şaşmaz Kıstas, Kur'ân'ın Önem Verdiğine Önem Vermektir

Bir şeyin başkasına takdim edilmesinde ve neyin dikkate alınmasının daha öncelikli olduğunu beyan hususunda müracaat edilmesi gereken kıstaslardan biri, bir şeye Kur'ân'ın verdiği kadar önem vermektir. Zira Kur'ân'ın çok önem verdiği, sure ve âyetlerinde tekrar ettiği, emir, nehiy, vaad ve tehditlerinde sürekli pekiştirdiği hususlara öncelik verilmeli, düşüncelerimizde, hareketlerimizde, değerlendirmelerimizde bunlar dikkate alınmalıdır.

Allah'a, O'nun Peygamberlerine gönderdiği mesajlara, âhiret gününe, kendisinde sevap ve azap bulunan hususlara, cennet ve cehenneme iman böyledir. Namaz, oruç, zekat ve hac gibi ibadetlerin temel prensipleri, Allah'ı zikir, tesbih, hamd, istiğfar ve Allah'a tevbe, O'na tevekkül, rahmetini talep, azabından korkma, nimetlerine şükür, belalarına sabır gibi kalbe âit ameller ve yüce Rabbanî makamlara ait olan hususlar da bu kabildendir.

Faziletlerin ve güzel ahlakın temel prensipleri ve dürüstlük, emanet, iffetlilik, hayâ, tevâzu, cömertlik, müminlere karşı alçak gönüllülük, kâfirlere karşı vakar, güçsüzlere merhamet, ana-babaya iyilik, akrabalık ilişkilerini devam ettirme, komşuya ikram, yoksul, yetim ve yolda kalmışa yardım gibi güzel hasletler de bu hususa verilecek örneklerdir.

Kur'ân'ın az önem verdiği hususa biz de az önem verir o konuda aşırıya kaçmayız. Mesela, Hz. Peygamber'in "İsrâ ve miracı" meselesine dair Kur'ân'da tek bir âyet vardır. Elbette bu mesele, önem bakımından tam bir sureyi oluşturan savaşlar gibi değildir.

Peygamber'in doğumu meselesine Kur'ân hiç temas etmemiştir. Böylece işaret etmiştir ki, bu meselenin İslamî hayatta hiçbir önemi yoktur. Zira İsa'nın doğumuna bir mucize bağlandığı halde, Hz. Peygamber'in doğumuna böyle bir şey bağlanmamıştır. Keza, Peygamber'in doğum yıldönümünde Müslümanların vâcip ya da müstahap tarzda bir ibadet yapmaları istenmemiş ve doğum böyle bir amelle irtibatlandırılmamıştır.

İşte bu, şaşmaz kıstastır. Çünkü Kur'ân, inancın temeli, dinin aslı ve İslam'ın kaynağıdır. Sünnet ise ancak onu açıklayıcı ve izah' edicidir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz bu Kur'ân yolun en doğrusuna iletir..."*³¹, *"...Şimdi Allah'tan size bir ışık ve apaçık bir ilahî kelâm ulaşmıştır ki onunla Allah, kendi rızasını arayan herkese kurtuluşa götüren yolları gösterir, rahmetiyle onları karanlığın derinliklerinden aydınlığa çıkarır ve dosdoğru bir yola yöneltir"*³², *"...Nitekim sana adım adım her şeyi olduğu gibi açıklayan, bir doğru yol bilgisi, bir rahmet ve Allah'a yürekten boyun eğenlere müjde olarak bu ilahî kelâmı indirdik."*³³

Bu âyetlerde anlatılmak istenen şudur: Yüce Allah, dinin sağlam bir esasa dayanması için gerekli olan prensipleri ortaya koymuştur. Kur'ân, İslamî hayatın ihtiyaç duyduğu tüm genel prensiplere, ya doğrudan veya ictihat (istinbat) yoluyla kaynaklık etmektedir. Nitekim ilk halife Hz. Ebû Bekir'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Devemin yuları kaybolursa elbette onu Allah'ın kitabında bulurum!"

---

31 İsrâ, 17/9.

32 Mâide, 6/15-16.

33 Nahl, 16/89.

AMEL (UYGULAMA)
SAHASINDAKİ
ÖNCELİKLER

Kur'ân ve sünnetin açıkladığına göre, Allah katında amellerin mertebeleri farklıdır; amellerin bazıları Allah katında diğerlerinden daha faziletli ve daha sevimlidir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"[Bir tek] hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarıp gözetmeyi, Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda elinden gelen her türlü çabayı gösteren biri(nin üstlendiği görevler)le bir mi tutuyorsunuz? Bu (görevler) Allah katında hiç de denk değildir. Ve Allah (bile bile) zulmeden topluluğa asla hidayet vermez. (Ama) inanan, zulüm ve kötülük diyarını terk eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla her türlü çabayı gösteren kimseler (e gelince,) Allah katında en yüksek onur payesi onlarındır; ve onlardır, (sonunda) kazanacak olan!"*¹

Sahih hadislerden birinde de şöyle buyurulmuştur: *"İman yetmiş küsur şubedir. En üst seviyesi "lâ ilâhe illallah" demek, en alt noktası ise insanlara zarar veren şeyleri yoldan temizlemektir."*²

---

1 Tevbe, 9/19-20.

2 Bu hadisi Kütüb-i Sitte imamları Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Bkz. Müslim, İman, 58; Buhari, İman, 3; Ebû Davud, Sünnet, 14; Nesâî, İman, 16; Tirmizî, Birr, 80; İbn Mâce, Mukaddime, 9. Hadisi, Buharî "altmış küsur", Müslim "yetmiş küsur", bir başka rivayetinde "altmış küsur", Tirmizî "yetmiş küsur" şeklinde nakletmiştir. Nesâî, "iman" bölümünde bu varyantların tamamını vermiş, Ebû Davud hadise "sünnet" bölümünde İbn Mâce ise "mukaddime"de yer vermiştir.

Bu âyet ve hadisler göstermektedir ki, söz konusu şubelelerin/özelliklerin kıymet ve derecesi farklıdır. Bu farklılık gelişigüzel değildir, aksine riayet edilmesi gereken birtakım esas ve kıstaslara dayanmaktadır. Şimdi onlardan bahsedeceğiz.

Söz konusu kıstaslardan birisi de, amelin devamlı olmasıdır. Amelin devamlı olmasının anlamı; onu yapanın sürekli yapması ve ona her zaman devam etmesidir. Bazen ve zaman zaman yapılan ameller ise böyle değildir. Bu konuyla ilgili olarak sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Allah katında amellerin en üstünü az da olsa, devamlı olanıdır."*³

Buharî ve Müslim'in naklettiğine göre Mesruk şöyle demiştir: "Hz. Aişe'ye, Hz. Peygamber'in hangi amelden daha çok hoşlandığını sordum o da, devamlı olanıdır, diye cevap verdi."⁴

Yine Hz. Aişe'den nakledildiğine göre, bir kadınla birlikte otururlarken, yanlarına Hz. Peygamber girdi ve:

"Bu kadın kim?" diye sordu. Hz. Aişe:

"Bu filan hanımdır", dedikten sonra, onun çok namaz kıldığından bahsetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

*"Bütün bunları sayıp dökmeyi bırak; gücünüzün yettiği kadar ibadet etmeniz size yeter. Allah'a yemin ederim ki, siz bıkip usanmadıkça Allah bıkip usanmaz."*⁵

Hadiste geçen *"Bütün bunları sayıp dökmeyi bırak"* ifadesi, ibâdetde şiddetli zorluk yüklenmekten ve kişinin kendisini, gücünün yetmediği bir yükümlülük altına sokmasından sakındırmaktadır. Bu da, ancak az da olsa ibadete devam etmekle olur. Böylece ibadet devam eder ve bereketi artar. Çok ve meşakkatli amel ise böyle değildir. Devamlı olan az amel, çoğu kere artış gösterir ve ara sıra yapılan amelin pek çok ka-

3 Hz. Aişe'den ittifakla nakledilmiştir. Bkz. Müslim, Munâfikîn, 78; Buharî, Rikâk, 18; Suyutî, *el-Câmiu's-sağîr*, 197; *el-Li'l-lîlî ve'l-mercân*, 1866.

4 Buharî, Teheccüd, 7; Müslim, Müsâfirîn, 131; *el-Li'l-lîlî ve'l-mercân*, 446. benzer mealdeki hadisler için bkz. Buharî, Rikâk, 18, Sıyam, 64; Müslim, Müsâfirîn, 216, 217; *el-Li'l-lîlî ve'l-mercân*, 466, 467.

5 Buharî, İman, 32, Teheccüd, 18; Müslim, Müsâfirîn, 221; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 17, İman, 29.

tına ulaşabilir. Bu sebeple diğer işlerde de insanların fitratına yerleşen kanaat şudur: Devamlı olan az, arasıra olan çoktan daha hayırlıdır.

Böylece Hz. Peygamber, insanî zaafların gâlip gelmesi sebebiyle, amel yapmaktan usanç geleceği veya amele karşı gücün zayıflayacağı endişesiyle, dinde aşırılığa kaçmaktan ve bu konuda katı davranmaktan sakındırmaktadır. Böyle bir tutum, ameli yolun ortasında bitirir. Zira yolculukta acele eden kişi yorulduğu için, yolculuğunu tamamlayıp maksadına ulaşamadığı gibi, bineğini de mahveder⁶.

Bundan dolayı Hz. Peygamber: *"Ancak gücünüzün yettiği amelleri yapmanız gerekir, zira siz usanıncaya kadar Allah usanmaz", "Size orta yolu öneririm, dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer"* buyurmuştur.⁷

Büreyde'nin naklettiği üzere bu hadisin söyleniş sebebi şudur: Büreyde diyor ki: "Bir gün bir ihtiyaç için dışarı çıkmıştım. Bir de baktım Hz. Peygamber de önümde yürüyor. O benim elimi tuttu ve birlikte yürüdük. Derken önümüzde rüku ve secdeyi fazla yaparak namaz kılan bir adam gördük. Hz. Peygamber dedi ki: *"Görüyor musun, gösteriş yapıyor?!"* Ben de: Allah ve Resulü daha iyi bilir dedim! Bunun üzerine elimi bıraktı, iki elini birleştirdi, onları açıp örtmeye başladı ve *"Size orta yolu öneririm..."* dedi."⁸

Sehl b. Hanif'in naklettiğine göre de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"(Dinde) Kendinize zorluk çıkarmayın, sizden öncekiler kendilerine zorluk çıkarmaları sebebiyle helak olmuşlardır. Siz onların kalıntılarını kiliselerde ve manastırlarda bulacaksınız"*⁹.

6 Bu son ifade hem bir Arap deyiimi, hem de hadis olarak nakledilmiştir. Bkz. Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 2509.

7 Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 5585, 5584.

8 Bu hadisi, Heysemî *Mecmau'z-zevâid*'de (I, 62) nakletmiş ve Bunu Ahmed b. Hanbel (Müsned, V, 350) rivayet etti, râvileri güvenilirlerdir, demiştir.

9 Hadisi Heysemî nakletmiş ve şöyle demiştir: Bunu, Taberanî *Evsat* ve *el-Ke-bîr*'de nakletmiştir. Rivayet zincirinde Leys'in kâtibi Abdullah b. Salih vardır, bir grup bunun güvenilir olduğunu söylerken, başkaları da zayıf bir ravi olduğunu söylemişlerdir (Bkz. *Mecmau'z-zevâid*, I, 62).

Başkasına Tesiri Olan Ameli Kendi Yörüngesinde Kalana Tercih Etmek

Ameli tercih konusunda dikkat edilecek hususlardan biri de, amelin başka bir amelden daha faydalı olmasıdır. Allah katında bir amelin fazileti ve mükâfaatı başkalarına olan faydası miktarıncadır. Bu sebeple cihat cinsi ameller, hac cinsinden olan amellerden daha faziletlidir. Zira hacın faydası hacı yapana ait iken, cihadın faydası ümmete aittir. Konuyla ilgili bir âyet şöyledir:

“[Bir tek] hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarıp gözetmeyi, Allah’a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda elinden gelen her türlü çabayı gösteren biri(nin üstlendiği görevler)le bir mi tutuyorsunuz? Bu (görevler) Allah katında hiç de denk değildir. Ve Allah (bile bile) zulmeden topluluğa asla hidayet vermez. (Ama) inanan, zulüm ve kötülük diyarını terk eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla her türlü çabayı gösteren kimseler (e gelince,) Allah katında en yüksek onur payesi onlarındır; ve onlardır, (sonunda) kazanacak olan!”¹⁰

Buna göre, Allah yolunda cihat, Allah katında, kendini ibadete adamaktan çok daha faziletli ve sevap bakımından daha büyüktür.

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Resûlullah’ın ashabından bir kişi, içinde tatlı su pınarı bulunan bir dağ yolundan geçmişti, burası çok hoşuna gitti ve:

-Keşke insanlardan ayrılıp şu dağ kısığında otursam (yani burada kendimi ibadete versem). Fakat Hz. Peygamber’den izin almadan bunu asla yapamam, dedi. Sonra arzusunu Hz. Peygamber’e bildirdi. Peygamber ona şöyle buyurdu: “Böyle bir şey yapma, zira sizden birinizin Allah yolunda çalışıp gayret göstermesi, evinde oturup yetmiş sene namaz kılmasından daha faziletlidir. Allah’ın sizi bağışlamasını ve cennetine sokmasını istemez misiniz? O halde Allah yolunda cihada çıkınız. Kim devenin

sağılacağı kadar bir süre Allah yolunda cihat ederse, mutlaka cennete girer.”¹¹

Bundan dolayı pek çok hadiste ilmin ibadete üstün olduğu ifade edilmiştir. Çünkü ibadetin yararı onu yapana ait iken, ilmin faydası bütün insanlara aittir. Konuyla ilgili bazı hadisler şöyledir:

“İlmin fazileti bana ibadetin faziletinden daha sevimlidir, dininizin en hayırlısı takvadır.”¹²

“Âlimin âbide olan üstünlüğü, ondördüncü gecesinde ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.”¹³

“Âlimin âbide üstünlüğü, benim en düşük derecede olanınıza üstünlüğüm gibidir.”¹⁴

Âlim olan kişi ilmini başkasına öğrettiği zaman ilmin üstünlüğü artar. Bir önceki hadisin tamamı şöyledir: “Allah, melekleri, gökte ve yerde bulunanlar, hatta yuvasındaki karınca ve denizdeki balıklar bile insanlara hayrı öğretenlere duâ ederler.”¹⁵

Yine sahîh bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Sizin en hayırlınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.”¹⁶

Bu nasslardan hareketle İslam hukukçuları şöyle bir hükme varmışlardır: Kendini ibadete adayan kimse zekâtta pay alamaz, ancak ilme adayan alır. Zira İslam’da ruhbanlık yok-

11 Bunu Tirmizî rivayet edip (*Fezâilü’l-cihâd*, 17, hadis no: 1650) hasen olduğunu bildirmiş, Hakim de rivayet ettiği bu hadisi Müslim’in şartına göre sahih bulmuş, bu konuda Zehebî ona uymuştur (bkz. Zehebî, II, 68).

12 Hadisi, Bezzar, Taberânî (*el-Evsat’ta*) ve Hâkim Huzeyfe’den nakletmiştir. Aynı zamanda Hâkim bunu Sa’d’dan nakletmiş ve Buhârî-Müslim’in şartına göre sahih saymıştır. Bu konuda Zehebî ona katılmıştır (bkz. I, 92). Ayrıca bkz. Suyutî, *Câmiu’s-sağîr*, 5864.

13 Ebû Nuaym, *el-Hilye*’de bu hadisi Muaz’dan nakletmiştir (bkz. Suyutî, *Câmiu’s-sağîr*, 4212). Bu, Ebu’d-Derdâ’nın ilmin fazileti konusundaki hadisinin bir parçasıdır. Bunu da İbn Hibban, Ahmed b. Hanbel ve Sünen sahipleri nakletmiştir (bkz. Suyutî, *Câmiu’s-sağîr*, 5860).

14 Tirmizî, İlim, 19. Tirmizî’nin Ebû Ümame’den rivayet ettiği hadisin bir parçasıdır. Tirmizî hadis hakkında “hasen-sahih-garib” değerlendirmesini yapmıştır (bkz. hadis no: 2686). Ayrıca bkz. Suyutî, *Câmiu’s-sağîr*, 5859.

15 Tirmizî, İlim, 19.

16 Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 21; Tirmizî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 15.

tur, kendini ibadete adayan bu işi kendisi için yaparken, ilim öğrencisinin adayışı ümmetin maslahatı içindir. Onun ecir ve sevabı, ilminden ve davetinden istifade edenlerin sayısına göredir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Hidayete davet eden kimseye, kendisine uyanların sevabı kadar sevap verilir. Bu onların sevaplarında da hiçbir şey eksiltmez."*¹⁷ Böylece en faziletli amel, başkalarına en fazla faydası dokunandır.

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Allah katında en sevimli insan, en fazla faydası dokunandır. Yüce Allah'a en sevimli amel, Müslümana ulaştıracağın sevinç, yahut onun bir sıkıntısını defetmen veya bir borcunu ödemen yahut da açlığını gidermendir. İhtiyaç içerisindeki Müslüman kardeşimle beraber yürümem, mescitte bir ay itikâf yapmamdan elbette bana daha hoş gelir."*¹⁸

Buna göre, toplumun yararına ve maslahatına olan bir amel, faydası sadece sahibine olandan daha faziletlidir. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Size, derecesi namaz, oruç ve sadakanıkinden daha üstün olan bir ameli haber vereyim mi? İnsanların arasını düzeltmek ve birliği sağlamının sevabı bunlarıkinden üstündür. Zira insanların arasının bozulması (tırâş işleminin tüyleri tırâş ettiği gibi, her türlü iyiliği ve dini) silip süpürür."*¹⁹

Bu rivayetin bir başka varyantında son ifade şu şekilde yer almıştır: *"Demiyorum ki, saç silip süpürür, fakat dini silip süpürür!"*

Adaletli devlet başkanının işinin, âbidinkinden onlarca sene daha üstün olması işte buradan gelmektedir. Zira söz

17 Müslim, İlim, 16; Ebû Davud, Sünnet, 6; Tirmizî, İlim, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 14.

18 Benzer lafızlar için bkz. Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 199, 200. Hadisi İbn Ebi'd-Dünya Kadâu'l-havâic konusunda İbn Ömer'den nakletmiştir. Müellif, Suyutî'nin, *Câmiu's-sağîr*'de bunun hasen olduğunu bildirdiğini söylemektedir. Ancak biz elimizdeki nüshada bu bilgiyi ve hadisin tamamını bulamadık. (Mütercim).

19 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 56, hadis no: 2509; Ebû Davud, Edeb, 50, hadis no: 4919. Hadisi, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban da nakletmiştir. Bkz. Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 2866.

konusu devlet başkanı bir günde, binlerce veya milyonlarca mazlumun hakkını gözeten kararlar vermekte, zâyî olan hakkı sahibine iâde etmekte ve mahrum bırakıldıkları tebesümünü onlara iâde etmektedir. Bazen de suçluları ve günahkârları bu işten engelleyecek, onların kökünü kazıyacak veya onlara tevbe ve hidayet kapısını açacak cezâ kararları çıkarmaktadır.

Böyle bir devlet başkanı bazen de, yoldan çıkmışları Allah'a döndürecek, sapıtmışları yola getirecek ve doğrudan sapmışların istikâmet bulmalarına yardım edecek kapılar açar ve yollar hazırlar. Aynı zamanda bu nitelikteki devlet başkanı, işsizlerin iş, açların ekmek, hastaların devâ, mültecilerin ev ve muhtaçların kendilerine yetecek bir şeyler bulmalarına yardımcı olacak yapısal projeler yapar.

Bu durum selef âlimlerinin pek çoğunu şöyle demeye sevketmiştir: "Kabul olacak bir duamız olsa devlet başkanına duâ ederdik. Zira onun düzgün olması sebebiyle pek çok insanı düzelir."

Konuyla ilgili olarak Taberânî'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Âdil devlet başkanının bir günü altmış sene ibadet etmekten üstündür.*"²⁰

Heysemî bu hadis konusunda Taberânî'ye muhalif davranmış²¹ ancak Tirmizî'nin Ebû Saîd'den naklettiği şu hadis Taberânî'yi desteklemektedir: "*Kıyamet gününde insanların Allah'a en sevimlisi ve makam olarak en yakını adâletli devlet başkanıdır.*" Tirmizî bu hadisin, hasen-garîb olduğunu söylemiştir.²²

Ahmed ve İbn Mace'nin Ebû Hüreyre'den naklettiği, Tirmizî'nin hasen, İbn Hibban ve İbn Huzeyme'nin de sahîh bulduğu şu hadis de Taberânî'yi desteklemektedir: "*Üç kişi-*

20 Münzirî, *et-Tergîb*'de (III, 102, hadis no: 3227) bu hadisle ilgili şöyle demiştir: Taberânî bunu *el-Kebîr* ve *el-Evsal*'ta nakletmiş olup *el-Kebîr*'in isnadı hasendir.

21 Bkz. *Mecmenü'z-zevâid*, V, 197, VI, 263.

22 Tirmizî, *Ahkâm*, 4, hadis no: 1329.

*nin duası reddedilmez: iftar edinceye kadar oruçlu, adâletli devlet başkanı ve mazlum.”*²³

Buharî-Müslim’in Ebû Hüreyre’den naklettiği ve yedi kişinin arşın gölgesinde gölgeleneceğini haber veren hadiste yer alan yedi kişiden biri de adâletli devlet başkanıdır.²⁴

Faydası Uzun ve Tesiri Kalıcı Olan Amele Öncelik Vermek

Faydası uzun ve kapsam alanı geniş olan bir amel Allah ve Resûlüne göre matlup ve faziletli olduğuna göre, zaman olarak uzun ve kalıcı olan ve faydası uzun süre devam eden amel Allah katında daha üstün ve daha sevimli olur.

Bundan dolayı faydası uzun süreli olduğu için sadaka üstün ve faziletli bir amel sayılmıştır. Birisine sağımlı ve sütlü dişi keçi ve döllenne zamanı gelmiş bir dişi deve vb. şeyler bağışlamak gibi. Zira bu gibi hayvanlar hem kendisine sadaka verilene hem de ailesine bolca süt verebilir ve Allah bunların sahiplerini yıllarca faydalandırır.”

Bir Çin atasözünde şöyle denilmiştir: Fakire balık yedirmek yerine, ona balık yakalayacağı bir ağ hediye et.

Başka hadislerde de şöyle buyurulmuştur: *“Sadakaların en faziletlisi, Allah yolunda bir çadır gölgesi, Allah yolundaki bir mücâhide verilen hizmetçi veya Allah yolunda bağışlanmış bir erkek devedir”*²⁵, *“Kırk sevap iş vardır ki bunların en üstünü, birisine sağması için ödünç olarak sütlü bir keçi vermektir. Kim, sevabını*

23 Tirmizî, Sıfatu'l-cenne, 2, hadis no: 2526, 3598; Münziri, *et-Tergîb ve't-terhîb*, Beyrut 1993, II, 17, hadis no: 1450 (hadisin burada geniş tahriri var), III, 101, hadis no: 1474, 3224. Hafız İbn Hacer de bunun hasen olduğunu bildirmiş, Ahmed b. Hanbel'in *Miisned*'inin tahririni yapan Ahmed M. Şâkir (hadis no: 8030) bunun sahih olduğunu ifade etmiş, uzunca tahrir etmiş, her üç kişinin yer aldığı başka hadisler yoluyla bunu takviye etmiştir. *el-Miintekâ mine't-tergîbi ve't-terhîb* adlı kitabımıza (hadis no: 513) bkz.

24 Bkz. Buharî, Ezân, 36, Zekât, 16; Müslim, Zekât, 91.

25 Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 5, hadis no: 1626, 1627; İbn Mâce, Cihat, 14; Nesâî, Cihat, 44.

umarak ve bunlarla ilgili vaadlere inanarak bu kırk hayırdan birini işlerse, Allah onu, bu sebeple cennete koyar.”²⁶

Sahibi öldükten sonra faydası ve tesiri devam eden sadakanın (*sadaka-i câriye*) üstünlüğü de buradan gelmektedir. Peygamber’in devrinden beri Müslümanların tanıdıkları hayır amaçlı vakıflar böyle bir sadakanın örneğidir. Nitekim İslam medeniyeti, bu vakıfların kapsamı, sayıca çokluğu ve çeşitleriyle öne çıkmıştır. Aynı zamanda bu vakıflar her türlü iyilik ve hayrı, insanların her çeşit ihtiyacını kapsamına almış, hatta bunların yararı hayvanlara kadar uzanmıştır.

Sahih bir hadiste şöyle denilmiştir: *“İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Devam eden sadaka (sadaka-i câriye), kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlat.”²⁷*

Başka bir hadiste bu şekildeki bir sadakanın yedi örneği sayılmıştır. İlgili hadis şöyledir: *“Mümine ölümünden sonra amel ve hasenâtından kavuşacak olanlardan bazıları şunlardır: Öğretip yaydığı ilim, arkasında bıraktığı sâlih evlat, miras bıraktığı mushaf, inşa ettiği mescid, yolda kalmışlar için yaptırdığı han, akıttığı nehir, hayatta iken ve sağlığı yerinde iken kendi malından verdiği sadaka.”²⁸*

İnsan ömrü kısa olmakla birlikte, Allah’ın, bazı ameller vasıtasıyla insana ömrünü uzatma ve etkisini devam ettirme fırsatı vermiş olması, O’nun insana olan lütuflarındandır. Böyle bir durumda insan ölmüş olduğu halde yaşar, çoğu ke-re bedeninden eser kalmadığı halde ameliyle bâki kalır. Şu mısraları söylemiş olmasından dolayı Şevkî’ye bravo!

Kalp atışları insana demektedir ki: Şüphesiz hayat dakikalar ve saniyelerden ibarettir!

26 Buharî, Hibe, 35; Ebû Davud, Zekât, 42.

27 Müslim, Vasiyet, 14; Ebû Davud, Vasâyâ, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36.

28 Münzirî şöyle demiştir: Bu hadisi İbn Mâce ve Beyhakî hasen bir senetle, İbn Huzeyme de *Sahih’*inde nakletmiştir. *el-Miintekâ mine’t-tergîb ve’t-terhîb* adlı kitabımıza bkz. (hadis no: 75). Ayrıca bkz. İbn Mâce, hadis no: 242.

Kendin için ölümden sonra seni hatırlatacak bir şey yükselt, zira insan için hatırlanmak ikinci bir ömürdür!

***

Fitne Zamanlarında Amele Öncelik Vermek

Aranan ve istenen önceliklerden biri de, amelin, ümmeti kuşatan fitne, sıkıntı (bela/mihnet) ve zorluk zamanlarında yapılmasıdır. Böyle bir zamanda yapılan sâlih amel, kişinin inancının, kesin bilgisinin gücünü ve hakta sebatını göstermektedir. Ayrıca bu zamanda sâlih amele ihtiyaç, diğer zamanlardakinden daha fazladır. Nitekim sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Güçlü mümin, Allah katında zayıf müminden daha hayırlı ve daha sevimlidir."*²⁹

Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadisleri de bunu teyit etmektedir:

*"Cihadın en üstünü, zâlim sultanın karşısında hakkı söylemektir."*³⁰

*"Şehitlerin efendisi, Muttalib'in oğlu Hazma ve zâlim bir sultana başkaldıran, ona (doğruyu/iyiyi) emreden ve (kötülükten/yanlış-tan) nehyeden ve sonra da (bu eyleminden dolayı) onun tarafından öldürülen kimsedir"*³¹.

*"Şehitlerin en üstünü: En ön safta savaşıp öldürülünceye kadar yüzlerini çevirmeyenlerdir. İşte bunlar cennetin en yüce odalarında ....Rabbin onlara karşı güler, Rabbin bir yerde birisine gülerse ona hesap sorulmaz."*³²

Fitne ve sıkıntı zamanlarında dinine bağlı kalanların üstünlüğü buradan ileri gelmektedir. Hatta bazı hadislerde, sabredilmesi gereken günlerde dinine sarılanlara bazı sahabilerin elli katı kadar mükâfat verileceği ifade edilmiştir.

29 Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 10.

30 Ebû Davud, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 13.

31 Suyutî, Câmiu's-sağır, hadis no: 4747.

32 Hadisi, Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Taberânî Nuaym b. Hemmâr'dan rivayet etmiştir. Bkz. Hindî, Kenzü'l-ımmâl, IV, 401, hadis no: 11120.

Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî'den naklettiklerine göre o şöyle demiştir: "Ebû Sa'lebe el-Huşenî'ye "Siz ey iman etmiş olanlar! Siz (yalnız) kendinizden sorumlusunuz; sapkınlığa düşenler, eğer doğru yolda iseniz, size hiçbir zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'a olacaktır..."³³ âyeti hakkında ne dersin? diye sordum, o da bana dedi ki: 'Vallahi sen bu hususu, konuyla ilgili bilgisi olan birisine sordun. Ben de bu âyeti Hz. Peygamber'e sormuştum, o şöyle demişti': 'Birbirinize iyilikleri ve hayır işleri tavsiye edin. Kötülüklerden ve zararlı işlerden birbirinizi sakındırın. Cimriliğin çoğaldığı, süflî arzulara uyulduğu, âhiretin unutulup da hep dünya için çalışıldığı, herkesin kendi kendini beğendiği zamana ulaştığında³⁴ kendi kendini düzeltmeye, kötülüklerden kendini korumaya çalış. İnsanları bırak, onlara uyma. İlerinde sabretmeniz gereken (zor) günler yaşayacaksınız. (Kötülükler çoğalacak), o zamanlarda sabretmek (ve kötülüklerden kaçınmak), elde ateş tutmak kadar zor olacak. O günlerde yararlı işler yapan, Müslümanca yaşayan, aynı işleri yapan elli kişinin kazandığı ecir ve sevabı kazanacak." Hadisi Ebû Davud ve Tirmizî rivayet etmiş, Tirmizî hadisin hasen-garîb olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Ebû Davud'da şu ilave vardır: Resulüllah'ı dinleyen ashab: "Yâ Resûlellah! Bizden mi, yahut o zaman yaşayan insanlardan mı elli kişinin sevabını kazanacaklar?" dediklerinde: 'Hayır, sizden elli kişinin ecir ve sevabını kazanacaklar' buyurdu."³⁵

Hadisteki hitap, İslam'a girmede ilklerden olan muhâcir ve Ensar ile Bedir savaşına ve Rıdvan beyatına katılanlar ve bunlar gibi olanları kapsamaz. Zira bunların konumuna ulaşmaya kimse tamahkârlık göstermez. Fakat, Allah'ın Peygamberinin diliyle zafer ve gelişme asırlarındakilerin elli misli olarak vaat

33 Mâide, 5/105.

34 İbn Mâce'de hadisin bu kısmı için şöyle bir ilave vardır: "Gücünün yetmediği (elinin kolunun bağlı kaldığı) bir kötü işle karşılaştığın zaman." Bu ilave oldukça önemlidir ve göstermektedir ki, insan iyiliği emretmeyi ve kötülükten sakındırmayı ancak gücü yetmediği ve kötülüğü değiştirmek gücünü aştığı zaman terk edebilir.

35 Ebû Davud, Melâhim, hadis no: 4341; Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 3060; İbn Mâce, Fiten, hadis no: 4011.

etmiş olduğu katlanmış sevap, bugün birbirini takip eden fitneler içerisinde İslam için çalışanların gayretlerini harekete geçirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in söylediği gerçekleşmiş, dini için çalışan ve bu konuda sabırlı olan kimse eliyle ateş tutan gibi olmuştur. Çünkü böyle bir kişi, aralarında farklılık bulunsa da, içerden baskı ve zulme, dışarıdan savaşa maruz kalmakta, küfrün bütün güçleri ona düşmanlık ve tuzak kurma noktasında birleşmektedir. Halbuki Allah (ona karşı) bu eylemleri yapanları, farkında olmadıkları halde, (ilmi ve kudreti ile) kuşatır. Ayrıca, yöneticilerin işbirlikçileri ve zayıf iradelileri, İslam için çalışanlara darbe vurma, onları sıkıştırma, eziyet etme ve onları bütün güçleriyle korkutma konusunda düşmanların oluşturdukları kötü planlara yapılan çağrıya imkânları nisbetinde uymaktadırlar.

Makıl b. Yesar'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Karışıklık, anarşi ve terör (fitne/herc) zamanında ibadet etmek bana hicret gibidir."*³⁶

***

Kalp İle Yapılan Ameli Azalarla Yapılana Öncelemek

Dinî teraziye bir ameli ağır bastırarak ve tercih ettirecek faktörlerden birisi de o amelin kalbin dahilî amellerinden olmasıdır. Zira kalbin ameli zahirî azaların amellerinden üstün tutulmuştur. Bunun sebeplerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Zahirî amellerin bizzat kendileri, kabulün esas olan iç amelle yani niyetle birlikte olmadan Allah katında kabul görmezler. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ameller ancak niyetlere göredir."*³⁷

36 Müslim, Fiten, 26; Tirmizî, Fiten, 31, hadis no: 2201. Hadisi, Ahmed ve İbn Mâce de nakletmiştir. (bkz.. İbn Mâce, Fiten, 26; Suyutî, *Câmiu's-sagîr*, 5662).

37 İttifakla nakledilen bu hadis (*el-Li'l-lüü ve'l-mercân*, 1297), Buhârî'nin ilk hadisidir, bkz. Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1, İman, 41, Nikâh, 5, Menâkibu'l-Ensâr, 45, İtk, 6, Eyman, 23; Müslim, İmâret, 155; Ebû Davud, Talak, 11; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 16; Nesâî, Tahâret, 60; Talak, 24; Eymân, 19; İbn Mâce, Zühhd, 26.

Niyetten maksat, kişisel ve dünyevî isteklerden soyutlanmış, sadece Allah (c.c.) için olan niyettir. Zira Allah ancak kendi rızası için yapılan ameli kabul eder. Nitekim âyetle şöyle buyurulmuştur: *"Oysa onlar yalnızca Allah'a ibadet etmek, bütün içtenlikleriyle yalnız O'na kulluk etmekle emrolunmuşlardı..."*³⁸

Hiz. Peygamber de bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: *"Allah, yalnızca kendisi için ve sadece rızası umularak yapılan ameli kabul eder."*³⁹

Kudsî bir hadiste Yüce Allah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *"Ben, ortakların ortaklıktan en uzak olanıyım. Kim işlediği amelde benden başkasını bana ortak koşarsa, o kişiyi de ortak koştuğunu da reddederim."* Bir başka lafız şöyledir: *"O amel şirk koştuğu kimsenindir, ben ondan beriyim."*⁴⁰

2. İnsanın aslı kalptir. İnsanın düzelmesi ve bozulması kalbe bağlıdır. Buharî-Müslim'in naklettiğine göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçücük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir."*⁴¹

Aynı zamanda Hiz. Peygamber'in açıklamasına göre kalp, Allah'ın nazargâhıdır ve esas muteber olan da kalbin ameli-dir. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki Allah, sizin bedenlerinize, görünüşünüze ve mallarınıza değil, kalplerinize bakar (kıymet verir)."*⁴²

Kur'ân-ı Kerim'in açıkladığına göre âhirette kurtuluşa erecek ve cenneti kazanacak olanlar ancak kalplerini şirk, nifak ve helak edici hastalıklardan koruyanlar ve kalbini Allah'a çevirenlerdir. Yüce Allah sevgili peygamberi Hiz. İbrahim'in (a.s.) diliyle şöyle buyurmaktadır: *"Ve o herkesin diril-*

38 Beyine, 98/5.

39 Suyutî, el-Câmiu's-sagîr, 1828.

40 Müslim, Zühd, 46; Ahmed b. Hanbel, Miisned, II, 301, 435.

41 Buharî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 107; el-Li'l-lüü ve'l-mercân, 1028.

42 Müslim, Birr, 30. Buradaki bakmak'tan maksat, kabul ve göz önünde bulundurmadır.

*tileceği gün beni utandırma; o gün ki, ne malın mülkün, ne de çocukluğun bir faydası vardır; yalnızca Allah'ın huzuruna kötülükten korunmuş bir kalple çıkanlar (kurtulacaktır)!"*⁴³

Başka âyetlerde de şöyle buyurulmuştur: *"(O gün) cennet, Allah'a karşı sorumluluğunun bilinci duyanların görüş sahasına getirilecek ve hiç uzaklaştırılmayacaktır; (ve onlara:) 'Size vaat edilen (yer) budur!' (dinilecek,) –Allah'a yönelen ve O'nu her zaman aklında tutanlara (vaat edilen)- İnsan kavrayışının dışında olduğu halde Rahman'ın ürpertisini duyan ve pişmanlık dolu bir kalp ile (O'na) gelmiş olan (herkese)."*⁴⁴

Bu âyetlere göre kıyamette utanç duymaktan ve rezil olmaktan ancak Allah'a kötülükten kurtulmuş bir kalp ile gelenler kurtulacaktır. Cenneti de, ancak pişmanlık dolu bir kalp ile Allah'a gelenler kazanacaktır.

Allah'tan sakınmak –ki bu, Allah'ın öncekilere ve sonrakilere tavsiyesidir, dünya ve âhiretteki kazançların, fazilet ve hayırların esasıdır- aslı ve özü itibarıyla kalbe ait bir şeydir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde üç defa kalbine işaret ederek şöyle buyurmuştur: *"Takvâ buradadır."*⁴⁵ Peygamber, kalbine doğru eliyle yaptığı görünür bir hareketle birlikte bu ifadeyi üç defa tekrarlamak suretiyle bunu akıllara ve ruhlara yerleştirmeyi amaçlamıştır. Kur'an da takvayı kalbe ait kılmakla bu duruma işaret etmiştir. İlgili âyetlerden biri şöyledir: *"İşte bu (akılda tutulmalıdır,) kim Allah'a ait nişanelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvalı olmasındandır."*⁴⁶

Ahlak ve tasavvuf adamlarının, rûhî eğitim davetçilerinin önem verdiği bütün ahlak, fazilet ve rûhî makamlar kalple ilgili şeylerdir. Dünyaya bağlanmamak, âhireti tercih etmek, bir şeyi Allah için yapmak, Allah ve Resulünü sevmek, Allah'a dayanmak, O'nun rahmetinden ümitvar olup azabın-

43 Şuarâ, 26/87-89.

44 Kâf, 50/31-33.

45 Buharî, Edeb, 57; Müslim, Birr, 32; Ebû Davud, Edeb, 47; Tirmizî, Birr, 24.

46 Hac, 22/32.

dan korkmak, nimetlerine şükretmek, O'ndan gelen belaya sabretmek, kaza ve kaderine rıza göstermek, Allah'ı düşünmek, nefis muhasebesi yapmak vb. hususlar bunlardan bazılarıdır. Takvâ dinin özünü ve ruhunu temsil eder, ondan nasibi olmayan hem kendini hem de dinini ziyana uğratmıştır. Şâir şöyle demiştir:

*Ömrünü zâyî eden kendine ağlasın,
Çünkü onun ömürden ne nasibi ne de hissesi olmuştur.*

Enes'in naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Üç özellik vardır; bunlar kimde bulunursa o, imanın tadını tadar: Allah ve Resulünü, (bu ikisinden başka) herkesten fazla sevmek. Sevdiğini Allah için sevmek. Allah kendisini küfür bataklığından kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek"*⁴⁷, *"Sizden herhangi biriniz, ben kendisine, babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadığım sürece iman etmiş olmaz."*⁴⁸

Bir adam Hz. Peygamber'e:

-Kıyamet ne zaman kopacak? diye sordu. Hz. Peygamber de:

-*"Kıyamet için ne hazırladın?"* buyurdu. Adam dedi ki:

-*"Ben ahiret için öyle çok namaz, oruç ve sadaka hazırlayabilmiş değilim. Ancak ben Allah ve Resulünü seviyorum!"* Bunun üzerine Hz. Peygamber:

-*"O halde sen sevdiğinle berabersin"* buyurdu.⁴⁹

Ebû Musa'nın naklettiği şu hadis de bunu desteklemektedir: *"Hz. Peygamber'e denildi ki: Yâ Resûlullah! Bir topluluğu seven fakat onların işlediği amelleri işleyemeyen bir insan hakkında ne buyurursunuz? Hz. Peygamber de:*

-*"Kişi sevdiği ile beraberdir" cevabını verdi.*⁵⁰

47 Buharî, İman, 9, 14; Müslim, İman, 67.

48 Buharî, İman, 9; Müslim, İman, 69; *el-Li'lîlî ve'l-mercân*, 29.

49 Buharî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 161, 163.

50 Buharî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizî, Zühd, 50, Daavât, 98.

Bu hadisler göstermektedir ki, Allah'ı, Peygamberini ve O'nun sâlih kullarını sevmek, -bu sevgi ile birlikte çok namaz, oruç ve sadaka olmasa da- Allah'a yaklaştıran en büyük ibadetlerdendir. Çünkü bu katışıksız, saf sevgi, Allah katında yeri olan kalbî amellerdendir. Bundan dolayı bazı İslam büyükleri şöyle demişlerdir:

*Sâlihleri seviyorum, halbuki ben onlardan biri değilim
Onların şefaatine nâil olmayı umuyorum.
Sermayesi isyanlar olanlardan hoşlanmıyorum
Her ne kadar sermayede eşit olsak da.*

Kalbî amellerden olan, Allah için sevmek ve Allah için buğz etmek de imanın kemalindendir. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

*"Kim Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir ve O'nun için engellerse şüphesiz imanını tamamlamıştır."*⁵¹

*"İmanın en sağlam kulpu, (hoşnut olduğu hususlarda) Allah için birbirini sevmek ve yardımlaşmak, (sevmediği konularda) Allah için birbirine buğz etmek, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir."*⁵²

Bundan dolayı, genel olarak bazı dindarların, özel olarak da davetçilerin, özden çok şekle ve kalp amellerinden daha çok, elbiseyi kısaltma, bıyığı kırpma, sakalı uzatma, kadın örtüsünün şekli, minberin basamaklarının sayısı, namazda kıyam esnasında el ya da ayakların vaziyeti gibi bazı zahirî amellere yoğunlaşmalarına hayret ederiz. Bu ameller, öz ve ruhtan çok, şekil ve görünüşle ilgilidir. Bunların durumu ne olursa olsun, dinde öncelikli bir yer tutamazlar.

Ne kadar üzüntü vericidir ki, ben bu zahirî amellerde ve benzerlerinde dikkatli davrananların -hepsi demiyorum fakat- çoğunun, aynı dikkati, daha önemli ve etkisi daha derin amellerde göstermediklerini gördüm. Mesela, anne-babaya

51 Ebû Davud, Sünnet, 15, hadis no: 4681; Tirmizî, Kıyâmet, 60; Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 8308.

52 Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 2778.

iyilik, akrabalık ilişkilerini sürdürme, emânetleri yerine getirme, haklara riâyet, bir işi olması gerektiği gibi ve en iyi şekilde yapma, her hak sahibine hakkını verme, Allah'ın yaratıklarına –özellikle de zayıflarına- merhametli davranma, kesin haramlardan uzak durma ve bunların dışında, Allah'ın Kitabı'nda -mesela Enfal suresinin başlarında, Mü'minûn suresinin başında, Furkan Suresinin sonunda ve diğer surelerde anlattığı şeylerde bu kimselerin gerekli dikkati göstermediklerine şahit olmuşumdur.

Davetçi ve başarılı bir doktor olan Hasan Hathut kardeşimin söyledikleri beni şaşırtmıştır. Bu doktor Amerika'da yaşayan bazı coşkulu (fanatik) Müslüman kardeşlerimizi, kesin olarak dinî usüllere göre kesilmiş helal et konusunda sıkı araştırma yapmaları, yüzde veya binde bir oranında da olsa, yiyeceklerde domuz eti veya yağından eser bulunması ihtimalini araştırmaları ve aşırı hassasiyet göstermeleri konusunda yadırgamaktadır. Çünkü bunlar bu meselelerde çok sıkı davranırken, Müslüman kardeşlerinin etini bir günde defalarca yeme meselesine (gıybet) aldırıyorlardı. Hatta bunlar, Müslüman kardeşleri için şüphe devşirmekte, onları ithama maruz bırakmakta, kendileri ithama maruz bırakmasa bile, bu konuda duyduğu ithamları tasdik edip yaymaktadırlar.

***

Yere, Zamana ve Duruma Göre Daha Faziletli Olanın Değişmesi

Burada açıklığa kavuşturulması gereken bir nokta vardır ki o da şudur: Her ne kadar farklı olsalar da, pek çok hükmün öncelikli ve üstün oluşu, yer, zaman ve duruma göre mutlak (dondurulmuş) olmaz. Aksine, hükümlerin öncelikli ve üstün olma keyfiyeti şahıs, çevre ve zaman gibi etkenlere bağlı olarak farklılık arz eder. Bunun pek çok örneği vardır.

Dünyevî İşlerde Üstünlük

Dünyevî işlerin Allah katında hangisinin daha üstün ve sevap olduğu konusunda âlimlerimiz farklı görüşleri sürmüş, ziraatın mı, sanatın mı yoksa ticaretin mi üstün olduğunu tartışmışlardır. Onları bu görüş ayrılığına sevk eden, söz konusu işlerin her birinin fazileti ile ilgili olarak nakledilen hadislerdir. Buna göre ziraatla ilgili olarak Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: *"Hangi Müslüman bir ağaç diker veya bir ekin eker de ondan bir kuş, insan ya da hayvan yerse bundan dolayı onu dikene ve ekene sadaka sevabı verilir."*⁵³

Sanat konusunda gelen bir hadis şöyledir: *"Hiç kimse, asla kendi kazancından daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah'ın Peygamberi Hz. Davud da kendi elinin emeğini verdi."*⁵⁴

Ticaretle ilgili olarak da Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: *"Dürüst tüccar (kıyamet gününde) peygamberler, siddîkler ve şehitlerle birlikte haşredilir."*⁵⁵

Bu ve benzeri hadisler dolayısıyla âlimlerin bir kısmı bu üç işten birini diğerlerinden üstün tutmuştur. Fakat araştırmacı âlimler şöyle demiştir: Bunlardan hiçbirini mutlak olarak üstün sayamayız, aksine üstünlük, ancak toplumun söz konusu mesleklere ihtiyacına göre olur.

Söz gelimi, bir zaman gelir yiyecek maddesi azalır, toplum kendileri olmadan yaşanması mümkün olmayan günlük temel gıda maddelerine ihtiyaç duyar. Bu durumda ümmeti -uykuyu kaçırın- açlıktan korumak ve gıda emniyetini temin etmek için ziraat, diğer işlerden daha faziletli konuma gelir. Özellikle de tarımda bazı zorluk ve güçlükler bulunduğu zaman o konuda sabır ve sebat göstermek en faziletli amellerden biri olur.

Bazı zamanlarda yiyecek maddeleri çoğalır ve ziraat hacmi genişler. Bu durumda insanlar farklı sanatlara/zenaatlara

53 Buharî, Hars, 1, Edeb, 12; Müslim, Müsâkât, 9, 12.

54 Buharî, Büyû, 15, Enbiyâ, 37; Suyutî, Câmiu's-sağîr, 7733.

55 Tirmizî, Büyû, 4, hadis no: 1209; İbn Mâce, Ticârât, hadis no: 2139.

ra ihtiyaç duyarlar. Bunun başlıca dört sebebi vardır. *Birinci olarak*, Müslüman olmayanlardan sanat ve sanatkâr ithal edecek duruma düşmemek; *ikinci olarak*, iş yapan kişilere istihdam imkânı sağlamak; *üçüncü olarak*, savaş teknikleri konusunda müslümanların sırlarını ve sınırlarını korumak; *dördüncü olarak* da, ümmete yetecek miktardaki ürünün azalmasından sakınmak. İşte böyle bir durumda sanat en üstün duruma geçer.

Zaman olur, ziraat ve sanat artar, insanlar ürettikleri ürünleri ve yaptıkları mamulleri başka ülkelere nakledecek birine ihtiyaç duyarlar. Bu, üretici ve tüketici arasında iyi bir araçtır. Bazen, çarşı-pazara aç gözlü (tamahkâr), karaborsacı, halkın genelinin muhtaç durumda olmalarını sömürü vasıtası yapan ve malların fiyatlarıyla oynayan tüccarlar hâkim olur. Böyle bir ortamda, özellikle ticaret ve alış-verişin kendilerini Allah'ı zikirden, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı kişiler için, ticaret en üstün iş haline gelir.

Bugün Müslüman milletlerin en çok muhtaç olduğu şey, gelişmiş teknoloji, çağa onun ilmiyle silahlanmış olarak girmek, ondan habersiz ve geri kalmış olmamaktır. Zira ümmet, Allah'ın kendisine ikram ettiği ve kendisine olan nimetini onunla tamamladığı İslam mesajını, çağın araçları ve silahları konusunda başkasına muhtaç olarak yürütemez ve onun davetini dünyaya taşıyamaz.

O halde bu gayeyi gerçekleştirecek, İslam'a kökleri derin ve dalları uzun mükemmel bir medeniyet olduğu günlerdeki evrensel konumunu yeniden iade edecek olan yöntemleri ve eğitim sistemlerini geliştirmek gerekmektedir. Aynı zamanda Müslümanların gözü ileride olmalıdır. Onlar geleceğe İslam'ın onlardan istediği yörüngeden bakmalı, Müslümanların arayıp sorduğu ve inanç, sistem ve medeniyet olarak dünyanın aradığı bilgi seviyesine sahip olmalıdırlar.

Bu gelişen teknolojiyi öğrenmek, teknolojide ve ona ulaştıran ilimlerde üstün duruma gelmek, dinin gerekli kıldığı bir fariza ve olgunun mecbur kıldığı bir zaruret haline gelmiştir.

Bugün teknoloji, Müslüman milletlerin önceliklerinin başında yer almaktadır.

***

En Üstün İbadetler

Dünyevî işlerde olduğu gibi, ibadetlerin fazileti de fertlere göre değerlendirilir. Âlimler bu konuda da oldukça farklı görüşler ortaya koymuş olup onların çeşitli ve birbirine zıt görüşleri vardır. Benim tercih ettiğim İbnü'l-Kayyim'in görüşüdür. Buna göre ibadetin fazileti, kişiden kişiye, zamandan zamana, yerden yere ve durumdan duruma göre farklılık arzeder. İbnü'l-Kayyim *Medâricü's-sâlikîn* adlı eserinde şunları söylemiştir:

“Sonra ‘Yalnız sana ibadet ederiz’ makamındakilerin, ibadetin en faziletlisi, faydalısı ve tercihe en şayan olanı konusunda takip ettikleri dört yol vardır. Bu konuda onlar dört sınıftırlar.

Birinci sınıf: Bunlara göre ibadetlerin en faziletlisi, nefislere en meşakkatli ve en zor gelenidir. Bunlar derler ki: Bu, nefsin hevasından en uzak olan ibadet şeklidir ki, kulluğun özü de budur ve mükafat, meşakkat miktarıncadır. Bu konuda aslı olmamakla beraber şöyle bir hadis naklederler: “*Amellerin en faziletlisi en kırmızı olanıdır*”⁵⁶ yani en meşakkatli ve zor olanıdır.

Bunlar nefislerine karşı mücadele eden cevri ve mücahade ehlidirler. Yine derler ki: Nefisler ancak bu şekilde doğru yola gelirler, zira onların tabiatında gevşeklik, tembellik ve bu dünyada ebedi kalma isteği vardır. Öyle ise nefisler ancak korku, meşakkat ve sıkıntı ile doğru yola gelebilir.

56 Zerkeşî'nin *ed-Dürr* adlı eserinde bu hadis ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: Bu lafızla bir hadis bilinmemektedir. Mizzî şöyle demiştir: Bu, hadislerin garîblerindendir. *Külliyy-i sitt'e* de böyle bir hadis yoktur. Aliyyü'l-kârî *el-Mevzû'âtü'l-kübrâ*'sında bu hadisin manasının sahih olduğunu söylemiş ve Hz. Aişe'den nakledilen: “*Mükafatın yorulman oranındadır*” mealindeki sahih hadisi buna delil göstermiştir. Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 155.

İkinci sınıf: İbadetlerin en faziletlisi dünyadan el etek çekmek, imkân dahilinde en azla yetinmek, dünyaya önem vermemek ve dünyalık hiçbir şeyi çoğaltmamaktır, diyenlerdir.

Bunlar da iki kısma ayrılırlar:

a-Avam olanlar: Bunlar zühdün bir amaç olduğunu zannederek zühd için gayret ve çaba sarfederler, zühde göre amel ederler ve insanları dünyadan el-etek çekmeye çağırırlar. Bunun ilim ve ibadetin en üstün derecesi olduğunu söylerler. Bu yüzden zühdü, dünyada her ibadetin başı ve gayesi olarak görürler.

b- Seçkin/er: Bunlar, zühdün, bizzat amaç değil başka bir şeye vasıta olduğunu görenlerdir. Zühdden maksat, kalbin tamamen Allah'a yönelmesi, düşüncelerin, niyetlerin Allah (c.c.) üzerinde toplanması, kalplerin Allah sevgisiyle dolup taşması, Allah'a tevekkül edip dönmesi ve kalbin Allah'ın razı olduğu şeylerle ilgilenmesidir. Bunlar, ibadetlerin en faziletlisi olarak Allah üzerinde yoğunlaşmayı, kalp ve dille Allah'ın zikrine devam etmeyi, kalbi her şeyden arıtarak derunî murâkabe ve müşâhedelere dalmayı kabul ederler. Bunlar da aralarında ikiye ayrılır. Bir kısmı sünnete ve dine uyan âriflerdir. Bunlar bir emir ve nehiy gelince onu harfiyyen yerine getirmeye çalışırlar. Bu durum onların zikrini bozup, dikkatlerini dağıtsa bile emir ve nehiylere uymaya koşarlar.

Diğer kısmı, inhıraf edenler. Bunlar dinin dışına çıkanlardır. İbadetten amaç kalbin Allah'la birlikte olmasıdır derler. Öyle ise Allah'tan uzaklaştıran, ayıran bir şey gelince ona iltifat edilmez. Bunlardan biri kimi zaman şöyle der:

Kalbi gafil olanlar, virdlerle istekte bulunur.

Oysa bütün vakitleri virdle dolu olan bir kalb nasıl olur?

Bu grup da kendi içinde ikiye ayrılır: Bunlardan bir kısmı Allah'la beraber olmalarından dolayı bütün farzları ve vacibleri terk ederler. Bir kısmı farz ve vacibleri yerine getirirler ama sünnet ve nâfileleri terk ederler, kalplerinin Allah'la beraber olması için faydalı ilim öğrenirler.

Bunlardan birisi ârif bir şeyhe şöyle bir soru sordu: ‘Ben, Allah’la beraber ve zikir halindeyken müezzin ezan okumaya başlarsa kalkıp namaza gitsem bu halimden ayrılacağım, bu halime devam edecek olsam zikrime devam etmiş olacağım, bu iki işten hangisini yapmam hakkımda daha hayırlı ve faziletlidir?’

Şeyh şöyle cevap verdi: ‘Sen Allah’ın arşı altında iken, müezzin ezan okumaya başlarsa, kalk ve Allah’ın davetine icabet et. Eski haline sonra yine dönersin. Çünkü bu Allah’la birlikte olma hali ruhun ve kalbin payıdır, çağırana icabet etmekse Rabbin hakkıdır. Kim ruhunun payını Rabbinin hakkına tercih ederse O “sadece sana ibadet ederiz” âyetinin sırrına erenlerden değildir.’

Üçüncü sınıf: Bunlar ibadetlerin en faydalı ve faziletlisini içinde başkalarına faydası bulunan ibadetler olarak kabul edenlerdir. Bu tür ibadeti, faydası sadece kendine ait ibadetten daha faziletli görürler. Fakirlere hizmet etmeyi, insanların ihtiyaçlarını gidermeyi, onların maslahatlarıyla ilgilenmeyi, mal, makam ve faydalı şeylerle insanlara yardım etmeyi en faziletli ibadet olarak sayarlar. Nebi’nin (sav) şu hadisiyle buna delil getirirler: “*Bütün insanlar Allah’ın ailesi mesabesinde. İnsanların Allah’a en sevimlisi O’nun ailesine en çok faydalı olanlardır.*”⁵⁷

Bunlar, âbidin ibadeti sadece kendine aittir, başkaları için çalışanın amelinin faydası ise, başkasıyla da ilgilidir, bu nerede, o nerede? diyerek delil getirirler. İşte bunun içindir ki âlim, âbiden, ayın diğer yıldızlara üstün olduğu gibi, daha üstün ve daha faziletlidir.

Bu gruptakiler yine derler ki: Resulüallah (a.s), Ali b. Ebi Talib’e şöyle demiştir: “*Şüphesiz Allah’ın senin sayende bir ada-*

57 Bu hadisi, Taberânî, *el-Kebîr* ve *el-Evsat*’ta İbn Mesud’dan, Ebu Ya’la ve Bezâr Enes’ten rivayet etmiştir. Her ikisinin senedinde de metruk râvi vardır. Bkz. Heysemi, *Mecmau’z-zevaid*, VIII, 191. Taberânî her üç eserinde (*Kebîr*, *Sagîr* ve *Evsât*) İbn Ömer’dan: “*İnsanların en hayırlısı insanlara en çok yararı dokunandır*” hadisini nakletmiş, Suyutî bunun hasen olduğunu ifade etmiştir. Bkz. *Câmiu’s-sagîr*, 176.

*mı hidayete erdirmesi senin için bütün dünya nimetlerinden daha hayırlıdır.”*⁵⁸ Bu fazilet başkasını da etkileyen bir faydayla ilgilidir. Bunlar Resulüllah’ın şu hadisini de delil getirirler: *“Kim hidayete çağırırsa, hidayete uyanların eciri kadar, o da ecir kazanır. Hidayete uyanların ecirlerinden hiç bir şey eksiltilmez.”*⁵⁹ Şu hadislerle de delil getirirler: *“Allah ve melekleri insanlara hayrı öğretenlere dua ederler”*⁶⁰, *“Alim için gökteki ve yerdeki bütün varlıklar mağfiret talep ederler, denizin derinliklerindeki balıklara, yuvasındaki karıncalara kadar.”*⁶¹

Yine onlar derler ki: Abid ölünce ameli kesilir, başkası için faydalı iş yapanın ameli ise kendisine nisbet edilen fayda devam ettiği müddetçe kesilmez.

Diğer bir delilleri şudur: Nebiler ancak, halka ihsan etmek, onları hidayete erdirmek, dünya ve ahiretlerinde onlara faydalı olmak için gönderildiler, halvete çekilmek, insanlardan uzaklaşmak ve onlardan kaçmak için gönderilmediler. İşte bu yüzden Rasulüllah (sav) ibadet amacıyla toplumdan uzaklaşmak isteyen bir grubu hiç de hoş karşılamamıştır. Bu grup, Allah’ın emri ve itaat için halvetten çıkmayı, kullara iyilik ve ihsanda bulunmayı, inzivadan ve Allah’la başbaşa olmaktan daha faziletli kabul etmişlerdir.

Dördüncü sınıf: Bunlar, ibadetlerin en faziletlisinin, her vaktin gereğine göre, Rabbin rızası için çalışmak olduğunu söyleyenlerdir. Buna göre mesela cihat zamanı en faziletli iş, cihat etmektir. Cihat zamanı gece namazı kılmak, gündüz oruç tutmak gibi nafil ibadetleri ve virdleri terk etmek daha evladır. Hatta cihat zamanı, barış zamanında olduğu şekliyle farz bir namazı tamamlamamak bile mümkündür.

Yine misafir geldiği zaman, müstehab virdleri bırakarak, misafirle ilgilenmek, onun hakkını yerine getirmek ibadetlerin en faziletlisidir. Eşinin ve çocuklarının hakkını eda etmek de böyledir.

58 Buhari, Cihat, 102; Müslim, *Fadaili's-Sahabe*, 35; Müsned, V, 333.

59 Müslim, İlim, 16; Tirmizi, İlim, 15; İbn Mace, Mukaddime, 14.

60 Tirmizi, İlim, 19.

61 Tirmizi, İlim, 19; Ebu Davud, İlim, I.

Seher vakitlerinde namaz kılmak, Kur'an okumak, dua ve zikir yapmak, mağfiret istemek daha faziletlidir.

Cahillere ilim öğretme, irşad olmak isteyen eğitime zamanında bu işlere yönelmek daha faziletlidir.

Ezan vakitlerinde virdlerini terk etmek ve müezzine icabet etmek daha faziletlidir.

Namaz vakitlerinde en güzel şekilde namazları yerine getirmeye çalışmak, vaktin başından itibaren namaza yönelmek ve camiye gitmek üzere yola çıkmak en faziletli olanıdır. Eğer cami uzaksa namaz daha da faziletli olur.

İtibar, beden ve mal yardımına ihtiyacı olanın muzdar kaldığı vakitlerde, ona yardıma koşmak, onun isteğine yardımcı olmak, bu yardımı halvet ve virdlerine tercih etmek daha faziletlidir.

Kur'an okuma zamanı, kalbin sanki Allah'la konuşuyormuş gibi, Kur'an'ın manaları üzerinde yoğunlaşması daha faziletlidir. Kur'an'ın emirlerini yerine getirmeye azmetmek, kişinin kendisine bir padişahın mektup gelip de kalbinin onunla meşgul olmasından daha önemli ve daha layık bir iştir.

Arafat'taki vakfe zamanında niyaz, dua ve zikre çalışmak, diğerlerinden daha faziletlidir.

Zilhiccenin ilk on gününde ibadet etmek, özellikle tekbir, tehlil ve tahmid çokça yapmak daha faziletlidir. Bu, ortaya çıkmamış bir cihattan daha faziletlidir.

Ramazanın son on gününde; mescidlere bağlı kalmak, halvet ve itikafta bulunmak toplum içinde olmaktan daha faziletlidir. Hatta birçok âlime göre başkalarına Kur'an okutmak ve ilim öğretmekten de faziletlidir.

Müslüman kardeşini ölümü veya hastalığı sebebiyle ziyaret etmek, cenazesinde hazır bulunmak, bunu halvete takdim etmek daha faziletlidir.

İnsanların rahatsızlık verdiği ve başına belalar geldiği vakitlerde de onların içinde kalarak gerekli sabrı göstermek, on-

lardan ayrılmaktan daha faziletlidir. İnsanların verdiği rahatsızlığa sabretmek için onlarla iç içe olan mümin, insanların eziyetine dayanamayıp kaçan müminden daha hayırlıdır. Hayır için insanlarla senli-benli olmak, hayır için onlardan uzaklaşmaktan daha hayırlıdır. Şer için insanlardan uzaklaşmak, şer gayesiyle onlarla senli-benli olmaktan daha hayırlıdır. Eğer kişinin insanlarla beraber olmasının şerri izale edeceği veya azaltacağı bilinirse, o vakit insanlarla senli-benli olmak, uzletten daha hayırlıdır. Her halükarda en faziletli olan amel, Allah'ın razı olduğu şeyleri tercih etmek ve her vaktin münâsip vazifeleriyle meşgul olmaktır.

İşte bunlar sırf ibadet ehlinin ta kendileridir. Bunlardan önceki gruplar ise, kayıtlı ibadet ehlidirler. Bunlardan birisi ilgilenmekte olduğu ibadetin dışına çıkıp, ibadetini bıraktığı zaman, sanki ibadetini noksan yapmış ve terk etmiş gibi olur. Çünkü bu kişi Allah'a tek bir açıdan ibadet etmektedir. Sırf ibadet ehlinden olan biri ise böyle değildir. Onun gözünde ibadet sadece başkalarına tercih edeceği bir işten ibaret değildir, aksine onun amacı nerede olursa olsun Allah'ın razı olduğu şeyleri araştırmak ve peşinden koşmaktır. Onun kulluğunun mihveri Allah'ın rızasıdır. O kulluk mertebeleri arasında dolaşır durur, ne zaman önüne bir menzil çıksa o menzile ulaşmak için gayret eder, başka bir mertebeye ulaşınca kadar öncekiyle meşgul olmaya devam eder. O'nun bu azmi ve gayreti amacına ulaşınca kadar sürer gider. Alimleri görsen, onu da onlarla beraber görürsün, âbidleri görsen onu da onların yanında bulursun, mücahidleri görsen, o da onlardır, zâkirleri görsen o, onların yanındadır. İhsan ve tasadduk edenleri görsen o da onlardır. Halvet erbabını, kalpleri Allah'a yönelmişleri görsen o da oradadır. İşte, ibadette sınır tanımayan kul budur. Onu sınırlar kuşatamadığı gibi, o, bağlarla da kayıtlanamaz. O'nun ameli, kendi arzusu, rahatı ve kendi zatı için değildir. Aksine nefsinin ve zatının rahatı başka şeylerde olsa bile, o yalnız Rabbinin rızası için çalışır. Bu kişi kelimenin tam anlamıyla *"Sadece sana ibadet eder ve yalnız senden yardım isteriz"*i gerçekleştiren, bu iki esası hakkıyla

dosdoğru yerine getiren kişidir. Ne bulursa onu giyer, ne bulursa onu yer, Allah her vakitte ne emrettiyse onlarla meşgul olur. Nereye giderse orası onun konaklama ve halvet yeri olur. Ona işaret malik olamaz, kayıtlarla bağlanamaz. O gerçek manada mutlak hürdür. Nereye giderse Allah'ın emriyle olur. Bineği nereye götürürse götürsün, o âmirinin emrini tutar. Kılıcı nereye vurursa vursun, o Allah'la beraber olur. Her hakşinas onunla ülfet eder, her bâtil inançlı olan da ondan uzaklaşır. O, yağdığı yere fayda veren yağmur, yaprakları dökülmeyen hurma gibidir, bu hurmanın yapraklarının hepsi dikenlerine varıncaya kadar faydalıdır. O, Allah'ın haramlarını çiğneyenlere bir öfkedir. O Allah'ındır ve Allah'la beraberdir. Şüphesiz o, halkla beraber olmaksızın Allah'la beraber, nefsi ile başbaşa kalmaksızın da insanlarla beraberdir. Dahası o, Allah'la beraber olunca toplumdan uzaklaşır ve onları terk eder, Allah'ın kullarıyla beraber olunca da nefsini ortadan kaldırır ve onu terk eder. Fakat ne yazık ki toplum içinde böyle insanlar ne kadar da azdır ve kendini ne kadar da yalnız hisseder. Ancak bunlar Allah'la ne büyük ünsiyet elde etmiş ve bunların sevinci ne çoktur, Allah'a karşı ne kadar mutmain ve ne kadar huzurludur! Allah yardım istenen ve kendisine dayanılandır."⁶²

---

62 İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medârici'l-sâlikîn*, I, 85-90.

EMREDİLENLER
ALANINDAKİ
ÖNCELİKLER

Usûlü (Prensipleri) Furû'a (Detay Hükümlere) Öncelemek

Dinî emirler sahasında ilk önem verilmesi gereken şey, usûlü furû'a öncelemektir. Usûlün öncelenmesinden maksadımız, Allah'a, O'nun birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inanmayı ve bunlarla ilgili hususları öncelemektir. Zira Kur'ân'ın aşağıdaki âyetlerde ifade ettiği üzere, bunlar imanın rükünleridir:

"Gerçek erdemlilik, yüzünüzü doğuya, batıya çevirmeniz değildir. Asıl erdemli kişi, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve Peygamberlere iman eden...kişidir..."¹, "Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız' ve 'işittik, itaat ettik, bağışlamayı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır' dediler"², "... Zira Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden büyük bir sapıklığa düşmüştür."³

---

1 Bakara, 2/177.

2 Bakara, 2/285.

3 Nisâ, 4/137.

İlgili âyetler kadere imanı inanç esasları içerisinde saymamıştır, çünkü kadere iman Allah'a imana dahildir. Zira kadere inanmak, ilahî kemalin gereğine, ilminin kuşatıcılığına, iradesinin genelliğine ve kudretinin nüfuzuna inanmak demektir.

İnanç (akide) asıl, hukuk dal'dır (fer). İman asıl, amel ise onun bir dalıdır.

Biz burada kelimcilerin, iman-amel ilişkisi konusundaki tartışmalarına yani, amel imandan bir cüz müdür, yoksa onun semeresi midir, amel imanın gerçekleşmesi için şart mıdır, yoksa olgunlaşmasının bir delili midir? gibi hususlara girmek istemiyoruz. Zira hakiki bir imanın amel gibi bir meyvesi bulunmalıdır. Emirleri yerine getirme ve yasaklardan sakınma gibi ameller ancak imanın yerleşip kök salması oranında olur.

Doğru bir imana dayanmayan amelin Allah katında bir değeri yoktur. Böyle bir ameli Kur'ân şöyle anlatmaktadır: *"Hakkı inkâra şartlanmış olanlara gelince, onların yapıp ettikleri çölde (görülen) serap gibidir; susayan kişi su(yu gördüğünü) sanır; ama(gördüğü şeye) yaklaşınca orada hiçbir şey bulamaz; bunun yerine, yanında (her zaman) Allah'ın (hâzır ve nâzır olduğunu) ve sonunda hesabını eksiksiz göreceğini fark eder; çünkü Allah hesapta çok (dakîk ve) hızlıdır!"*⁴

Bundan dolayı öncelemeyi hak eden ve diğerlerine göre öncelikle dikkat edilmesi gereken şey, inancın düzeltilmesi, tevhidin (aykırı şeylerden) ayıklanması, şirk ve hurafeyeavaş açılması ve kalplerde imanın köklerinin derinleştirilmesidir. Böylece iman, Allah'ın izniyle meyvesini verir, kelime-i tevhid olan "lâ ilâhe illellâh" ruhun bir hakikati ve hayatın nuru olur, fikir ve ahlak konusundaki karanlıkları dağıtır.

Araştırmacı âlim İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye şöyle demiştir: "Bilmiş ol ki, 'lâ ilâhe illallâh'ın ışınları, ışığın güçlülüğü

ve zayıflığı miktarınca günahların bulutlarını dağıtır. Zira imanun bir nuru vardır. İman ehlinin –imanlarının güçlü ve zayıf olması konusundaki- farklılıklarının sayısını ancak Allah bilir. Bunların bir kısmının kalbinde imanun nuru güneş gibi, kimininkinde parlak yıldız gibi, kimininkinde büyük bir meşale gibi, bir kısmınıninkinde ışık saçan kandil gibi, bazılarının kabinde de ışığı zayıf kandil gibidir.

Bundan dolayı kıyamet gününde müminlerin sağ taraflarında ve önlerinde nurlar, bu miktara göre, kalplerinde ilim, amel, bilgi ve durum bakımından kelime-i tevhidin nurunun varlığına göre ortaya çıkacaktır.

Bu kelimenin nuru ne kadar büyük ve şiddetli olursa, gücüne ve şiddetine göre şüphe ve şehvetleri yakar. Hatta çoğu zaman o kişi öyle bir hale ulaşır ki, (onun imanının nuru) rastladığı bütün şüphe, şehvet ve günahı yakar. Bu, tevhidinde sâdık olup Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanının durumudur. Bunu bilen, Hz. Peygamber'in: *"Allah'ın rızasını umurak 'lâilâhe illallâh' diyeni cehenneme haram kılar (cehennemin onu yakmasını yasaklar)", "'lâilâhe illallâh' diyen cehenneme girmez"* şeklindeki sözlerinin manasını anlar. Bu mealdeki hadisleri insanların çoğu anlamakta zorlanır ve hatta bazıları bunların neshedildiğini (hükmünün kalmadığını) sanır. Bazıları da bunların emirler, nehiyler gelmeden ve dinî hükümler yerleşmeden önce söylendiğini zanneder. Kimisi hadiste geçen cehennemi müşrik ve kâfirlerin yanacağı cehennem olarak yorumlamış ve lâ ilâhe illallah diyenin böyle bir cehenneme girmeyeceğini düşünmüştür. Bazıları cehenneme girmeyi ebedî girme olarak yorumlayıp kelime-i tevhidi söyleyenin ebedî olarak cehennemde kalmayacağını söylemiştir. Daha buna benzer başka zorlama yorumlar yapılmıştır.

Kanun koyucu Hz. Peygamber cennete girmeyi sadece dil ile kelime-i tevhidi söylemekle olacak bir şey olarak ortaya koymadı. Zira bu, İslam dini hakkında zorunlu olarak elde edilen bilgiye aykırıdır. O halde hem dilin hem de kalbin sözü bir-

likte gereklidir. Kalbin sözü, kelime-i tevhidi bilmeyi, tasdik etmeyi, onun ihtiva ettiği kabul ve reddi⁵ bilmeyi, Allah'tan başkasında olmadığı kabul edilen, O'nun dışındaki varlıklar için düşünölemeyen ve sadece Allah'a mahsus olan ilahlığın hakikat ve mahiyetini bilmeyi kapsamına alır. Bu mananın, -ilim, marifet, yakîn ve hal olarak- kalbe yerleşmesi kelime-i tevhidi söyleyene cehennemin haram kılınmasını gerektirir.

Evet, kim kelime-i tevhidi manasından habersiz, düşünmeden, dili kalbiyle birleşmeden, değerini ve aslını bilmeden ancak bununla birlikte sevabını umarak söylerse, kalbinde olan imana göre hataları azalır. Zira ameller şekil ve sayılarıyla değil, kalpte olana göre üstünlük arz eder. O zaman iki amel şeklen bir olur ancak aralarında üstünlük bakımından yer ve göğün arasındaki kadar fark olur. Mesela, iki adam aynı safta namaz kılar ancak ikisinin namazı arasında yer ve gök kadar fark bulunur.”⁶

***

Farzları, Sünnet ve Nâfilelere Öncelemek

Bilindiği üzere, furû alanında, amellerin mükelleften talep edilme dereceleri açık farklılık arz eder. Buna göre, bazı hükümler *mendub* ve *müstehap* tarzında, bazıları farz şeklinde, bazıları da bu ikisinin arasında olacak şekilde öngörülmüştür. Yani bazı hükümler müstehabın üstünde, ancak farzın altındadır ki, kimi İslam hukukçuları bu gibi hükümler için *vâcip* terimini kullanmışlardır.

Farz hükümler iki kısım olup bunlardan birincisi *farz-ı kifâyedir*. Bu, bir ya da yeterli sayıda kişinin yerine getirmesiyle diğerlerinin sorumluluğundan düşen bir farzdır. İkincisi ise *farz-ı ayın* olup bununla ilgili hitap, şartlarını taşıyan her mükellefi kapsamaktadır.

5 Yani isbat ve nefyi ki, İlah olarak Allah'ı kabul etmek isbat, O'dan başka ilah olmadığına inanmak ise nefiy/reddir.

6 İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, *Medârici's-sâlikîn*, I, 329-331.

Farz-ı ayın olan hükümler de kendi içlerinde farklılık gösterirler. Bunların bir kısmı esas (rükûnî) farzlar iken diğerleri böyle değildir. Esas farzlar İslam'ın rükünleri olarak kabul edilenlerdir. Namaz, zekat, hac ve oruç gibi dinin şiarı sayılan dört temel ibadet böyledir.

Allâme İbn Receb "Yüce Allah bazı şeyleri farz kıldı, onları ihmal etmeyin. Bazı günahlara yaklaşılmaması için sınırlar koydu, o sınırları aşmayın. Bazı şeyleri haram kıldı, o haramları çiğnemeyin. Bazı şeyleri de unuttuğu için değil size olan merhameti sebebiyle dile getirmedir, onları da araştırıp kurcalamayın"⁷ hadisinin açıklamasında şunları söylemiştir:

"Âlimler farz ve vâcibin aynı manada olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler şöyle demiştir: Bunların ikisi de aynı manaya gelmektedir. Kitap, sünnet, icma veya başka dînî delillere dayanan bütün vâcipler aynı zamanda farzdır. Şâfiî ve (onlarla aynı görüşte olan) diğer mezheplerde meşhur olan görüş bu yöndedir. Kendisinden nakledilen bir görüşte Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğu nakledilmiştir. Çünkü o şöyle demiştir: Namazda olan her şey farzdır."

"Bazı âlimler de, kesin delil ile sâbit olan hükme farz, zan-nî delil ile sâbit olana vâcip adı vermişlerdir. Hanefiler ve (onlara katılan) diğer mezhepler bu görüştedir."

"Ahmed b. Hanbel'den nakledilen ifadelerin çoğu onun farz ve vâcip arasında ayırım yaptığını göstermektedir. Mezhebine mensup olanlardan bir grup onun şöyle dediğini nakletmiştir: 'Allah'ın kitabında olmayan hükme farz adı verilmez.' Fıtır sadakasıyla ilgili de şöyle demiştir: 'Fıtır sadakasının farz olduğunu söyleme cüretinde bulunmam.' Halbuki İbn Hanbel söz konusu sadakanın vâcip olduğunu söylüyordu. Onun mezhebine mensup olanlardan bazıları İbn Hanbel'in söz konusu ifadelerini şöyle yorumlamışlardır: 'Arka-

7 Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 184; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 115; Nevevi, *Ri'yâzu's-sâlihîn*, hadis no: 1836.

daşlarımızdan bazıları demiştir ki: İbn Hanbel'in bu ifadele-
rinden maksadı şudur: Allah'ın kitabıyla sâbit olan hüküm
farz, sünnetle sâbit olan ise vâciptir. Bazıları da, Ahmed b.
Hanbel'in bu ifadeleriyle, mütevâtir ve müstefîz haberle sâbit
olan hükümlerin farz, ictihad ile sâbit olup vücubunda ihtilaf
bulunanların ise vâcip olduğunu kastettiğini söylemişlerdir.”⁸

Sünnet ve Müstehaplar Konusunda Müsâmahakâr Davranmak

Öncelikler fıkhu, farzı vâcibe, vâcibi müstehaba önceleme-
mizi, farz ve vâciplerde göstermediğimiz müsâmahayı sün-
net ve müstehaplarda göstermemizi ve temel farzları -özellik-
le de Kur'ân'da yirmisekiz yerde birlikte zikredilen namaz ve
zekât şeklindeki iki temel farzı- diğerlerinden daha önemli
tutmamızı gerektirmektedir. Zira bu konuda pek çok hadis
nakledilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

İbn Ömer'den rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber
şöyle buyurdu: *“İslam beş temel üzerine bina kılınmıştır: Allah'tan
başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna
şâhitlik etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, Al-
lah'ın evi Kâbe'yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak.”*⁹

Talha b. Ubeydullah şöyle dedi: Uzaktan sesini duyup ne
dediğini anlayamadığımız saç başı dağınık Necidli bir adam
Resûlüllah aleyhisselam'ın huzuruna geldi. Ona yaklaştı. Bir
de baktık ki, İslam'ın ne olduğunu soruyor. Bunun üzerine
Hz. Peygamber:

“Bir gün bir gecede beş vakit namaz kılmaktır” buyurdu.
Adam: *Kılmam gereken başka namaz var mı?* dedi.

“-Hayır yok! Nâfile olarak kıalarsan o başka!” buyurdu. Resû-
lüllah sözüne devam ederek:

8 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûmi ve'l-hikem*, II, 153.

9 Buhârî, İman, 1,2; Müslim, İman, 19-22; Tirmizî, İman, 3.

-“Bir de Ramazan ayı orucunu tutmaktır” buyurdu. Adam yine:

-Tutmam gereken başka oruç var mı? dedi. Hz. Peygamber:

-“Hayır yok. Nâfile olarak tutarsan o başka!” buyurdu.

Râvî Talha (r.a) diyor ki, Resûlüllah (a.s) adama zekât vermeyi söyledi. Adam:

“Vermem gereken başka sadaka var mı?” dedi.

“Hayır yok. Nâfile olarak verersen o başka” buyurdu.

Bu defa adam:

-Bu söylediklerinden ne fazla ne eksik yaparım”, diyerek Resûlüllah’ın huzurundan ayrıldı.

Bunun üzerine Hz. Peygamber:

-“Eğer sözüne sahip çıkarsa kurtuldu gitti” buyurdu¹⁰.

İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Muaz’ı Yemen’e (vâli ve zekât âmili olarak) göndermiş ve ona şu talimatı vermiştir:

“Onları önce Allah’tan başka tanrı olmadığına ve benim, Allah’ın elçisi olduğuma şehâdet getirmeye davet et. Eğer bunu kabul edip sana itaat ederlerse, Allah’ın, onlara günde beş vakit namazı farz kıldığını açıkla. Buna da itaat ederlerse, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek olan zekâtı Allah’ın farz kıldığını onlara bildir.”¹¹

İbn Ömer’den rivâyet edildiğine göre Resûlüllah (a.s) şöyle buyurdu: “Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in, Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet edinceye, namazı kılıp zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmam bana emrolundu. Bunları yaparlarsa, -İslam’ın hakkı olan hadler hâriç- canlarını, mallarını benden korumuş olurlar. Gerçek durumlarının hesabını sormak ise Allah’a kalmıştır.”¹²

10 Buharî, İman, 34; Savm, 1; Müslim, İman, 8, 9; Ebû Davud, Salat, 1.

11 Buharî, Zekât, 1, Tevhid, 1; Müslim, İman, 29; Ebû Davud, Zekât, 5.

12 Buharî, İman, 17, 28, Salat, 28; Zekât, 1; Müslim, İman, 33-36; Ebû Davud, Cihat, 95.

Ebû Hüreyre dedi ki: Resûlüllah'ın vefatı üzerine, yerine Ebû Bekir halife seçilip de Araplar'dan kimileri dinden dönünce, Ebû Bekir bunlara karşı savaş açtı. Bunun üzerine Hz. Ömer:

"Resûlüllah "Ben insanlarla Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim kelime-i tevhidi söylerse, -İslam'ın hakkı olan hadler hariç- mal ve canını benden korumuş olur. Gerçek hesabını görmek ise Allah'a kalmıştır" buyurmuşken şimdi sen onlarla nasıl savaş edersin?" diye karşı çıktı.

Ebû Bekir:

"Allah'a yemin ederim ki, namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşırım. Çünkü zekât, malın (ödenmesi gereken) hakkıdır. Allah'a yemin ederim ki, Resûlüllah'a verdikleri bir deve yularını bile bana vermekten kaçınırlarsa, sırf bu sebepten dolayı onlarla savaşırım" cevabını verdi.

Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi:

"Yemin ederim ki, zekât vermek istemeyenlerle savaş konusunda Allah Teâlâ'nın, Ebû Bekir'in kalbine tam bir kararlılık vermiş olduğunu gördüm ve doğrunun bu olduğu anladım."¹³

Ebû Eyyub Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'den rivayet edildiğine göre bir adam:

Yâ Resûlüllah! Beni cennete götürüp cehennemden uzaklaştıracak davranışı haber ver", dedi.

Bunun üzerine Peygamber (a.s) şöyle buyurdu:

*"Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi denk tutmazsın. Namazı kılar, zekâtı verir ve akrabanı koruyup gözetirsin."*¹⁴

Ebû Hüreyre dedi ki, bedevî'nin biri Nebî (a.s)'a gelip ve dedi:

13 Buharî, İ'tisâm, 2, Zekât, 1, 40; Müslim, İman, 32, Ebû Davud, Zekât, 1; Tirmizî, İman, 1.

14 Buharî, Edeb, 10; Müslim, İman, 14.

“Yâ Resûlüllah! Yaptığımda beni cennete götürecek bir ameli bana göster”, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

“Allah’a ibadet eder, O’na hiçbir şeyi ortak koşmazsın, farz olan namazları kılarırsın. Yine farz olan zekâtı verirsin ve Ramazan orucunu tutarsın.” Bunun üzerine adam dedi ki:

“Canım kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, bu söylediklerine ne ilave bir şey yaparım, ne de bunlardan bir şey eksiltirim”.

Adam arkasını dönüp gidince Hz. Peygamber şöyle dedi:

*“Cennetlik bir adam görmek kimi sevindirirse bu adama bakıversin.”*¹⁵

Bu ve bundan önce Talha’nın naklettiği hadis göstermektedir ki, bu farzlar dinin pratiğe yönelik (amelî) esaslarıdır. Kim bunları tam olarak yerine getirir ve hiçbirini eksik yapmazsa, bunların ötesinde kalan sünnetleri eksik yapsa da, cennetin kapısını önüne açmış olur. Hz. Peygamber’in eğitim metodu, sonu gelmeyen ayrıntı ve cüzî meselelere değil, rükün ve esas kabilinden olan hükümlere yoğunlaştırmak şeklinde idi.

***

Farzları Bırakıp Sünnetlerle Meşgul Olma Hatası

O halde bu konuda yapılan hatalardan biri, insanların farz olanları bırakıp nâfile hac, oruç ve namazla meşgul olmalarıdır.

Bazı dindarlar görüyoruz. Bunlar gece namazı kılmakta sonra, ücretle çalıştıkları işlerine bitkin ve yorgun bir şekilde gitmekte ve vazifelerini gerektiği gibi yerine getirmemektedirler. Şayet bunlar, *“Allah ihsanı (bir şeyi en iyi şekilde yapmayı) her şeyin üzerine yazmıştır”* hadisi gereğince, bir işi en iyi şekilde (ihsan anlayışıyla) yapmanın farz olduğunu, o işte ya-

pılması gerekeni yapmamanın emânete hiyanet olduğunu ve ayın sonunda aldıkları ücretin haram yolla mal yemek olduğunu bilselerdi elbette gece namazını azaltırlardı. Çünkü nihayetinde bu namaz, Allah ve Resûlünün zorunlu kılmadığı ve nâfileden öte geçmeyen bir ibadettir.

Pazartesi ve Perşembe günleri, özellikle de yaz aylarında, oruç tutup takatsiz kalan ve yorgun argın işine gidenlerin durumu da böyledir. Çoğu kere bunlar tuttukları orucun tesiriyle insanların yararlarını ertelemektedirler. Halbuki tuttukları oruç farz değil nâfiledir. İnsanların yararını yerine getirmek ise gerekli ve vâciptir.

Hz. Peygamber kocası seferde değilken kadının ondan izinsiz nâfile oruç tutmasını yasaklamıştır. Çünkü kocanın karısı üzerindeki hakkı nâfile oruç tutmasından daha gereklidir.

Nâfile hac ve umre de böyledir. Dindarlar içerisinde beş, on, yirmi ve kırk defa hac yapan vardır. Bunlar her sene Ramazan ayında umre yapar, binlerce cüneyh, dinar ve riyal harcarlar. Halbuki Somali gibi bazı ülkelerde insanlar –gerçekten ya da mecâzî anlamda- açlıktan ölmektedirler. Bosna-Hersek, Filistin, Keşmir ve diğer bölgelerde de insanlar toplu ölüme, tasfiye ve soykırıma maruz kalmaktadırlar. Bunlar, açları doyurmak, çıplak kalmışları giydirmek, hastaları tedavi etmek, mültecileri barındırmak, yetimleri himâye etmek, yaşlı, dul ve engellileri korumak veya kendilerini savunmak için gerekli olan silahları satın almak için diğer Müslüman kardeşlerinin herhangi bir yardımına muhtaçtırlar.

Bunların dışında bazı Müslümanların da hıristiyanlaştırmaya karşı mücadele etmekle karşı karşıya kaldıklarını görmekteyiz. Bunlar, okuyacak okul, namaz kılacak mes-cid, barınacak ve korunacak ev, tedavi edecek doktor, davet için merkez, okumak için kitap bulamazken, her sene hacca gidenlerin yüzde yetmişinin daha önce farz olan haccını yapmış nâfile hac yapanlar olduğunu görmekteyiz. Bunlar

nâfile hac için yüzlerce milyonu gönül hoşluğu ile harcamaktadırlar!

Bunlar dinlerini gerçek manada anlamış ve **öncelikler fık-hından** nasiplenmiş olsalardı, Müslüman kardeşlerini kurtarmayı elbette hac ve umre yoluyla ruhlarını tatmin etmeye öncelerlerdi. Şayet bunlar düşünselerdi, Müslümanları kurtarmanın zevkinin, sahibinin haberi olmadan bazı riya ve gösteriş şâibelerinin karıştığı geçici bir zevkten daha derin ve büyük olduğunu bilirlerdi.

***

İmam Râgıb'ın Aydınlatıcı Sözleri

İslam hukukçularının üzerinde karar kıldığı görüşe göre, farzı yerine getirinceye kadar Allah nâfileyi kabul etmez. İmam Râgıb ibadetlerin farzları ile ahlakî davranışların faziletlerini (nâfilelerini) karşılaştırmış ve şöyle güzel bir değerlendirme yapmıştır: "İbâdet ahlakî davranıştan daha geneldir; her ahlakî davranış ibadettir ancak her ibadet ahlakî davranış sayılmaz. Aralarındaki farklardan bazıları şöyledir: İbadetlerin belli farzları ve tayin edilmiş sınırları vardır ki bunları terk edenler had-di aşan zâlimler olurlar. Ahlakî davranışlar ise böyle değildir. İnsan ibâdet vazifelerini yerine getirmediğçe dine ait ahlakî güzellikleri tamamlayamaz. İbadetler konusunda dikkatli davranıp onları talep etmek adâlet babındandır. Ahlakî davranışları araştırıp onlara dikkat etmek ise fazilet ve nâfile kabilindendir. Farzı ihmal edenin nâfilesini kabul edilmez. Adaleti terk eden üstün tutulmaz. Aksine faziletle meşgul olmak ancak adaletten sonra geçerli olur. Zira adalet yapılması gereken bir fiil iken, fazilet yapılması gerekene ilavedir. Bizzat mevcut olmayan bir şeye ilave yapmak nasıl düşünülebilir. Bu sebeple denilmiştir ki: Usûlü yitiren vusûle güç yetiremez (yöntemi bilmeyen hedefe ulaşamaz). Farzla meşgul olup fazileti (nâfileyi) ihmal eden mazurdur. Ancak faziletle meşgul olup farzı ihmal eden aldanmıştır. Yüce Allah *adâlet* kelimesiyle (farz) hükümlere, *ih-sân* kelimesiyle de ahlakî davranışlara (fazîletlere) işaret edip

şöyle buyurmuştur: “Gerçek şu ki, Allah adaleti ve iyilik yapmayı (ihsanı)...emreder...”¹⁶

***

Farz-ı Aynı Farz-ı Kifâyeye Öncelemek

Farzlar şüphesiz, derece bakımından nâfilelerden üstün ve öncelikli olduğu gibi, farzlar da kendi aralarında farklılık arz ederler.

Kesin olan şudur ki, farz-ı aynı farz-ı kifâyeden önceliklidir. Çünkü farz-ı kifâyeyi yerine getirecek birileri bulunca günah ve vebal diğer mükelleflerden düşer. Farz-ı aynıın alternatifi yoktur ve böyle bir farz kimi ilgilendiriyorsa ancak o yerine getirebilir, başkası onun yerine bunu yapamaz.

Hiz. Peygamber’den gelen hadisler farz-ı aynıın farz-ı kifâyeye öncelendiğini göstermektedir. Bunun en açık örneği, cihadın farz-ı kifâyeye olduğu zamanda Allah yolunda cihat ve anne-babaya iyilik konusunda gelen hadistir. Farz-ı kifâyeye olan cihat savunma şeklindeki cihat değil talep tarzındaki cihaddır. Talep tarzındaki cihat, düşman kendi toprağında olur, biz onu ele geçirmek isteriz, bu korunma savaşı kabilindendir. Düşman tarafından bizi gözetleme ve bize yönelme hususunda ani bir istek ortaya çıktığında aniden ona hücum edilir. Böyle bir durumda hücumu bazı kimselerin katılması diğerlerini yükümlülüğünden kurtarır. Ancak devlet başkanı herkesin savaşa iştirakini isterse o zaman durum değişir.

Talep tarzındaki cihat zamanında anne-babaya iyilik ve onların hizmetinde bulunmak savaşan askerlere katılmaktan daha gereklidir. Nitekim aşağıdaki hadislerde görüleceği üzere Hiz. Peygamber bu konuya işaret etmiştir.

1. Buharî-Müslim’in Abdullah b. Amr b. el-As’ dan naklet-

tiğine göre o şöyle demiştir: Bir adam Hz. Peygamber'e gelip cihat için izin istedi. Hz. Peygamber:

"Ana-baban sağ mı?" diye sordu.

Adam:

"Evet", deyince:

"Öyleyse onlara hizmet etmeye çalış!" buyurdu.¹⁷

2. Müslim'in rivayetindeki ifadeler ise şöyledir:

Bir adam Hz. Peygamber'in yanına gelerek:

"Hicret ve cihat etmek üzere sana bîat ediyorum. Bunların sevabını Allah'tan dilerim." dedi.

Resûlüllah:

"Ana ve babandan hayatta olanlar var mı?" diye sordu.

Adam:

"Evet, her ikisi de hayatta," dedi.

Resûlüllah:

"Allah'tan sevap kazanmak istiyorsun değil mi?" diye sordu.

Adam:

"Evet," deyince:

"Ana ve babanın yanına dön. Onlara iyi bak!" buyurdu.¹⁸

3. Bir adam gelip Hz. Peygamber'e dedi ki: Anne-babamı arkamda ağlar vaziyette bırakarak hicret etmek üzere sana bîat etmek için geldim.

H. Peygamber buyurdu ki:

*"Onlara geri dön, nasıl ağlattıysan öyle güldür."*¹⁹

4. Enes'in anlattığına göre, Bir adam gelip Hz. Peygamber'e cihada aşırı istekli olduğunu ancak ona güç yetiremediğini söyledi. Hz. Peygamber de ona: *"Ana-babandan hayatta olan var mı?"* diye sordu. Adam:

"Annem sağ", deyince Peygamber (a.s) şöyle buyurdu:

¹⁷ Buharî, Cihat, 138; Müslim, Birr, 5.

¹⁸ Buharî, Cihat, 138; Müslim, Birr, 6.

¹⁹ Ebû Davud, Cihat, 31, hadis no: 2528; İbn Mâce, Cihat, 12, hadis no: 2782; Hâkim, IV, 152, 153. Hâkim bu hadisin sahih olduğunu ifade etmiş, Zehebî de ona uymuştur.

*"Ona hizmet ederek Allah'ın rızasını kazan. Bunu yaptığın zaman hac yapmış, umre yapmış ve cihat etmiş olursun."*²⁰

5. Muaviye b. Câhime' den nakledildiğine göre o Hz. Peygamber'e gelip: 'Yâ Resûlüllah! Savaşa katılmak istedim ve size danışmaya geldim' demiş. Hz. Peygamber de ona:

"Annen var mı?" diye sormuş, o da: *"Evet,"* demiş. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurmuş:

*"Onun yanından ayrılma, zira cennet onun ayağının yanındadır."*²¹

Bu hadisi Taberânî de ceyyid bir senetle²² ve şu lafızla nakletmiştir: *"Cihat konusunda danışmak için Peygamber'e geldim, bana dedi ki: Anne-baban var mı? Ben de: Evet dedim. Bunun üzerine buyurdu ki:*

"Onların yanından ayrılma, zira cennet onların ayaklarının altındadır".

***

Farz-ı Kifâyeler Farklılık Arz eder

Burada farz-ı kifâyelerin de farklılık arz ettiğini açıklamak istiyorum.

Bazı farz-ı kifâyeler vardır, insanların bir kısmı onları yerine getirir ve çoğu kere bu konuda anlaşma olur. Bazı farz-ı kifâyeler de vardır ki, onları yeteri kadar kişi veya hiç kimse yerine getirmez.

İmam Gazâlî kendi zamanında, o devrin insanlarını farz-ı kifâyeye olan fıkıh tahsilinde yoğunlaşıp mesela tıp ilmi gibi,

20 Münzirî'nin bu hadis ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: Bu hadisi Ebû Ya'lâ ve Taberânî *Sagîr* ve *Evsal'*ta nakletmiş olup isnadı ceyyiddir. Senedinde bulunan Meymun b. Nüceyh'i İbn Hibban sika kabul etmiştir. Diğer râvileri meşhurdur (bkz. *Müntekâ*, 1474). Heysemî şöyle demiştir: Bu hadisin râvileri, Meymun b. Nüceyh hariç, sahih hadislerin râvileridir, Meymun b. Nüceyh'i de İbn Hibban sika saymıştır (bkz. *Mecmeu'z-zevâid*, VIII, 138).

21 Nesâî, Cihâd, VI, 111; İbn Mâce, Cihat, 12, hadis no: 2781. Hâkim bu hadisi sahih olarak değerlendirmiş, Zehebî de ona uymuştur (bkz. IV, 151).

22 Münzirî de bu kanaattedir (bkz. *el-Müntekâ*, 1475). Heysemî hadisin râvilerinin sika olduğunu söylemiştir (bkz. *Mecmeu'z-zevâid*, VIII, 138).

başka bir kifâî vâcip konusundaki boşluğu doldurmaktan geri durmaları dolayısıyla kınamıştır. Hatta o dönemde tıp, dünya için zorunlu ve dinî-hukûkî hükümlerle ilişkili olduğu halde, bir memlekette elli fakih bulunurken sadece bir gayri müslim doktor bulunabiliyordu.

Hiç kimsenin yerine getirmediği farz-ı kifâye ile meşgul olmak, bütün ihtiyacı karşılamasa da, bazı kimselerin meşgul olduğu farz-ı kifâye ile ilgilenmekten daha üstündür. Yeterli sayıda kişinin ilgilenmediği farz-ı kifâye ile meşgul olmak, yeterli sayıda kişinin ilgilendiği ve çoğu kere de ihtiyaç fazlası olan ile ilgilenmekten daha iyidir.

Bazen farz-ı kifâye Ahmet ve Mehmet gibi bazı kimseler üzerine farz-ı ayın olur. Çünkü bu farzı yerine getirmek için gerekli olan ehliyet şartları sadece o kişide bulunur, bir engeli yoksa, bu görevi onun yapması gerekir.

Aynı durum insanlara fetvâ verecek fakih, öğretmen, doktor, mühendis, insanların ihtiyaç duyduğu ilim ve sanat erbabı için de geçerlidir. Söz konusu ilim ve sanatları sadece bir kişi veya belli kişiler tahsil etmiş ya da tahsil etme imkânına kavuşmuşsa onların bu görevleri yapmaları farz-ı ayındır. Keza, bir kişi belli bir askerî konuda uzman olur ve Müslüman askerler de ona ihtiyaç duyar, ondan başkası da ihtiyacı karşılayamazsa, bu hizmeti yerine getirmek için kendini öne çıkarması gerekir.

***

Kul Haklarını Sırf Allah Hakkı Olan Husulâra Öncelemek

Farz-ı ayının farz-ı kifâyeye önceliği olduğu gibi, farz-ı ayınlar da kendi aralarında farklılık arz ederler. Bundan dolayı pek çok hükmünde İslam'ın kul haklarına ilişkin hususları pekiştirerek yücelttiğini görüyoruz.

Sadece Allah haklarına ilişkin olan farz-ı ayınlarda müsâmahakâr davranmak mümkündür. Kul haklarıyla ilgili farz-ı

ayınlarda ise durum tam aksinedir. Âlimler şöyle demiştir: Allah hakları müsâmaha esasına, kul hakları ise kesinlik esasına dayalıdır. Bundan dolayı mesela bir kimseye hem hac farz olsa ve bir de ödemesi gereken borcu bulunsa borcu ödemeye öncelik verilmelidir. Zira bir Müslümanın borcunu vermeden hacca yönelmesi câiz olmaz. Ancak alacaklısından izin alır, borç vadeli olur ve ödeyebileceğinden emin olursa o zaman olabilir.

Burada kul hakları –özellikle de mâlî konularda olanlar– önemli olduğu için, Müslümanın Allah’a yaklaşmak için yaptığı amellerin zirvesi olmakla birlikte, Allah yolunda şehit olmanın, kişinin borcunu düşürmeyeceği hususunda sahih bir hadis nakledilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Şehidin, borcu hariç, bütün günahları bağışlanır.”*²³

Abdullah, Ebû Katade’yi Resûlullah’tan rivayet ederken dinlemiş. Peygamber aralarında (otururken) ayağa kalkarak onlara:

Allah yolunda cihatla imanın amellerin en faziletlisi olduğunu söylemiş. Bunun üzerine bir adam kalkarak:

“Yâ Resûlullah! Ne buyurursun, ben Allah yolunda öldürülsem günahlarım affolunur mu?” demiş. Resûlullah (a.s) da onlara:

“Evet, ihlasla ve sabırlı olarak, ileri atılıp geri dönmeyerek Allah yolunda öldürülürsen!” buyurmuş. Sonra Hz. Peygamber o adama:

“Nasıl dedin?” diye sormuş. Adam:

“Ne buyurursun, ben Allah yolunda öldürülsem günahlarım affolunur mu?” demiş. Resûlullah da:

“Evet, ihlasla ve sabırlı olarak, ileri atılıp geri dönmeyerek Allah yolunda öldürülürsen!..Yalnız borç müstesnâ! Gerçekten bunu bana Cibrîl söyledi” buyurmuştur²⁴.

23 Müslim, İmâre, 117, hadis no: 1886.

24 Müslim, İmâre, 117, hadis no: 1885.

Hız. Peygamber'in şu ifadeleri daha da ilginçtir: "*Sübhanel-lâh! Borçla ilgili ne kadar ağır bir hüküm indirildi?! Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, bir adam Allah yolunda öldürölse, sonra diriltilip tekrar öldürölse, bir daha diriltilip öldürölse, bu adamın borcu varsa, onu ödemediğı sürece cennete giremez.*"²⁵

Allah yolunda yani cihat esnasında ganimet malına hiyanet eden, bütün askerlerin hakkı olan bir şeyi kendisi için alan kişinin durumu da böyledir. Buna göre taksim edilmeden önce, değersiz bir şey bile olsa, ganimet malına elini uzatan kimse cihadın faziletinden ve mücâhidin mükâfatından, savaş esnasında öldüröldüğü zaman ise şehâdet şerefinden ve şehidin sevabından mahrum kalır.

"Hız. Peygamber'in seferde bazı yükleme hizmetlerini gören (veya ganimetleri bekleyen) ve Kirkire denilen bir adam vardı. Bu adam öldü. Bunun üzerine Hız. Peygamber:

"O cehennemdedir" buyurdu.

Sahabe gelip adamın evindeki eşyalarına baktılar; ganimet malından çaldığı bir hırka (abâ) buldular."²⁶

Hayber'de bir sahabî vefat etmişti, durumu Hız. Peygamber'e bildirdiler o da: "*Arkadaşınızın cenaze namazını kılın*" buyurdu. Bu durum karşısında insanların yüzü değışti (şaşırdılar). Bunun üzerine Peygamber şöyle dedi: "*Arkadaşınız Allah yolunda (cihada) iken ganimete hile yaptı.*" Sahabe onun mallarını arayıp taradılar ve iki dirhem etmeyecek kadar değersiz bir Yahudi incisi buldular."²⁷

Dikkat edilirse Hız. Peygamber iki dirhem yüzünden bir kişinin cenaze namazını kıldırmak istemedi. Bununla vermek istediğı mesaj, az ya da çok olsun, insanları kamu malına tahmah etmekten en şiddetli şekilde caydırmak idi.

25 Nesâî, Büyû, 98 (hadis no: 4681).

26 Buharî, Cihat, 190; İbn Mâce, Cihat, 34; Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb*, Cihat, hadis no: 2010.

27 Malik, Muvattâ, Cihat, 13; Ebû Davud, Cihat, 133 (hadis no: 2710); Nesâî, Cenâiz, 67 (hadis no: 1958-1960); İbn Mâce, Cihat, 24 (hadis no: 2848).

İbn Abbas'ın naklettiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Hayber savaşının olduğu gün Peygamber'in ashabından birkaç kişi gelerek: Filan ve filan şehittir, dediler. Nihayet bir adamın yanına uğrayarak (onun hakkında da) filan şehittir, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Hayır! Ben onu (ganimetten) aşırıldığı bir hırka yahut bir yağmurluktan dolayı cehennemde gördüm" dedi. Bundan sonra Hz. Peygamber:

"Ey Hattaboğlu! Git de: 'Cennete müminlerden başkası giremez' diye cemaatin içerisinde ilan et!" buyurdu. Ben de çıktım ve:

*"Dikkat! 'Cennete müminlerden başkası giremez' diye ilan ettim."*²⁸

Bu hadisler neyi gösteriyor? Bunların işaret ettiği tek bir şey vardır o da: İster özel isterse genel olsun, insanların haklarına özellikle de mal ile ilgili olanlara saygı göstermektir. Buna göre, değersiz bile olsa, başkasının malını helal olmayan yollarla yemek ve haksız yere almak câiz değildir. Çünkü önemli olan yeme işine başlamaktır. Az olanı almaya cüret gösteren çoğu almaya da cüret gösterebilir, küçük suç büyüğe götürür. Nitekim büyük ateş küçük kıvılcımlardan oluşur.

***

Toplumun Haklarını Fertlerin Haklarına Öncelemek

Burada, öncelikler fıkhında zikredilmesi gereken hususlardan biri de, toplum haklarına ilişkin farzların fert haklarıyla ilgili olanlara öncelikli olduğudur. Zira toplum olmadan fert varlığını sürdüremez ve tek başına yaşayamaz. Bu durumu ifade etmek için eski âlimler, "insan yaratılışı itibariyle medenîdir" derken, çağdaş bilginler, "insan toplumsal bir canlıdır" demişlerdir. Buna göre kişi kendi başına azdır, an-

cak toplumla birlikte çoktur. Hatta kendi başına insan bir hiçtir, fakat o toplumla birlikte bir varlıktır. Bundan dolayı toplumun ya da ümmetin hakkıyla ilgili bir hak ferdin hakkından daha önemlidir.

Bundan dolayıdır ki âlimler, “farz-ı ayın olan cihat ile anne-babaya iyilik arasında çatışma olur da ikisinden biri tercih edilmek durumunda kalınırsa anne-babaya iyiliğe öncelik verilir” hükmünde karar kılmışlardır. Nitekim daha önce zikrettiğimiz sahih hadisler de bunu göstermektedir. Fakat, kâfir düşmanların Müslüman ülkelerden birine savaş açması durumunda olduğu gibi, cihat farz-ı ayın olursa o zaman o ülkede yaşayanların hepsinin memleketlerini savunmak için kendilerini feda etmeleri hepsine farz olur. Bazı anne-babalar, şefkatleri gereği, evlatlarının bu savunma cihadına katılmalarına karşı çıkarlarsa onların itirazlarına dinen itibar edilmez.

Evet, cihat gibi anne-babaya iyilik ve itaatın da farz-ı ayın olduğu doğrudur. Ancak burada cihat, anne-babanın da içinde bulunduğu, bütün ümmeti korumak içindir. Şayet ülke düşman eline düşse, mağlup olsa veya ahalisi öldürülse anne-baba da onlar arasında ölüp gidecektir. O zaman burada cihat herkesin maslahatı içindir.

Bazen böyle bir durumu ifade etmek için şöyle denilir: Burada cihat Allah hakkıdır, iyilik ise anne-babanın hakkı yani kul hakkıdır, Allah'ın hakkı kulun hakkından önce gelir. Bu ifade, daha önce söylenenleri teyit etmektedir. “Allah Hakkı” tabiri çoğu kere toplum veya ümmetin hakkını ifade etmek için kullanılır. Çünkü bu hükümler dolayısıyla Allah'a dönecek bir maslahat yoktur. Maslahat eninde sonunda kullar içindir.

Bu kuralı yani ümmetin hakkının ferdinkinden öncelikli olduğu hükmünü uygulamak için İmam Gazâlî ve onun görüşünde olan diğer fakihler, esir düşüp de düşmanın kendilerini (askerlerin önüne yığarak) bir kalkan gibi kullandığı Müslüman topluluğa ateş açılmasını belli şartlarla câiz görmüşlerdir. Halbuki tartışmasız kabul edilen bir husustur ki:

Müslümanların kanını korumak vâciptir ve haksız yere bir Müslümanın kanını dökmek câiz değildir. O zaman Gazalî gibi İslam hukukçuları düşman ordusunda bulunan bu suçsuz Müslümanlara ateş açılmasını nasıl câiz gördü?

Şüphesiz o ve onun görüşünde olanlar, toplumu ve ümmeti ölümden korumak için bunu câiz gördüler. Zira ferдин yeri doldurulabilir fakat ümmetin yeri doldurulamaz.

İslam hukukçuları şöyle demiştir: Mesela, Müslümanlardan bir grup düşman elinde esir düşse, onlar da kendilerini korumak için Müslüman esirleri askerin önüne geçirerek kalcan olarak kullansalar ve bu savaşçılarla savaşmaktan vazgeçmekte İslam ümmetine yönelik bir tehlike bulunsa, onlarla savaşmak câizdir. Günahsız ve kanları masum olmakla birlikte, onların elinde bulunan Müslümanların ölümüne yol açsa bile bu durumda ateş açmak câiz olur. Çünkü bütün ümmeti koruma zarureti ve küfrün gâlip, İslam'ın da mağlup olma endişesi bu Müslümanları feda etmeyi gerektirmiştir, bunların mükâfatını Allah verecektir.²⁹

Bundan dolayı Gazalî bu konuda itirazı olanlara şöyle cevap vermiştir: "Evet bu, kanı masum ve dokunulması haram olanların kanını akıtmaktır, ancak burada bir çatışma (ikilem) söz konusudur. Zira o Müslümanlar var diye ateş açılmaması sayısız masumun kanının heder edilmesine yol açacaktır. Biz biliyoruz ki din, küllîyi (geneli) cüzîye (özele) tercih etmektedir. Çünkü İslam'ı kâfirlerin istilasından korumak dinin hedefi bakımından bir tek Müslümanın kanını kurtarmaktan daha mühimdir. Bu, dinin kesin hedeflerindendir."³⁰

Gördüğümüz üzere bu, dengeler fıkıhına dayanmaktadır.

Yine bunun gibi, savaş şartları cihadın malî giderlerini karşılamak, askerlere yardım etmek, kaleleri hazırlamak vb. savaş ihtiyaçları için gücü yetenlere ve zenginlere ilave ver-

29 Gazalî, *Mustesfâ*, I, 294-295.

30 Gazalî, *Mustesfâ*, I, 303.

gi koymayı gerektirse din bunu teyit eder ve gerekli görür. Her ne kadar İslam hukukçularının çoğu normal zamanlarda insanlardan zekât dışında malî bir hak talep edilemeyeceğini düşünse de, onlar da savaş gibi olağanüstü zamanlarda ilave vergiye cevaz vermişlerdir. Gazalî bu konudaki ic-tihadı şu sözleriyle delillendirmiştir: “Çünkü biz biliyoruz ki, iki şer veya iki zarar bir yerde çatışsa (ikisinden biri yapılmak durumunda kalırsa) din iki zarardan daha şiddetli olanı ve iki şerden daha büyük olanı defetmeyi hedefler. İslam memleketleri asayişini temin edecek ve kötülükleri ortadan kaldıracak güçlü bir yöneticiye sahip olmadığı zaman, (böyle bir yöneticiyi temin için) yükümlülerin her birinin ödediği ilave vergiler, canlarına ve mallarına gelecek tehlikeye göre daha azdır.³¹

Maliyeti ne kadar ağır olursa olsun, Müslüman esirleri kâfirlerin zilletinden kurtarmak ve hürriyetine kavuşturmak da böyledir. Bu konuda İmam Malik şöyle demiştir: Mallarının tamamını götürse de, esirlerin fidyesini verip onları kurtarmak bütün Müslümanlara vâciptir.³²

Bu esirlerin onur ve şerefi, İslam ümmetinin onur ve şerefidir, ümmetin onur ve şerefi ise fertlerin özel mülkiyetlerinin dokunulmazlığının üstündedir.

***

Topluma ve Ümmete Aidiyeti (Velâyet) Kabile ve Ferdinkine Öncelemek

Kur’ân’ın ilgili âyetleri bu hususu teyit etmektedir. Sünnet de, toplum velâyetinin (aidiyetinin) ve ümmet şuurunun kabile ve aşirete öncelenmesini vurgulamıştır. Buna göre İslam’da ferdiyet (bireysellik), ırkçılık ve cemaatten ayrılma kabul edilmiş bir tavır değildir.

31 Gazalî, *Mustesfâ*, I, 303-304; Ebû İshak eş-Şatîbî, *el-İ’tisâm*, II, 121-122.

32 İbn Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 59-60.

Câhiliye toplumunda kâbile, mensubiyetin esasını ve aidiyetin eksenini oluşturunuyordu. Kişi, doğrudan ve yanlışta kabilisine bağlılık gösteriyordu. Şâir bu hususu şöyle ifade etmektedir:

Kardeşleri onları felakete sürüklediği zaman, ondan söylediği şey hususunda delil istemiyorlardı!

Kabile üyelerinden her birinin sloganı şu idi: “Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et!” Bunu zâhirî anlamıyla söylüyorlardı.

İslam gelince velâyeti Allah’a, Peygamberine ve müminler topluluğuna yani İslam ümmetine verdi. Yüce Allah şöyle buyurdu: “Unutmayın ki sizin yardımcılarınız (veliniz) sadece Alah’tır, Peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekatı veren müminlerdir. Kim Allah’ı, Peygamberini ve iman edenleri dost (veli) edinirse bilsin ki Allah’tan yana olanlar mutlaka gâlip geleceklerdir.”³³

Kur’ân ve sünnet, müminleri adaletten asla ayrılmayan ve Allah için şâhitlik eden kimseler olmaları yönünde eğitti. Yakınlara olan sevgi ve düşmanlara olan kin onları, adaleti yerine getirmekten ve Allah için şâhitlik etmekten engellemez. O halde adaletin duyguların üstünde ve Allah için olması gerekir. Adalet duygusuna sahip olan kimse, sevdiğini kayırmaz ve sevmediğine de zulmetmez. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Kendinize veya anne-babanıza ve akrabanıza karşı da olsa adaletten asla ayrılmayın, Allah için şâhitlik eden kimseler olun...”³⁴, “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şâhitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun, bu Allah’a karşı sorumluluk bilinci duymaya en yakın olan davranıştır. Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun...”³⁵

33 Mâide, 5/55-56.

34 Nisâ, 4/135.

35 Mâide, 5/8.

Hız. Peygamber bazı câhiliyye sözlerini kullanmış ve onlara, daha önce olmayan yeni anlamlar yüklemiştir. Mesela Arapların kullandığı, “Kardeşin zâlim de olsa mazlum da olsa ona yardım et” sözünü (hadis gibi) söylemiştir, bunun üzerine sahabe: ‘Yâ Resûlullah! Mazlum olduğunda ona yardım ederiz, peki zâlim olunca nasıl yardım edeceğiz?’ demişler, Peygamber de: ‘Onun zulmüne engel olursunuz, şüphesiz bu ona yardımdır’ buyurmuştur.³⁶

Böylece zâlime yardım kavramı değişikliğe uğramış ve ona yardım, hevâ ve hevesine, şeytanının iğvasına, elinin tutulmasına karşı ona yardım etmeye dönüşmüştür. Ona yapılacak yardım bu şekilde olmalıdır ki, o dünyada vebal ve kıyamet gününde de karanlıklar olan zulüm kuyusuna düşmesin.

Hız. Peygamber, ırkçılığa çağırmaktan ve onun sancağı altında savaşmaktan da sakındırmıştır. Kim ırkçılık sancağı altında savaşırsa câhiliye ölümü üzere ölmüş olur. Sahîh bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

“Her kim körü körüne (dikilmiş) bir sancağın altında, ırkçılığa davet veya ırkçılığa yardım ederken öldürülürse, bu bir câhiliye ölümüdür!”³⁷

Başka bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: *“Her kim itaat-tan çıkar ve cemâattan ayrılırsa câhiliyye ölümü ile ölür. Her kim körü körüne (dikilmiş) bir sancağın altında savaşır, bir ırk namına kızar yahut bir ırka davet eder yahut bir ırka yardımda bulunur da öldürülürse bu da bir câhiliyye ölümüdür...”³⁸*

Ebû Davud’un naklettiği bir hadiste ise şöyle buyurulmuştur: *“İrkçılığa davet eden, ırkçılık uğrunda savaşan ve ırkçılık üzere ölen bizden değildir (yani Müslümanın kazanması gereken tavrı kazanmamıştır).”³⁹*

36 Buharî, Mezalim, 4, İlkrah, 6; Tirmizî, Fiten, 68.

37 Müslim, İmâre, 58, hadis no: 1850.

38 Müslim, İmâre, 53, hadis no: 1848.

39 Müslim, İmâre, hadis no: 1848; Ebû Davud, Edeb, 111, 112, hadis no: 5121.

Vâsile b. Eska' diyor ki, Hz. Peygamber'e dedim ki: Yâ Resûlullah! Asabiyet (ırkçılık) nedir? diye sordum. O da şöyle dedi: *"Zulüm hususunda kavmine yardım etmendir."*⁴⁰

İbn Mesud'un merfû ve mevkûf olarak naklettiği bir hadis şöyledir: *"Hakkın dışında (bir hususta) kavmine yardım eden kişi kuyuya düşen ve kuyruğuyla çekip çıkarılmaya çalışılan deveye benzer."*⁴¹

Hattâbî'nin açıklamasına göre bu hadisin manası şöyledir: "Böyle bir kişi günaha girer ve helak olur. Tıpkı kuyuya düşen ve kuyruğu ile çekilip kurtarılmaya çalışılan deve gibi. Ancak bu deve kuyruğundan çekilse de kurtulamaz."

Böylece Hz. Peygamber "ırkçılığı" (asabiyet) yadırgamış, böyle bir anlayıştan, buna davet edenden, bu uğurda savaşıp ve bu anlayış üzere ölenden uzak durmuş, "cemâat"e çağırılmış, söz, fiil ve takrirleriyle cemaatin önemine vurgu yapmış, ayrılık, ihtilaf, tek başına hareket etme ve cemaatten ayrılmaktan da sakındırmıştır. Konuyla ilgili bazı hadisleri şöyledir:

*"Allah'ın eli cemaatin üzerindedir."*⁴²

"Cemaat rahmet, ayrılık azaptır." Bu hadisin değişik bir varyantı şöyledir: *"Cemaat bereket, ayrılık azaptır."*⁴³

*"Cemaate sarılın, ayrılıktan kaçının. Zira şeytan tek kişi ile beraberdir, iki kişiden uzaktır. Kim cennetin ortasına girmeyi istiyorsa cemaate sarılsın."*⁴⁴

***

40 Ebû Davud, 111, 112, hadis no: 5119.

41 Ebû Davud, Edeb, 111, 112, hadis no: 5117, 5118.

42 Tirmizî, Fiten, 7; Nesâî, Tahrim, 6; Ahmed b. Hanbel, IV, 275, 278; Suyutî, Câmiu's-sağîr, 10004.

43 İbn Mâce, Et'ime, 17; Suyutî, Câmiu's-sağîr, 3624.

44 Hindî, Kenzü'l-ummâl, XVI, 154, hadis no: 44188.

Ümmetin Fertlerine Cemaat Ruhu Aşılama

Müslüman cemaate ve Müslüman ümmete bağlılık aşılama konusunda zikrettiğimiz hususlar, toplum ve ümmetin işleriyle ilgili her hususa açıkça önem vermeye, maslahatlar ve istekler merdiveninde bu gibi hususları öncelemeye bağlıdır.

Anlaşılan o ki, İslam dini, ibâdet, muâmelât, âdâb ve bütün hükümlerinde toplumun durumuna ilgisiz kalmamıştır. İslam, ferdi toplum binasının bir tuğlası ya da diri bir cesedin herhangi bir organı gibi değerlendirir. Ferdi, binanın bir tuğlası veya cesedin bir organı şeklinde tasvir etmek benim kendi değerlendirmem değil, Hz. Peygamber'in sahih hadisinde ifade edilen önemli bir tasvirdir. Nitekim Ebû Musa el-Eşarî'den naklolduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*"Müminin mümine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir."*⁴⁵

Numan b. Beşir de Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: *"Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir organı hasta olduğu zaman, diğer organlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."*⁴⁶

Gerek Kur'ân gerekse Hz. Peygamber'in sünnetiyle İslam, bütün hükümlerinde ve talimatlarında Müslümanın ruhuna cemaat bilinci aşılar.

Mesela namaz sahasında, cemâat, cuma namazı, bayram namazları, ezân ve mescitlere dair hükümler vazedilmiştir. Hz. Peygamber, namaz için okunan ezanı duyduğu sürece, iki gözü de görmeyen bir adamın evinde namaz kılmasına ruhsat vermemiştir. Hatta o, cemaatten geri kaldıkları için, bir kavmin evlerini yakmak istemiştir.

Bir müminin mescitte safların arkasında kendi başına namaz kılması mekruhtur. Çünkü, görüntü olarak bile olsa,

45 Buharî, Salât, 88, Mezâlim, 5; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18.

46 Buharî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

bunda cemaatten ayrılma ve tek başına hareket etme anlamı vardır.

Vâbısa b. Mabed'in naklettiğine göre Hz. Peygamber safın arkasında tek başına namaz kılan bir adam gördü ve namazını yeniden kılmasını emretti.⁴⁷

Ali b. Şeybân'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Çıkıp Hz. Peygamber'e kadar gelip ona beyat ettik ve peşinde namaz kıldık. Sonra arkasında bir daha namaz kıldık. Peygamber namazı tamamladığında safın arkasında tek başına namaz kılan birini gördü. Râvî diyor ki, Hz. Peygamber o kişi namazı bitirinceye kadar bekledi ve ona dedi ki: *"Namazını yeniden kıl, çünkü safın arkasında kılanın namazı makbul değildir."*⁴⁸

Buna göre, Müslüman mescide girdiği zaman eğer saflar oluşmuşsa ya bir boşluk arayıp oraya girmeli ya da, saftakilerden birini birlikte namaz kılmak için yanına çekmeli ve yalnız namaz kılmamalıdır. Saftan çektiği kişi onun bu hareketini yumuşaklıkla karşılamalı ve isteğine olumlu cevap vermelidir, zira bunda onun için mükâfat vardır.

Bazı fıkıh âlimleri hadisin zâhirî ifadesini dikkate alarak safın arkasında tek başına namaz kılanın namazının geçersiz olduğunu savunurken, bazıları da bunun mekruh olduğunu söylemişlerdir.

Bunları zikretmekten maksadımız, İslam'ın, mânâ ve şekil olarak, öz ve görüntü olarak birliğe ve cemaate ne kadar fazla önem verdiğini ortaya koymaktır.

Bir Müslüman tek başına namaz kıldığı zaman içinde Müslümanların cemaatini canlandırmakta Rabbinin huzurunda durduğu zaman O'na cemaat adına münacatta bulunup şu âyeti okumaktadır: "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz. Bizi yolun en doğrusuna ilet". Böyle-

47 Ebû Davud, Salat, 99, hadis no: 682; Tirmizî, Salat, 169, hadis no: 230; İbn Mâce, İkâme, 54, hadis no: 1004.

48 İbn Mâce, İkâmeti's-salat, 54, hadis no: 1003. Heysemî, bu hadisin senedinin sahih ve râvilerinin sika olduğunu söylemiştir.

ce o, “bizi ilet” derken hidayeti sadece kendine değil, hem kendine hem de cemaat adına istemektedir.

Oruç konusunda da birlikte hareket etmeyi ifade eden hükümler görmek mümkündür. Nitekim ramazan hilalini tek başına gören bir Müslüman oruca başlayamayacağı gibi, şevval hilalini tek başına gören de orucunu bozamaz. Sahih hadiste ifade edildiği üzere, oruç ancak insanların (toplu olarak) tuttuğu gün tutulur ve onların bozduğu gün bozulur.

Arafat vakfesi de böyledir. Vakfe ancak, Müslüman cemaatin vakfe yaptığı gün yapılır.

İbn Teymiyye’ye soruldu ki, bir köy ahalisinin bazıları zilhicce hilalini gördü, fakat şehirdeki yetkili makam (veliyyü’l-emr) tarafından hilalin görüldüğü henüz sabit olmadı, bunların görünüşte dokuzuncu ancak aslında onuncu günü kendi görüşlerine göre oruç tutmaları câiz olur mu? İbn Teymiyye bu soruya şöyle cevap verdi: “Evet, aslında onuncu gün olsa da, gerçekten hilalin görüldüğü kanaatine varılırsa, toplum nezdinde görünüşte dokuzuncu gün olarak kabul edilen günde oruç tutabilirler. Zira Ebû Hüreyre’den nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Orucunuz hepinizin oruç tuttuğu gün, bayramınız hepinizin orucunuzu bozup bayram ettiğiniz gün, kurban bayramınız da hepinizin kurban kestiği gündür.”*⁴⁹

Hz. Aişe’den gelen bir rivayette de o Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmiştir: *“İftar (bayram) insanların oruçlarını (toplu olarak) açtığı gün, kurban bayramı da insanların (toplu olarak) kurbanlarını kestiği gündür.”*⁵⁰

Müslümanların mezhep imamlarının hepsi de buna göre amel etmiştir. Şayet insanlar zilhiccenin onuncu günü yanlışlıkla Arafat’da vakfeye dursalar, vakfelerinin geçerli olacağında görüş birliği vardır ve bu gün onlar hakkında arafa günü olur.”⁵¹

49 Ebû Davud, Sıyam, 5; Tirmizî, Savm, 11, hadis no: 697.

50 Tirmizî, Savm, 78; Ebû Davud, Sıyam, 5; İbn Mâce, Sıyam, 9.

51 Bkz. Şerhu gâyeti’l-müntelhâ fi’l-fıkh’l-Hanbelî, II, 217, 218.

[VIII]

YASAKLAR
ALANINDAKİ
ÖNCELİKLER

E mirleri göz önünde bulundurarak onların derecelerinin ve seviyelerinin farklılık arz ettiğini, müstehap, vâcip, farz-ı ayın ve farz-ı kifâye gibi kısımlara ayrıldıklarını, farz-ı ayınlar arasında da farklılık bulunduğunu söylemiştik. Aynı durum yasaklar için de geçerlidir. Buna göre yasakların (menhiyât) tamamı da aynı seviyede değildir; aksine onların da birbirinden oldukça farklı dereceleri vardır. Şüphesiz yasakların başında ve en üstünde Allah'ı inkâr (*küfür*) gelmektedir. En alt seviyede bulunanlara da, *tenzihen* (helala yakın) *mekruh* veya *daha iyi olanın aksi* (*hilâfu'l-evlâ*) denilir.

İnkârın da, bazısı bazısından daha alt derecede olmak üzere, farklı dereceleri vardır.

İlhâd ve Cühûd Tarzındaki İnkâr

İnkâr çeşitleri içerisinde ilhâd ve cühûd şeklinde olanlar vardır. Böyle bir inkâr içerisinde olanlar, kâinatın bir yaratıcısı olduğuna, O'nun melekleri, kitapları, müjdeleyici ve uyarıcı peygamberleri olduğuna, insanların iyi ya da kötü amelilerine göre ceza veya mükâfat görecekları bir âhiret günü bulunduğuna inanmazlar. Bunlar, ne ulûhiyet ne peygamberlik, ne risâlet ne de öte dünyada ceza ve mükafat olduğunu kabul

ederler. Aksine bunlar, Kur'ân'ın kendilerinden önceki kim-selerden naklettiği üzere, şöyle derler: *"Ve o inançsızlar derler ki: bu dünyadaki hayatımızın ötesinde başka bir şey yoktur ve öldükten sonra dirilmeyeceğiz!"*¹ Ya da bazılarının ifade ettiği gibi hayat, anaların rahminden dışarı atılmak ve toprağa gömül-mektir, bundan sonra bir şey yoktur.

Bu, her çağdaki materyalist (maddeci) kişilerin inkârıdır. Kaleleri çökmüş durumda olan ve devletin anayasasında 'Allah yoktur, hayat maddeden ibarettir' ifadeleri yer alan komünizm fikri bu söylem üzerine oturmaktadır. Bunlara göre din hurafe, ulûhiyet inancı da masaldan ibarettir. Bazı inkârcı materyalist filozofların: "Allah'ın insanı yarattığı doğru değildir, aksine doğru olan, insanın Allah'ı yarattığıdır!" şeklindeki sözleri bunlar arasında yaygın hale gelmiştir.

Şüphesiz bu, -varlığı konusunda kesin ve açık deliller bulunan vahiy mantığı bir tarafa- akıl, fıtrat, ilim, kâinat (varlık) ve tarih mantığının kabul etmediği şiddetli bir sapıklıktır.

*"....Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden, gerçekten şiddetli bir sapıklığa düşmüştür"*² buyuran Allah ne kadar da doğru söylemiştir. Bu, inkâr çeşit-lerinin en kötüsüdür.

***

Şirk İnkârı

Bu inkârın -yani mutlak cühûd inkârının- bir altında şirk inkârı yer almaktadır. Câhiliye dönemi Araplarının inkârı bu şekildedir. Onlar Allah'ın varlığına, yerleri, gökleri ve insan-ları yarattığına, rızık, diriltme ve öldürme işlerini idare ettiğ-i-ne inanıyorlardı. Fakat, rubûbiyyet tevhidi denilen bu tür bir ikrara rağmen onlar, ulûhiyet tevhidi konusunda Allah'a ortak koşular ve Allah ile birlikte ve O'nun haricinde yerde ve göklerde başka ilahlara tapılar.

1 En'am, 6/29.

2 Nisâ, 4/136.

Bu konuda Kur'ân şunları söylemektedir:

*"Şayet onlara 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorarsan hiç tereddüt etmeden 'Kudret sahibi olan, her şeyi bilen (Allah)dir' diye cevap vereceklerdir."*³

*"Şayet onlara 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı (kendi koyduğu yasalara) tabi kılan kimdir?' diye soracak olursan, hiç tereddüt etmeden 'Allah'tır!' derler..."*⁴.

*"De ki: 'Sizi göğün ve yerin ürünleriyle rızıklandıran kimdir? Yahut kimdir, işitme ve görme kabiliyeti üzerinde mutlak egemen olan? Kimdir, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkaran? Ve (yine) kimdir var olan her şeyi çekip çeviren? 'Şüphesiz diyecekler ki: (El-bette) Allah! Öyleyse de ki: 'Peki, O'na karşı artık gereken duyarlılığı göstermeyecek misiniz?'"*⁵

Câhiliye Arapları yaratıcı, rızık veren ve idare edici olarak Allah'a inanmaktadırlar. Fakat Allah'ın yanında ağaç, taş, madden ve diğer şeylerden yaptıkları ilahlara da tapmakta, bunun gerekçesi olarak da şöyle demektedirler: *"...Biz bunlara sırf bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz..."*⁶, *"Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim araçlarımız' diyorlar..."*⁷

Bütün şekilleriyle bu şirk, Arap putperestlerinin şirkleri, "hayır-nur ve şer-karanlık" diye iki ilahın olduğunu söyleyen İranlıların şirki, Budizm ve Hinduizm'in şirkleri, Asya ve Afrika'da yüzmilyonlarla ifade edilen büyük bir kitlenin akıllarını perdelemeye devam eden diğer inanışların şirkleri, inkâr çeşitleri içerisinde en çok taraftar ve destekçi bulanlardır.

O halde şirk, hurafe ve yanlış inançların insanların kalbinde ve zihninde mesken tutmasıdır ki bu, insanı alçaltır.⁸ Çün-

3 Zuhruf, 43/9.

4 Ankebût, 29/61.

5 Yunus, 10/31.

6 Zümer, 39/3.

7 Yûnus, 10/18.

8 Şirkin neticeleri ve âfetleri konusunda *Hakikatü't-tevhîd* adlı kitabınıza bakılabilir.

kü şirk içerisinde olan insan kendi emrine verilmiş olan ve hizmetinde olması gereken şeye tapar; ona kulluk ve hizmetçilik eder. boyun eğip itaat eder! Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*"...Allah'a şirk koşan (O'ndan başkasına tanrılık yakıştıran) kimse, gökten savrulup düşen, kuşların didikleyip kapıştığı, yahut rüzgarın uzak, ıssız bir yere savurduğu kimseye benzer."*⁹

***

Ehl-i Kitabın İnkârı

Şirk şeklindeki inkârın bir altında Ehl-i kitap olarak anılan Hristiyan ve Yahudilerin inkârı gelmektedir. Bunların inkârı Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkârdan ileri gelmektedir. Halbuki Allah (c.c.) Hz. Muhammed'i (s.a.v.) en son mesajla gönderdi, ona, kendinden önceki Tevrat ve İncil'i bir taraftan tasdik eden, bir taraftan da düzelten ebedî kitabı (Kur'ân'ı) indirdi. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır:

*"(Resûlüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve içinde hangi doğruların bulunduğunu belirleyici olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma..."*¹⁰.

Hz. Muhammed'in onlara getirdiği hususlardan biri, Allah inancı konusundaki düşüncelerini düzeltmekti. Zira Allah inancı konusunda onların kitaplarında ve inançlarında, safiyetini bulandıran ve peygamberlerin babası İbrahim'in getirdiği tevhidin saflığından onu çıkaran pek çok asılsız şey yer almaktaydı. Tevrat, bir ve tek olan Allah hakkında o kadar teşbih ve tecsim ifadeleriyle doludur ki, (bunları okuduğun zaman) neredeyse Allah'ın yaratılmış insanlardan biri olduğunu sanırsın. Tevrat'ta anlatılan Allah, korkar, kin duyar, saldırır, İsrail'le yaptığı güreşte olduğu gibi, bir insanla

⁹ Hac, 22/31.

¹⁰ Mâide, 5/48.

güreşir, onu yere vurur ve yener. Tevrat'ın bölümlerinde ve eklerinde bunlardan başka şeyler de vardır.

Aynı şekilde Hristiyanların inancına da *teslis* anlayışı dahil olmuştur. Rum imparatoru Kral Kostantin'in Hristiyanlığa girmesinden sonra Hristiyanlığa Roma putperestliğinin tesiri olmuştur. Bunun sonucunda devlet kazanmış ancak din kaybetmiştir. Hatta bazı bilginlerimiz şöyle demiştir: Roma Hristiyan olmadı, Hristiyanlık Romalaştı!

İslam'a inanmamaları ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmemeleri sebebiyle, Yahudi ve Hristiyanlar kâfir sayılsa da, "semâvî kitap ehli" diye nitelendirilmeleri sebebiyle yine de onların özel bir durumu vardır. Sonuçta onlar ulûhiyete, semâvî mesajlara ve âhirette ceza ve mükâfatın olduğuna inanmaktadırlar. Bundan dolayı, Müslümanlara diğerlerinden daha yakın idiler. Buna göre Kur'ân onlarla birlikte yemek yemeğe ve evlilik yoluyla akrabalık kurmaya izin vermiştir. İlgili âyet şöyledir: "...ve daha önce kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helaldir, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Ve (bu ilahî kelama) inananlar içindeki iffetli kadınlar ile sizden önce kendilerine vahiy verilenler arasında bulunan kadınları nikâhlamanız, -onlara mehirlerini vermeniz şartıyla ve onları gayrimeşru yolla ya da gizli dost tutma yoluyla değil de meşru bir nikâh ile nikâhlamanız şartıyla- (size helaldir)." ¹¹

Halbuki bu âyetin içinde yer aldığı Mâide suresi, "Gerçekten 'Allah Meryem oğlu Mesih'dir' diyenler kâfir (hakikati inkâr etmiş) olurlar..." ¹², "Gerçekten, Tek Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığını gördükleri halde 'Bakın, Allah üçlünün üçüncüsüdür' diyenler kâfir (hakikati inkâr etmiş) olurlar..." ¹³ demeleri sebebiyle Hristiyanların inkârından bahsetmiştir. O halde birinin çıkıp şöyle diyecek durumu yoktur: Bu günün Hristiyanları Kur'ân'ın nâzil olduğu çağdakiler gibi değil-

11 Mâide, 5/5.

12 Mâide, 5/72.

13 Mâide, 5/73.

dir. Bilinen o ki, Hıristiyanlık miladi 325 tarihinde yapılan meşhur İznik konsilinden itibaren billurlaştı ve inanç esaslarını belirledi.

Mekke döneminden itibaren sahabe, ehl-i kitabın özellikle de Hıristiyanların, kendilerine yakın olduğunu öğrendiler. Bu sebeple de Hıristiyan olan Bizans Rumlarının Mecusî İranlılar karşısında mağlup olmasına üzüldüler. Halbuki putperest Mekke müşrikleri İran'ın gâlibiyetine sevinmişlerdi. Böylece her iki grup da kimin kendine daha yakın ve daha uzak olduğunu öğrenmiş oldu. Kur'an'da nâzil olan Rûm suresinin ilk âyetleri yakında Rumların İranlılara gâlip geleceğini Müslümanlara müjdelemektedir. Ayetler şöyledir: *"Elif, Lâm-Mîm. Bizanslılar yenilgiye uğradı. Yakın bir yerde; ama bu yenilgiye rağmen (yeniden) üstünlük sağlayacaklar. Birkaç yıl içinde; (çünkü) karar yetkisi, eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün inananlar sevineceklerdir Allah'ın yardımına. (Çünkü) O, dilediğine yardım eder, O kudret ve merhamet sahibidir."*¹⁴

Bu, gayr-i Müslimlerle ilişki kurarken tercih ve dengeyi sağlamak için önümüze önemli bir prensip koymaktadır. Aynı zamanda bu, günümüzde Sırlarda ve Yahudilerde gördüğümüz üzere, ehl-i kitabı daha düşman ve daha kindar yapan özel etkenler bulunmadığı sürece, onları dinsiz putperestlerden daha yakın saymayı göstermektedir.

Şunu vurgulamak gerekir ki, ehl-i kitap içerisinde barış taraftarı olanlar bulunduğu gibi, düşmanca tavır sergileyen ve savaş taraftarı olanlar da vardır. Şüphesiz barıştan yana olanlara biz de bu yolla yaklaşır, savaşa taraftar olanlara karşı ise aynı şekilde savaş açarız. Bir tarafta sadece inkâr edenler, bir tarafta da "hem inkâr eden hem de zulmedenler" veya "inkâr edip Allah'ın yolundan sapanlar" vardır. Bunların her birinin kendine göre hükmü vardır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"İnanc(ınız)dan dolayı size karşı savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan sürmeyen (inkârcılara) gelince, Allah onlara nezaketle ve

14 Rûm, 1-5.

adaletle davranmanızı yasaklamaz; çünkü Allah âdil davrananları sever. Allah, yalnızca, inanc(ınız)dan dolayı size karşı savaşı ve sizi ana yurdunuzdan süren veya (başkalarının) sizi sürmesine yardım edenlere dostlukla yaklaşmanızı yasaklar; ve (içinizden) onlara dostluk gösterenlere gelince, gerçek zâlimler işte onlardır!”¹⁵

Şu, üzerinde karar kılınmış bir hükümdür: “İslam ülkesinin vatandaşı olmaları bakımından zimmîlerin vatandaşlık hakları vardır. Genel olarak bizim haklarımız onların da hakları, bizim yükümlülüklerimiz onların da yükümlülükleridir. Ancak din farkından kaynaklanan hususlar bunun dışındadır. Buna göre, Müslümanlardan istenmediği gibi, zimmîler için de dînî şahsiyetlerini ortadan kaldıracak şeyler zorunlu tutulmaz.”

***

Dinden Dönerlerin İnkârı

İslam bilginleri, inkâr çeşitleri içerisinde en kötüsünün dinden dönme olduğunu kararlaştırmışlardır. Dinden dönme ise, Allah'ın kendisine nasip etmesinden sonra kişinin İslam'dan çıkmasıdır. Müslüman olduktan sonra inkârcı olmak aslen kâfir olmaktan daha kötüdür. Zira İslam düşmanlarının bütün güçleriyle gayret ettikleri de Müslümanları dinlerinden döndürmektir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “...(Düşmanlarımız) güçleri yetse, inancınızdan döndürünceye kadar sizinle savaşmaktan vazgeçmeyeceklerdir...” Ayetin devamında bu sapıtmış kimselerin çağrısına uyan ve onların heva hevesine uymak için dinlerini terk edenlerin cezasını belirleme sadedinde şöyle buyurulmuştur: “...Ama sizden biri imanından döner ve hakikati inkâr eden biri olarak ölürse, böyle birinin yapıp ettikleri bu dünyada da öteki dünyada da boşa gidecektir; işte böyleleri, içinde yaşayıp kalacakları ateşe mahkum kimselerdir.”¹⁶

Bu durumda dinden dönme (ridde), İslam'a ve İslam ümmetine hiyanet sayılır. Çünkü dinden dönme, bir ümmete

¹⁵ Mümtehin, 60/8-9.

¹⁶ Bakara, 2/217.

olan bağıllığı, aidiyeti, yönelmeyi ve dayanmayı bırakıp başka bir ümmete bağlanma anlamı taşımaktadır. Dinden dönme, kişinin kendi milletini ve vatanını bırakıp başka bir vatan ve millete bağlanması, sevgi ve desteğini ona vermesi durumunda, vatan hâinliğine benzemektedir.

O zaman dinden dönme, sadece değişen aklî bir durum değil, bir topluma olan bağıllığı ve aidiyeti değiştirip ona zıt veya düşman olan başka bir topluluğa bağlanmak ve ait olmaktır.

Bundan dolayı İslam dinden dönmeye, özellikle de dinden dönenler kendilerini açığa vurup başkalarını da bu işe çağır-dıkları zaman, çok sert tepki göstermiştir. Çünkü bu gibi kim-seler toplumun kimliği üzerinde büyük bir tehlike oluşturma ve bağıllık esaslarını tehdit etmektedirler. Bundan dolayı bazı selef ve tabiûn bilginleri, “...Allah’a ve Resûlüne karşı savaş açıp yeryüzünde bozgunculuk için koşan...”¹⁷ âyetinde ifade edildiği üzere, dinden dönmeye çağırانları yeryüzünde bozgunculuk için koşan kimselerden saymışlardır.

Şeyhülislam İbn Teymiyye’nin açıkladığına göre, yeryüzünde küfrü yayarak ve İslam milleti üzerinde şüpheler estirmek suretiyle bozgunculuk peşinde koşmak, mal gasbetmek ve kan dökmek suretiyle yapılan bozgunculuktan daha kötüdür.

Bu doğru bir düşüncedir. Zira ümmetin kimliğini zayi etmek ve inançlarını mahvetmek, ümmet açısından mal zayi etmekten, evleri yıkmaktan ve fertleri öldürmekten daha tehlikelidir.

Bundan dolayı Kur’ân, dinden dönmeye karşı tepki göstermeleri noktasında, bâtil karşısında sessiz kalmayan, hakikat konusunda kınayanların kınamasından korkmayan iman ve cihat ehli bir nesil getireceğini söyleyerek müminleri harekete geçirmiştir. İlgili âyet şöyledir: “Ey iman edenler! Eğer imanınızı kaybederseniz, Allah zaman içinde (sizin yerinize) O’nun sevdiği ve O’nu seven, müminlere karşı alçak gönüllü, haki-

kati inkâr edenlere karşı onurlu; Allah yolunda üstün çaba gösteren (cihat eden) ve kendilerini kınayabilecek kimselerin kınamasından korkmayan insanlar geçirecektir..."¹⁸

Kur'ân, inkârlarını açığa vurmaları durumunda münafıkları şöyle tehdit etmiştir: *"De ki: Bize (olması mümkün) iyiler iyisi iki şeyden birisi değil de, ille de (kötü) bir şey olmasını mı umup gözlüyorsunuz? Fakat, bilin ki, sizin kadar biz de, Allah'ın (ya) kendi katından ya da bizim elimizle sizi bir azaba uğratmasını sizin kadar biz de gözlüyoruz! O halde, umutla gözleyin; bilin ki, biz de sizinle birlikte gözleyeceğiz!"¹⁹*

Münafıklar gizledikleri inkârı açığa vurdukları zaman onlara azap bizzat Müslümanların elleriyle isabet edecektir. Bu durumda Müslümanların vicdanı zorlanmaz, sadece dilleri ve organlarıyla açığa vurdukları inkârın karşılığını onlara vermiş olurlar.

Dinden dönenin öldürüleceğine dair sahabeden pek çok sahih hadis nakledilmiştir. İslam bilginlerinin çoğunluğu da bu konuda görüş birliği etmişlerdir. Hz. Ömer'den nakledilen bir rivayet, dinden dönenin kendine gelip (her şeyi yeni baştan düşünüp) Rabbine tevbe edinceye kadar hapsedilip alıkonulacağını göstermektedir. Nehaî ve Servî bu rivayeti esas almıştır.

Gizlice dinden dönmelerde benim tercih ettiğim görüş de budur. Açıkça yapılan ve başkasının da davet edildiği dinden dönme hadiselerine gelince; sırtlarını dayayacakları ve kendilerine arka çıkanlar bulunsa bile, dinden dönmeye davet edenlerin ümmetin inancını yıkan fikirlerini, Hz. Ömer, Nehaî veya Sevrî'nin, serbest bırakacaklarını, bu tür eylemlere razı olacaklarını, karşısına durmayacaklarını ve onları engellemeyeceklerini zannetmem.

O zaman hafif dinden dönme ile şiddetli ve kabaca yapılanı farklı değerlendirmek, gizlice dinden dönen ile dinden

18 Mâide, 5/54.

19 Tevbe, 9/52.

dönüp bu işin davetçiliğini yapanı birbirinden ayırmak gerekmektedir. Zira bu işin davetçiliğini yapan Allah ve Resulüyle savaş yapan ve yeryüzünde bozgunculuk için koşan kimselerden sayılır. Nitekim âlimler bidat konusunda hafif olan ile kaba olanı ve bidatına davet edenle davet etmeyeni birbirinden ayırmışlardır.²⁰

Nifak Şeklindeki İnkâr

İnkâr çeşitleri içerisinde İslamî hayat için ve İslam'ın varlığı için tehlike bakımından en ağır ve en şiddetlisi nifak (münafıklık) şeklindeki inkârdır. Çünkü bu tür inkâra saplananlar, Müslüman sayıldıkları için Müslümanlar arasında yaşar, namaz kılarken, zekât verirken ve İslam'ın diğer temel ilkelelerini yerine getirirken onlarla beraber hareket ederler. Fakat bununla birlikte onlar içlerinden Müslümanlara düşmandırlar, onlara tuzak kurarlar, hile yaparlar, onların düşmanlarını dost edinirler ve onların otoritelerine teslim olurlar. Bu sebeple Kur'ân münafıkların haberlerini açıklamaya, maskelerini indirmeye, nitelik ve karakterlerini tanıtmaya büyük önem vermiştir. Tevbe suresinin bir adı da "fâdıha"dır. Bu, "rezil eden/ifşâ eden" anlamına gelmektedir. Çünkü bu sure münafık gruplarının izini takip etmiş ve niteliklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca münafıklarla ilgili pek çok âyet yanında bir de "Münâfikûn" diye özel bir sure indirilmiştir.

Bakara suresinin başlarında üç ya da dört âyet müttakilerden, iki âyet kâfirlerden bahsederken, onüç âyetin tamamı münafıklardan bahsetmektedir. Bundan dolayı Allah onlara cehennemin en alt tabakasını hazırlamış ve şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz yok ki, iki yüzlüler (münafıklar) ateşin en dibine atılacaklar ve sen onlara yardım edebilecek birini bulamayacaksın. Ancak tevbe edenler, dürüst ve erdemlice yaşayanlar, Allah'a sımsıkı*

20 Dinden dönme ve İslam toplumunda dinden dönenlere gösterilen tepki konusunda *Melâmihi'l-müctemai'l-müslimillezi neş'uduhû* adlı kitabımızın "el-Akide ve'l-İman" bölümüne bakılabilir.

*sarılanlar ve yalnız O'na yürekte inanıp bağlananlar hariç; zira bunlar müminlerle birlikte olacaklardır ve zamanı geldiğinde Allah bütün müminlere büyük bir mükâfat verecektir."*²¹

Çağımızda pek çok dinden çıkmış (mürted) vardır. Bunlar İlahî vahye saygı duymaz, şeriatı, fikir, ahlak ve ilişkileri düzenleyen en yüksek merci olarak kabul etmez, kendileriyle ilgili kararlarda dini, dindarları ve dine davet edenleri küçümserler. Fakat bunlar münafıktırlar, Müslüman ismini taşıyarak hayatlarına devam etmek isterler ve Müslümanların zümresinde kalmak isterler. Bunlar Peygamber dönemindeki münafıklardan daha şerlidirler. Zira onlar namaza tembel tembel de olsa kalkıyorlardı, bunlar dinç olarak da tembel olarak da namaza kalkmıyorlar. Onlar Allah'ı az zikrediyorlardı, bunlar ise ne az ne de çok zikrediyor. Onlar savaşlarda Müslümanlarla beraber olup onların düşmanlarına karşı savaşıyorlardı. Bunlar ise İslam düşmanlarıyla bir olup Müslümanlara karşı savaşıyorlar. Onlar görünüşte bile olsa, mescitlerde müminlerle beraber idiler. Bunlar, günah, isyan ve ahlakî düşüklüklerin yapıldığı yerlerde kâfirlerle beraber bulunmaktadır.

Şayet onlar kâfir olduklarını açıkça ilan etseler konumları belli olur ve biz de rahat ederiz. Fakat onlar gerçek yüzlerini gizlemeye devam ettiler. Nitekim Yüce Allah onların durumunu şöyle ifade etmektedir: *"Aslında onlar Allah'ı ve imana ermiş olanları kandırmak isterler. Halbuki kendilerinden başka kimseyi kandıramazlar; ve bunu da fark etmezler."*²²

***

Küfür, Nifak ve Şirkin Küçüğü İle Büyüğü Arasındaki Fark

Burada çok mühim olan hususlardan biri, zikrettiğimiz küfür (inkâr), nifak (münafıklık) ve şirkin dereceleri arasındaki farkı belirlemektir. Bunların her birinin küçüğü ve bü-

²¹ Nisâ, 4/145-146.

²² Bakara, 2/9.

yüğü vardır. Bu ifadeler hiçbir kayıt taşımadan yalın (mutlak) olarak kullanıldığında bunların büyükleri kastedilir. Fakat dinin nasslarında küfür, nifak ve şirk kelimeleri günahlar özellikle de büyük günahlar için kullanılmıştır. O zaman, işleri karıştırmamamız ve bazı günahkârları, Müslüman oldukları halde (dinden çıkaran) büyük küfürle itham etmememiz için bu kelimeleri ve kullanıldıkları yerleri iyi bilmemiz gerekmektedir. Hatta, Allah ve Resulüne isyan edenlerden olsalar da, onlar bizden biz de onlardan olduğumuz halde, bu gibi kimseleri düşman saymamak ve onlara savaş ilan etmemek için bu kelimelerin kimler için kullanılacağını iyi bilmek gerekir. Durum bir Arap atasözünde ifade edildiği gibidir. Araplar şöyle derler: *Kesik de olsa, burnun senden bir parçadır!*

***

Büyük ve Küçük İnkâr (Küfür)

Bilindiği üzere büyük küfür, komünistlerin inkârında olduğu gibi, Allah'ı ve O'nun mesajlarını veya, Yahudi ve Hristiyanlarda olduğu gibi, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmektir. Yahudi ve Hristiyanlar dünya hükümleri konusunda Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmiş sayılırlar. Onların âhirette azap görmesi, kendilerine hidâyet (doğru yol) açıklandıktan sonra Hz. Peygamber'e karşı çıkmalarının boyutuna bağlıdır. Nitekim âyetle şöyle buyrulmuştur: *"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resulullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız."*²³

Fakat davetin hiç ulaşmadığı veya bozulmuş olarak ulaşıp araştırma ve düşünme fırsatı bulamayan dolayısıyla da hakikat kendisine apaçık belli olmayan kişi mazurdur. Bu konuda Yüce Allah: *"...Peygamber göndermedikçe azap etmeyiz"*²⁴ buyurmuştur.

²³ Nisâ, 4/115.

²⁴ İsrâ, 17/15.

Benim inancıma göre, Müslümanlar yeryüzündeki milletlerin sapıklığa düşmüş olmalarından, İslamî hakikatleri bilmemelerinden ve İslam düşmanlarının bâtil fikirlerine boyun eğmelerinden –büyük ölçüde- sorumludurlar. Bu sebeple Müslümanların, kendi mesajlarını ulaştırmaları, tam olarak açıklığa kavuşması için her topluma kendi diliyle İslam'ın davetini yaymaları ve Hz. Muhammed'in mesajının evrensel olduğunu ispat için çok büyük ve samimi gayretler göstermeleri gerekmektedir.

Küçük inkâr (küfür) ise, dindeki miktarı ne kadar olursa olsun, tüm günahlardır.

Mesela, inkâr etmeden ve hafife almadan sırf tembellikten dolayı namazı terk eden kimse İslam âlimlerinin çoğuna göre kâfir değil, günahkâr (âsî) veya fâsıktır. Halbuki böyle bir kimse için bazı hadislerde kâfir (küfür) lafzı kullanılmıştır.²⁵ Konuyla ilgili bazı hadisler şöyledir:

“Bizimle onlar arasındaki ayırıcı temel unsur namazdır. Namazı terk eden kimse küfre düşer”²⁶, “Gerçekten kişi ile şirk ve küfür arasında namazı terk etmek vardır.”²⁷

Zâhirî olmasına rağmen İbn Hazm namazı terk eden kimse-
nin kâfir olduğu görüşünde değildir. Ahmed b. Hanbel'den böyle bir kimseyi kâfir kabul ettiğine dair bir görüş nakledilmiştir. Ancak Müslümanların en yetkili idarecisi (imam) veya kadı onu namaz kılmaya ve tevbeyle davet eder. o da kabul etmez ve direnirse o zaman kâfir olduğuna hükmedilir.

İbn Kudâme'nin tercih ettiği görüş şudur: “Namazı terk eden, onun farziyyetini inkâr etmiyor ve hafife de almıyorsa,

25 Yani tembelliğinden dolayı namazını kılmayan kimse bazı hadislerin zahirî ifadesine göre kâfirdir. Ancak böyle bir kimseyi keilmenin tam ve terim anlamıyla kâfir saymak yerine, günahkâr olarak kabul etmek daha doğrudur. (A.K).

26 Tirmizî, İman, 9; Nesaî, Salat, 8; İbn Mâce, İkâmet, 77.

27 Müslim, İman, 134; Ebû Davud, Sünnet, 15; Tirmizî, İman, 9; İbn Mâce, İkâmet, 17.

kâfir sayılmaz. Ancak kâfir olduğu için değil de, namazı terk ettiğinin cezası olarak ölüm cezasına çarptırılır. Ahmed b. Hanbel' den gelen rivayetlerden biri de bu yöndedir. Ebû Abdullah b. Batta da İbn Hanbel'in bu görüşünü tercih etmiş, kâfir olacağı yolundaki rivayeti nakledenleri yadırgamış ve Hanbelî mezhebinin görüşünün bu yönde olduğunu, konuyla ilgili mezhepte farklı görüş bulunmadığını belirtmiştir."

İbn Kudâme şöyle demiştir: "Ebû Hanife, Mâlik ve Şâfi'i'den oluşan İslam hukukçularının çoğunluğu bu görüştedir." Bu konuda İbn Kudame, "Lâ ilâhe illallah diyene cehennem ateşinin haram olduğunu, bu kelimenin söyleyeni cehennemden çıkaracağını, kalbinde buğday tanesi kadar iyilik olanın cehennemde kalmayacağını ifade eden hadisleri, sahâbe görüşlerini ve Müslümanların icmasını delil olarak göstermiş ve şöyle demiştir: "Hiçbir asırda namazını kılmayan Müslümanın cenazesinin yıkanmadığını, cenaze namazının kılınmadığını, Müslüman kabristanına gömülmediğini, vârislerinin onun mirasından, onun da mirasçısından kalan mirastan mahrum bırakıldığını ve namaz kılmayanlar çok olmakla beraber, bu sebeple karı ve kocanın birbirinden ayrılmasına hükmedildiğini bilmiyoruz. Şayet namaz kılmayan kâfir olsaydı bu hükümlerin tamamı uygulanırdı. Namazı terk edenin kaza etmesi gerektiği konusunda da Müslümanlar arasında farklı görüş bilmiyoruz. Şayet böyle bir kişi din-den dönmüş (*mürted*) olsaydı ona ne namaz ne de oruç kazası gerekirdi. Biraz önce zikredilen (yani zahirî anlamları namazı terk edenin kâfir olduğunu ifade eden) hadislere gelince, bunlar yapılan eylemin ne kadar büyük bir suç olduğunu ifade edecek tarzda (*tağlîz* tarzında) söylenmiştir. Namaz kılmayanın kâfire benzetilmesi gerçek anlamda değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in şu hadislerinde de durum böyledir: "*Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür*"²⁸, "*Kim Müslüman kardeşine: 'Ey Kâfir!' derse, bu söz nedeniyle küfür, ikisinden birine döner. Eğer (o kimse) dediği gibi ise (problem yoktur).*"

28 Buharî, İman, 36, Edeb, 44, Fiten, 8; Müslim, İman, 116; Tirmizî, Birr, 51.

*Ancak böyle değilse sözü kendisine döner (kendisi kâfir olur)."*²⁹ Bu ve benzeri hadislerin amacı da, yapılan eylemin ne kadar ağır olduğunu (*teşdîd*) belirtmek ve bunları tehdîd etmektir. İki görüşten en doğrusu budur... Allah en iyisini bilir."³⁰

İbn Kayyim'in Görüşü

İbn Kayyim el-Cevziyye *Medâricü's-sâlikîn* adlı eserinde şöyle demiştir: "İnkâr (küfür) iki çeşittir: Büyük inkâr, küçük inkâr.

Büyük inkâr cehennemde ebedî kalmayı gerektiren inkâr-dır. Küçük olan ise, ebedî kalma dışında tehdidi hak eden inkâr-dır. Hz. Peygamber'in şu hadislerinde anlatılan durumlar bu cinstendir: "*Ümmetimde var olan iki şey onlar için küfürdür: Bunlar nesebi kötölemek ve ölüye bağırıp çağırarak ağlamaktır*"³¹, "*Kim bir kadına arkadan yaklaşırsa Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur*"³², "*Kim bir kâhine veya falcıya müracaat eder ve onun dediğini tasdik ederse Allah'ın Muhammed'e indirdiğini inkâr etmiş olur*"³³, "*Bazılarınız bazılarınızın boynunu vurarak benden sonra küfre dönmeyiniz.*"³⁴

İbn Abbas'ın ve sahabenin çoğunun "*Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir*"³⁵ âyeti hakkında tevili budur. İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu, kişiyi dinden çıkararak bir küfür değildir. Aksine bunu yapan küfre düşer, ancak bu kimse Allah'ı ve âhiret gününü inkâr eden gibi değildir." Tavus da bu görüştedir.

Ata'nın âyetle ilgili tefsiri şöyledir: "Bu (esas) küfrün dışında bir küfür, (esas) zulmün dışında bir zuiüm ve (esas) fıs-kın dışında bir fısktır."

29 M. Fuad Abdalbaki, *el-Lü'lüü ve'l-mercân*, 39.

30 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 351-359.

31 Müslim, İman, 121; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 377, 441, 496.

32 Ebû Davud, hadis no: 3904; Tirmizî, hadis no: 135; İbn Mâce, hadis no: 939.

33 Tirmizî, Tahâre, 102; İbn Mâce, Tahâre, 122; *Müsned*, II, 408, 476.

34 Buharî, Edeb, 95; Müslim, İman, 118; Ebû Davud, Süne, 16; İbn Mâce, Fiten, 5.

35 Mâide, 5/44.

Bazıları âyeti: “Allah’ın indirdiklerini inkâr ederek onlarla hükmetmeyen kâfir olur” şeklinde yorumlamıştır. İkrime bu görüştedir. Ancak bu tercihe şâyan olmayan bir görüştür. Zira Allah’ın indirdikleri ile ister hükmetis, isterse etmesin, onları bizzat inkâr etmek küfürdür.

Bir yoruma göre, tevhit ve İslam ile hükmetmek dahil, Allah’ın indirdiklerinin tamamı ile hükmetmeyen kâfir olur. Abdulaziz el-Kinânî’ye ait olan bu yorum da ihtimalden uzaktır. Zira âyetteki tehdit, indirilen ile hükmetmemeye dairdir. Bu, hem indirilenin bir kısmıyla hem de tamamıyla hükmetmemeyi kapsar.

Bağavî’nin âlimlerin genelinden naklettiği bir yoruma göre, kim tevilde bilgi sahibi olmamak veya hata etmek sebebiyle değil de, kasten nassa (âyete) muhalif hüküm verirse kâfir olur.

Bazıları bu âyetin ehl-i kitapla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Katade, Dahhak ve onların görüşünde olan başka âlimlerin görüşü bu yöndedir. Bu da uzak bir tevil olup nassın zâhirinin hilafınadır ve buna itibar edilmez.³⁶

Bazıları Allah’ın indirdikleri ile hükmetmemenin insanı dinden çıkaran bir şey olduğunu söylemişlerdir.

Doğrusu şudur: Allah’ın indirdiği dışında bir şeyle hükmetmek, hükmedenin durumuna göre “küçük” ve “büyük” küfür diye ikiye ayrılır. Eğer kişi, bu olayda Allah’ın indirdiği ile hükmedilmesi gerektiğine inanır fakat isyan ederek uygulamaz, buna karşılık cezayı hak ettiğini kabul ederse bu küçük küfürdür. Şayet bir hükmün Allah’ın hükmü olduğuna kesin olarak bilmesine rağmen, hükmü uygulamanın gerekli olmadığına ve istediğini yapmakta serbest olduğuna inanmışsa bu da büyük küfürdür. Ancak hiç bilgisi yok veya yanlışlık yapmışsa bu hatalıdır ve hatalılar gibi işlem görür.

36 Bu konuda geniş bilgi için *Fetâvâ mu’âsıra* adlı kitabımıza bakılabilir (cilt, II, Allah’ın indirdiklerinin dışında bir şeyle hükmetme konusu).

Bunu söylemekten maksadımız şudur: Bütün günahlar küçük küfür nevindendir ve itaatın ifadesi olan şükrün zıddıdır. Yapılan davranışlar ya şükür, ya küfür ya da ne şükür, ne de küfür ifade eder. Yine en iyisini Allah bilir.”³⁷

***

Büyük ve Küçük Şirk

Küfür gibi, şirk de büyük ve küçük olmak üzere iki kısma ayrılır. Büyük şirk malum olup İbn Kayyim’in dediği gibi, Allah’ın dışında O’na ortak koşturmak ve Allah’ı sever gibi onu sevmektir. Bu şirk, müşriklerin ilahlarını âlemlerin Rabbi ile bir görmelerini kapsamına alır. Bu sebeple müşrikler cehennemde ilahlarına şöyle diyeceklerdir: *“Vallahi biz apaçık bir sapıklık içinde idik, çünkü biz sizi âlemlerin Rabbi ile bir tuttuk.”*³⁸

Bu tür şirk ancak tevbe ile affedilir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz Allah dilediği kimselerin daha hafif günahlarını bağışladığı halde, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; zira Allah’a ortak koşanlar, gerçekten korkunç bir günah işlemiş olurlar.”*³⁹

Zira kişi cahiliyyeyi, şirki ve Kur’ân’ın ayıplayıp kınadığı şeyi bilmezse onun içine düşer, onu kabul eder, onun davetçiliğini yapar, onu doğru ve güzel görür. Bu kişi bilmez ki, câhiliyye ehlinin, benzerlerinin, onlardan daha çok ve daha az şerhilerin içinde bulunduğu duruma düşmüştür. Böylece kalbindeki İslam bağı kopar. Maruf münkere, münker marufa, sünnet bidata, bidat da sünnete döner. Kişi iman ve tevhitten soyutlanmakla kâfir, Hz. Peygamber’i takip etmeyi bırakıp heva heves ve bidatlarla baş başa kalmakla da bidatçı sayılır. İleri görüşü ve diri kalbi bulunan bunu açıkça görür. Gerçek yardımcı sadece Allah’tır.

37 İbn Kayyim, *Medârici’s-sâlikin*, I, 335-337.

38 Suarâ, 26/97-98.

39 Nisâ, 4/48.

İbn Kayyim şöyle demiştir:

Küçük şirk, insanlar için hafif riyakârlık yapma, yapmacık hareketlerde bulunma ve Allah'tan başkası adına yemin etme gibi şeylerdir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'tan başkası üzerine yemin ederse şirk koşmuş olur."*⁴⁰ Bir insanın başkasına şu sözleri söylemesi de küçük şirk sayılır: *"Allah'ın ve senin dediğin gibi olur"*, *"bu Allah'tan ve sendendir"*, *"ben Allah'la ve seninleyim"*, *"benim Allah'tan ve senden başka kimsem yoktur"*, *"ben Allah'a ve sana tevekkül ederim"*, *"sen olmasaydın şu iş olmazdı."* Bir insana bu tür sözler söylemek bazen onu diyen kimseye ve niyetine bağlı olarak büyük şirk de olur. Çünkü bir sahih rivayete göre Hz. Peygamber kendisine *"Allah'ın ve senin dediğin olur"* diyen bir adama: *"Beni Allah'a ortak mı ediyorsun? Sen, yalnızca Allah'ın dediği olur, de"* buyurdu.⁴¹ Oysa o kimsenin Resûlullah'a söylemiş olduğu bu söz diğerlerine nazaran çok daha hafiftir.

Şirk ifade eden fiillerden biri de, müridin şeyhe secde etmesidir ki, bu hem secde edeni hem de edileni şirke götürür.⁴²

Şirk çeşitlerinden biri de, şeyh için başı tıraş etmektir. Çünkü bu, Allah'tan başkasına ibadet etmektir ve başı traş etmek suretiyle sadece Hac'da Allah'a ibadet edilir.

Şeyhe tevbe etmek de şirk çeşitlerinden biridir. Bu büyük bir şirktir. Çünkü tevbe ancak Allah'a yapılır. Tevbe, namaz, oruç, hac ve kurban gibi sadece Allah'a karşı yapılabilen ve sırf Allah hakkı olan bir ibadettir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamberi'nin huzuruna getirilen bir esir şöyle dedi: *"Allah'ım ben ancak sana tevbe ederim, Muhammed'e tevbe etmem."* Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu ki: *"Hakkı sahibine verdi."*⁴³ Dolayısıyla tevbe de secde ve oruç gibi ancak Allah için yapılması gereken bir ibadettir.

40 Tirmizî, Nüzûr, 8; Ebû Davud, Eymân, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 47.

41 İbn Mâce, Keffârât, 13; İbn Hanbel, I, 214, 224, 283, 347.

42 Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 199.

43 İbn Mâce, Keffârât, 17.

Bir başka şirk çeşidi de Allah'tan başkasına adak adamaktır. Bu fiil Allah'tan başkasına yemin etmekten daha büyük bir şirktir. "Allah'tan başkasına yemin eden kimse O'na şirk koşmuş olursa, O'ndan başkasına adak adayan kimsenin hali ne olur? Nitekim Ukbe b. Amir'den gelen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Adak yemindir, keffâreti de yemin keffâretidir."⁴⁴

Allah'tan başkasından korkmak, O'ndan başkasına tevekkül etmek, amel etmek, boyun eğmek, itaat etmek, yönelmek, Allah'tan başkasından rızık istemek, verdiği nimete karşı O'ndan başkasına hamdetmek, nimete karşılık Allah'a hamdetme ihtiyacı duymamak, nimeti O'ndan başkasına nisbet etmek, kullara taksim edilen (kimi) nimetlerin kendisine isabet etmemesinden ve bunların kaderinde bulunmamasından dolayı kaderi kötölemek ve kızmak, kâinatta Allah'tan başka bir varlığın dilediğinin olacağına inanmak da şirktir."⁴⁵

Büyük ve Küçük Münafıklık (Nifak)

Küfür ve şirk gibi, münafıklığın da büyük ve küçük olmak üzere iki çeşidi vardır.

Büyük münafıklık inanç konusundaki münafıklık olup, bu da, aslında kâfir olan kişinin kendini Müslüman gibi göstermesidir. Bu cehennemin en alt katında ebedî olarak kalma-yı gerektirir. Hz. Peygamber döneminde bu çeşit münafıklık vardı. Yüce Allah Kur'ân'da, münafıkların üzerindeki perde-yi kaldırmış, onlara karşı dikkatli olmaları, sakınmaları ve el-lerinden geldiği kadar onların ahlaklarından uzaklaşmaları için mümin kulları için onların durumlarını açıklığa kavuş-turmuştur.

Küçük münafıklık ise, amel ve yaşayışta olur. Bu durum-da olan kişi, inancı sağlam ve kusursuz olsa da, münafıkların

44 Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 9317.

45 İbn Kayyim, *Medârici's-sâlihîn*, I, 344-346.

huyunu kapar ve onların yolunda gider. Sahih hadisler bu tür münafıklıktan da sakındırmıştır.

İlgili hadislerden bazıları şöyledir: “Dört huy kimde bulunursa, o kimse tam münafık olur. Bir kimsede bu huylardan biri bulunursa, ondan vazgeçinceye kadar onda münafığın özelliklerinden biri var demektir. O dört huya sahip olan kimse:

Kendisine bir şey emanet edilince hiyanet eder, konuşunca yalan söyler, bir antlaşma yapınca sözünde durmaz, düşmanlık yapınca da aşırı gider”⁴⁶, “Münafığın alameti üçtür: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edilince hiyanet eder.”⁴⁷

Müslim’in bir rivayetinde şu ilave vardır: “Oruç tutsa, namaz kılsa, Müslüman olduğunu söylese de.”⁴⁸

Bu ve benzeri hadisler sebebiyle sahabe kendilerinin münafık olduğundan endişe etti. Hatta Hasan şöyle dedi: “Münafıklıktan ancak mümin olanlar korkar ve sadece münafık olanlar emin olur.”

Hz. Ömer de, Hz. Peygamber’in münafıkların listesini kendisine bildirdiği Huzeyfe’ye: “Ben de onlar arasında var mıyım?” diye sorardı!

Yine Hz. Ömer bilgili münafıktan sakındırırdı. Kendisine denildi ki: “Nasıl olur da kişi hem bilgili hem de münafık olur?” O da dedi ki: “Dili bilgili, kalbi câhil.”

Bazıları: “Allahım münafık huşusundan sana sığınırım diye dua edince, münafık huşusunun nasıl olduğu kendilerine sorulmuş onlar da şöyle demişlerdir: Kalpte huşu bulunmadığı halde bedenin huşu içerisinde görülmesidir”⁴⁹

***

46 Buharî, İman, 24, mezâlim, 17, Cizye, 17; Müslim, İman, 106.

47 Buharî, İman, 24; Şehâdet, 28; Vesâyâ, 8; Müslim, İman, 107-108.

48 Müslim, İman, 109-110.

49 İbn Kayyim, Medâricü’s-sâlikîn, I, 358.

Büyük Günahlar (Kebâir)

Derece ve seviyeleri ile birlikte küfürden sonra (diğer) günahlar (*me'âsî*) gelmektedir. Bunların da, büyük (*kebâir*) ve küçük (*sağâir*) olmak üzere iki derecesi vardır. Büyük günahlar, tehlikesi büyük olan günahlardır ki, bunları işleyenler Allah'ın gadabına ve lanetine uğrar ve cehennemi hak ederler. Bazen bunları işleyenlere dünyada ceza uygulanması da gerekir.

İslam bilginleri büyük günahların sayısını tespitinde çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Belki de bu konuda en isabetli ölçü şudur: **Allah'ın, karşılığında dünyada bir ceza düzenlediği veya âhirette –cehenneme sokma, cennetten mahrum bırakma ya da Allah'ın gadabını ve lanetini hak etme gibi- ağır tehditte bulunduğu her günah büyük günahdır.**

Nasslar bunların bir kısmını zikretmiş ve belli bir sayı ile de sınırlamıştır. *Helak edici yedi günah* diye bilinen günahlar böyledir. Bunlar da: Allah'a ortak koşmak, Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı haksız yere almak, sihir (büyü) yapmak, faiz yemek, yetim malı yemek, hiçbir şeyden haberi olmayan evli ve namuslu mümin kadınlara zina isnadında bulunmak, savaş meydanından (savaş günü düşmanla karşılaştıktan sonra) kaçmaktır.⁵⁰

Başka sahih hadislerde ifade edilen büyük günahların bir kısmı da şunlardır: Ana-babaya itaatsizlik etmek, akrabalık ilişkilerini kesmek, yalancı şahitlik, yalan yere yemin etmek, şarap içmek, zina yapmak, homoseksüellik (lutîlik) yapmak, intihar etmek, yol kesmek, gasp yapmak, kin gütmek, rüşvet almak, koğuculuk (laf taşıma) yapmak, -namaz ve zekât gibi- esas farzları terk etmek, hiçbir mazereti olmadan ramazanda oruç tutmamak, gücü yettiği halde ve imkânı varken hac yapmamakta ısrar etmek.

Hadislerin ortaya koyduğuna göre büyük günahlar kendi aralarında da farklılık arz ederler. Bundan dolayı sahih bir hadiste Hz. Peygamber: *"Size büyük günahların en büyüğünü"*

50 Buharî, Vasâyâ, 23, Tıb, 38, Hudûd, 44; Müslim, İman, 145.

haber vereyim mi?" buyurmuş ve en başta Allah'a ortak koşmayı, ondan sonra da ana-babaya itaatsizliği ve yalancı şahitliği zikretmiştir.⁵¹

Yine sahih bir hadiste Resûlullah şöyle buyurmuştur:

"Kişinin ana-babasına sövmesi en büyük günahlardandır."

Sahabe:

"Yâ Resûlullah! Bir kimse kendi ana-babasına nasıl söver?" deyince:

"Birinin babasına söver, o da onun babasına söver. Adamın anasına söver, o da onun anasına söver" buyurdu.⁵²

Yani, kişi başkalarına sövüp onlarda da aynı karşılığı alınca kendi ana babasına sövmüş gibi olur. Hatta önce söven, bir kere sövmüş kedisine iki defa sövülmüştür. Çünkü o başkasının sadece babasına sövdüğünde karşıdaki hem anasına hem de babasına sövmüştür.

Hadis, ana babaya sövülmesine sebebiyet vermeyi (onlara dolaylı sövmeyi), sadece haram ve sırf büyük günah değil, aksine en büyük günahlardan saymıştır. Peki ya ana babasına doğrudan söven, onlara doğrudan eziyet eden, döven, cefa ve itaatsizlik sebebiyle onların hayatını çekilmez bir cehennemle dönderen evlatların durumu nasıl olur?!

İslam dini, zaaf sebebiyle işlenen günah ile azgınlık sebebiyle işlenen günah arasında fark görmüştür. Zina bunlardan birincisine, faiz ise ikincisine örnektir. Faiz Allah katında günahı en büyük olan hususlardan sayılmış, hatta Kur'ân faizin günahlığı konusunda söylediğini hiçbir günahla ilgili olarak söylememiştir. İlgili âyet şöyledir:

*"Ey iman edenler! Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve eğer (gerçekten) müminseniz faizden doğan kazançların tümünden vaz geçin. Çünkü eğer böyle yapmazsanız bilin ki, Allah'a ve Elçisine savaş açmış olursunuz..."*⁵³

51 Bkz. Buharî, Şehâdât, 10, Edeb, 6, İsti'zan, 35; Müslim, İman, 143.

52 Buharî, Edeb, 4; Ebû Davud, Edeb, 120.

53 Bakara, 2/278-279.

Hız. Peygamber de faizi yiyene, yedirene, kâtipliğini ve şâhitliğine yapana lanet etmiş ve şöyle demiştir: “Kişinin bilerek yediği bir dirhem faiz otuzaltı defa zina etmesinden daha büyük günahtır.”⁵⁴

Yine bir hadiste Hız. Peygamber faizi yetmiş, yetmiş iki veya yetmişüç çeşide ayırmış ve en düşüğünün de kişinin ana-sıyla zina etmesi kadar günah olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

***

Kalbe Ait Büyük Günahlar

Büyük günahlar –bazen zannedildiği gibi- sadece görünen amellerden ibaret değildir. Aksine kalbe ait büyük günahların tehlikesi daha büyük ve günahı daha fazladır. Nitekim itaatlar konusunda kalbe ait ameller nasıl daha büyük ve daha faziletli ise, günahlar hususunda da kalp ile yapılanların daha tesirli, daha büyük ve daha tehlikeli olduğunu görmekteyiz.

***

Adem ve İblisin Günahı

Kur’ân bize Hız. Adem’in yaratılmasından ve cennete yerleşmesinden sonra meydana gelen ilk iki günahı anlatmaktadır.

Bunlardan *birincisi*, Adem ve hanımının Allah’ın yemele-rini yasakladığı ağaçtan yemek suretiyle işledikleri günahdır. Bu, unutma ve azim zayıflığının sevk ettiği, görünen organlarla yapılan amellere ilişkin bir günahdır. Konuyla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Gerçek şu ki, biz Adem’e önceden buyruğumuzu ulaştırmıştık; ne var ki o bunu unuttu; o’nu, (yaratılışındaki amaçta) azimli ve gayretli bulmadık.”⁵⁶ Lânete uğramış İblis bu unutmayı ve zaafı fırsat bilip Adem’i ve

54 Suyutî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 4193.

55 Suyutî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 4504.

56 Tâhâ, 20/115.

eşini söz konusu ağaçtan yemeye ikna etti, onları yanıltıcı düşüncelerle yönlendirdi ve aldattı, aldatmasını yeminlerle takviye etti, sonunda onlar Allah'a muhalif düştüler. Fakat Adem ve eşinde yerleşmiş bulunan iman çok erken uyandı ve Allah'ın emrine muhalif davrandıklarını anladılar, Allah'a tövbe ettiler, Allah da tövbelerini kabul etti. İlgili âyetler şöyledir: *"Ve (böylece Adem Rabbine karşı geldi ve dolayısıyla ciddi bir hataya düşmüş oldu. Fakat sonra Rabbi (yine de) onu (rahmetiyle) seçip ayırdı; onun tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi"*⁵⁷, *"O ikisi: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize yazık ettik; bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, hiç şüphesiz, kaybedenlerden olacağız!' dediler"*⁵⁸, *"Derken Adem Rabbinden (yol gösterici) sözler aldı. Ve (Allah) onun tövbesini kabul etti; çünkü yalnız O'dur tövbeleri kabul eden, rahmet dağıtan"*⁵⁹.

İkinci günah, Allah'ın kendi kudretiyle yaratıp ruhundan üflediği Adem'e tazim, hürmet ve selam için meleklerle beraber secde etmesini istediği zaman İblis'in isyan etmesidir. Kur'ân bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"Bunun üzerine meleklerin hepsi topluca yere kapandılar, yalnızca İblis (buna katılmadı); o, yere kapananlarla birlikte olmaya yanaşmadı. Allah buyurdu ki: 'Ey İblis! Seni yere kapananlarla birlikte olmaktan alıkoyan sebep nedir?' İblis şöyle karşılık verdi: 'Ses veren bir balçıktan, biçim verilmiş özlü bir çamurdan yarattığın ölümlü bir varlığın önünde yere kapanmak bana yakışmaz!' Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: 'Çık git öyleyse bu (melekî makam)dan! Çünkü sen kovulmuş birisin. Ve bil ki, hesap gününe kadar lanet(im) peşinde olacak!"*⁶⁰

Bu, Allah'ın emrine karşı büyükleme ve başkaldırma şeklinde bir gûnahtır. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur: *"...İblis dışında hepsi yere kapandı, o ise reddetti ve (üstelik) küstahça böbürlendi; böylece hakkı inkâr edenlerden oldu."*⁶¹

---

57 Tâhâ, 20/121-122.

58 Araf, 7/23.

59 Bakara, 2/37.

60 Hicr, 15/30-35.

61 Bakara, 2/34.

Övünmesinin ve böbürlenmesinin neticesi olarak İblis Rabbine karşı yüzüstüce şöyle söylemişti: *"Ben ondan daha üstünüm, çünkü beni ateşten onu balçıktan yarattın."*⁶²

Bu iki günah arasındaki fark şudur: Adem'in günahı görünen organlarla yapılmıştır ve Adem ondan hemen tövbe etmiştir. İblis'inki ise, görünmeyen bir organ olan kalbe ait bir günahdır. Bunun tehlikesi onu kötü akibete götürmüştür ki, böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Şüphesiz büyük ve helak edici sayılan kalbe ait günahlardan şiddetle sakındırılmış ve tekrar tekrar kaçındırılmıştır. Çoğu kere görünen büyük günahları işlemeye götüren asıl faktör, emredilen hususları terk etmek ve yasaklananları yapmaktır.

***

Kibrin (Büyükleme) Helak Ediciliği

Adem ve İblis kıssasında kibrin nasıl Allah'ın emrini terk etmeye götürdüğünü gördük. Zira kibri sebebiyle Allah'ın emrini terk eden İblis şöyle demişti: *"Ses veren bir balçıktan, biçim verilmiş özlü bir çamurdan yarattığın ölümlü bir varlığın önünde yere kapanmak bana yakışmaz"*⁶³, *"...Ben ondan daha üstünüm..."*⁶⁴

Kibir, böbürlenme ve başkalarını küçük görmekten şiddetle sakındırılması buradan ileri gelmektedir. Hatta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir olan cennete giremez."*⁶⁵

Kudsî bir hadiste Allah'ın şöyle buyurduğu ifade edilmiştir: *"Yücelik ve kudret (izzet) benim izârım, büyüklük de benim ridâm sayılır. Bunlardan biri kendisinde de varmış gibi davranan olursa, onun cezasını veririm."*⁶⁶

62 Araf, 7/12.

63 Hicr, 15/33.

64 Sâd, 38/76.

65 Müslim, İman, 147; Ebû Davud, Libas, 26; Tirmizî, Birr, 61.

66 Müslim, Birr, 136; Ebû Davud, Libâs, 26; İbn Mâce, Zühd, 16. Hadiste geçen *izâr* belden aşağı sarılan, *ridâ* ise belden yukarı sarılan elbisedir.

Başka hadislerde şöyle buyurulmuştur: *"Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter"*⁶⁷, *"Kim elbisesini çalım satmak için (yerde sürünecek kadar) uzatırsa Allah kıyamet gününde o kimseye bakmaz."*⁶⁸

Kur'ân pek çok âyetinde kibri ve kibirlenenleri yermiş ve kibrin, çoğu kimsenin peygamberlere iman etmesini engellediğini ve sonunda onları cehenneme götürdüğünü açıklamıştır. İlgili âyetlerden bazıları şöyledir:

*"Zihnen onların doğruluğuna kâni oldukları halde, sırf zulmü kendilerine yol edinmiş olmalarından ve kendilerini büyüklük duygusuna kaptırmış olmalarından ötürü peygamberleri inkâr ettiler..."*⁶⁹

*"Haydi, içinde kalıp duracağınız cehennemin kapılarından girin bakalım! Gerçekten de, kendilerini boş yere büyüklük duygusuna kaptırmış olanların düştüğü durum (o gün) ne kötü olacak!"*⁷⁰

*"...Zira Allah büyüklük taslayanları sevmez."*⁷¹

*"...Allah, bütün kibirli zorbaların kalbini işte böyle mühürler."*⁷²

*"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzak tutacağım..."*⁷³

***

Kin ve Kıskançlık (Hased)

Kur'ân'ın bize gerçek olarak anlattığı Hz. Adem'in iki oğluna ait olayda, kötü kardeşin iyi kardeşi öldürmeye kıskançlığın sevk ettiğini görmekteyiz. İlgili âyetler şöyledir:

"Onlara Adem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat; hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğërininki kabul edilmemişti. Kabul edilmeyen, 'Andolsun seni öl-

67 Müslim, Birr, 32; Ebû Davud, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 18; İbn Mâce, Zühd, 23.

68 Ebû Davud, Libâs, 27; Nesâî, Zinet, 104; İbn Mâce, Libas, 9.

69 Neml, 27/14.

70 Nahl, 16/29.

71 Nahl, 16/23.

72 Gâfir, 40/35.

73 A'râf, 7/146.

düreceğim!’ dedi. O da dedi ki: ‘Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım, ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zâlimlerin cezası işte budur.’ Sonunda nefsânî duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar bile olamadım mı ki kardeşimin cesedini gömmeyi beceremedim!’ dedi, ettiğine pişman oldu.”⁷⁴

Kur’ân, *“Haset ettiği zaman haset edenin şerrinden yükselen şafağın rabbine sığınırım de!”⁷⁵* buyurarak haset edenin (kıskancın) şerrinden Allah’a sığınmayı emretmiştir.

Yahudileri kıskanç olarak nitelendiren Kur’ân onlar hakkında şöyle demiştir: *“Yoksa onlar, Allah’ın zenginlik ve cömertliğinden başkalarına bahşettiği nimetler dolayısıyla onları kıskanıyorlar mı?...”⁷⁶*

Kıskançlık, İslam’a iman etmenin engellerinden ve ona tuzak kurma yollarından biri sayılmıştır. İlgili âyet şöyledir: *“Ehl-i kitap’tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler...”⁷⁷*

Hz. Peygamber kin ve hasedi milletlerin dinine en çok tesir eden çok tehlikeli hastalıklardan ve deretlerden biri olarak görmüş ve şöyle demiştir:

“Sizin içinde sizden önceki ümmetlerin hastalığı depreşti. Yani içinde kin ve kıskançlık yeşerdi. Kin silip süpürücüdür. Ben demiyorum ki saç silip süpürür, fakat dini silip süpürür.”⁷⁸

74 Mâide, 5/27-31.

75 Felak, 113/5.

76 Nisâ, 4/54.

77 Bakara, 2/109.

78 Hadisi Bezzar, Heysemî (Mecmeu’z-zevâid, VIII, 3), Tirmizî (2512) rivayet etmiştir. Tirmizî hadisın rivayetinde ihtilaf edildiğini söylerken, Münzirî, ceyid bir isnadla nakledildiğini belirtmiştir.

*"Bir kulun kalbinde iman ve kıskançlık bir arada bulunmaz."*⁷⁹

*"Birbirlerini kıskanmadıkları sürece insanlar hayır üzere devam ederler."*⁸⁰

***

Boyun Eğilen Cimrilik

Helak edici üç durum da kalbe ait büyük günahlardandır. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Üç şey helak edicidir. Bunlar: Boyun eğilen cimrilik, peşinden gidilen heva-heves ve kişinin kendini beğenmesidir."*⁸¹

Cimriliği yeren pek çok hadis vardır. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

*"Bir kulun kalbinde iman ile cimrilik asla bir arada ulunmaz."*⁸²

*"Kişide olan (huyların) en şerlisi, tedirginlik veren cimrilik ve helak eden şiddetli korkaklıktır."*⁸³

*"Zulümden sakınıp kaçınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zâlime zifiri karanlık olacaktır. Cimrilikten de sakınınız. Çünkü cimrilik sizden önceki ümmetleri helak etmiş, onları birbirinden haksız yere kanlarını dökmeye, haramlarını helal saymaya sevk etmiştir."*⁸⁴

"Sizi cimrilikten sakındırırım. Çünkü sizden öncekiler cimrilik yüzünden helak oldular; cimrilik onlara akrabalık ilişkilerini kesme-

79 Nesâî, VI, 13; İbn Hibbân, Sahîh, hadis no: 1597.

80 Bu hadisi Taberanî ve Heysemî (Mecmenü'z-zevâid, VIII, 78) rivayet etmiş, Münzir'inin dediği gibi (el-müntekâ, 174) râvileri sikadır.

81 Suyutî, Câmiu's-sağîr, hadis no: 3472.

82 Ahmed b. Hanbel, II, 342; Buharî, el-Edebü'l-müfred, hadis no: 281; Nesâî, VI, 13; Hâkim, II, 72. Hâkim hadisin sahih olduğunu bildirmiş, Zehebî ve İbn Hibbân (el-İhsan, 3251) onun değerlendirmesine katılmış, İbn Hibbân'ın kitabını tahkik eden Şeyh Şuayb de hadisin sahih ligayrihi olduğunu söylemiştir.

83 Hadisi Ebû Hüreyre'den Buharî et-Tarih'te ve Ebû Davud Sünen'de (Cihat, 21), ayrıca Ahmed ve Beyhakî (Sünen, IX, 17) nakletmiştir. Hafız Irakî İhyâu Ulûmi'd-dîn'in tahrinde senedinin ceyyid olduğunu belirtmiş, İbn Hibbân'ın el-İhsân'ını tahrir eden Şeyh Şuayb ve Camiu's-sağîr'i tahrir eden Elbanî bunun sahih olduğunu bildirmiştir (bkz. Suyutî, Câmiu's-sağîr, 4881).

84 Müslim, Birr, 56.

yi emretti kestiler, pintiliği emretti pintileştiler, ahlaksızlığı emretti ahlaksızlaştılar.”⁸⁵

Alimler cimriliğin “şuhh” ve “buhl” olmak üzere iki çeşidi olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, şuhh hırslı şekil-deki cimrilik olup mal vermeme bakımından buhl’dan daha ileri derecededir. Buhl (tasarruf amacıyla) malın harcanmasında kısıntı yapmayı ifade etmek için kullanılır. Şuhh ise, mal harcamak, iyilik veya ibadet yapmak gibi her konuda kişiyi serbest davranmaktan engelleyen duyguyu ifade eder. Tedirginlik veren cimrilik sahibine tedirginlik veren bir duygu olup en kötü endişe durumudur. Yani bu duyguya sahip olan kişi, malının zekâtını verme konusunda aşırı şekilde endişe duyar ve verince elinden çıkacağından korktuğu için aşırı cimrilik yapar. Bundan dolayı âlimler demişlerdir ki: Cimrilik Allah’ı tanımakla asla bir arada bulunmaz. Zira fakirlik korkusuyla harcamaktan ve cömertlikten geri duran kimse, Allah’tan, O’nun vadini ve verdiği garantiyi yerine getirme konusundaki güvenilirliğinden habersizdir. Bu sebeptendir ki hadis, iman ve cimriliğin insanın kalbinde bir arada bulunmasını reddetmiştir. Çünkü bunlardan biri diğerini kovar.

***

Peşinden Gidilen Hevâ ve Heves

Hadisin zikrettiği helak edici sebeplerden biri de peşinden gidilen heva ve hevestir. Kur’ân’da değişik konulardan bahsederken heva ve hevesin peşinden gitmekten sakındırılmıştır. İlgili âyetlerden bazıları şöyledir:

Allah Hz. Davud’a şöyle demiştir: “...Boş arzu ve heveslere uyma, sonra onlar seni Allah yolundan saptırır...”⁸⁶

85 Hadisi İbn Ömer’den Ebû Davud (Zekât, 46, hadis no: 1698) ve Hâkim nakletti. Hâkim hadisin Müslim’in şartına göre sahih olduğunu bildirdi (I, 11), Zehebî ise onun bu yorumunu sükutla karşıladı.

86 Sâd, 38/26.

Yüce Allah Peygamberlerinin sonuncusu Hz. Muhammed'e şöyle buyurdu: *"...İyi ve güzel olan ne varsa hepsini terk edip (yalnızca) bencil arzularının peşine düştüğü için kalbini zikrimize karşı duyarsız kıldığımız kimseye aldırma."*⁸⁷

*"...Allah'tan bir doğru yol bilgisi olmaksızın, geçici aldatıcı doyumlar, bencil ve çıkarıcı istekler peşinde kendine yol arayan kişiden daha sapık kim olabilir ki?..."*⁸⁸

Yine Kur'ân bir kavmi yererek şöyle demiştir: *"...Böyleleri kalpleri Allah tarafından mühürlenmiş olanlardır, çünkü onlar (her zaman) sadece kendi tutku ve ihtiraslarına uymuşlardır."*⁸⁹

Kur'ân'ın açıklamasına göre, heva ve tutkuların peşinden gitmek insanı kör ve sağır kılar, bilgisi olsa da kişiyi saptırır, basiretini yok eder, böylece o, işitmez, görmez ve aklını kullanamaz. İlgili âyet şöyledir: *"Tanrısını arzusundan ibaret kılan, Allah'ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendisini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et. Allah'(ın onu terk etmesin)den sonra kim onu yola getinecek!..."*⁹⁰

Bundan dolayı İbn Abbas şöyle demiştir: *"Yer yüzünde kulun en şerli tanrısı hevadır!"*

Kur'ân cennete girdiren sebeplerin başında nefsin heva ve hevesine boyun eğmemeyi göstermiş ve şöyle demiştir: *"Ama Rabbinin huzurunda korku ile duranın ve nefsin kötü arzulardan alıkoyanın varacağı yer cennettir!"*⁹¹

***

Kişinin Kendini Beğenmesi

Hadisin zikrettiği helak edicilerden birisi de, *ucub* yani kişinin kendini beğenmesidir. Zira kendini beğenen kimse, ne

87 Kehf, 18/28.

88 Kasas, 28/50.

89 Muhammed, 47/16.

90 Câsiye, 45/23.

91 Nâzi'ât, 79/40-41.

kadar büyük olsa da kusurlarını görmez, mikroskop arkasından (sadece) meziyet ve güzelliklerine bakar onları büyültür ve onların durumunu abartır.

Kur'ân, Huneyn gazvesinde kendilerini beğenmenin Müslümanları nasıl hezimete uğrattığını anlatır. Nihayet bu hezimet sonunda onlar kendilerine gelmiş ve bilinç kazanmışlardır. Kur'ân bu durumu şöyle anlatır:

“Gerçekten de Allah, (sayıca az olduğunuz zaman) pek çok savaş meydanında size yardım etmişti; ve Huneyn Gününde de, o sayıca çokluğunuz sizi kurumlendirdiği ama (tek başına) pek bir işinize yaramadığı o gün de (öyle yapmıştı); çünkü yeryüzü, bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti de arkanızı dönüp geri çekilmiştiniz. Bunun üzerine, Allah, Elçisinin ve inananların içlerine katından bir sükunet indirmiş, görmediğin güçlerle donatmış ve hakkı inkâra şartlanmış kimseleri azaba uğratmıştı...”⁹²

Hiz. Ali demiştir ki: “Seni rahatsız eden kötülük, Allah katında, kendini beğenmeye sevk eden iyilikten daha hayırlıdır.”

İbn Ata da bu sözün anlamını almış ve *Hikem*’inde bunu şöyle ifade etmiştir: “Bazen Allah sana ibadet kapısını açar fakat kabul kapısını açmaz. Kimi zaman da senin hakkında günah takdir eder, bu da senin hedefe ulaşmana sebep olur. O zaman sana boyun eğme ve pişmanlık bırakan günah, kibir ve kendini beğenmene sebep olan ibadetten daha hayırlıdır.”

***

Nefret Edilen Riyâ (Gösteriş)

Kalbe ait büyük günahlardan biri de riyâdır. Riyânın görünüşü insanlara zevk verse ve süslü görünse de bu duygu ameli yer bitirir ve Allah katında kabul edilmemesine sebep olur.

Münafıkların durumu ile ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “...onlar namaz için kalktıklarında, gönülsüzce, sade-

*ce insanlar görüp takdir etsinler diye kalkarlar; Allah'ı da nâdiren anarlar."*⁹³

*"Yazıklar olsun şu namaz kılıp duranlara, onlar ki kalpleri namazlarına yabancıdır, onlar ki niyetleri yalnız görülüp takdir edilmektir, ve üstelik onlar, (insanlara) en ufak bir yardımı bile reddederler."*⁹⁴

Kur'ân gösterişçinin yardım için mal harcamasını şöyle tasvir etmiştir: *"...Onun durumu, üzerinde (biraz) toprak bulunan yumuşak bir kayanın hali gibidir, bir sağanak vurunca onu sert ve çıplak bırakır..."*⁹⁵

Hadislerin zikrettiğine göre riyâ (gösteriş) şirkin bir çeşididir. Zira riyâkâr ameliyle Allah'ın rızasını değil, insanların övmesini, rızasını ve hoşnutluğunu hedefler. Bundan dolayı Yüce Allah kudsî bir hadiste şöyle buyurur: *"Ben ortakların ortaklıktan en uzak olanıyım. Kim işlediği amelde benden başkasını bana ortak koşarsa, o kişiyi de ortak koştüğünü da reddederim."*⁹⁶

Başka bir rivayette: *"Ben ondan ve şirkinden beriyim"* denilmiştir.

Konuyla ilgili meşhur hadislerden biri de Müslim'in Ebû Hüreyre'den nakledip üç kişinin amelini konu edinen hadistir. Buna göre, üç kişiye kıyamet gününde yüzleri üzerine sürünmeleri emredilir: Bunlardan biri şehit oluncaya kadar savaşan, ikincisi ilim öğrenen, öğreten ve Kur'ân okuyan, üçüncüsü ise malını hayır yönünde harcayan kişidir. Fakat Allah niyetleri ve gizlilikleri çok iyi bildiği için şahitler önünde bunları yalanlar ve her birine der ki: Yalan söyledin, sen yaptığını ancak insanlar senin hakkında şöyle şöyle desin diye yaptın, onlar da (diyeceklerini) dediler!

Bir insanın diğerine karşı sahtekârlık yapması rezaletlerin en kötülerinden ve suçların en fecilerindendir. O zaman sah-

93 Nisâ, 4/142.

94 Mâ'ûn, 107/4-7.

95 Bakara, 2/264.

96 Müslim, Zühd, 46; İbn Hanbel, Müsned, II, 301, 435.

tekârlık yaratılmıştan yaratanına karşı olursa o zaman suç daha kötü ve daha çirkin olur. Riyakârın ameli işte budur; o, amelini yalancılık ve sahtekârlık yaparak, insanlara Allah rızası için yapıyormuş gibi gösterir ama aslında onları memnun etmek için yapar. Şüphesiz sırların açığa çıktığı kıyamet gününde Allah onu rezil eder ve yüzüstü cehenneme atar, güç ve kuvvet ancak Allah'ındır.

***

Dünyayı Aşırı Sevmek ve Hedef Edinmek

Kalbe ait günahlardan biri de, dünyayı sevmek, hedef edinmek ve âhirete tercih etmektir. Bu her türlü hatanın başıdır. Buradaki tehlike, dünyaya sahip olmak değil, aksine dünyayı hedef edinmek, dünyaya, dünya malına, güzellik ve süsüne aşırı bağlanmak, dünya ve âhiret arasında tercihte bulunmak durumunda kaldığında dünyayı tercih etmektir. Dünya ve âhirette helakın ve mahvolmanın sebebi işte budur.

Yüce Allah âhiretle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *"Çünkü azan (hak ve adalet sınırlarını ihlal eden) ve bu dünya hayatını (âhirete) tercih edenin varacağı yer o yakıcı ateştir."*⁹⁷

*"Dünya hayatını ve onun görkemini, zenginliğini isteyenlere gelince, onlara bu (hayatta) yapıp-ettiklerinin karşılığını tam olarak ödeyeceğiz ve onlar orada hak ettiklerinden asla yoksun bırakılmayacaklardır. İşte bunlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir – çünkü onların bu (dünyada) yapıp-ettikleri hep boşa gidecektir; yapıp-ettikleri zaten değersizdi."*⁹⁸

*"O halde, bizi anmaktan uzak duran ve bu dünya hayatından başka bir şeye önem vermeyenlerden yüz çevir. Ki bu onlar için bilinmeye değer tek şeydir..."*⁹⁹

97 Nâzi'ât, 79/37-39.

98 Hûd, 11/15-16.

99 Necm, 53/29-30.

"Size verilen şeyler dünya hayatına ilişkin geçici doyumlardan ve yine dünyada kalan süs ve eğlenceden ibarettir; oysa, Allah katında kazanılanlar daha hayırlı, daha kalıcıdır. (Buna rağmen) aklınızı kullanmayacak mısınız?"¹⁰⁰

Ahmed ve Ebû Davud'un Sevban'dan naklettiği bir hadis, dünyada Müslümanların sayıca çok olmalarına rağmen bitkin ve zayıflığın neden onları kuşattığının hikmetini ortaya koymaktadır. Buna göre Müslümanlar, dünyayı çok sevip ölümü hoşlanmadıkları için cesaretsiz, bitkin ve zayıf olacaklardır.

***

Mala, Şana, Şöhrete, Makam ve Mevkiye Düşkünlük

Dünya sevgisi; malı, serveti, şanı, şerefi, makamı, mevkiyi sevmekle, kişinin bunlara ulaşma uğrunda değerinden ve prensiplerinden vazgeçmesine sebep olacak kadar bunlara düşkün olmasıyla ortaya çıkar. İşte böyle bir sevgi dini ve imanı zayi eder. Bu konuyla ilgili bir hadis şöyledir: *"Bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarar, mala ve mevkiye düşkün bir adamın dinine verdiği zarardan daha büyük değildir."*¹⁰¹

İnsanın belli miktarda hırsa ihtiyacı vardır. Hırs dizginlenmez ve şansı yaver giderse kontrolden çıkar, ihtiyaç duyulan miktarı aşar, aç kurtların koyuna zarar verdiği gibi, sahibine zarar verir ve onu bozar. Bunun sebebi de o kişinin, dinen yerilmiş bulunan bu kadar aşırı hırsı ve fesadı istemesidir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Ama) âhiret yurduna gelince, Biz orayı yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmak istemeyen kimselere ayırmış bulunuyoruz; çünkü gelecek, Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan kimseler içindir."*¹⁰²

100 Kasas, 28/60.

101 Tirmizî, Zühd, 43. Tirmizî, hadisin hasen-sahîh olduğunu ifade etmiş (hadis no: 2377), Münâvî, *Feyzi'l-kadîr*'de Münzirî'nin bu hadisin senedini ceyyid saydığını nakletmiştir (V, 446).

102 Kasas, 28/83.

Dünyayı sevme ve hedef edinmenin tezahürlerinden biri de, çoğu kere insanın belini kıran, makam, mevki, yöneticilik gibi şeylere aşırı istekli olma ve öne çıkmaya heveslenmektir. Hz. Peygamber bu gibi hususlardan ümmetini sakındırmış ve şöyle buyurmuştur: *"Siz memuriyet alma konusunda pek istekli davranacaksınız. Halbuki o yanıp tutuştuğunuz görev, kıyamet gününde bir pişmanlık ve üzüntü sebebi olacaktır. Süt emziren ne güzel ve memeden kesen ne kötüdür."*¹⁰³

Hadiste, aralarındaki ilişki dolayısıyla (isti'âre yoluyla), idârecilikten meydana gelecek fayda, süt emmeye, kovulma veya ölüm sebebiyle görevden ayrılma da memeden kesilmeye benzetilmiştir. Zira idarecilik ve memurluk sahibine bazı peşin menfaat ve lezzetler sağlar fakat bunlar çabucak kesilir ve o kimseye sorumluluk ve üzüntüden başka bir şey kalmaz. O zaman akıllı kimse, peşinden üzüntüler gelecek olan lezzetlere aşırı istekli olmamalıdır.

Kalbe ait büyük günahlardan biri de, ümitsizliğe düşmek ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir. Yüce Allah Yakup Peygamber'in diliyle şöyle buyurmuştur: *"...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; bilin ki, hakkı inkâr eden insanlardan başkası Allah'ın hayat bahşedici rahmetinden ümit kesmez."*¹⁰⁴

Sevgili dostu İbrahim Peygamber'in diliyle de şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın rahmetinden ancak büsbütün yolunu şaşırmış olanlar ümit keser."*¹⁰⁵

Allah'ın azabından (veya önceden kestirilemeyen ince ter-tibinden) emin olmak da büyük günahlardandır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayanlardan başkası Allah'ın azabından emin olamaz."*¹⁰⁶

İslam toplumunda ahlaksızlığın yayılmasını istemek de büyük günahlardandır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Mü-*

103 Buharî, Ahkâm, 7; Nesâî, Bey'at, 39, Kudat, 5.

104 Yûsuf, 12/87.

105 Hicr, 15/56.

106 A'raf, 7/99.

minler arasında ahlaksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır...”¹⁰⁷

Bunlar, kalbe ait helak edici büyük günahlardan bazılarıdır. Ancak pek çok kimse, talep edilen ibadetler veya sakındırılan günahlar olarak, gayretlerini görünen amellere yönlendirmiş ve bunlardan habersiz kalmıştır. İmam Gazzâlî bu günahları “Helak ediciler” olarak isimlendirmiş ve *İhyâu Ulûmi'd-dîn* adlı ansiklopedik eserinin dörtte birini (üçüncü kısmını) bunlara ayırmıştır. Müslümanlara ve Müslümanlığa davet edenlere yaraşan, bu hususlara dinin verdiği önemi vermeleri, akıllarını ve kalplerini bunlara çevirmeleri, ve bunları terbiye, kültür ve bilinçlerinin merkezine almalarıdır.

***

Haram Kılınan Küçük Günahlar

Büyük günahlardan sonra haram olduğu kesin olan küçük günahlar gelir. Şârî (kanun koyucu Allah ve Resûlü) bunları “lemem” veya “muhakkirât” olarak adlandırmıştır.

Herhangi bir zamanda hemen herkes bunlara bulaşır. Bundan dolayı küçük günahlar, beş vakit namazın, cuma namazının, ramazan orucu ve teravih namazının bunlara kefâret olmaları (bunları silmeleri) yönüyle, büyük günahlardan ayrılırlar. Nitekim sahîh bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “*Büyük günahlardan kaçınılması halinde, beş vakit namaz, iki cuma ve iki ramazan, aralarında (işlenecek küçük) günahlara kefârettir.*”¹⁰⁸

Buhari-Müslim’in rivayet ettiği hadislerde de şöyle buyurulmuştur: “*Ne dersiniz? Birinizin kapısının önünde bir nehir olsa da, o kimse her gün bu nehirden beş defa yıkansa, kirinden bir şey kalır mı?*” Sahabîler:

“O kimsenin kirinden hiçbir şey kalmaz,” dediler. Resûl-i Ekrem:

¹⁰⁷ Nûr, 24/19.

¹⁰⁸ Müslim, Tahâret, 16.

- “Beş vakit namaz işte bunun gibidir. Allah beş vakit namazla günahları silip yok eder” buyurdular.¹⁰⁹

“Kim, faziletine inanarak ve karşılığını Allah’tan bekleyerek ramazan orucunu tutarsa, geçmiş günahları bağışlanır.”¹¹⁰

“Kim, faziletine inanarak ve karşılığını Allah’tan bekleyerek terâvih namazını kılarsa, geçmiş günahları bağışlanır.”¹¹¹

Kur’ân, sırf büyük günahlardan kaçınmanın küçük günahlara kefâret olacağını bildirmiştir. İlgili âyet şöyledir: “Uzak durmanız emredilen büyük günahlardan kaçınırsanız, (küçük) kusurlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir meskene yerleştiririz.”¹¹²

Büyük günahların kefâreti ise ancak nasûh (gönülden) tevbe etmektir.

Küçük günahların durumu şudur: Genel olarak insanlar bunlara mübtela olurlar. Bundan dolayı Allah kullarının muhsinlerini (iyilik yapanlarını) ve en hayırlılarını anlatırken, ancak büyük günahlardan ve ahlaksızlıklardan kaçınmaları yönüyle anlatmıştır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve rablerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar.”¹¹³

“Göklerde ve yerde ne varsa hep Allah’ındır. Sonunda O, kötülük yapanlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar (bunların arasına yapılmaları) hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz rabbinin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de, annelerinizin karnında cenîn olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O’dur. Şu halde kendinizi temize çı-

109 Buharî, Mevâkit, 6; Müslim, Mesâcid, 283.

110 Buharî, İman, 28, Savm, 6; Müslim, Siyam, 203, Müsâfirîn, 175.

111 Buharî, İman, 37; Müslim, Müsâfirîn, 173, 174.

112 Nisâ, 4/31.

113 Şûrâ, 42/36-37.

karmaya kalkışmayın! Kimin günahı sakındığını en iyi bilen O'dur."¹¹⁴

İşte, iyi iş yapanların (muhsinlerin) ve daha iyi karşılık alma hakkı bulunanların niteliği budur. Zira onlar, büyük günahlardan ve çirkinliklerden (ahlak dışı şeylerden) kaçınır sadece arada bir hataya düşerler. Necim suresinin 32. âyetinde geçen "lemem" kelimesiyle ilgili olarak bir grup selef âliminden şöyle bir açıklama nakledilmiştir: "Büyük de olsa, günahı bir defa yapıp bir daha ona dönmemektir."

Ebû Sâlih'ten nakledildiğine göre âyette geçen bu kelime kendisine sorulmuş o da şöyle demiştir: "Günaha bir kere buluşup bir daha onu alışkanlık haline getirmemektir. O bu açıklamasını İbn Abbas'a anlattığında İbn Abbas şöyle demiş: 'Bu konuda sana yüce bir melek yardım etmiş.'

İslam bilginlerinin çoğunluğuna göre "lemem" büyük günahların bir alt derecesinde olanlardır. İbn Abbas'tan gelen ve Buharî'nin kaydettiği iki sahih rivayetten biri budur. Buna göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklen söylediğinden daha çok "lemem" e benzeyen bir şey görmedim. Ebû Hüreyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah Ademoğluna zinadan nasibini yazmıştır, şüphesiz onu yapacaktır; gözün zinası bakmak, dilin zinası ise konuşmaktır. Nefis temenni eder ve iştah duyar, cinsiyet organı bunu ya doğrular ya da yalanlar (ya uygular ya da reddeder)''*. Müslim'in rivayetinde şu ilave vardır: *"gözlerin zinası bakmak, kulaklarındaki dinlemek, dilinki konuşmak, elinki yakalamak, ayağındaki ise yürümektir."*

İbn Kayyim şöyle demiştir: Doğrusu çoğunluğun görüşüdür. Buna göre "lemem", bir kere bakmak, göz etmek, öpmek vb. şeyler gibi küçük günahlardır. Sahabenin çoğunluğunun ve onlardan sonra gelenlerin de görüşü bu yöndedir. Ebû Hüreyre, İbn Mesud, İbn Abbas, Mesruk ve Şabî bu görüştedir. Bu, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den nakledilen şu rivaye-

te aykırı değildir: “Lemem” kişinin büyük günaha bir kere bulaşması ve bir daha yapmamasıdır. Zira “lemem”in hem buna hem de öbürüne ihtimali vardır. Bu durum da iki şekilde olur. Ya da İbn Abbas ve Ebû Hüreyre bu kelimeyi, büyük günahı bir kere işleyen, onda ısrar etmeyen, aksine ömründe bir sürçme sonucu günaha bulaşan kimse için kullanmışlardır. Bunlara göre, küçük günahı defalarca ve tekrar tekrar yapan kimse için bu günah büyür ve katmerli olur. Bu sahabe-nin fıkhnın ve derin ilimlerinin bir yansımasıdır. Şüphesiz Yüce Allah kuluna bir, iki ve üç defa müsamaha gösterir. Ancak günah işlemeyi âdet haline getiren ve bunu çok sık yapmanın sıkıntıya düşeceğinden korkulur.¹¹⁵

Ancak din her ne kadar küçük günahlar ve sürçmeler konusunda müsamahalı davranmışsa da, yine de bunların hafife alınmasından ve bunlarda ısrar edilmesinden ve devamlı surette yapılmasından sakındırmıştır. Zira küçük bir günah başka bir küçükle birleştğinde büyük olur. Sonra küçükler büyüklere, büyükler küfre çeker götürür. Ateşin büyük kısmı küçük görülen (önemsenmeyen) kıvılcımlardan oluşmaktadır.

Bundan dolayı Sehl b. Sa’d Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmiştir: *“Günahların küçüklerine karşı dikkatli olun! Zira günahların küçükleri bir vadiye giden ve orada her birisi bir odun getiren topluluğa benzer. Bunların her birinin getirdiği odunlar (yakıldığında) ekmeklerini pişirecek duruma gelmiş olur. Şüphesiz küçük günahları işleyenler bu yüzden hesaba çekilirlerse bunlar onları işleyenleri helak eder.”*¹¹⁶

İbn Mesud da bu hadisi şu lafızla rivayet etmiştir: *“Günahların küçüklerine karşı dikkatli olun! Zira günahların kü-*

115 İbn Kayyim, *Medârici’-s-sâlikîn*, I, 316-318.

116 Heysemî’nin (*Mecmeu’z-zevâid*, X, 190) bu rivayetle ilgili değerlendirmesi şöyledir: Bunu Ahmed rivayet etmiştir, râvileri sahîh hadis râvileridir. Taberânî de bunu Kebîr, Sağîr ve Evsat adlı üç eserinde iki yolla rivayet etmiştir. Bu yollardan birinin râvileri –Abdulvehhab b. Hakem hariç ki bu da, sikadır– sahîh hadis râvileridir. Ayrıca bkz. Suyutî, *Câmiu’-s-sağîr*, 2916.

çükleri bir adamda toplanır ve sonunda onu helak ederler. Hz. Peygamber bu gibi günahlar için şöyle bir benzetme yapmıştır: Küçük günahlar açık araziye inip bir topluluğun öğün yemeğinde hazır bulunan adamın durumuna benzer. Adamın biri gidip bir odun getirir, öbürü başka bir odun getirir, sonunda bir yığın yaparlar, sonra ateşi tutuştururlar ve oraya önceden getirdiklerini pişirirler.”¹¹⁷

Benzetmenin özeti şudur: Dağınık küçük odunlar biriktiği zaman yakıcılığı şiddetli bir ateşi tutuşturur. Önemsenmeyen küçük günahlar da böyledir.

İbn Mesud’dan nakledilen bir hadise göre, “*mümin günahını, üzerine düşmesinden korktuğu dağ gibi, münaфіk ise burnuna konan ve elinin hareketiyle uçuracağı sinek gibi görür.*

İmam Gazâlî “İhyâ”sının “Tevbe” bölümünde küçük günahları büyük hale getiren ve büyüklerin de büyüklüğünü artıran bazı hususlar zikretmiştir. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

a) Günahı küçük görmek ve önemsememek. Hatta selef âlimlerinden bazısı şöyle demiştir: Affedilmeyeceğinden korkulan günah sahibinin: “Keşke işlediğim bütün günahlar bu yaptığım gibi olsa!” dediği günahtır.

b) Günahı açıktan ve övünerek (gösteriş yaparak) işlemek. Sahih bir hadiste şöyle denilmiştir: “*İşlediği günahı açığa vuranlar dışında, ümmetimin tamamı affedilmiştir.*”¹¹⁸

İbn Kayyim şöyle demiştir: “Burada zekânın işletilmesi gereken bir husus vardır ki, o da şudur: Bazen büyük günah utanılarak, korkularak ve büyük günah olduğu düşünülerek yapılır. Bu hususlar büyük günahı küçük günah kategorisine katar. Küçük günahlar da bazen, yeterince utanılmadan, aldı-

117 Heysemî şöyle demiştir (X, 189): Bunu Ahmed ve Taberanî rivayet etmiş olup ravileri –İmran el-Kattân hariç ki, bunun da sika olduğu bildirilmiştir– sahih hadis ravileridir. Münavî Hafız el-İrakî’den bunun isnadının ceyyid olduğunu bildirmiş, Alaî ise şöyle demiştir: Bu, Buharî-Müslim’in şartlarına göre sahihtir. İbn Hacer ise senedinin hasen olduğunu söylemiştir (bkz. *Fey-zü'l-kadîr*, III, 164, hadis no: 2917).

118 Buharî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 52.

rılmadan, korkulmadan ve hafife alınarak yapılır. Bunlar da onu büyük günahlar kategorisine, hatta onların en üst mertebesine katar.”¹¹⁹

Aynı şekilde tek bir günahın vebali onu işleyen şahsa ve şartlarına göre farklılık arz eder. Buna göre bekârın zinası evlininkiyile aynı olmadığı gibi, gencinki de yaşlıninkiyile de değildir. Yine komşusunun hanımıyla, kocası savaşta olan kadınla, mahremiyle, ramazan gününde veya harem-i şerifte yapılan zina bu şartların dışında yapılanlardan elbetteki farklıdır. Her şeyin Allah katında bir hesabı vardır.

Burada Allame İbn Receb’in faydalı ve güzel bir değerlendirmesi vardır ki, faydasının büyüklüğünden dolayı onu burada nakletmek istiyorum. O şöyle diyor:

“Kesin haramlar Kur’ân’da ve sünnette nakledilmiştir: Şu âyetler bunun örneğidir:

“De ki: ‘Gelin, Allah’ın (gerçekten) neyi yasakladığını size anlatayım: O’ndan başka şeylere asla ilahlık yakıştırmayın; anne-babanıza iyilik yapın (ve onlara karşı saygısızlıkta bulunmayın); ve çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin; (çünkü) sizin de onların da rızıklarını sağlayacak olan Biziz; açık veya gizli hiçbir utanç verici fiil işlemeyin; ve adalet(i ifâ etmek) dışında Allah’ın kutsal saydığı insan hayatına kıymayın; Allah bunu size emretti ki aklınızı kullanabilesiniz; ve rüşd çağına erişmeden önce yetimin mal varlığına –onun iyiliği için olmadıkça- dokunmayın’. (Bütün alış-verişlerinizde) ölçü ve tartıya tam olarak, adaletle uyun; (Biz) hiçbir insana taşıyabileceğinden daha fazla yük yüklemeyiz; ve bir görüş belirttiğinizde, yakın akrabanıza (karşı) olsa da, âdil olun. Allah’a karşı taahhütlerinize (daima) riâyet edin; bunu Allah size emretti ki ders alabilesiniz. Ve (bilin ki) bu, dosdoğru bana yönelen bir yoldur; öyleyse bunu izleyin ve diğer yollardan gitmeyin ki sizi O’nun yolundan saptırmassınlar. Allah bütün bunları size emretti ki O’na karşı sorumluluğunuzun bilincine varasınız.”¹²⁰

119 İbn Kayyim, *Medârici’-s-sâlikîn*, 1, 328.

120 En’am, 6/151-153.

“De ki: Doğrusu, Rabbim, yalnızca, açık ya da gizli, utanç verici davranışları, günah(ın her çeşidini), (başkalarının elindekine) haksız yere göz dikmeyi, Allah’tan başkasına –hakkında hiçbir delil indirmedeği halde- tanrısal nitelikler yakıştırmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allah’a izafe etmenizi yasaklamıştır.”¹²¹

Yüce Allah bazı âyetlerde, yiyeceklerde olduğu gibi, belli bir türe ait haramları zikretmiştir. Şu âyetler bunun örneğidir:

“De ki (ey peygamber): Bana vahyedilenlerde leş veya akan kan veya iğrenç bir şey olan domuz eti, veya üzerinde Allah’ın adından başka bir adın anıldığı günahkârca bir kurban dışında yenmesi yasak olan hiçbir şey görmüyorum. Ama kişi zarûret içindeyse –aç gözlüce saldırmadan ve zarûrî ihtiyaçlarını da aşmadan (yemiş ise) – (bil ki) Rabbin çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.”¹²²

“O, size yalnız leşi, kanı, domuz etini ve üzerinde Allah’ın adından başka bir adın anıldığı şeyi yasakladı...”¹²³

“O size...Allah’ın adından başka bir adın anıldığı şeyi yasaklamıştır...”¹²⁴

“Ölü eti, kan ve domuz eti ve üstünde Allah’tan başkasının adının anıldığı hayvanlar ve boğulan, dövülerek öldürülen veya düşerek ölen veya derisi yüzülerek öldürülen veya vahşî bir hayvan tarafından parçalanan hayvanlar, canlı iken (bizzat) kestikleriniz hariç, size yasaklanmıştır ve putperest sunaklarında kesinlenler (de yasaktır). Kehânet yoluyla gelecekte sizi neyin beklediğini öğrenmeye çalışmanız da (yasaklanmıştır)...”¹²⁵

Nikâhı haram olanlar şu âyetle yasaklanmıştır: *“Size anneleriniz, kız kardeşleriniz...haram kılınmıştır”¹²⁶*

Haram olan kazançlar ise âyetle şöyle ifade edilmiştir: *“Allah alış-verişi helal, faizi haram kılmıştır...”¹²⁷*

121 A’raf, 7/33.

122 En’am, 6/145.

123 Bakara, 2/173.

124 Nahl, 16/115.

125 Mâide, 5/3.

126 Nisâ, 23.

127 Bakara, 2/275.

Sünnete gelince, Sünnette de haramların pek çoğu zikredilmiştir. Şu hususlar örnek olarak verilebilir:

*"Allah, şarap, leş, domuz ve put satmayı yasaklamıştır."*¹²⁸

*"Allah bir şeyi haram kıldığı zaman onun kıymetini (karşılığında alınan parayı) de haram kılar."*¹²⁹

*"Sarhoşluk veren her şey haramdır."*¹³⁰

*"Her birinizin kanları, malları ve namusları sizlere haramdır."*¹³¹

Kur'ân ve sünnette haram olduğu açıkça ifade edilen şeyler haramdır.

Bir şeyin haram olduğu bazen karşılığında şiddet ve tehdit gösterilmesinden anlaşılır. Mesela şu âyette durum böyledir:

*"Ey iman edenler! Sarhoşluk veren şeyler, şans oyunları, putperestçe uygulamalar ve gelecek hakkında kehânette bulunmak, şeytan işi iğrenç kötülüklerden başka bir şey değildir: O halde onlardan kaçının ki mutluluğa edesiniz! Şeytan, sarhoşluk verici şeyler ve şans oyunları ile sadece aranızda düşmanlık ve nefret sokmaya ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaya çalışır. O halde, (artık) vaz geçmeyecek misiniz?"*¹³²

Bir şeyin sadece nehyedilmiş olmasının haramlık ifade edip etmeyeceği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Ömer'in böyle bir yasaktan haramlık hükmü elde edilemeyeceği görüşünde olduğu nakledilmiştir. İbn Mübarek şöyle demiştir: Bize, Sellam b. Ebî Mutî, Ebû Dahîle'den naklettiğine göre onun babası şöyle demiştir: İbn Ömer'in yanındaydım, dedi ki: Hz. Peygamber kuru üzüm ve hurmayı yani bunların karıştırılmasını yasakladı. Arkamda bulunan bir

128 Ahmed b. Hanbel, III, 324, 326, 340; Buhârî, hadis no: 2236, 4297; Müslim, hadis no: 1581; Ebû Davud, 3486; Tirmizî, 1297; Nesâî, VII, 177, 309; İbn Mâce, hadis no: 2167.

129 Ebû Davud, hadis no: 3488.

130 Müslim, hadis no: 2003; Ebû Davud, hadis no: 3679; Tirmizî, hadis no: 1864; Nesâî, VIII, 297.

131 Tahrici daha önce geçmişti.

132 Mâide, 5/90-91.

adam bana (İbn Ömer'in) ne dediğini sordu ben de dedim ki: Hz. Peygamber kuru üzüm ve hurmayı yasakladı. Bunun üzerine İbn Ömer dedi ki: Yalan söyledin. Ben de dedim ki: Sen demedin mi ki: Resûlullah onu nehyetti ve o haramdır? Bunun üzerine İbn Ömer dedi ki: Sen buna şâhit oldun mu? Sellam dedi ki: Sanki şöyle diyordu: Hz. Peygamber'in nehiylerinden bir kısmı edeb kabilindendir.¹³³ (Yani Hz. Peygamber'in bir şeyi nehyetmesi her zaman o şeyin haram olması anlamına gelmez, aksine o şeyi yapmak âdaba aykırı sayılır.)

Ahmed ve Mâlik gibi, takva sahibi âlimlerin bir nevi şüpheli ve ihtilaf taşıyan ve haramlığı kesin olmayan şeyler hakkında haram lafzını kullanmaktan kaçındıklarını daha önce zikretmiştik.

Nehaî şöyle demiştir:

Onlar (sahabe) haram olarak nitelendiremedikleri bir takım şeyleri mekruh sayıyorlardı. İbn Avn şöyle demiştir: Mekhûl bana dedi ki: Bir topluluğun önüne düşen ve onların yağmaladıkları meyve için ne dersin? Ben de dedim ki: Bizé göre bu elbette mekruhtur. Mekhûl: O haramdır! dedi. Ben de: Bize göre bu elbette mekruhtur dedim. Tekrar: O haramdır! dedi. İbn Avn da dedi ki: Bu konuda Mekhûl'ün görüşünü sert bulduk (veya bu konuda onun görüşünden uzaklaştık).

Cafer b. Muhammed şöyle demiştir: Bir adamın Kâsım b. Muhammed'e şarkının (ğınâ) haram olup olmadığını sorduğunu duydum. Kâsım bu soru üzerine sustu. Adam soruyu üç defa tekrar edince dedi ki: Şüphesiz haram, Kur'ân'da haram kılınandır! Peki şarkı Allah'a göre hak olan bir konuda mı yoksa bâtil olan bir konuda mı, bunlardan hangisi hususundaki şarkı? Adam: Bâtil hususunda deyince Kâsım şöyle dedi: O zaman sen kendi fetvanı kendin ver. Abdullah b. İmam Ahmed diyor ki: Babamın şöyle dediğini duydum: Hz. Peygamber'in nehyettiği şeyler arasında haram olanlar var-

¹³³ İbn Ebî Dahîle ve babası bilinmeyen !:işilerdir.

dır. Mesela: “Hz. Peygamber bir kadının halası veya teyzesi üzerine nikâhlanmasını yasaklamıştır”¹³⁴ bu haramdır. Yine yırtıcı hayvanların derilerinin kullanılmasını yasaklamıştır¹³⁵, bu da haramdır. Bunlar gibi başka şeyler de vardır. Peygamber’in yasakladığı şeyler arasında bazı şeyler de vardır ki, onlar âdap kabilindendir.¹³⁶ (Yani Hz. Peygamber’in nehyettiği bazı şeyler haram değil, onları yapmak âdaba aykırıdır, yapmamak da âdap gereğidir).

***

Amel ve İtikad Konularındaki Bidatlar

Dinde “bid’at” diye adlandırılan hususlar da burada söz konusu edilen günahlara dahildir. Bid’at, din konusunda insanların sonradan ortaya çıkardığı ve icat ettiği şeylerdir. İster itikadî alanda, iterse amelî sahada olsun fark etmez, dinde sonradan icat edilen hususlara bid’at denir. Bunlardan itikadla ilgili olanlara *sözlü/kavlî bid’at*, amelle ilgili olanlara da *fiilî bid’at* adı verilir.

Bid’atlar da haram kılınan şeylerden sayılır, ancak bunlar normal günahlardan farklıdır. Zira bunları yapan Allah’a yaklaşmak niyeti taşır, bid’at ameliyle Allah’a itaat ve ibadet ettiğine inanır. İşte bid’atin tehlikesi budur.

Bid’at iki şekilde meydana gelir:

1. Bid’at Allah’ın Resûlü vâsıtasıyla gönderdiği ve kitabında indirdiği hakikatin aksine olarak inanmakla olur. Buna, “itikadî veya kavlî” bid’at denilir. Bunun kaynağı Allah hakkında bilgisizce söz söylemektir. Bu, haramların en büyüklerinden biri, hatta İbn Kayyim’in dediği gibi en büyüğüdür. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “De ki: Doğrusu, Rabbim, yalnızca,

134 Buharî, hadis no: 1109, 1110; Müslim, hadis no: 1408; Ebû Davud, 2065, 2066; Nesâî, VII, 97; İbn Mâce, 1929.

135 Ebû Davud, hadis no: 4132; Tirmizî, hadis no: 1170, 1171; Nesâî, VII, 167; Hâkim, I, 144; Beğavî, *Şerhu’s-sünne*, II, 99-100.

136 İbn Receb, *Câmiu’l-ülûmi ve’l-hikem* (tahk. Şuayb Arnaud), II, 157-160.

*açık ya da gizli, utanç verici davranışları, günah(ın her çeşidini), (başkalarının elindekine) haksız yere göz dikmeyi, Allah'tan başkasına -hakkında hiçbir delil indirmedeği halde- tanrısal nitelikler yakıştırmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allah'a izafe etmenizi yasaklamıştı."*¹³⁷

Allah'ın helal kıldığını hiçbir delile dayanmadan haram kılmak da bu tür bid'ata dahildir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*"De ki: Hiç Allah'ın sizin için rızık olarak indirdiği şeyler üzerinde düşündünüz mü? O rızıklar ki, bir kısmını yasaklıyor, bir kısmını da meşru görüyorsunuz. De ki: (Böyle yapmanız konusunda) size Allah mı izin verdi; yoksa (düpedüz) kendi tahminlerinizi mi Allah'a yakıştırıyorsunuz?"*¹³⁸

2. Allah'a, meşru kılmadığı ve dinde sonradan ortaya konulan şekil ve uydurulmuş hükümlere göre ibadet etmekle de bid'at meydana gelir. Allah şöyle buyurur: *"Yoksa onların, (bu dünyadan başka bir şeyi önemsemeyenlerin,) Allah'ın asla izin vermediği şeyleri kendileri için din haline getiren ortak koştukları tanrıları mı var?..."*¹³⁹

*"Sonradan ortaya çıkarılmış şeylerden (bid'atlardan) şiddetle kaçınınız, çünkü her bid'at sapıklıktır."*¹⁴⁰

*"Kim bizim bu dinimizde ondan olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o şey kabul edilmez."*¹⁴¹

Bu bid'atların her ikisi, İbn Kayyim'in dediği gibi, birbirine sıkı sıkıya bağlı olup, biri diğerinden çok az ayrılır. Nitekim bazı âlimler şöyle demiştir: Kavli bid'atlar amelî bid'atlar ile evlenmiş, çiftler gerdeğe girmiş, onların İslam memleketlerinde yaşayan zinâ mahsulü çocuklardan başka sürprizleri olmamıştır. Bu bidat mahsulü çocuklar yüzünden ülkeler ve kullar Allah'a çılgık atmaktadır.

Şeyhu'lislam İbn Teymiyye şöyle demiştir: *"Kâfir olan hakikat günahkâr bid'at ile evlenmiş bu evlilikten dünya ve âhîretin hüsrânı doğmuştur."*

137 A'raf, 7/33.

138 Yûnus, 10/59.

139 Şûrâ, 42/21.

Şeytana göre bid'at günahtan daha sevimlidir. Çünkü bid'at, dini bozar, sahibi ondan tevbe etmez ve dönmez, aksine halkı ona davet eder. Bid'at, Allah ve Resûlünün reddettiği şeyi itibara almayı, onların itibar ettiğini de reddetmeyi, Allah ve Resûlünün düşman olduklarını dost edinmeyi, dost saydıklarını da düşman edinmeyi, onların kabul ettiklerini reddetmeyi, reddettiklerini de kabul etmeyi kapsar.¹⁴²

Bid'atin Çeşitleri

Bütün bid'atlar aynı derecede değildir. Bid'atin şiddetli, hafif, üzerinde ittifak edilen ve edilmeyen gibi çeşitleri vardır.

Şiddetli bid'at (bid'at-i mugallaza): Bu da kendi arasında iki kısımdır. Bir kısmı, -Allah korusun- sahibini küfür derecesine kadar götürür. Dinin temel prensiplerinin dışına çıkan ve ümmetten ayrılan, Nusayriler, Dürziler, Şia'nın gulat fırkaları, Batınî İsmâiliyye ve benzerleri böyledir. Gazâlî bu gibiler hakkında şöyle demiştir: "Bunların dışı râfizilik, içleri sırf küfürdür." İbn Teymiyye de şöyle demiştir: "Bunlar küfür bakımından, Yahudî ve Hristiyanlardan daha şiddetlidirler. Bundan dolayı, bunların kadınları ile evlenilmez ve kestikleri yenmez. Halbuki Kitap ehlinin kestikleri yenir ve kadınları ile evlenilebilir."

Bazı şiddetli bid'atlar da vardır ki, sahibini küfre götürmez, aksine günaha (fıska) sokar. Bu günah itikadî değil ahlakî bir günahtır. Bazen bu tür bir bid'ati işleyen insanların en uzun namaz kılanı, en çok oruç tutanı ve Kur'ân okuyanı olur. Nitekim Hâricîlerin durumu böyledir. "Sizden biriniz onların namazları yanında namazını, oruçları yanında orucunu ve Kur'ân okumaları yanında Kur'ân okumasını küçük ve az görür." Fakat onların âfeti (tehlikesi) kalplerinde değil, aksine akıllarında, hükümleri taşlaşırçasına sertleştirmelerinde

140 Ebû Davud, Sünnet, 5; Tirmizî, İlim, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 6.

141 Buharî, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17, 18; İbn Mâce, Mukaddime, 2.

142 İbn Kayyim, *Medârici'l-sâlihîn*, I, 222, 223.

ve dondurmalarındadır. Hatta onlar, “putperestleri bırakır Müslümanları öldürürler!”

İbn Kayyim’in dediği gibi, Râfizîlerin, Kaderiyenin, Mutezilenin ve cehmîyyelikte aşırı olmayan Cehmiyyenin çoğu da bu Hâricîler gibidir.¹⁴³

Hafif bid’atlar: Bid’atlar içerisinde ictihat hatasının veya delil getirmede meydana gelen karışıklığın yol açtığı hafif bid’atlar da vardır. Bunlar günahlar konusunda küçük günahlara karşılık gelirler.

Bazı bid’at çeşitleri de vardır ki, üzerlerinde görüş birliği yoktur; âlimlerin bir kısmı bunları bid’at sayarken bir kısmı saymamaktadır. Peygamber’le ve Allah’ın sâlih kullarıyla tevessül bu tür bid’atlardandır. Ancak bunlar, Hasan el-Bennâ’nın da isabetle söylediği gibi, usûl ve akîde meselelerinden değil, amel ve furû meselelerindendir. Muhammed b. Abdulvehhâb’ın da bu görüşte olduğu nakledilmiştir.

İbâdetlerde sıkı davranmak (kendini tamamen ibâdete vermek) da böyledir. Bu davranışın bid’at olup olmadığı tartışılmıştır.

Bid’atların tamamı aynı seviyede ve bir derece olmadığı gibi, bid’atçılar da aynı seviyede değildir. Aksine bid’ata davet edenler yanında, kendi başına bid’at icat eden ve ona tabi olan, ancak ona başkasını davet etmeyenler de vardır. Bunların her birinin kendine göre hükmü vardır.

***

Şüpheliler

Küçük günahlardan sonra şüpheli şeyler gelir. Bunlar, insanların çoğunun hükmünü bilmediği, helallik ve haramlığını karıştırdıkları hususlardır. Bunlar kesin haramlar gibi değildir.

143 İbn Kayyim, *Medârici’l-sâlikîn*, I, 362.

İctihat ehlinden olan bir kimsenin ictihadı onu, bu gibi şeylerin haram olduğu veya helal olduğu sonucuna götürürse ona uyması gerekir, başkalarının hatırı için ictihadından vazgeçmesi câiz olmaz. Şüphesiz ictihada ehil oldukları zaman insanlar kendi ictihatlarına göre Allah'a ibadet ederler. Şayet ictihatları isabetsiz ise mazur sayılır, hatta bundan dolayı bir sevap alırlar.

Taklit ehlinden olanın güvendiği müctehid âlimi taklit etmesi câizdir. Taklit ettiği kişinin ilmi ve dindarlığı konusunda kalbi rahat olduğu sürece bu konuda ona bir zorluk ve sıkıntı yoktur.

İşin içinden çıkmakta zorlanan ve doğruyu da açıkça bilemeyen kimseye gelince, bu iş onun hakkında şüpheli hale gelir, dinini ve ırzını koruması için onun şüpheden kaçınması gerekir. Nitekim sahih hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisinin arasında, halkın bir çoğunun helal mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Şüpheli konulardan sakınmayanlar ise gitgide harama dalar. Tıpkı sürüsünü başkasına ait arazinin etrafında otlatan çoban gibi ki, onun bu araziye girme tehlikesi vardır..."*¹⁴⁴

İçinden çıkamadığı konuda bilgisi olmayan birisinin, o meselenin gerçek hükmünü bilmesi için güveniler bir âlime sorması gerekir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"...Bilmiyorsanız bilenlere sorun."*¹⁴⁵

Hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Bilmedikleri zaman sormayacaklar mı? Zira işin içinden çıkamamanın ilacı sormaktır."*¹⁴⁶

Görüşleri, tabiatları, takva ve diğer durumlarındaki farklılıklara göre insanların şüphe karşısındaki konumları oldukça farklıdır.

144 Buharî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 107; Ebû Davud, Büyû, 3; Tirmizî, Büyû, 1.

145 Nahl, 16/43.

146 Ebû Davud, Tahâre, 125; İbn Mâce, Tahare, 93.

Bazı evhamlı insanlar vardır ki, en küçük ilişkide bile şüpheleri araştırır ve sonunda bulur. En küçük bir sebepten dolayı Batı'da kesilen hayvan etlerinden şüphelenen insanlar böyledir. Bunlar uzak ihtimali yakın, imkânsızı olmuş gibi sayar, Allah'ın genişlettiği şeyi kendilerine daraltıncaya kadar sormaya devam ederler.

Halbuki Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*"Ey iman edenler! (Kesin hukûkî kurallar şeklinde) açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokabilecek olan konular hakkında soru sormayın..."*¹⁴⁷

Buharî'nin Hz. Aişe'den naklettiğine göre Hz. Peygamber'e soruldu ki: *"Bir kavim bize et getiriyor, ancak (kesilirken) bunun üzerine Allah'ın adının anılıp anılmadığını bilmiyoruz (ne yapmalıyız?)* Hz. Peygamber buyurdu ki: *Üzerine Allah'ın adını anın ve yiyin."*¹⁴⁸

İbn Hazm bu hadisten şöyle bir kural çıkarmıştır: *"Bizim gıyabımızda olan şey hakkında soru sormayız."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer bir gün yolda gidiyordu, üzerine lağım suyu aktı, yanında bir arkadaşı vardı bu arkadaş ona dedi ki: Ey lağım sahibi suyun temiz midir, yoksa pis midir? Ömer de ona dedi ki: Ey lağım sahibi, bizi imtihan etme, zira zorluk çıkarmak bize yasaklanmıştır.

Sahih bir hadiste yer aldığına göre Hz. Peygamber'e, namazda veya mescitte iken yellenip yellenmediğinden şüpheye düşen bir kişinin durumu soruldu, o da şöyle dedi: *"Ses duymadıkça veya koku hissetmedikçe namazdan ayrılmasın."*¹⁴⁹

Buradan hareketle âlimler şöyle bir kural oluşturmuşlardır: *Yakin şek ile zâil olmaz*¹⁵⁰ (Kesin bilgi şüphe ile ortadan kalkmaz). Buna göre, asıl olan ne ise ona göre amel edilip şüphe bir tarafa bırakılır. Bu da vesvesenin arkasını keser.

147 Mâide, 5/101.

148 Buharî, Zebâih, 21; Ebû Davud, Edâhî, 18; Darimî, Edâhî, 18; Muvatta, Zebâih, 1.

149 Buhârî, Vudû', 34.

150 Bkz. Mecelle, md. 4.

Hız. Peygamber bir Yahudinin davetine icabet etmiş, onun yemeğini yemiş, yemeğin helal mi haram mı ve kabın temiz mi pis mi olduğunu sormamıştır. Peygamber ve ashabı, kendilerine getirilen kâfirlerin dokuduğu elbiseleri giyiyor ve onların imal ettiği kapkacağı kullanıyordu. Onlar, savaşlarda ganimet olarak aldıkları kapları ve elbiseleri taksim edip kullanıyorlardı. Sahih yolla nakledildiğine göre Peygamber ve ashabı müşriklere ait bir su kabından su kullanmışlardır.¹⁵¹

Bu gibi hususlara izin verenlere karşılık bu konuda katı davrananlar da vardır. Bunlar Hız. Peygamber'den sahih yolla nakledilen şu hadisi delil almışlardır: Hız. Peygamber'e, domuz eti yiyen ve şarap içen Ehl-i kitabın kapları sorulmuş o da şöyle buyurmuştur: *"Başkasını bulamazsanız o kapları su ile yıkayın sonra onlardan yiyein."*¹⁵²

Ahmed b. Hanbel şüpheyi; *net olarak helal ve net olarak haram olan hususlar arasında bir şey* olarak açıklamış ve şöyle demiştir: *"Kim ondan sakınırsa dinini korumuş olur."* Bazen de o, şüpheyi, helal ve haramın birbirine karışması olarak tefsir etmiştir.

İbn Receb şöyle demiştir: Malında helal ve haram karışık bulunan kimsenin yapacağı muâmele bu esasa göre detaylandırılır. Eğer malının çoğu haram ise Ahmed b. Hanbel'e göre o maldan kaçınması gerekir. Ancak malında çok az veya bilinmeyen bir oranda haram varsa mezhep âlimlerimiz (Hanbeli âlimler) bu konuda haram ve mekruh olup olmadığı yönünde iki farklı görüş ileri sürmüştür:

Malının çoğu helal ise, onunla muâmele yapması ve yiyip içmesi helaldir. Hâris'in Hız. Ali'den naklettiğine göre o, sultanların verdiği hediyeler konusunda şöyle demiştir: Bunlarda sakınca yoktur, size helal olarak verdikleri haram olarak verdiklerinden daha çoktur. Zira Hız. Peygamber ve ashabı, haramdan bütünüyle kaçınmadıklarını bildikleri halde Ehl-i kitapla muâmele yapıyorlardı.

151 Bkz. Buhârî, hadis no: 344; İbn Receb, *Câmiu'l-ulûmi ve'l-hikem*, I, 199.

152 Buhârî, hadis no: 5478; Müslim, 1390.

Eğer malın ne kadar miktarının helal ve ne kadarının haram olduğu bilinmez ve böylece işin içinden çıkılamazsa şüphe var demektir, takvaya uygun olan o malı terk etmektir. Süfyan şöyle demiştir: “Böyle bir mal benim hoşuma gitmiyor, onu terk etmek benim için daha hoştur.”

Zührî ve Mekhûl’e göre: “Bizzat haram olduğu bilinmedikçe onu yemekte bir sakınca yoktur. Kişi malında bizzat haram olduğunu bilmez ancak onda haram olduğundan şüphe ederse, onu yemesinde bir sakınca yoktur.” Hanbel’den gelen bir rivayete göre o, bu konuda görüş belirtmiş ve bunu delillendirmiştir.

İshak b. Râhûye bu konuda, İbn Mesud, Selman ve onların görüşünde olan diğer âlimlerin ruhsat görüşünü, Hasen ile İbn Sîrin’in faiz ve kumar parasından ödenen malı almanın mübah olduğu görüşünü paylaşmıştır. Bunu İbn Rahu-ye’den İbn Mansur nakletmiştir.

Ahmed b. Hanbel helalı haramına karışmış olan mal konusunda şöyle demiştir: Eğer mal çok ise haram olan miktar ondan çıkarılır, geri kalanda tasarruf (işlem) yapılır, şayet mal az ise tamamından kaçınılır. Çünkü az olan şeyden bir parça alınınca haramdan kaçınmak mümkün olmaz. Çok olan ise böyle değildir. Mezhep âlimlerimizden bunu, haram değil, takva olarak yorumlayanlar ve haram olan miktarı çıkardıktan sonra hem az hem de çok malda tasarrufu mübah görenler vardır. Ebû Hanife ve onun görüşünü paylaşan diğer fakihler de bu görüştedir. Bîşri Hafî’nin de aralarında bulunduğu tasavvuf ve takva ehlinde bazı kimseler de Ebû Hanife’nin bu görüşünü esas almışlardır.

Selef âlimlerinden bir grup, malına haram karıştığı bilinen kimsenin, malının tamamının haram olduğu bilinmedikçe, ondan yenilebileceğine ruhsat vermiştir. Zührî ve Mekhûl’ün bu görüşte olduğu daha önce ifade edilmişti. Fudayl b. İyad’ın da bu görüşte olduğu nakledilmiştir.

Bu konuda seleften görüş (eser) nakledilmiştir. Sahih yolla geldiğine göre İbn Mesûd’a, komşusu açıkça faiz yiyen, aldığı haram malı yemekten rahatsız olmayan ve kendisini de

onu yemeğe davet eden kimsenin durumu soruldu, o da şöyle dedi: "Onun davetine icabet edin. Zira âfiyeti size, günahı (sorumluluğu) onadır."¹⁵³ Başka bir rivayete göre de İbn Mesud'a gelen adam şöyle demiştir: "O komşumun kirli ve haramdan başka bir malı olduğunu bilmiyorum (beni davet edince ne yapayım?)" İbn Mesud da ona demiş ki: "Davetine icabet edin." Ahmed b. Hanbel bu görüşün İbn Mesud'dan sahih yolla geldiğini doğrulamış ancak o, İbn Mesud'un: "Günah, kalbin kontrolünü ele geçirir" dediğini naklederek önceki rivayete karşı çıkmıştır.¹⁵⁴

Her halükârda içinden çıkılamayan şüpheli şeyler, insanların çoğunun helal ya da haram olduğunu açıkça bilmediği şeylerdir. Nitekim Hz. Peygamber de bu durumu haber vermiştir. Bazı insanlar, fazla bilgileri olduğu için bir şeyin helal ya da haram olduğunu bilebilirler. Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadisi gösterir ki, bu şüpheli ve karışık şeyleri bilen insanlar vardır, ancak çoğu kimse bunları bilmez. Şüpheli şeyleri bilmeyenlere şu iki grup da dahildir:

Birincisi: İşin içinden çıkamadığı için şüpheli ve karışık şeylerle ilgili bir hüküm vermeden bekleyenler.

İkincisi: Bu gibi şeyler hakkında olduğunun dışında kanaat besleyenler. Hz. Peygamber'in sözü göstermektedir ki, bunların dışındakiler o şüpheli şeyleri bilmektedirler. Onun maksadı şudur: O, bu şüpheli ve karışık şeyleri aslında taşıdıkları helal ve haram niteliğine göre bilmektedir. Bu da, helallığı ve haramlığı karışık ve ihtilaflı meselelerde isabet edenin Allah katında tek bir kişi olduğunun en açık delillerden biridir. Onun dışındakiler bu gibi şeylerin helal ve haramlığını bilmemektedir. Yani, her ne kadar bu meselelerde delil zannettikleri bir şüpheyeye dayalı kanaatleri varsa da, aslında Allah'ın o meselelerdeki hükmünde isabet etmiş değildirler. Ancak bu gibi kimseler icihatlarından dolayı sevap kazanır, kasıtları olmadığı için de hataları bağışlanır.

153 Abdurrezzak, *Musannef*, hadis no: 4675, 4676.

154 Taberânî, *el-Kebîr*, hadis no: 8747-8750.

Hız. Peygamber'in, "Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Şüpheli konulardan sakınmayanlar ise gitgide harama dalar" şeklindeki hadisi şüpheli şeyler konusunda insanları iki kısma ayırmaktadır. Bu taksim şüpheli şeyler konusunda bilgisi olmayan ve bu gibi şeylerin içinden çıkamayan kimseye göredir.

Fakat kişi, şüpheli şeyleri bilir ve ilminin gösterdiğine de tabi olursa bu üçüncü bir kısımdır ki, hükmü açık olduğu için Peygamber onu zikretmemiştir. Şüphesiz üç kısım içinde en üstünü budur. Çünkü o, bu şüpheli şeyler konusunda Allah'ın insanlara öngördüğü hükmü bilmiş ve bu konuda ilmine tabi olmuştur.

Bu konuda Allah'ın hükmünü bilmeyenler de iki kısma ayrılır:

Birincisi: İçinden çıkamadığı için bu şüpheli şeylerden kaçınan kimse. Böyle birisi, muhakkak dinini ve ırzını korumuş olur. Burada "dinini korumak"tan maksat, noksanlıktan ve leke olmaktan onun beri olmasını talep etmektir. Bu da göstermektedir ki, ırzı korumayı talep etmek, dini korumayı talep etmek gibi övülmüştür. Bundan dolayı şöyle bir hadis nakle edilmiştir: "Kişinin kendisiyle ırzını koruduğu şey sadakadır."

İkincisi: İçinden çıkamadığı halde şüpheli şeylerin içine düşen kimsedir. Şayet bir kimse, insanların şüpheli zannettiği bir şeyi aslında helal olduğunu bildiği için yaparsa, bu konuda Allah katında onun için bir sorumluluk yoktur. Ancak bunu yapması dolayısıyla insanların kendisini yadırgayacağından çekinirse o zaman ırzını koruma adına bunu terk etmesi daha iyi olur. Nitekim Hz. Peygamber, Safiyye ile birlikte durduğunu gören kimseye: "Bu Safiyye hinti Huyey'dir" demiştir.¹⁵⁵ Enes evinden Cuma namazına gitmek için çıkmış bakmış ki cemaat namazı kılmış ve dönmüşler. Bunun üzerine insanların görmediği bir yere saklanmış ve şöyle demiş: "İnsanlardan utanmayan Allah'tan da utanmaz."

155 Buharî, hadis no: 2035; Müslim, 2175; Ebû Davud, 2470; Ahmed b. Hanbel, VI, 337.

Şayet kişi şüpheli bir şeyi helal olduğuna inandığı için yapar, kanaatini de geçerli bir ictihada veya taklide dayandırır ancak kanaatinde hata etmiş olursa bunun hükmü bir önceki kişinin durumu gibidir. Şayet dayandığı ictihat zayıf, taklit de geçerli değilse bu kimse sırf hevasına uymuş olarak değerlendirilir. Bunun hükmü de, şüpheli olduğunu bildiği halde bir şeyi yapan kimsenin hükmü gibidir.

İçinden çıkamadığı halde şüpheli şeyleri yapan kimse ise Hz. Peygamber'in haber verdiği gibi, harama düşmüş olur. Bu da iki şekilde yorumlanır:

Birincisi: Bir kimsenin şüpheli olduğuna kanaat getirerek bir şeyi yapması, aşamalı olarak, haram olduğuna inandığı şeyi yapmasına yol açar. Buharî-Müslim'de yer alan bir hadis bu hususa işaret etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İçinde günah bulunduğundan şüphe ettiği bir şeyi yapma cüreti gösteren kimsenin, kesin olarak günah olduğu belli olan şeyi yapmasına az kalmıştır."*¹⁵⁶

İkincisi: Kendine göre şüpheli olan, helal mi haram mı olduğunu bilmediği ve aslında haram olduğundan emin olmadığı bir şeye yönelen kimse haram olmadığını bilmeden haramı işlemiş olur.

Yüce Allah, kullarını bu haramlardan korudu, onlara yaklaşımlarını yasakladı, söz konusu haramları "Allah'ın sınırları" diye adlandırdı ve bu koru etrafında dolaşanı ve onlara yaklaşanı koruya girmeye ve oraya dalmaya müstehak kıldı. Aynı şekilde helal sınırlarını aşıp şüpheli şeylere düşen kimse harama çok yaklaşmış olur. O halde kişinin sırf haram olan şeye bulaşması ve onun içine düşmesi yakışmaz. Burada, haramlardan kaçınılması gerektiğine ve insanın haramlarla kendisi arasında engel koyması gerektiğine işaret vardır.

Tirmizî ve İbn Mâce'nin Abdullah b. Yezid kanalıyla naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Bir kul günaha girerim korkusuyla, yapılması sakıncalı olmayan bazı şeylerden bile uzak durmadıkça, müttakîler derecesine çıkamaz."*¹⁵⁷

156 Buharî, hadis no: 2051.

157 Tirmizî, Kıyâmet, 19; İbn Mâce, Zühd, 24.

Ebudderdâ şöyle demiştir: “Takvanın kemali, kulun, haram olmasından endişe duyarak ve haramla kendi arasına perde koyma adına, zerre ağırlığındaki bir şeyden sakınacak kadar ve hatta helal bildiği bazı şeyleri terk edecek kadar Allah’tan sakınmasıdır.”

Hasen’in ifadesine göre: “Takvâ, müttakî insanları öyle bir noktaya getirdi ki, haram korkusuyla pek çok helali terk ettiler.”

Sevrî’nin konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir: “Müttakîlere bu ismin verilmesinin sebebi, sakınılmayacak şeylerden sakınmaları dolayısıyladır.”¹⁵⁸

İbn Ömer’in şöyle dediği nakledilmiştir: “Haramla kendi arama, ihlal etmeyeceğim ve helalden bir engel koymak istiyorum.”

Meymun b. Mehran şöyle demiştir: “Haramla kendi arasına helalden bir engel koymadıkça, kişi tam olarak helali elde edemez.”¹⁵⁹

Süfyan b. Uyeyne demiştir ki: “Bir kul, haramla kendi arasına helalden bir engel koymadıkça ve günahı ve günaha benzenen şeyi terk etmedikçe imanının hakikatini yakalayamaz.”¹⁶⁰

Burada her insana kendi derecesinin sınırlarına göre davranmak gerekmektedir. İnsanların bir kısmı vardır ki, şüpheli şeylere düşmeleri yadırganmaz, çünkü onlar haramlara, (Allah korusun) çoğu kere de büyük haramlara dalmışlardır. Aynı şekilde şüphe de dindeki yerine göre değerlendirilmeli ve açık veya kesin haram mertebesine yükseltilmemeli. Zira en tehlikeli şeylerden birisi, Şârî (kanun koyucu) sonuçları ve etkileri itibariyle aralarına farklar koyduğu halde, dînî hükümler arasındaki sınırları bitirmektir.

***

158 Ebû Nuaym, *el-Hilye*, VII, 284.

159 Ebû Nuaym, *el-Hilye*, IV, 84.

160 Ebû Nuaym, *el-Hilye*, VII, 288; İbn Receb, *Câmiu’l-ulûmi ve’l-hikem*, I, 209, 200.

Mekrûhlar

Yasakların en alt mertebesinde mekruhlar yer almaktadır. Mekruh da kendi arasında “tahrîmen mekrûh” ve “tenzîhen mekrûh” olmak üzere iki kısma ayrılır. Tahrîmen mekrûh; harama daha yakın, tenzihen mekruh ise helala daha yakındır. Mekrûh kelimesi mutlak olarak kullanıldığı zaman bundan tenzihen mekrûh kastedilir.

Bunun bilinen pek çok örneği vardır. İmam Nevevî'nin *Riyâzu's-sâlihîn* eseri gibi kitapları inceleyenler mekrûhun pek çok örneğini bulabilir. Mesela, bir yere dayanarak yemek yemek, su kabının tepesinden su içmek, içeceğin içine üfle-mek, sağ elle tahâretlenmek, mazeret olmadan kadının avret mahalline sağ eliyle dokunması, tek ayakkabı ile yürümek, mescitte tartışmak ve sesi yükseltmek, Cuma günü imam hutbe okurken mescitte ayaklarını toplayıp elbisesinin içine alarak oturmak, sıtmaya ve horoza sövmek, konuşurken harfleri boğazından çıkararak ve avurdunu şişirerek (kendini överek) konuşmak, duâ yaparken ‘Allahım! Eğer dilersen beni affet’ demek, Allah ve falancanın dediği olur demek, yatsı namazının en son vaktinden sonra konuşmak, yemek hazırlarken namaz kılmak, oruç tutmak için cuma gününü, gece namazı kılmak için gecelerden belli bazılarını tahsis etmek, mazereti olmadığı halde güzel kokuyu reddetmek... hadislerde sayılan mekruhlardan bazılarıdır.

Âlimlerin tarif ettiği üzere mekrûh, yapılmasında günah olmayan ancak terkinde sevap olan şeylerdir.

Buna göre tenzihen mekrûh olan hususları yapan kimseye azap yoktur. Ancak kınanması gereken bir şeyi yapmışsa kınanır, özellikle de söz konusu şeyi tekrar tekrar yaparsa. Fakat şiddetli yadırgama bir tarafa, bu gibi işleri yapan kimse-leri normal şekilde yadırgamak da gerekmez.

Apaçık haramların içine düşmüşlerken insanları mekrûhlarla savaşıarak meşgul etmek câiz olmaz.

[IX]

ISLAH ALANINDAKİ ÖNCELİKLER

Sistemlerden Önce Nefisleri Değiştirmek

Islah alanındaki önemli önceliklerden biri, toplumdan önce ferdin yetiştirilmesine önem vermek veya sistemlerden ve kurumlardan önce nefisleri değiştirmektir. En iyisi bizim bu hususu ifade ederken Kur'ân'ın kullandığı "İçindeki değiştirmek" tabirini kullanmamızdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "...Gerçek şu ki, insanlar kendi iç dünyalarını değiştirmeden Allah onların durumunu değiştirmez..."¹ Buna göre her türlü ıslahın veya değişikliğin ya da toplumsal yapılanmanın esası, fertten başlamaktır. Bütün yapılanmaların aslı budur. Zira tuğlaları arasında boşluk, zayıflık ya da bozukluk olunca sağlam ve güçlü bir yapı oluşturma ümidi yoktur.

Tek bir insan toplum binasının duvarının ilk tuğlasıdır. Bundan dolayı gerçek Müslüman bir insan oluşturmak ve onu mükemmel İslam terbiyesiyle yetiştirmek başka şeylere göre önceliklidir. Çünkü bunun, her türlü yapılanma ve ıslah için zorunlu önceliği vardır. Nefisleri değiştirme işte budur.

Sâlih bir insan oluşturmak ilk peygamberlerin, onların yerine geçenlerin (halifelerinin) ve kendilerinden sonra onlara vâris olanların da önem verdiği bir şeydir.

---

1 Ra'd, 13/11.

İstenen kalitede bir insan oluşturma'nın ilk aşaması onun kalbine sağlam bir iman aşılama'dır. Bu imanı ile o, dünyaya, evrene, hayata, evrenin ve insanın Yaraticısına ve ona hayatı verene karşı bakışını düzeltir. Aynı zamanda bu inanç insana nereden geldiğini, nereye gideceğini ve mesajını öğretir. Böylece imanlı insan, dinsizi hayrete düşüren şu sorulara cevap bulur: Ben kimim? Nereden geldim? Nereye gideceğim? Niye yaratıldım? Hayat ve ölüm nedir? Hayattan önce ne vardı, ölümden sonra ne olacak? Aklımın erdiği günden ölümüne kadar bu gezegendeki mesajım (görevim) nedir?

Başka bir şey değil, sadece iman insana, gelecekle ve sonuçla ilgili bu büyük soruların tatminkâr cevabını verebilir, hayata hedef, anlam ve değer katar. Böyle bir iman olmadan bu varlık âleminde insan yolunu kaybetmiş bir toz parçası veya kıymetsiz bir zerre olarak devam edecektir. İnsanın, bu büyük kâinatın kütleleri arasında hacim bakımından; uza-yıp giden zeoloji bunalımı ve gelecekteki sonsuz krizler karşısında ömür bakımından; kendini öldürücü ve yok edici depremler, volkanlar, kasırgalar ve sel baskınları ile tehdit eden tabiat olayları karşısında güç bakımından hiçbir varlığı yoktur. İnsan, sahip olduğu ilim, irade ve gelişen teknolojiye rağmen, bütün bunlar karşısında insan âcizdir ve eli kolu bağlıdır.

İman dâima kurtuluşun can simididir. İnsanın içinin değişmesi ve kalbini düzeltmesi ancak iman sayesinde olur. Zira insan hayvanların bağlandığı gibi bağlanamaz ve demir, bakır ya da madenden âletler yapılabildiği halde, bir sanayi mamülü gibi insan yapmak mümkün değildir.

İnsan ancak aklıyla ve kalbiyle hareket eder; ikna eder, ikna olur, doğru yolu bulur, başkalarına buldurur, teşvik eder, teşvik edilir, sakındırır ve sakındırılır. İman; insanı harekete geçiren, onu yönlendiren ve insanda korkunç güçler meydana getiren bir şeydir ki, o güçlerin imansız meydana gelmesi mümkün değildir. Aksine iman, insanı, yeni bir ruh, yeni bir akıl, yeni bir azim ve yeni bir felsefe ile yepyeni bir varlık ola-

rak inşa eder. Nitekim bu durumu biz Firavn'un sihirbazlarında görmekteyiz. Hani bunlar Musa ve Harun'un Rabbine iman etmiş, Firavn'un baskıcılığına meydan okumuş, küçümseyerek ve üstünlük edasıyla ona şöyle demişlerdi: *"...Artık (hakkımızda) nasıl bir yargıda bulunacaksan bulun; sen ancak bu dünya hayatında (geçerli) yargılarda bulunabilirsin."*²

Aynı durumu Hz. Peygamber'in ashabında da görmekteyiz. Nitekim imanları onları, câhiliyyeden İslam'a yani putlara tapmaktan ve koyun gütmekten milletleri yönetmeye, Allah'ın yolunu bulma konusunda insanlığa önderlik etmeye ve onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaya götürmüştü.

Hz. Peygamber'in onüç yıllık Mekke döneminde -tebliğden davete- bütün maksadı ve çabası ilk nesli imanın anlamalarına göre yetiştirmektir.

Bu yılların hiçbirinde, toplum hayatını düzenleyen, âilevî ve sosyal ilişkilerini tespit eden ve onun kurallarından sapanları cezalandıran hukukî düzenlemeler nâzil olmamıştır. Aksine Kur'ân'ın ve Peygamber'in çabası, ashapdan oluşan söz konusu bu insanı ve kuşağı oluşturmak ve eğitmektir ki, onlar da bundan sonra tüm dünyayı eğitsinler.

Erkam b. Erkam'ın evi rolünü yerine getiriyordu. İnsanlara yavaş yavaş (aralıklarla) okuması, hem kendi kalbine hem de onunla birlikte inananlarınkine iyice yerleşmesi, müşriklerin sorularına cevap vermesi ve onların konularına son vermesi için Allah'ın Kitabı Kur'ân olaylara göre Hz. Peygamber'e parça parça indiriliyordu. Bu yöntem müminlerin kalplerini eğitmede, güzel bir şekilde harekete geçirmede ve yürüyecekleri yolu göstermede büyük bir rol ifa etmektedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz onu (Kur'ân'ı), insanlara yavaş yavaş (aralıklarla) okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik"*³, *"İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa Biz onu senin*

2 Tâhâ, 20/72.

3 İsrâ, 17/106.

kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik.”⁴

Durumumuzu düzeltmek istiyorsak, bugün meşgul olmamız gereken en önemli mesele, doğru bir başlangıçla işe başlamaktır. Bu da şekil olarak değil, gerçek anlamda, aklıyla, ruhuyla, cismiyle, ahlakıyla dengeli insan yetiştirmekle olur. Dengeli bir insan yetiştirmek için onun aklını kültürle, ruhunu ibadetle, bedenini sporla, ahlakını erdemle, askerlik yönünü sertlikle, sosyal yönünü paylaşımcılıkla, siyasî yönünü bilinç ve ihtiyatlılıkla inşa etmeli ve onu hem din ve hem de dünya için hazırlamalıyız ki, kendisi için sâlih başkaları için de ıslah edici olsun. Böylece de Yüce Allah’ın Asr sûresinde zikrettiği dünya ve âhiret ziyanından kurtulsun. Sözü edilen sûrede şöyle buyurulmaktadır:

“Asra yemin olsun ki, insan ziyandadır. Ancak iman edip doğru ve yararlı işler yapan, birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler hariç.”⁵

Böyle bir şey ancak, varlıkla ilgili bütüncül bir tasavvurun, hayat için oluşturulmuş apaçık felsefenin ve medeniyet için geliştirilmiş tam bir projenin ışığı altında olabilir. Bu hususlara da ümmetin tamamı inanır, erkek ve kız çocuklarını kesin olarak buna göre yetiştirir, bunun hükmüne uygun olarak amel eder, programına göre hareket eder, bütün kurumlar yani cami, üniversite, yazarlar, basın, televizyonlar ve radyolar birbiriyle yardımlaşır, biri Batı’ya giderken diğeri Doğu’ya gitmez ve birinin yıktığını diğeri yapmazsa ancak o zaman istenen hedefe ulaşılabilir. Eski dönemlerde yaşamış bir şâirin şu mısraları konumuza uygun düşmektedir:

Sen bir taraftan yaparken başkaları yıkıyorsa binalar bir gün tamamlanır mı?!

***

4 Furkân, 25/32/33.

5 Asr, 103/1-3.

Cihattan Önce Eğitim

Gerçek (sağlam karakterli) ıslah davetçileri bugün eğitimin cihada ve bir şey meydana getirmenin (tekvîn), yetki vermeye (temkîn) öncelenmesi gerektiğini haykırmaya başlamışlardır.

Bizim eğitim ve bir şey oluşturmaktan maksadımız, dave-tin yükünü ve mesajın tekliflerini üstlenebilecek, harcama ko-nusunda cimrilik yapmayacak, usanç duymayacak ve Allah (c.c.) yolunda başına gelen belalara aldırmayacak inanmış in-sanı oluşturmaktır. Böyle bir kişi aynı zamanda, dininin de-ğerleri ve davetinin ahlakı kendisinde şekillenmiş pratik bir örnektir. Böyle bir kişinin şahsında İslam, canlı ve erişilebilir tarzda görülür.

Böyle bir insanı inşa etmek, eğitmek ve oluşturmak daima istenen bir şeydir. Ancak yeni bir din ve yeni mesajı olan ye-ni bir ümmet tesis edilmek istendiğinde böyle bir insan daha çok talep edilir. Aynı şekilde herhangi bir din zaafa uğrar, o dine inananları bitkinlik tutar, din yenilenmeye ve dine men-sup olanlar da ihyâ edilmeye ihtiyaç gösterirse yenileme (tec-dîd), ihyâ ve ıslah için zorunlu bir başlangıç yapmak kaçınıl-maz olur. Bu başlangıç da elde edilmesi istenen ümmetin ön-cülerini temsil edecek yeni bir neslin eğitilmesidir.

Gerçekten inanmış bir kuşak şeklinde, ıslah ve yeniden di-rilme sancağını taşıyabilecek insanın inşası ve oluşturulması, toplumu değiştirip devlet kurma amacıyla yapılacak her tür-lü silahlı cihat çağrısından önce yapılmalıdır.

Bundan dolayı onüç yıl boyunca Kur'ân'ın önemle üzerinde durduğu mesele, bu insanı oluşturma ve öncü kuşakları tam anlamıyla iman, ahlak ve aklî bakımdan eğitimeğe çalışmaktır. Bu kuşağın en mükemmel örneği Hz. Peygamber idi. Nitekim Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: *"Gerçek şu ki, Allah'ı ve Ahiret gününü bekleyen ve onu her daim ananlar için örnek teşkil eder."*⁶

Mekke döneminde Kur'ân'ın önem verdiği husus, inanç, fazilet ve ahlakî güzelliğe dair esasları yerleştirmek, doğru bakış ve yol gösterici düşünme yöntemini temellendirmek, câhiliyye inançlarını, düşünce ve yaşayıştaki ahlaksızlıklarına ve bunların yol açtığı felaketlere dair esasları bertaraf etmek ve insanı Rabbine kopmaz bağla bağlamaktır.

Kur'ân'ın ilk inen surelerinden biri olan Müzzemmil sure-sinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey örtülere bürünen (insan)! Gece biraz ilerleyince namaza kalk! Gece yarısı, biraz önce ya da sonra, (kalk) ve tane tane, hakkını vererek Kur'ân oku. Doğrusu Biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz."*⁷

Gece vaktinde ve Kur'ân medresesinde yapılan bu derin eğitim, Hz. Peygamber'in beklemekte olduğu "ağır (mesuliyetli) sözü" yüklenmesi için onu hazırlamaktan başka bir şey değildi. O sözün ağırlığı ifade ettiği emanetin ağırlığından ileri geliyordu.

Müşriklerle ve şeytanî güçlere ve düzenlere (tağuta) kul-luk edenlerle kanlı çarpışma yapmayı ve silahlı cihadı emreden tek bir âyet bile nâzil olmadan önce, âyetler bu yön-te me uygun olarak indiriliyor, inanç esaslarını ve kavram-ları yerleştiriyor, değerleri ve erdemleri ekiyor, câhiliyye pisliklerinden akılları ve kalpleri temizliyor, onları imanın anlamlarına ve iman gerektirdiği sabır, tahammül, sebat, hakkın zafere ulaşmasında elinden gelen gayreti sarf etme, bâtılla mücadele etme ve akılları, ataları, babaları, efendi veya büyükleri körü körüne taklit etmekten kurtarma es-sasına göre eğitiyorlardı.

Hatta sahâbîler (müşrikler tarafından) dövülmüş, yara-lanmış bir şekilde Hz. Peygamber'e geliyor, başlarına gele-ni ona şikayet ediyor ve kendilerini savunmak, kendilerinin ve dinlerinin düşmanlarıyla savaşmak için Hz. Peygam-ber'den silahlı çatışmaya izin vermesini talep ediyorlardı. Fakat Kur'ân'ın anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) on-

lara şöyle diyordu: “...Ellerinizi çekin, namazlarınızda dikkatli ve daim olun...”⁸

Bunun anlamı, cihadın durumunu hafife almak değildir. Zira cihat İslam tepesinin zirvesidir. Fakat biz burada önceliklerden bahsediyoruz. Buradaki öncelik ise eğitim ve bir şey oluşturmaya aittir.

Eğitimin güzelliklerinden biri de, zamanı gelince nefisleri cihada hazırlamaktır. Nitekim Müzzemmil suresinde şöyle denilmiştir: “...Allah, zaman zaman içinizde hastalar, Allah’ın lütfunu aramak için yola koyulanlar ve Allah yolunda savaşa çıkanlar olacağını bilir...”⁹

Sadece silahla ve kılıçlarla yapılan cihat ertelenmiş olduğu halde, davet, açıklama ve Kur’ân ile yapılan cihat ilk günden beri vardır ve talep edilmiştir. Mekke’de inmiş olan Furkân suresinde Yüce Allah Peygamberine şöyle buyurmaktadır: “...Bu (ilahî mesajın) ışığında onlara karşı bütün gücünü ortaya koyarak büyük bir mücadele et.”¹⁰

Allah’a davet yolundaki sabır, sebat ve eziyetlere tahammül şeklindeki cihat da böyledir. Ankebût suresinin ilk âyetlerinde bu durum şu şekilde vurgulanmıştır:

“İnsanlar, (sadece) ‘inandık’ demeleriyle bırakılacaklarını ve sınava çekilmeyeceklerini mi sanıyorlar? Evet, andolsun ki, Biz kendilerinden öncekileri de sınadık; o halde, (bugün yaşayanlar da sınanacak ve) elbette Allah, doğru davrananları ortaya çıkaracak ve yalancıların da kimler olduğunu gösterecektir. Yoksa onlar - (inandıklarını iddia ettikleri halde) kötülük işleyenler- bizden kurtulabileceklerini mi sandılar? Ne tuhaf bir düşünce bu! Kim (Kıyamet Günü) Allah’a kavuşmayı beklerse (o Gün’e hazırlıklı olsun): Çünkü Allah’ın (her insan ömrü için) takdir ettiği vade mutlaka gelip çatacaktır –ve O her şeyi bilen, her şeyi işitendir! O halde, kim (Allah yolunda) üstün gayret gösterirse bunu yalnız

8 Nisâ, 4/77.

9 Müzzemmil, 73/20.

10 Furkân, 25/52.

kendi iyiliği için yapmış olur; çünkü Allah, her türlü ihtiyaçtan uzaktır!”¹¹

Bizim burada bahsetmekte olduğumuz eğitim bu türe da-
hildir ki, o da cihadın bir çeşididir.

İbn Kayyim Hz. Peygamber’in hayatında cihadın onüç mertebesini zikretmiştir. Bunlardan dört tanesi nefisle, ikisi şeytanla, üçü zulüm, bid’at ve münkerât erbabıyla, dördü de kâfirlerle cihat hususundadır. Bunlar arasında kalp, dil ve mal ile cihat da vardır. Bu cihat çeşitleri içerisinde ertelenen canla veya el ile yapılan cihattır.

İbn Kayyim şöyle demektedir: “En üstün cihat şekillerin-
den biri, karşı koyan kimsenin şiddet ve zorbalığını göze alıp-
mesela, kendisinden ezâ ve cefâ gelmesinden korkulan biri-
nin yanında- gerçeği söylemektir. Bundan en büyük nasiple-
ri olan ise peygamberlerdir. Allah’ın salât ve selamı onlar
üzerine olsun. Bu konuda da en mükemmel ve en kusursuz
cihat, Peygamberimiz Hz. Muhammed’e aittir.

Dış âlemde Allah’ın düşmanlarıyla yapılan cihat, kulun,
Allah’ın zâtı konusunda nefsiyle yaptığı cihadın uzantısı ol-
duğundan, nefis ile cihat, dış âlemdeki düşmanlarla yapılan
cihattan önde gelir ve ona temel teşkil eder. Nitekim Hz. Pey-
gamber şöyle buyurmuştur: “*Müccâhid, Allah’a itaat yolunda
nefsiyle cihât edendir. Muhâcir, Allah’ın yasakladığı şeylerden hic-
ret edendir.*”¹² Zira kişi ilk olarak, emrolunduğunu yapması ve
yasaklandığını bırakması için nefsiyle cihat etmezse ve Allah
yolunda ona karşı savaşmazsa dış âlemdeki düşmanıyla cihat
etmesi mümkün olmaz. İçindeki düşmanı onu hâkimiyeti al-
tına almış, ona baskın gelmiş ve kendisi de o düşmana karşı
cihat etmemiş, Allah yolunda onunla savaşmamış iken düş-
manıyla cihat etme ve ondan intikam alma imkânını nasıl el-
de edebilir? Hatta böyle bir kimse nefsiyle cihada çıkmadık-
ça düşmanıyla cihada çıkmaz.

11 Ankebût, 29/2-6.

12 Bu hadisi Ahmed b. Hanbel (VI, 21): “Muhâcir, hata ve günahlardan hicret edendir” şeklinde nakletmiştir. İbn Hibban bunu sahih kabul etmiş (*el-İhsân*, 4862), Hâkim de Buharî-Müslim’in şartına göre sahih olduğunu bildirmiş, bu konuda Zehebî ona muvafakat etmiştir.

İşte bu iki düşmanla cihat etme konusunda kul imtihana çekilmektedir. Bunların arasında bir üçüncü düşman daha vardır ki, onunla cihat etmeden bu ikisiyle cihat etmesi mümkün olmaz. O düşman, bunlar arasında durmakta ve kulu bu iki düşmanla cihat etmekten alıkoymakta, savaşı bırakmaya teşvik etmekte, onu oyalamaya çalışmakta ve devamlı surette onun hayaline söz konusu iki düşmanla cihat ederken karşılaşacağı zorlukları, terk edeceği hazları, kaçıracağı zevkleri ve iştah kabartan şeyleri getirir durur. Dolayısıyla kişi o düşmanla cihat etmeden bu iki düşmanla cihat etmesi mümkün değildir. Onunla cihat, bu iki düşmanla cihadın temelidir. Bahsedilen o düşman şeytandır. Allah Teâlâ: *"Şüphesiz şeytan sizin bir düşmanınızdır. Öyleyse onu düşman edinin"*¹³ buyurmaktadır. Onu bir düşman edinme emri, -sanki o bıkmaz usanmaz ve alınıp verilen nefesler sayısınca (geçen sürede) kul ile savaşmaktan geri durmaz bir düşman imişçesine-onunla cihat etme ve savaşma yolunda olanca çabayı sarf etmeye bir tenbihtir.

İşte kul, bu üç düşmanla savaşıp cihat etmekle emrolundu; bu dünyada onlarla savaşmakla sınandı ve Allah'tan kendisine bir imtihan, bir deneyim olmak üzere mezkur düşmanlar onun üzerine salındı. Allah bu cihat için kula yardım, destekçiler ve silah vermiştir. Aynı zamanda kulun düşmanlarına da yardım, mühimmat, destekçiler ve silah vermiştir. Her iki grubu birbiriyle imtihan etmiş; kimilerini diğerlerine bir sınama vasıtası kılmış ve böylece onların haberlerini denemiş ve bu imtihanla Allah'ı ve Peygamberlerini dost edinenlerle şeytan ve taraftarlarını dost edinenleri birbirinden ayırmıştır.

Allah müminlere, kendisinden gerektiği şekilde sakınmalarını emrettiği gibi, kendi yolunda gerektiği gibi cihat etmelerini de öylece emretmiştir. Nasıl ki, O'ndan gerektiği gibi sakınmak- O'na itaat edip isyan etmemek, adını anıp unut-

---

13 Fâtır, 35/6.

mamak, kendisine şükredip nankörlükte bulunmamak ise, gerektiği gibi cihat etmek de kulun, kalbini, dilini ve uzuvlarını Allah'a teslim etmek için nefsiyle cihade etmesi ve böylece kendine ait, kendi başına buyruk değil bütünüyle Allah'a ait ve Allah'la birlikte olması; şeytanının vadini yalanlaması, emrine isyan etmesi ve yasakladığını yapmak suretiyle onunla cihat etmesidir. Zira şeytan ona ümitler vaat eder; mal, şöhret gibi gelip geçici şeyler temenni ettirir, fakir düşmekten korkutur, kötülükleri emreder, takva ve hidayetten iffet ve sabırdan, hâsılı imanın bütün güzel huylarından men eder. Kul, şeytanın vadini yalanlamak ve emrine isyan etmek suretiyle onunla cihat eder ve böylece bu iki cihattan bir güç, kuvvet ve destek alır; onun sayesinde Allah sözünün en üstün olması için Allah düşmanlarıyla dış âlemde kalbiyle, diliyle, eliyle ve malıyla cihat eder.

Bu anlaşıldıysa, o zaman bilinmelidir ki, cihadın dört basamağı vardır. Bunlar da: Nefisle cihat, şeytanla cihat, kâfirlerle cihat ve münâfıklarla cihattır.

Nefisle cihat da yine dört basamaktır:

Birincisi: Doğru yolu ve hak dini öğrenme konusunda nefis ile cihat ki gerek dünyada, gerekse âhirette nefsin kurtuluş ve mutluluğu bu hak dine bağlıdır. Bu dini bilme fırsatını kâçırsa her iki cihanda da bedbaht olur.

İkincisi: Bu hak dini ve doğru yolu öğrendikten sonra onun gereğince davranma konusunda nefis ile cihat. Aksi halde amelsiz sade bilgi ona zarar vermese de bir fayda da sağlamaz.

Üçüncüsü: İnsanları bu dine çağırma ve bilmeyenlere onu öğretme konusunda nefis ile cihat. Aksi halde Allah'ın indirdiği hidayeti ve açıklamaları saklayan kimseler durumuna düşer. İlmi, ona fayda vermez ve Allah'ın azabından onu kurtarmaz.

Dördüncüsü: Allah'a çağırmanın zorluklarına ve halkın eziyetine karşı sabretme ve bütün bunlara Allah için ta-

hammül gösterme konusunda nefis ile cihat. Kişi bu dört basamağı tamamladığı zaman rabbânîlerden olur. Zira selef, bir âlimin “rabbânî” ismine hak kazanabilmesi için hakkı bilip, onunla amel etmesinin ve onu öğretmesinin gerekli olduğunda görüş birliği etmişlerdir. İşte ancak bilip amel eden ve öğreten kimse göklerin melekûtunda “ulu kişi” diye çağrılır.

Şeytanla Cihat

Şeytanla cihat iki basamaktır:

1. Şeytanın, kulun içine atıp iman konusunda kalbe kurt düşüren şüphe ve kuşkularını def etmek üzere onunla cihat etmek.

2. Kulun içine attığı bozuk iradeleri ve ifadeleri defetme konusunda şeytanla cihat. Birinci cihadın sonunda kesin inanç (yakîn), ikincisinin sonunda da sabır oluşur. Yüce Allah: “*Sabredip âyetlerimize kesin olarak inanmalarından ötürü aralarından, emrimizle onları doğru yola ileten önderler çıkardık*”¹⁴ buyurarak din önderliğine ancak sabır ve kesin inançla ulaşabileceğini haber vermiştir. Sabır, bozuk iradeleri ve arzuları, kesin inanç ise şüphe ve kuşkuları def eder.

Kâfirlerle ve Münafıklarla Cihat

Kâfir ve münafıklarla cihat da, kalple, dille, malla ve canla cihat olmak üzere dört basamaktır.

Kâfirlerle cihat özellikle el ile, münafıklarla cihat ise özellikle dil iledir.

Zâlim, bid’atçı ve kötü işler yapanlarla cihat ise üç basamaktır:

Kişinin gücü yeterse eli ile, yetmezse dili ile, ona da gücü yetmezse kalbiyle cihat eder. İşte cihadın toplam onüç basa-

14 Secde, 32/24.

mağı bunlardır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Savaşa çıkmadan ve içinden savaşa çıkmayı kurmadan ölen kimse münaflıklığın bir şubesi üzere ölmüş olur.”¹⁵

***

Eğitim Neden Önceliklidir?

Eğitimi neden cihada önceliklidir?

Bunu kısaca birkaç noktada veya sebeple izah edebiliriz:

Birinci olarak: İslam’da cihat herhangi bir mücadele değildir. Aksine o, özel niyetle ve özel bir gaye için “Allah yolunda” yapılan mücadeledir.

Hz. Peygamber’e: Biri cesaretini göstermek, diğeri milleti- ni korumak, öteki kendine yiğit adam dedirtmek için savaşan kimselerden hangisi Allah yolundadır? diye soruldu. Hz. Peygamber de şu cevabı verdi:

*“Kim Allah’ın kelimesi (İslamiyet) daha yüce olsun diye savaşıyorsa, o Allah yolundadır.”*¹⁶

Her türlü dünyevî tesirden bu şekilde soyutlanma kendi başına olmaz. Aksine, kişinin ihlas ile Allah’a bağlanması ve Allah’ın da kişiyi samimiyetle dinine bağlaması için uzun süreli bir eğitimin olması gerekir.

İkinci olarak: Müslüman mücâhidin dünyada cihattan beklediği semere (sonuç) yetki sahibi olma (temkîn) ve zaferdir. Bu yerleşmenin meyveleri, ancak yerleşmeyi hak eden ve görevlerini yerine getiren samimi Müslümanların eliyle meydana gelir. Allah’ın Kur’ân’da zikrettiği üzere, o müminler şunlardır:

“...Ve muhakkak ki Allah, O’nun davasına arka çıkanlara yardım edecektir; çünkü, Allah (her şeyi hükmü altında tutan) en yüce iktidar sahibidir. (O yardıma layık olanlar ki,) kendilerini yeryü-

15 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu’l-meâd*, III, 5-11. Hadis için bkz. Müslim, İmâre, 1910; Ebû Davud, 2502; Nesâî, 3099.

16 Buharî, İlim, 45, Cihat, 15; Müslim, İmâre, 150, 151; Tirmizî, Fezâilü’l-cihâd, 16; Nesâî, Cihât, 21; İbn Mâce, Cihât, 13.

*zünde egemen kılsak (dahi) namaza devam ederler, zekâtı verirler, yapılması iyi ve doğru olanı emreder, yanlış ve kötü olanı yasaklar; ama yine de, olup biten her şeyin sonucu Allah'a kalmıştır"*¹⁷, "Allah, imana erişip dürüst ve erdemli davranışlarda bulunanlara, tıpkı kendilerinden önce gelip geçen (bazı toplumları) egemen kıldığı gibi, onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına; onları üzerinde görmekten hoşnut olduğu dini onlar için kuvvetle kökleştireceğine ve çektikleri korkulardan, kaygılardan sonra onları mutlaka güvenli bir duruma kavuşturacağına dair söz vermiştir; çünkü (böyleleri yalnız) Bana kulluk eder, Benden başkasına tanrısal güçler ve nitelikler yakıştırmazlar..."¹⁸

Eğitimleri olgunlaşmadan yeryüzünde yetki verilenlerin ve zafere ulaştırılanların yıktıkları yaptıklarından çok olur.

Üçüncü olarak: Allah'ın kanununa (sünnetullah) göre, yeryüzünde yetki sahibi olmanın (temkîn) şartı, bu yetkiyi elde edecek kimselerin kalplerinin Allah tarafından denenmesi, içlerindeki yoklanması, iyiyi kötüden ayırmaları için, imtihan potasında erimeleri ve çile ve zorlukların onları olgunlaştırmasıdır. Bu, amelî eğitimin bir rengidir ki, her asırda hem peygamberler hem de davetçiler hakkında kader böyle cereyan etmiştir. İmam Şâfiî'ye: Mümin için imtihan edilmesi mi yoksa yetki sahibi olması mı daha iyidir? diye sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Yeryüzünde yetki sahibi olma (karar kılma ve yerleşme) ancak imtihandan sonra olur. Nitekim Hz. Yusuf'u Allah önce imtihan etti sonra da ona yetki verdi. Ayette şöyle buyurulmuştur: "Böylece Yusuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik..."¹⁹

Kolay elde edilen ve meyvelerine kolayca ulaşılabilen bir yetkiyi sahibinin zayi etmesinden ya da meyveleri konusunda aşırılığa kaçmasından endişe edilir. Aksine yetki sahipleri bu konuda canlarından, mallarından ve rahatlarından bir

17 Hac, 22/40-41.

18 Nûr, 24/55.

19 Yûsuf, 12/56.

şeyler harcarlarsa, onlara zorluk, darlık ve sarsıntı isabet ederse sonunda Allah'ın yardımını ve zaferi gelir.

***

Fikir Mücadelesine Öncelik Verilmesi

İslah alanında dikkat çekilmesi gerekli hususlardan biri de, düşünceyi düzgün hale getirme, tasavvuru düzeltme, bakış ve çalışma yöntemini doğru hale getirmek için gerekli olan her şeye öncelik vermektir. Şüphesiz bu, ümid edilen her türlü ıslah için yerleşik bir esastır. Zira düşünce doğru olmayınca amelin (uygulamanın) düzgün bir yöntem üzerinde yürütmesi aklen mümkün değildir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

Ağaç eğri ise gölge ne zaman doğru olur?

Herhangi bir işte düşüncesi kötü olan kimseden beklenen işinin de kötü olmasıdır. Çünkü, ister iyi isterse kötü olsun, iş düşüncenin sonucudur.

Bundan dolayıdır ki –eğri fikirlerin ve yanlış kavramların düzeltilmesine önem veren- fikrî mücadelenin diğerlerine önceliği ve takdim hakkı vardır. Bu, Kur'ân'ın Mekke'de inen Furkan suresinde zikrettiği "Büyük Cihat"ın ve "müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihat edin" ²⁰ hadisinde zikredilen dil ile cihadın bir türüdür.

İslam Sahası İçinde Fikrî Mücadele

Fikrî mücadelenin iki esas alanı vardır:

Birincisi: İslam sahasının dışında, İslam'a inanç, hukuk, medeniyet ve kültür bakımından hücum edip İslamî esasa göre meydana gelen herhangi bir uyanış ve yeniden dirilmeye karşı savaş açan dinsizlerle, misyonerlerle ve oryantalistlerle (müsteşrik) mücadele etmek.

---

20 Ebû Davud, Cihat, 18; Nesâî, 2, 48.

İkincisi: Sahih ve doğru hedefe yürüyebilmek için, İslamî çalışma yapan grupların yönelişini düzgün hale getirmek, gi-dişatında doğru yolu göstermek ve hareketinin yanlışını dü-zeltmek gayesiyle İslam sahasının bizzat içinde mücadele et-mek. Bu konuda sözü uzatmayacağız, çünkü için ıslahı esas-tır ve onun önceliği vardır.

Şüphesiz bizde çeşitli akımlar vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Hurafeye Dayalı Akımlar:

Kendine mahsus esaslara veya özelliklere dayanan hurafeye dayalı akım ya da yönelişlerden bir kısmı şöyledir:

- a. İtikat (inanç) konusundaki hurafe
- b. İbadette bid'atçılık
- c. Düşüncece donukluk
- e. Fıkıhta taklit
- f. Davranışta muhâlefet
- f. Siyasette uyumluluk ve yağcılık

Literal Akımlar

Söz konusu akımlar içerisinde bir de literal akım veya yö-neliş vardır ki, din konusunda sıkı davranmasına ve onu sa-vunmasına rağmen, bunun da mensuplarının pek çoğunu et-kisi altına alan ve onları başkalarından farklı kılan bazı özel-likleri vardır. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

- a. İnançta tartışmacılık
- b. İbadette şekilcilik
- c. Fıkıhta zâhircilik
- d. Detaya önem verme
- e. Rûhen kuruluk
- f. Davette kabalık
- g. İhtilaflı konularda dar düşünme

Red ve Şiddet Akımı

Cemiyeti bütün kurumlarıyla reddetme esasına dayanan bu akımın mensupları hamaset ve ihlasla temayüz etseler de, bunların da birtakım özellikleri vardır. Söz konusu özelliklerin bir kısmı şunlardır:

- a. Dine bağlanmakta şiddet, katılık ve tavizsizlik.
- b. Topluma üstünlük taslayacak bir konuma gelmeye yol açacak kadar güçlü olduğu hissine kapılmak.
- c. Kendileri dışındaki herkes hakkında kötü zan beslemek.
- d. Dini, olguyu (hakikati), ontolojik ve sosyal kanunları anlamada dar ufukluluk.
- e. Vakti gelmeden önce bir şeyleri yapmada acele etmek.
- f. Dikkat etmeden insanları küfürle itham etmede acele davranmak.
- g. Hedefe ulaşmada güç yoluna başvurmak.

Orta Akım

Bir de orta yol vardır ki, dini yerleştirmek için, dini, hayatı ve ameli anlamada denge ve orta yol esasına dayanır. Bunun da başkalarından farklı ve kendine özgü birtakım özellikleri vardır. Bunların bir kısmı aşağıdaki esaslar üzerinde sıkıca durmaları ve onlara yoğunlaşmalarıdır:

1. Dini, kapsayıcı, dengeli ve derinlikli olarak iyice kavramak.
2. Hayatın gerçeğini (olguyu) yani Müslümanların ve onların düşmanlarının gerçeğini hafife almadan ve korkmadan olması gerektiği gibi anlamak.
3. Allah'ın sünnet ve kanunlarını özellikle de insan toplumuna ilişkin kanunları iyi kavramak.
4. Dinin (temel) hedeflerini kavrayıp nassların zâhiri üzerinde donup kalmamak.
5. Öncelikleri kavramak ki bu da dengeler fıkıhı ile ilişkilidir.
6. Diğer İslamî gruplarla farklı görüşleri paylaşmayı ve bunun âdâbını iyi kavramak (yani üzerinde ittifak edi-

len meselelerde yardımlaşmak, görüş ayrılığına düşülen meselelerde de hoşgörülü davranmak).

7. Selef akımı ile yenilik (tecdîd) taraftarlarının (yani asıl kaynak ile çağdaş düşünce) arasını bulmak.
8. Dinin sâbit hükümleri ile asrın değişkenleri arasında denge kurmak.
9. Fikrî, psikolojik ve ahlakî değişikliğin medeniyete ilişkin her türlü değişikliğin esası olduğuna inanmak.
10. Ümmetin yeniden dirilmesi ve insanlığın çağdaş mad-dî felsefelerden kurtulması için İslam'ı bir bütün halinde medeniyet projesi olarak takdim etmek.
11. Fetvâda kolaylık ve davette müjdeleme metodunu benimsemek.
12. İslam'daki sosyal ve siyasal değerleri öne çıkarmak. Mesela, hürriyet, saygınlık (şeref, onur), şûrâ, sosyal adalet ve insan hakları İslam'da yer alan ve öne çıkarılması gereken değerlerden bazılarıdır.
13. Başkalarıyla yani muhalif gayrimüslimlerle veya Müslüman olup da akıl bakımından aktif ancak ruhen çökmüş bulunanlarla iyi diyaloga girmek.
14. Müslümanların dokunulmazlarını ve İslam ülkesini savunmak için cihadı savunma vesilesi edinmek.

Bizim inandığımız, insanları davet ettiğimiz, Allah'ın Kur'ân'da indirdiği, Hz. Peygamber'in sünnet ve siretinde gösterdiği, doğruyu bulmuş ve onu gösteren sahabenin anlayıp uyguladığı ve bu ümmetin en hayırlı devirlerinde sahabeyi olması gerektiği gibi takip edenlerin anladığı İslam'ı gerçek manada ifade ettiğini kabul ettiğimiz akım işte budur.

***

Orta Yol Akımının Görevi

Şüphesiz bu akım, beklenen ve yarının ümitlerinin odak noktasıdır. Bundan dolayı böyle bir noktanın davetinin öne çıkarılması, buna yardım edeceklerin eğitilmesi, hasımlarının

ikna edilmesi, karşı çıkanları ile diyaloga girilmesi, istemediği ve hoşlanmadığı bir mecraya sürüklenmesi için kurulan tuzaklardan kurtarılması yolunda gayret edilmesi için yoğun çabaların gösterilmesi gerekir.

Pek çok delil ile bugün malum olmuştur ki, içte ve dıştaki düşman güçler diğer akımlardan daha çok bu akımdan endişe duymakta, hatta diğerlerinden daha çok bundan hoşnutsuzluk duyup ve buna gizli düşmanlık beslemektedir.

Daha önce kaba kuvvet ve şiddete başvuran akımlardan korkuyorlardı. Fakat bu gün şöyle diyen yeni bir nağme başladı: Mutedil İslam'dan sakının! Bu İslam, diğerlerinden daha tehlikelidir. Zira diğer akımlar kısa ömürlü olup uzun süre devam etmez. Fakat bu, süreklilik arz eder ve devam eder. Onların iddialarına göre böyle bir İslam'ın mutedil oluşuna güvenilmez. Çünkü mutedil olarak başlar sonra fanatikleşir. Onlara göre fanatiklik İslam'ın bizzat içinde gizlidir!

İlerlemekte olan İslam'dan korkutmaya bu noktadan başlıyor, mutedil İslam'ın adını "Yeşil İslam" koyuyor ve bütün Avrupa'da komünizmin yok olmasıyla ortadan kalkan "Kızıl Tehlike"nin yerine İslam'dan yeni bir düşman üretiyorlar. Ancak bu gibi kimselerin içinde insaf sahibi olanlar böyle bir tehlikeyi reddediyor ve İslamî tehlikenin, aslı olmayan bir vehim olduğunu vurguluyorlar.

Elbette orta akımın bu gibilerle yüzleşmesi, sahtekârlıklarını ortaya çıkarması ve içlerindeki ılımlılarla diyaloga girmesi gerekir.

Aynı şekilde bunların filizleri ve öğrencileri olup İslam ülkesinin bizzat içinde bulunan, Müslüman ismi taşıyan ancak bütün güçleriyle İslam Medeniyeti projesine karşı çıkan, ümmetin ve onun dininin karşısında duran diğer kimselerle de bu akımın yüzleşmesi gerekir. Allah Resûlü, İslam Medeniyetine karşı duranları Huzeyfe'nin naklettiği müttefakunaleyh bir hadiste şöyle anlatmıştır: *"Onlar cehennem kapılarında duran çığırtkanlardır, kendilerine uyanı cehenneme atarlar."* Yâ

Resûlellah onları bize anlat denildiği zaman da Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Onlar bizim aşiretimizdendirler ve bizim dilimizi konuşmaktadırlar.”*

Bundan dolayı ümmetin fikrini ifsat eden, onu aslından ve gerçek kimliğinden saptıran, aniden öldüren zehiri ona tatlı bal içerisinde sunan, okumaya, dinlemeye ve seyretmeye dayalı gerekli bütün dökümanları onun önüne koyan ve ümmetin çocuklarının akılları üzerinde, bedenleri öldürücü hastalıkların yaptığı gibi, öldürücü şekilde çalışan bu gibi kimselerle karşı karşıya gelmek zorunludur.

Bizim milletimizden olan bu “batı taraftarları”, sömürgecilik bizim diyarımızdan göç ettikten ve sopasını kaldırdıktan sonra sömürge fikri taşımaktadırlar. Bunlar, müsteşrik ve misyonerlerin en çirkin anlayışlarını (kavramlarını) benimsemektedirler. Halbuki fikirlerini benimsedikleri müsteşrik ve misyonerlerin çoğu hiçbir gün medeniyetimize karşı samimi davranmamaktadır. Samimi davrananlar ise bu medeniyeti, onun kaynaklarını ve mirasını doğru anlayacak araçlara ve bunların en önemlisi olan dile ve onun zevkine sahip değildirler.

Şüphesiz kendi topraklarımız içerisinde gerçek savaşımız, laik ve Marksizm kalıntısı olan bu gerçek fanatiklerle olmalıdır. Bunlar ki, Batı liberalizminin elbiselerini giymiş bütün silah ve kalemelerini, İslâmî uyanışa, onun yeniden dirilmesine, davetinin saptırılmasına, davetçilerinin düzeninin bozulmasına karşı yapılan bir savaşa akın etmek için seferber etmişlerdir. Bunların çabaları arasında, İslâmî uyanıştan insanları nefret ettirmek için “Siyasal İslam” ve “Radikalizm” gibi kavramlar icat etmek, ülkenin kuvvetlerini asla sonu gelmeyen ve mutlaka yeniden, farklı şekilde ve değişik isim altında başverecek kanlı çarpışmaların içine çekmek için, Müslümanlarla hâkim sistemler arasında tefrika çıkarmak da vardır.

Mücadeleyi bu mecradan herhangi bir şekilde saptırmak, furû fıkıh, hatta akaidin detay konularında veya öncelik ve-

rilmesi gereken ameller hususunda ya da farklı cüzî meselelerde alınacak tavırlar konusunda birbirine muhâlif olan Müslümanların bizzat kendinden düşman icat etme girişiminden ve herkesi gözetleyen, dönüp dolaşan, Müslümanları birbirine vurdurmak, onları seyredip sonunda öldürücü darbeyi indirmek isteyen hakiki düşmandan hiç haberdar olmamak demektir. İslam davetçilerinden olup da kim bilmeden bu gaflete düşerse bu onun hakkında bir musibettir. Çünkü böyle bir meseleyi bilmemek büyük bir tehlikedir. Kim bilerek ve kasden böyle yaparsa bu onun hakkında daha büyük bir musibettir ve tehlikesi de daha çoktur. Zira onun durumu İslam'a İslam ümmetine ve İslam'ın uyanışına ihanet mesabesinde. Nitekim rahmetli bir şâir şöyle demiştir:

Bilmiyorsan musibet işte budur

Biliyorsan musibet daha büyüktür.

Orta akımın, uğrunda gayret göstermesi, kendisi için aşırı istekli olması ve onun için mücadele vermesi gereken büyük bir görevi olduğuna inanıyorum. Bu görev de, İslam'a ait safı –yani İslam için çalışanların safını- asla ihtilaf edilmemesi gereken esaslara göre yani Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kadere iman gibi altı iman esasına; kelime-i şehâdet, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak, haccetmek gibi beş amelî temele; temel erdemlere, ahlakın ana ilkelerine ve esas ahlaksızlık ve haramlardan özellikle de helak edici büyük günahlardan kaçınma esasına göre bir araya getirmek için doğru ve samimi olarak çalışmaktır.

Toplu olarak bu genel esaslarda birleşmemiz yeterlidir. Cüzî ve detay konularda, furûda, tavırlarda ve ictihatlarda ihtilaf etmemizin bir önemi yoktur. Zira bu, dinin, insanın, varlık ve hayatın yapısının gerektirdiği bir ihtilaftır. Nitekim bu hususu ben, *es-Sahvetü'l-İslâmiyye beyne'l-ihtilâfî'l-meşrû'i ve't-teferruku'l-mezmûm* adlı eserimde genişçe anlattım.

Pek çok kitabımda şunu zikretmişimdir: Çoğalmaları, birbiriyle çarpışma ve çatışma tarzında değil de, çeşitlilik ve uz-

manlaşma şeklinde olduktan sonra, İslam adına çalışan cemaatlerin çoğalmasında bir engel yoktur. Zira çeşitlik şeklindeki çoğalma zenginlik ve üretimin artmasına yol açarken, çatışma tarzındaki çoğalma birbirine yemeye ve bitirmeye götürür.

İslam'a hizmet için gayret sarf edilmesi gerekir ki, İslam daveti zafere ulaşsın, hukuku sağlamlaşsın ve ümmetinin birliği uğrunda çalışanlar bir araya getirilebilsin. Mesafeyi yakınlaştırmak, güven tohumu ekmek, hoşgörü ve hüsnü zan ruhu aşılama, ruhları, kendini beğenme, gurur, başkalarını itham etme ve hakir görme belasından temizlemek için bu gayretin hem düşünce hem de amel planında olması gerekir. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter."*²¹

Benim görüşüme göre bu çalışma bugün İslamî sahadaki önemli ve önde gelen önceliklerdendir. İslamcılar bugün yaşamakta oldukları parçalanma tehlikesine son vermedikleri zaman, İslam'a ve onun ümmetine düşman olan güçlerin zehirli dişleri ve pençeleri onları parçalayacak ve toptan yenilecekler, grup grup, akım akım bölünecek ve sonunda hepsi helak edilecek.

Şayet bugün ümmetimizin okyanusun bir ucundan öbür ucuna kadar yayılmış olan büyük gücünü bir araya toplayamıyorsak, en azından, İslamî bilince sahip olan, diyaloga girilebilir ve anlaşılabilir büyük grupları bir araya getirmek için çalışalım. Bu da pürüzleri ortadan kaldırmak, aşırılıkları azaltmak, anlayışları birbirine yaklaştırmak, tavırları ahenkli hale getirmek, devam etmekte olan problemler hususunda tek saf halinde durmakla ve görüş birliği bulunan konularda herkesin birbirine yardım etmesi, ihtilaflı konularda ise herkesin birbirini hoşgörmesi ile olur. Böyle bir anlaşma, yardımlaşma ve birlik kurma, dînî bir yükümlülük ve hayatî bir zorunluluktur. Şayet bizi tek fikir birleştirmezse elbette ortak sıkıntı bir araya getirecektir. Nitekim şâir Şevkî şöyle demiştir:

21 Müslim, Birr, 32; Ebû Davud, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 18.

Ey İbnü't-talh her ne kadar soy (milliyet) bizi ayırsa da, belalar aynı derde tutulanları bir araya getirir!

Şeriatı Kanun Haline Getirmek mi, Yoksa Eğitim ve İletişim mi Önceliklidir?

Bu konuda dengesizliğin bulunduğu hususlardan biri de şudur: İslamî sahada çalışanların çoğu –özellikle de duygusal olanlar- “İslam Şeriatını Uygulama” adını verdikleri mesele-ye çok büyük önem vermektedirler. Onlar bununla, dinin hukukî yönünü, özellikle de cezalar yani had, kısas ve tazir cezalarını kasdetmektedirler.

Süphesiz hukuk yönü İslam'ın bir parçasıdır. Bunu görmezlikten gelmek veya bundan yüz çevirmek mümkün değildir.²² Fakat bunu hem talep ederken hem de bundan bahsederken aşırıya kaçmak ve bunu her şeyin başı, dayanağı ve son noktası saymak İslamî düşünceye ve İslamî çalışmaya kötü tesirleri olduğu kadar normal insanların düşüncelerine de başka türlü tesirleri vardır. Bundan da İslam'a, onun davetine ve şeriatına düşman olanlar yararlanmaktadırlar. Uzun zamandır şunu söylemekteyim: Tek başına kanunlar ne toplumları meydana getirir ne de milletleri oluşturabilir. Toplumları ve ümmetleri inşa eden ancak eğitim ve kültürdür. Himaye edici ve koruyucu olarak kanunlar bundan sonra gelir.

O zaman yapılması gereken, şeriatın tatbiki meselesine düşünce ve amel bakımından gerçek yeri ne ise onu vermemizdir. “Tam, Çağdaş İslamî Eğitim”e de meşgul olunacak, hazırlanacak ve talep edilebilecek kadar uygun yer verilmelidir. Müslüman çocuk bu eğitimi eğitim sürecinin başlangıcından üniversiteyi bitirene kadar takip eder ve o eğitim içinde devam eder. Bu eğitim için, dinin hayat için zorunlu olduğunu gösterecek, İslam'ın ve onun hükümlerinin taşıdığı adaletin mükemmelliğini, kitabının mucizeliğini, peygamberinin büyüklüğünü, me-

²² Bu konuda bilgi için *Melâmilu'l-mücteme'l-müslimi'lle'zî neşşidulhû'* adlı kitabımızın “et-Teşrî'u ve'l-kânûn” adlı bölümüne (s, 157-188) bakılabilir.

deniyetinin dengeli olduğunu ve ümmetinin ebediliğini pekiştirecek uygun yöntemler, teşvik edici üsluplar, görsel ve işitsel araçlar ve gelişmiş teknoloji kullanılır.

Bu eğitimin, sadece konusu din veya İslamî eğitim olan derslerde değil aksine bütün derslerde, çıkarmaya gitmeden il-mî ve edebî konuların tamamında olması talep edilir. Hatta, Allah'a inanan, diniyle ve milletiyle gurur duyan, ruhu, akli, cismi ve vicdaniyla mükemmel, Rabbine karşı ihlaslı, vatanına hizmet eden, başkalarına hoşgörülü ve bütün insanlığın hayırına çalışan Müslüman bir neslin inşasına yardımcı olması için, sosyal, filolojik, edebî ilim ve müfredatlarda, okul faaliyetlerinde ve genel ortamlarda da böyle bir eğitimin olması beklenir.

Dinin ruhundan yoksun, dışarıdan ithal edilmiş, İslam'ın Allah, insan, hayat, evren, din ve dünyaya dair düşüncesine aykırı olan maddî ve dinsiz felsefe ve yöntemlerin de mutlaka karşısında durmak gerekmektedir.

Ferdî ve sosyal hayatımızda en çok tesirli hususlardan olan iletişim ve kültür meselesine de uygun yer vermek gerekmektedir. Bugün iletişim vasıtaları, insanların çoğunun akıl, meyil, zevk, fikrî ve psikolojik yönelişlerini inşa eder hale gelmiştir. Dolayısıyla hiçbir durumda bu vasıtaların, eylem, düşünce ve yaşayış bakımından Müslüman insanın ve Müslüman cemaatin hayatı için İslam'ın en yüce referans olduğuna inanmayanların eline bırakılması câiz olmaz.

İki mükemmel yörünge üzerinde çalışmak gerekmektedir:

Birincisi: Her sahada ve her seviyede İslam'ı ve müthiş imkânlarıyla çağı temsil edebilecek iletişim elemanlarını hazırlamak.

Musiki, tiyatro gibi çeşitli sanat dallarında söz sahibi olanlar bu kısma dahildir. Burada metni yazacak, onu senaryoya aktaracak, yönetecek, tasvir edecek ve oynayacak kimselere ihtiyacımız vardır.

Bunlar kolay olmayan işlerdir. Bunların yürütülmesinde dîinî olan ve olmayan büyük zorluklar vardır. Noksanı ta-

mamlamak ve binayı bitirmek için bu işin aşamalı olduğunu kabul ederek ve hedefleri belli, araçları ortada, aşamaları bilinen bir plan yaparak bile olsa bu işin üstesinden gelmeye çalışmak gerekir.²³

İkincisi: Mevcut iletişimci ve sanatçıları kazanma girişiminde bulunmak. Şüphesiz bunlar arasında da namazını kılan, orucunu tutan Müslümanlar vardır. Ancak onlar –eğitim ve kültürlerinin etkisinde kalarak- yaptıklarının İslam’a aykırı olmadığını ve Allah’ın gadabını çekmeyeceğini sanmaktadırlar. Bazıları çoğu kere yaptığının İslam’a aykırı olduğunu bilmektedir fakat yaşadığı hayat ve alıştığı yaşam tarzı ona baskın gelmektedir.

Burada gerekli olan, dinlerini tam olarak kavramaları, Allah’a tevbe etmeleri, İslam’a ve onun üstünlüklerine davet edenler kervanına katılmaları için bu gibiler üzerinde gayret sarf etmektir.

Son yıllarda pek çok erkek ve kadın sanatçının tevbe ettiği bilinmektedir. Ancak bunların çoğu, kendilerini kurtarmak ve dine sarılmak için sanatı ve sanatçıları terk etmiştir. Bundan daha iyisi söz konusu kişilerin bu zor alanda ve çileli meydanda kalmaları ve Hz. Ömer’in Müslüman olduktan sonra söylediği şu sözü söylemeleridir: “Allah’a yemin olsun ki, câhiliyyeyi ilan ettiğim bütün mekânlarda İslam’ı ilan edeceğim.” Bu da herkesin yardımlaşması ve mevcut engellerin ve daha da çoğunun üstesinden gelmekle olur.

---

23 Bilgi için *Melâmihi’l-müctemei’l-müslimi’llezi nenşüduhû* adlı kitabımızın “el-Lehvu ve’l-fünûn” adlı bölümüne bakılabilir.

[X]

KÜLTÜRÜMÜZDE ÖNCELİKLER FIKHI

Geniş coğrafyaya yayılan bu ümmetin kültürüyle meşgul olan kimse, onun âlimlerinin değişik şekillerde ve farklı kaynaklarda yeri geldikçe serpiştirilmiş olarak, öncelikler fıkına önem verdiklerini ve bu konudaki dengenin bozulmasına dikkat çektiklerini görür.

İhramlı Kimsenin Sinek Öldürmesini Soranlar!

Öncelikler fıkına önem verildiğini gösteren ilk örneklerden birisi bekli de, İbn Ebî Nuaym'ın Abdullah b. Ömer'den naklettiği şu olaydır: Ebû Nuaym şöyle demiştir: Ben (onun yanında) otururken İbn Ömer'e bir adam gelip sivri sineğin kanını (onun hükmünü) sordu! Bir başka rivayete göre de, "İhramlı iken sinek öldüren kişinin durumunu sordu!" İbn Ömer ona dedi ki: Kimlerdensin? O da: Iraklıyım, deyince İbn Ömer şöyle dedi: Hah! Şuna bakın! Sineğin kanının hükmünü soruyor. Halbuki bunlar Peygamber'in evladını öldürmüşlerdir! Ben Peygamber'in şöyle söylediğini duydum: "Bu ikisi -yani Hasan ve Hüseyin- benim dünya çiçeklerimdir." Bir başka rivayette ise İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "İraklılar Peygamber'in kızının oğlunu öldürüyorlar ondan sonra da sineğin (kanının) hükmünü soruyorlar..."¹

---

1 Ahmed b. Hanbel, *hadis no: 5568, 5675*. Üstad Ahmed Muhammed Şakir geçtiği her iki yerde de bu hadisin sahih olduğunu bildirmiştir. Buharî de bunu iki yerde (Menâkıb, 3753, Edeb, 5994) zikretmiştir.

İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de bu hadisi açıklarken şöyle demiştir: "İbn Ömer, Iraklıların basit bir şeye aşırı hassasiyet gösterip, son derece önemli olan bir şey konusunda ise gevşek davranmalarına şaşıtığı için bu hadisi zikretmiştir."² İbn Battal demiştir ki: "Hadisten şöyle bir sonuç elde edilir: Kişinin dini konusunda daha önemli olana öncelik vermesi gerekir. Zira İbn Ömer, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine yardımcı olmak gibi büyük bir günahı işleyip bundan tevbe etmeyi bırakarak sineğin kanının hükmünü soranı yadırgamış ve bundan dolayı onu azarlamıştır. Hz. Peygamber'in nezdinde Hüseyin'in kıymeti ve yeri çok büyük olduğu için İbn Ömer özellikle bu olayı zikretmiştir."³

Burada maksat, bizzat soruyu soranı yadırgamak değildir. Esas maksat, büyük ve önemli işleri önemsemezken, küçük işleri kılı kırk yaracasına inceleyen ve hem kendilerini hem de insanları önemsiz şeylerle meşgul eden bir grup insandaki hâkim yönelişi yadırgamaktır!

İbn Ömer'in başına gelen olayı Iraklılarla oğlu Sâlim de yaşamıştır. Görünen o ki Iraklılar, ittifakla nakledilen bir hadiste: "*Benden sonra kâfirlere benzeyip birbirinizin boynunu vurmayın*"⁴ buyurulup bundan şiddetle sakındırıldığı halde, adam öldürme ve birbirinin kanını dökme gibi çok önemli hususları önemsemezken, küçük ve önemsiz şeyleri Salim'e de sormakta idiler!

Müslim'in "Fiten" bölümünde⁵ naklettiğine göre Sâlim b. Abdullah şöyle demiştir: "Ey Iraklılar! Size küçüğü soracak ve sizi büyüğe bindirecek değilim! Ben babam Abdullah b. Ömer'den duyduğuma göre o, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işitmiş: "*Şüphesiz ki fitne şu taraftan gelecektir.*" Peygamber bunu söylerken eliyle doğu tarafına işaret etmiş ve: "*Fitnenin, şeytanın iki boynuzunun doğduğu yerden doğacağını*" söylemiş-

2 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 95.

3 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 427.

4 Müslim, İman, 29; Tirmizî, Fiten, 28.

5 Müslim, Fiten, 50.

tir. Halbuki siz birbirinizin boynunu vuruyorsunuz. Musa, Firavn hanedanından öldürdüğü şahsı ancak hata suretiyle öldürmüş; bunun üzerine Allah kendisine şöyle buyurmuştur: *"Sen bir cana kıydın da, biz seni üzüntüden kurtardık ve seni adam akıllı imtihan ettik."*⁶

Kültürümüzdeki öncelikler fıkıhına verilecek örneklerden biri de, Hafız İbn Asakir'in, Muhammed b. İbrahim b. Ebû Sekine kanalıyla Abdullah b. Mübarek'in hayat hikâyesini anlatırken naklettiği şu coşkulu risâledir. Ebû Sekîne şöyle demiştir: Çıkmak için vedalaştığımda Abdullah b. Mübarek Tarsus'ta bana bu beyitleri yazdırdı ve 170, bir rivayete göre de 177 senesinde benim vasıtamla bu beyitleri Fudayl b. İyad'a söyledi. Söz konusu beyitler şöyledir:

*Ey Harameyn'de kulluk yapan
Şayet bize baksaydın ibadette oynadığımı elbette bilecektin.
Kim göz yaşlarıyla yanağını boyarsa
Bizim boğazlarımız kanlarımızla boyanır.
Ya da kimin atı bâtil hususunda yoruluyorsa
Bizim atlarımız da sabîha (sabah?) günü (ya da her gün) yorulmaktadır.
Güzel koku sizin olsun, bizim güzel kokumuz, (atların) tırnağının tozu dumanı ve temiz tozlardır.
Bize Peygamberimizin sözlerinden doğru ve sahîh bir söz gelmiştir ki,
Allah yolunda savaştan atlardan birinin kaldırdığı ve kişinin burnuna doldurduğu toz toprak ile yanan bir ateşin dumanı bir olmaz.
İşte Allah'ın kitabı aramızda konuşmakta ve şehîdin ölü olmadığını söylemektedir ki, bu kitap asla yalan söylemez.*

Râvî Ebû Sekîne diyor ki, Fudayl b. İyad'la kitabıyla birlikte Mescid-i Haram'da karşılaştım, benim kendisine getirdiğim şiirleri okuyunca gözünden yaşlar aktı ve dedi ki: "Ebû Abdurrahman doğru söylemiş ve bana nasîhat etmiş!" Daha

sonra da bana: “Sen hadis yazanlardan mısın?” diye sordu, ben de, “evet” deyince: “Ebû Abdurrahman’ın yazısını bana getirmenin kirası olarak şu hadisi yaz” dedi ve sonra şu hadisi yazdırdı: Mansûr b. Mu’temir’in Sâlih kanalıyla Ebû Hüreyre’den naklen bize anlattığına göre bir adam gelip şöyle dedi: “Yâ Resûlüllah! Bana öyle bir amel söyle ki, onunla Allah yolunda cihat edenlerin sevabını elde edeyim?” Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Hiç ara vermeden namaz kılmaya ve hiç iftar etmeden oruç tutmaya gücün yeter mi?*” Adam dedi ki: “Yâ Resûlüllah, buna güç yetiremeyecek kadar zayıfım.” Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu ki: “*Canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, buna güç yetirsen bile Allah yolunda cihat edenlere yetişemezsin! Bilmiyor musun cihat eden at yularlı iken bir veya iki tur attığında bundan dolayı mücâhide sevaplar yazılır.*”⁷

Cezair’deki İslam Düşüncesi toplantılarından birinde bu olay zikredildi ve büyük davetçilerden biri buna itiraz etti ve bu rivayetin doğru bir temeli olmadığını söyledi! Gerekçe olarak da “Nasıl olur da İbn Mübarek Haremeyn’de ibadet etmeyi oyun ve eğlence olarak isimlendirir?!” dedi.

Doğrusu şu ki, bu olay doğrudur. İbn Asâkir bu olayı Abdullah b. Mübarek’in hayat hikâyesini anlatırken senediyle birlikte zikretmiş, İbn Kesir de doğru olduğunu kabul ederek Al-i İmrân suresinin sonunda zikretmiştir.⁸ Zehebî de olayı, *Siyeru e’lâmi’n-nübelâ* adlı ansiklopedik eserinde Abdullah b. Mübarek’in hayat hikâyesini anlatırken nakletmiştir.⁹ Bu olayda İslam’ın temel prensiplerine ya da kaynaklarına aykırı bir şey yoktur. Aksine, âbid, zâhid bir zat olan Fudayl b. İyad’ın sözü edilen risâleyi getirene yazdırdığı hadislerle de bunu desteklediği gibi, İbn Mübarek şiirindeki hususu âyet ve hadislerle desteklemiştir.

Üstadımız Behiy el-Hûlî bu olayı *Tezkiretü’l-dü’ât* adlı öncü eserinde zikretmiş ve bunun üzerine şu yorumu yap-

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 236; *Tuhvetü’l-ahvezî*, Bîrr, VI, 123.

8 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’lâzîm*, 1st. Ts., II, 177.

9 Zehebî, *Siyeru e’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 364, 365.

muştır: "Abdullah b. Mübarek bu sözü arkadaşı Fudayl'a, cihadın farz-ı ayn olmadığı bir zamanda yazmıştır. Bununla birlikte onun ibadetini oyun-eğlence olarak nitelendirmiştir. Halbuki onun ibadeti yeryüzünün en şerefli parçasında yapılmaktaydı! Şayet cihat farz-ı ayn olsaydı ve bu ibadet Mescid-i Haram dışında yapılsaydı acaba İbn Mübarek arkadaşına ne derdi?!"¹⁰

***

Fesat Zamanında İnsanların Arasına Karışmak mı Yoksa Bir Köşeye Çekilmek Mi Önceliklidir?

Önceki âlimlerin öncelikler fıkhına dair söz konusu ettikleri hususlardan biri de şudur: Fitne zamanlarında ve günahların ve fesadın (bozgunculuğun) yayıldığı zamanlarda topluma katılıp onu düzeltmeye çalışmak mı, yoksa bir köşeye çekilip kendini kurtarmak mı Müslüman için evladır?

Sûfilerin çoğunluğu, böyle zamanlarda, ikinci tavrı yani köşeye çekilmeyi tercih etmişlerdir. Rabbânî ve mücâhid âlimler ise Peygamberlerin yolu olan, insanların arasına karışma, mücadele ve insanların verdiği sıkıntılara sabretme yolunu tercih etmişlerdir.

İbn Ömer'in naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*İnsanların arasına karışıp onlardan gelen sıkıntılara sabreden mümin, onların arasına karışmayan ve sıkıntılarına sabretmeyenden daha hıyırlıdır.*"¹¹

İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmî'd-dîn* adlı eserinde insanlardan uzak kalma (uzlet), insanların arasına karışma (hilta), bunların faydaları ve kaçınılması gereken âfetleri konusuna özel bölüm ayırmıştır.

¹⁰ Bkz. el-Hûlî, *Tezkiretü'd-dî'ât*, 212.

¹¹ Bu hadisi Ahmed b. Hanbel *Müsned*'de, Buhârî *el-Edebü'l-müfred*'de zikretmiş, Tirmizî ve İbn Mace de eserlerinde kaydetmişlerdir. Bkz. Suyutî, *el-Câmiu's-sagîr*, hadis no: 9154.

Önceki âlimlerin öncelikler fıkhı hususunda ele aldıkları hususlardan biri de, dünya ve dünya nimetlerinden hangisinin diğerine göre öncelikli olduğu hususudur. Buna göre, dünyanın üzerinde dolaşmak, içinde yaşayanlara karışmak ve Allah'ın koyduğu sınırlara riayet ederek helal ve temiz nimetlerinden faydalanmak mı yoksa dünyadan, onun süsünden, malından ve dünyada yaşayanlardan yüz çevirmek mi evlâdır?

Sûfîlerin çoğunluğu ikinci tavrı tercih etmiştir. Fakat İslam ümmetinin rabbânî ve araştırmacı âlimleri birinci yönelişi benimsemişlerdir. Bu, Yusuf, Davud, Süleyman gibi peygamberlerin ve Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha, Zübeyr, Sa'd ve diğer sahabenin benimseyip takip ettiği yoldur.

Allame Ebu'l-Ferec İbü'l-Cevzî (v. 597/1201) kayıtsız şartsız malı kötüleyen, onu şer ve âfet sayan, helaldan kazansa bile mala sahip olup zenginleşenleri yadırgayan sûfîlere reddiye yazmıştır. Bu âlim, *Telbîsü iblîs* adlı tenkitçi ve muhtemem eserinde kendi görüşünü Kur'ân, Sünnet, sahabe yaşayışı ve dinin temel prensipleriyle delillendirmiştir.

***

Yasakları Terk Etmek mi Emirleri Yapmak mı Önceliklidir?

Kütürümüzde öncelikler fıkhına örnek verilecek hususlardan biri de şudur: Allah katında, yasaklanan ve haram kılınanları terk etmek mi yoksa emredilen ve taat kabilinden olan hususları yapmak mı öncelikli ve faziletlidir?

Âlimlerin bir kısmı, yasaklanan şeyleri terk etmenin emredilenleri yapmaktan daha önemli olduğunu söylemiş ve görüşlerine ittifakla nakledilen¹² şu sahih hadisi delil göstermişlerdir: *"Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle kaçınınız, bir şeyi emrettiğim zaman da onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz."*¹³ Bu âlimlerin yorumuna göre, mezkur hadisten, yasağın emirden daha önemli olduğu sonucu çıka-

12 Bu hadisi Nevevî, *el-Erba'în* (Kırk Hadis) adlı eserinde zikretmiş, İbn Receb de, *Câmiu'l-ulûmi ve'l-hikem* adlı eserinde bunu izah etmiştir.

13 Buharî, *l'tisâm*, 2; Müslim, *Hac*, 412, *Fezâil*, 130-131; Tirmizî, *İlim*, 17.

rılır. Çünkü hadiste yasağın işlenmesine hiçbir şekilde izin verilmezken, emrin yerine getirilmesi “gücünüz yettiği ölçüde” gibi bir kayıtle kayıtlanmıştır. Ahmad b. Hanbel’in de bu görüşte olduğu nakledilmiştir.

Bazı âlimlerin şu görüşü de bu yorumla benzerlik arz etmektedir: İyi amelleri iyiler de kötüler de yapar, günahları ise ancak “sıddıklar” terk eder.¹⁴

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Haramlardan sakın, insanların en âbidi*¹⁵ *olursun.*”¹⁶

Hız. Aışe şöyle demiştir: “Azimli ve bütün gücüyle çalışan birisini geçmek isteyen, günahlardan sakınsın.” Bu rivayet Hız. Aışe’den merfû olarak da nakledilmiştir.¹⁷

Hasen de şöyle demiştir: İbadet edenler (âbidler), Allah’ın kendilerine yasakladığı şeyleri terk etmekten daha üstün bir ibadet yapmamışlardır.

Anlaşılan o ki, haramları terk etmenin emirleri yapmaktan daha üstün olduğuna dair gelen rivayetlerle ancak nâfile kabilinden olan ibadetlere dair olan emirler kastedilmiştir. Aksi halde farz kabilinden olan ibadetleri yapmak haramları terk etmekten daha faziletlidir. Çünkü amellerin (emirlerin) bizzat kendilerinin yapılması istenirken, haramların yapılmaması arzulanmaktadır. Bundan dolayı haramların terkinde niyete ihtiyaç duyulmaz amellerde (emirlerde) ise niyete ihtiyaç vardır. Aynı zamanda bir ameli terk etmek bazen küfür sayılır, mesela tevhide (Allah’ı birlemeyi), İslam’ın rükünlerini veya bir kısmını terk etmek böyledir. Haramları yapmak ise böyle değildir;

14 Bu söz, Sehl b. Abdullah et-Tusterî’den nakledilmiştir. Bkz. Ubû Nuaym, *el-Hilye*, I, 211.

15 En çok ibadet eden veya kulluğu en iyi olan demektir.

16 Bu, Ahmed b. Hanbel (II, 310) ve Tirmizî’nin (hadis no: 2305) naklettiği hadisın bir parçasıdır. Tirmizî bunu garîb saymıştır, ancak İbn Mâce’nin naklettiği bir sened daha vardır ki, hadisi güçlendirmektedir (hadis no: 4217). Beyhakî bunu *Kitâbu’z-zühhd*’de (hadis no: 818), Ebû Nuaym *Hilye*’de (I, 365) nakletmiş, Busırî ise *Mishâhu’z-züicâce*’de hasen olduğunu bildirmiştir.

17 Ebû Ya’lâ, hadis no: 4950. Senedinde Süveyd b. Said ve Yusuf b. Meymûn bulunmaktadır ki, her ikisi de zayıf râvidir.

yani haramları işlemek bizzat küfrü gerektirmez. İbn Ömer'in şu sözü bunu göstermektedir: Haram bir arpa tanesini reddetmek, Allah yolunda verilen yüzbinden daha faziletlidir.

Selef âlimlerinden bazılarının şöyle dediği nakledilmiştir: Allah'ın sevmediği bir arpa tanesini reddetmek beş yüz defa hacca gitmekten bana daha hoş gelir.

Meymun b. Mihran şöyle demiştir: Allah'ı dil ile zikretmek güzeldir, ancak bundan daha güzeli, kulun günahı işleyeceği zaman Allah'ı anması ve ondan sakınmasıdır.

Abdullah b. Mübarek demiştir ki: Şüpheden dolayı bir dirhemi reddetmem, yüzbınlerce dirhem sadaka vermemden daha iyidir.

Ömer b. Abdulaziz ise şöyle demiştir: "Takvâ gece namaz kılmak, gündüz oruç tutmak ve bunları birbirine karıştırmak değildir, esas takvâ, Allah'ın farz kıldıklarını yerine getirmek ve haram kıldıklarını terk etmektir. Bununla birlikte başka ameller de olursa bu hayır üstüne hayırdır."

Abdullah b. Mübarek'in bir başka sözü de şöyledir: "Ben istedim ki, beş vakit namaz ve vitirden başka namaz kılmayayım, farz olan zekâtı vereyim bundan başka bir dirhem bile vermeyeyim, Ramazan orucunu tutayım bundan başka bir gün bile oruç tutmayayım, farz olan hacı yapayım bundan başka asla hac yapmayayım, bundan sonra da geriye kalan fazla gücümü Allah'ın bana haram kıldığı hususlardan kaçınmaya harcayayım."

Bu âlimlerin söylediklerinin özeti şudur: Az da olsa, haramlardan kaçınmak, çok fazla nâfile ibadet yapmaktan faziletlidir. Zira haramlardan kaçınmak farzdır, nâfile ibadeti yapmak nâfiledir.

Müteahhirûn¹⁸ âlimlerinden bir grup şöyle demiştir: "Hz. Peygamber: *'Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman*

18 Müteahhirûn: Sonraki dönem âlimleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Ancak her ilim dalına göre önceki ve sonraki âlimleri ifade eden tarihler farklıdır. Burada anlaşılması gereken, genelde sahabe ve tâbiün neslinden sonraki âlimlerdir.

ondan kesinlikle kaçınınız, bir şeyi emrettiğim zaman da onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz¹⁹ buyurmuştur. Çünkü emri yerine getirmek, ancak amelle mümkün olur. Amelin yerine getirilmesi ise bazı şart ve sebeplerin varlığına bağlıdır, bu şartların bir kısmına ise bazen güç yetmez. Bundan dolayı Hz. Peygamber, “gücünüz yettiği ölçüde” kaydını koymuştur. Nitekim Yüce Allah da, Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olmayı (takvâ’yı) “güç yetirme” şartına bağlamış ve şöyle buyurmuştur: ‘O halde gücünüz yettiği ölçüde Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olun/O’na isyandan sakının...’²⁰ Hacla ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: ‘...Bundan dolayı Ka’be’yi haccetmek, gücü yeten bütün insanların Allah’a karşı yerine getirmek zorunda oldukları bir görevdir...’²¹

Yasaklara gelince; istenen bunların hiç olmamasıdır. Aslo-lan budur. Hedef, yasakları işlememe halinin devam etmesidir. Yasakların yapılmaması mümkündür. Bu konuda güç yetirilemeyecek bir şey yoktur. Bu konunun da dikkatle incelenmesi gerekir. Günahları işlemeye davet eden sebep bazen çok güçlü olur ve kul, gücü dahilinde olmakla birlikte, günah-tan kaçınmaz. Bu durumda günah-tan kurtulması çok çaba sarfetmesini gerektirir. Bu durum çoğu kere sırf emirle-ri yapma konusunda çaba göstermekten insanlara daha ağır gelir. Bu sebeple çoğu kişi emirleri (taat kabilinden olan şey-leri) yerine getirir, ancak haramları terk etmeye güç yetire-mez. Hz. Ömer’e günaha iştahlanan ancak bunu yapmayan-ların durumu soruldu o da şöyle dedi: “Bunlar Allah’ın kalp-lerini takva için imtihan ettiği bir topluluktur, onlar için mağ-firet ve büyük bir mükâfat vardır.”²²

Yezid b. Meysere şöyle demiştir: Bazı kitaplarda Allah Teâla’nın şöyle dediği ifade edilmiştir: “Ey benim için şehveti-

19 Buharî, İ’tisâm, 2; Müslim, Hac, 412, Fezâil, 130-131; Tirmizî, İlim, 17.

20 Teğâbun, 64/16.

21 Al-i İmran, 3/97.

22 Bunu Ahmed b. Hanbel *Kitâbu’z-zühûd*’de nakletmiştir. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 248. Mücâhid kanalıyla gelen bu haberi o Ömer’den (r.a.) duyma-dığı için rivayet munkatî’ sayılmıştır.

ni terk eden ve gençliğini benim uğrumda harcayan genç! Benim katımda sen, bazı meleklerim gibisin.”²³

Yine Yezid b. Meysere şöyle demiştir: “Şehvet bedende ne kadar da şiddetlidir, o, ateş koru gibidir, iffetli kimseler bundan nasıl kurtulur?”²⁴

Bu konuda gerçek ve kesin olan şu ki, Allah kullara güçlerinin yetmeyeceği amelleri yüklemeyiz. Nitekim onlara olan merhametinden dolayı ve ruhsat olsun diye sadece zor olmaları sebebiyle pek çok ameli kullarından kaldırmıştır. Yasaklara gelince; şehvet ve etkenlerin gücüyle bunları yapanları mazur saymamış, aksine her hal u kârda kullarını yasakları terk etmekle yükümlü tutmuştur. Ancak zarûret anında, lezzet ve şehvet için değil de, hayatta kalacak kadar yenilmesi haram olan yiyeceklerden yemeği mübah kılmıştır. Buradan, Ahmed b. Hanbel’in şu sözünün doğruluğu ortaya çıkmaktadır: “Yasak, emirden daha önemlidir. Sevban ve başkalarının naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘(Elinizden geldiği kadar) istikâmet üzere olun, ancak onu tamamiyle elde edemeyeceksiniz.’”²⁵

***

Şükreden Zengin Olmak mı, Sabreden Fakir Olmak mı Daha Faziletlidir?

Dengeler ya da öncelikler fıkıhına dahil olan konulardan biri de, önceki âlimlerin: Şükürle birlikte olan zenginlik mi, sabırla beraber olan fakirlik mi ya da şükreden zengin mi, sabreden fakir mi daha faziletlidir ve mükâfatı daha çoktur? sorusuna verdikleri cevaptır.

Bu soruya farklı cevaplar verilmiştir. Bazı âlimler birinci durumu bazıları ise ikinciye tercih etmişlerdir.

²³ Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 237.

²⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 241.

²⁵ Hadis sahih olup bunu Ahmed b. Hanbel (V, 276, 277, 282), Darimî, I, 168 ve Sevban’dan Sâlim b. Ebû Ca’d yoluyla İbn Mâce (hadis no: 277) nakletmiş, Hâkim sahih olduğunu bildirmiş (I, 130) ve Zehebi ona katılmıştır.

Dinin temel metinleri (nass) üzerinde düşünüp aralarında karşılaştırma yaptıktan sonra benim tercih ettiğim sonuç şudur: Şükürle birlikte zengin ya da şükreden zengin olmak sabreden fakir olmaktan daha iyi ve daha üstündür. Şükretmek zannedildiği kadar da kolay bir şey değildir. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur: "*Kullarım içerisinde şükredenler ne kadar da azdır.*"²⁶

Bir âyette şeytanın bu konuda Allah'a karşı şöyle dediği anlatılmıştır: "*...Kullarının çoğunu nankör (şükretmeyen) kimse-ler olarak bulacaksın.*"²⁷

Hz. Peygamber Allah'tan zenginlik ister ve fakirlikten O'na sığınır. Nitekim onun duâlarından bazıları şöyle idi:

"Allah'ım! Senden hidayet, takvâ, iffet ve zenginlik isterim."²⁸

"Allah'ım! Fakirlikten, azlıktan, zilletten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan sana sığınırım!"²⁹

"Allah'ım! Fakirlikten, küfürden, günahkârlıktan, isyankârlıktan ve münaflıktan sana sığınırım!"³⁰

"Allah'ım! Açlıktan sana sığınırım; o insanı avucunun içine alan ne fena bir haldir."³¹

Hz. Peygamber Sa'd'a şöyle demiştir: "*Allah, müttakî (sorumluluk bilincine sahip), varlıklı (gönlü zengin), kendi halinde işiyle ibadetiyle uğraşan kulunu sever.*"³²

Amr'a da şöyle demiştir: "*Ey Amr! Sâlih kişi için sâlih mal ne güzeldir!*"³³

"*Varlıklı Müslümanlar cennetin en yüksek derecelerini ve ebedî nimetleri alıp götürdüler...*"³⁴ şeklindeki hadis, göstermektedir

26 Sebe', 34/13.

27 A'raf, 7/17.

28 Müslim, Zikir, 72; Tirmizî, Deavât, 72; İbn Mâce, Dua, 2.

29 Ebû Davud, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Bkz. Suyutî, Câmîu's-sağîr, 1546.

30 Hâkim ve Beyhakî Duâ bölümünde nakletmiştir. Bkz. Suyutî, 1548.

31 Ebû Davud, Vitir, 32; Nesâî, İstiâze, 19, 20; İbn Mâce, Et'ime, 53.

32 Müslim, Zühd, 11.

33 Bunu Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş, Hâkim ve İbn Hibban Amr b. As'dan nakledip sahîh olduğunu bildirmiştir.

34 Hadis için bkz. Buharî, Ezân, 155, Daavât, 18; Müslim, Mesâcid, 142.

ki, zenginler Allah'ın nimetlerine şükredip onların hakkını verdiklerinde onlara fakirler için olmayan ibadet ve sevap fırsatları doğacaktır. Bundan dolayı bir hadiste şöyle denilmiştir: *"Bu Allah'ın lütfudur onu dilediğine verir"*³⁵

Allah Tealâ bazı yüce Peygamberlerini övmüş ve şükür erdemine sahip kişiler olarak nitelendirmiştir. Peygamberlerin önde geleni Hz. Nûh bunlardandır. Yüce Allah onu överken şöyle buyurmuştur: *"...O, çok şükreden bir kul idi."*³⁶

Peygamberlerin ve Müslümanların babası Hz. İbrahim'i: *"Çünkü o (İbrahim), kendisini seçip doğru yola yönelmesini sağlayan (Allah'a), nimetlerinden ötürü her zaman şükranla doluydu"*³⁷, şeklinde öven Yüce Allah, Davud ve Süleyman'la ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"...(ve dedik ki: Ey Dâvud kavmi, (Bana karşı) şükür (duygusu) içinde çalışın; ve (unutmayın ki) kullarım arasında (bile) hakkıyla şükredenler çok azdır!"*³⁸

35 Ebû Hüreyre'nin naklettiği bu hadise göre, Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanların fakirleri Hz. Peygamber'e gelerek:

- Varlıklı Müslümanlar cennetin yüksek derecelerini ve ebedî nimetleri alıp götürdüler, dediler.

O zaman Resul-i Ekrem:

- *"Hayrola! Onlar ne yaptılar ki?"* diye sordu.

Fakir muhacirler:

- Bizim kıldığımız namazı onlar da kılıyorlar. Tuttuğumuz orucu onlar da tutuyorlar. Üstelik onlar sadaka veriyorlar, biz veremiyoruz. Köle âzat ediyorlar, biz edemiyoruz, dediler.

Resûlullah (a.s) onlara:

- *"Sizden önde gidenlere yetişebileceğiniz, sizden sonra gelenleri geçebileceğiniz, sizin yaptığımızı yapanlar dışında herkesten üstün olacağımız bir şeyi haber vereyim mi?"* diye sordu.

- Evet, söyle yâ Resûlullah! dediler.

Hız. Peygamber şöyle buyurdu:

- *"Her farz namazın peşinden otuzüç defa sihbânellah, Allahi ekber, elhamdülillah dersiniz".*

Birkaç gün sonra fakir muhacirler Resûl-i Ekrem'e tekrar gelerek:

- Zengin kardeşlerimiz bizim yaptığımız tespihleri duymuşlar. Aynı onlar da yapıyorlar, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

- *"Ne yapalın! Artık bu Allah'ın bir lütfudur; Allah lütfunu dilediğine verir".* Bkz.

Buhârî, Ezân, 155; Daavât, 18; Müslim, Mesâcid, 142; Ebû Davud, Vitir, 24.

36 İsrâ, 17/3.

37 Nahl, 16/121.

38 Sebe', 34/13.

Karınca'nın sözünü duyduktan sonra Hz. Süleyman'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "...Ey Rabbim! İçimde öyle düşünceler uyandır ki, bana ve ana-babama bahsettiğin nimetler için sana hep şükreden biri olayım..."³⁹

Hz. Yusuuf'un şöyle dediği nakledilmiştir: "Ey Rabbim! Bana nüfuz ve iktidar bahsettin; olayların altında yatan gerçekleri kavrayıp açıklama bilgisi verdin..."⁴⁰

Yüce Allah son peygamber Hz. Muhammed'e verdiği nimeti: "Seni ihtiyaç içinde bulup zengin etmedi mi?"⁴¹ buyurarak hatırlattıktan sonra şöyle demiştir: "Her zaman Rabbinin nimetlerini an."⁴²

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in ümmetine verdiği nimeti de şöyle hatırlatmıştır: "Ve yer yüzünde azınlıkta ve çaresiz olduğunuz; insanların sizi kapıp götürmesinden korktuğunuz günleri hatırlayın ki, derken O sizi himaye etti, yardımıyla güç verip destekledi ve geçiminiz için temiz ve hoş rızıklardan bahsetti size ki, sonunda şükredesiniz."⁴³

İmam Gazâlî ve Öncelikler Fıkhı

Öncelikler fıkhına önem veren ve bu konuda ihmalkâr davranmaları sebebiyle Müslüman toplumu tenkit eden âlimlerden biri İmam Gazâlî'dir. Onun *İhyâu Ulûmi'd-dîn* adlı ansiklopedik eserini okuyan dört ana ve kırk alt bölümünde bu durumu görür. Ancak Gazâlî'nin konuyu en açık biçimde ortaya koyduğu yer, "helak ediciler"e ayırdığı dörtte-birlik bölümün onuncu kısmı olan "gurûrun yerilmesi" başlıdır. Bu başlık altında o, farkına varmadan, gururun kendilerini helak ettiği bir kısım kimselerden bahsetmektedir. Bun-

39 Neml, 27/19.

40 Yusuf, 12/101.

41 Duhâ, 93/8.

42 Duhâ, 93/11.

43 Enfâl, 8/26.

lar arasında ilim, ibadet, amel, tasavvuf erbabı, malı mülkü olanlar ve halk tabakasının diğer kesimleri vardır. Gazâlî, her gruptan aldanmış olanları, nefislerinin kendilerini nasıl aldattığını veya şeytanlarının onların kötü amellerini süsleyerek kendilerine nasıl güzel gösterdiğini zikretmekte, bu konuda niteleme ve tasvirin en eşsiz örneklerinden birini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu olumsuz durumlardan kurtulmak için uyulması gereken çarelere de işaret etmektedir. Biz burada İmam Gazâlî'nin, Allah'ın dini konusundaki derin kavrayışının mertebesini, insanların dünyasını ne kadar iyi anladığını, onların iç ve dışlarını ıslah etmeye ne denli istekli olduğunu ve öncelikler fıkıhına ne derece önem verdiğini görmemiz için onun güçlü, derin ve basîretli tenkidinden iki örnek vermekle yetineceğiz.

Birinci Örnek:

Amellerin Dindeki Hiyerarşisini İhlal

Birinci örnek ibadet ve amel ehlinde olduğu halde aldanmış bulunan dindarlarla ilgilidir. Bu konuda Gazalî şunları söylemektedir:

“Aldananlar arasında farzları ihmal edip fazilet ve nâfile kabilinden olan amellerle meşgul olanlar da vardır. Çoğu kere bunlar fezâil kabilinden olan ameller konusunda o kadar derine dalarlar ki, haddi aşar ve israf yoluna saparlar. Mesela abdest konusunda vesveseye mağlup olan birisi bir anda çokça abdest alır, aşırılığa düşer, şeriatın suyun temiz olduğu yolundaki fetvasına rıza göstermez, suyun pis olduğu yolundaki uzak ihtimalleri yakın ihtimaller olarak değerlendirir. Ancak iş dönüp dolaşıp helal yeme meselesine gelince çok yakın ihtimalleri uzak ihtimaller olarak hesap eder! Çoğu kere de sırf haram yer. Şayet buradaki ihtiyat tersine çevrilerek suya gösterilen hassasiyet yiyeceğe gösterilseydi bu, sahâbe yaşantısına daha çok benzemiş olurdu. Nitekim Hz. Ömer, pis olma ihtimali bulunmakla birlikte, Hristiyanlara ait bir testiden abdest almıştır. Halbuki aynı

Ömer, harama düşme endişesiyle nice helal kazanç yollarını terk etmekteydi.”⁴⁴

Bir başka grup da nâfilelere düşkünlük gösterip farzlara alışkanlığı önemsememişlerdir. Bunlardan herhangi birinin, kuşluk ve gece namazı ve benzeri nâfilelerle ferahladığını, farzlardan lezzet almadıklarını, farzları ilk vaktinde kılmaya hassasiyet ve öncelik göstermediklerini görürsün. Böyleleri Hz. Peygamber’in Allah’tan naklen söylediği şu kudsî hadisi unutmaktadırlar: “*Bana yakın olanları yaklaştırmak için üzerlerine farz kılınanları yerine getirmek gibi bir şey yoktur.*”⁴⁵ Sevap işler konusunda sırayı terk etmek şer kabilindendir.

Bazen insanın önünde iki farz muayyen hale gelir, bunlardan birisi vakti geçen, diğeri ise vakti geçmeyen kabilinden olur. Ya da iki faziletin aynı anda yapılması gerekir. Birinin vakti dar diğeri geniş olur. Şayet insan bunlarda sırayı gözetmezse aldanmış olur.

Bunun gibi hususlar sayılamayacak kadar çoktur. Zira günah belli sevap bellidir. Ancak anlaşılması zor olan, tâat (ibadet) kabilinden olan hususların birini diğerinden önce yapmak (mesela, farzları nâfilelerden önce yapmak gibi), farz-ı aynları farz-ı kifâyelere takdim etmek, kimsenin yapmadığı farz-ı kifâyeyi, birilerinin yaptığına öncелеmek, farz-ı aynlardan daha mühim olanları ehemmiyeti daha az olanlardan önce yapmak ve vakti geçenleri geçmeyenlerden önceye almaktır. Mesela, annenin ihtiyacını babaninkine öncelemek gerekir. Zira bir adam Hz. Peygamber’e gelerek:

Kendisine en iyi davranmam gereken kimdir? diye sordu.

Resûlüllah:

“*Anan!*” buyurdu.

Adam:

Ondan sonra kimdir? diye sordu.

44 Bkz. *er-Rasûlî ve'l-ilm* adlı eserimiz, s, 20-23.

45 Bu hadisi Buharî “Kulum bana ....yaklaşmadı” lafzıyla nakletmiştir.

- “Anan!” buyurdu.

Adam tekrar:

Ondan sonra kim gelir? diye sordu.

“Anan!” dedi.

Adam tekrar:

Sonra kim gelir? diye sordu.

Hız. Peygamber:

“Baban!” cevabını verdi.

Adam:

Sonra kim? diye sorunca Hız. Peygamber:

-“Sonra da sana en yakın olan akrabalar” buyurdu⁴⁶.

Buna göre akraba ziyareti ve ilişkileri (sıla-i rahim) için en yakın olandan, eğer eşit iseler ihtiyacı daha fazla olandan, bunda da eşit iseler daha muttaki ve günahlardan daha fazla sakınandan başlamak gerekir.

Malı anne-babasının nafakası ve hac için yeterli olmayan kimse çoğu kere gidip hac yapmaktadır. Halbuki bu kişi aldanmıştır. Aksine onun anne-babasının hakkını hacca öncelmesi gerekirdi. Zira bu, daha mühim olan bir farzı ehemmiyeti daha az olana öncelime kabilindendir.

Bir kimsenin randevusu olup aynı anda da Cuma namazının vakti de girince cumayı kaçırıyor. Halbuki, aslında sevap olsa da, böyle bir durumda ahdi (verilen sözü) yerine getirmek günahıdır.

Keza, kişinin elbisesine bazen pislik bulaşır, bundan dolayı ana-babasına ve ailesine kötü sözler söyler. Halbuki pislik bulaşması da ana-babayı incitmek de yasaklanmış şeylerdir. Ana-babayı incitme şeklindeki yasaktan kaçınmak pislikten kaçınmaktan daha mühimdir.

Birbirinin karşılığı olan yasak ve sevapların örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Bunların tamamında tertibi terk eden

46 Buharî, Edeb, 2; Müslim Birr, 1, 2; İbn Mâce, Vesâyâ, 4; Ebû Davud, Edeb, 120; Tirmizî, Birr, 1.

aldanmıştır. Bu, çok anlaşılmaz bir aldanmadır. Çünkü bu konuda aldanan tâat içerisinde, ancak tâatın günaha dönüştüğünü bilecek kadar zeki değildir. Zira önemi az olan bir tâatı yapmış buna karşılık daha önemli olanı terk etmiştir.⁴⁷

Fakih Gazâlî'nin oldukça önemli olarak zikrettiği husus budur. İslamî bilince davet edenler bunu kavramaya ve ezberlemeye ne kadar da muhtaçtırlar. Nice zamandır, dînî şuur ve cemaatlerin gençlerini, "amellerin derecelerinin kavranması (fıkhu merâtibu'l-a'mâl)" ve "her amele dînî değerini, emredilenler ve yasaklananlar basamağındaki yeri ne ise onu vermek" diye adlandırdığım düşünceye o kadar çağır-dım ki. Halbuki o zaman Gazâlî'nin bu konuda bu kadar derin ve açıklıkta yazmış olduğu şeyleri henüz okumamıştım. Gazâlî bu hususu şu cümle ile ifade etmiştir: "Hayır kabilinden olan ameller konusunda sırayı terk etmek şer sayılır." Onun bu konuyla ilgili sözleri nakledilirken daha fazla örneğe yer verilecektir.

***

İkinci Örnek:

Malı Daha Uygun Olan Yerin Dışında Bir Yere Harcamak

İkinci örnek bazı varlıklı insanlarda görülen bir husustur. Bu konuda aldanan bazı kesimler vardır. Mesela bunların bir kısmı, mescit, okul, han ve köprü gibi bütün insanların görebileceği şeyleri yapmaya çok istekli olurlar. Namları ebedîleşsin ve öldükten sonra arkalarında bir eser kalsın diye de isimlerini yaptırdıkları eserin üzerine tuğla ile yazarlar. Bu gibi kimseler bu davranışlarıyla mağfireti hak ettiklerini zannederler. Halbuki bu konuda iki bakımdan aldanmışlardır:

1. Onlar bu binaları zulüm, soygun, rüşvet ve sakıncalı (haram) yollarla kazandıkları paralarla yapmışlardır. Onlar, hem bu paraları kazanırken hem de harcarken Allah'ın gadabına maruz kalmışlardır. Bu gibi kimselerin böyle bir parayı kazan-

47 Gazâlî, *Ihyâ*, III, 400-404.

maktan kaçınmaları gerekir. Şayet kazanırken Allah'a isyan etmişlerse, tevbe etmek, Allah'a dönmek ve malları olduğu gibi, buna imkân yoksa bedel olarak sahiplerine geri vermelidirler. Sahiplerine verme imkânları yoksa o zaman sahiplerinin mirasçılara, mirasçıları da yoksa en daha önemli ve uygun yerlere harcamalıdır. Bu konuda daha önemli ve uygun yerler çoğu kere paranın yoksullara dağıtılmasıdır. Ancak bu gibi kimseler insanlara gösteriş olmaz endişesiyle böyle paraları yoksullara harcamazlar. Binaları tuğla ile yaparlar, bunu yapmaktan maksatları gösteriş ve övgü elde etmektir. Bu binaların ayakta kalmasını çok istemelerinin sebebi, hayrat sahibi diye yazılan isimlerinin ebedî olarak kalmasıdır.

2. Onlar bu binalara harcama yapma konusunda kendilerinde ihlas bulunduğunu ve hayır maksadı güttüklerini zannederler. Bunlardan birine bir dinar harcaması ancak harcama yaptığı yere isminin yazılmayacağı teklif edilse buna asla hoş bakmaz. Halbuki, ismi yazılsın ya da yazılmasın, Allah onun yaptığından haberdardır. Şayet o bu harcamadan insanların rızasını değil de Allah'ın rızasını gözetseydi ismini yazmaya ihtiyaç duymazdı.

***

Zenginlerin Bedenî İbadetlerle Meşgul Olmaları

Varlıklı insanların bir grubu da mal kazanır, onu muhafaza eder fakat cimrilikten dolayı harcamaz. Sonra da gündüz oruç tutmak, gece namaz kılmak ve Kur'ân hatmetmek gibi harcama gerektirmeyen bedenî ibadetlerle meşgul olurlar. Bunlar da aldanmışlardır. Zira bunların içlerini helak edici cimrilik kaplamıştır. Malı harcayarak bu cimriliği kırmaları gerekir. Halbuki bunlar ihtiyaçları olmayan faziletleri taleple meşgul olmaktadır! Bu gibiler elbisesine yılan giren, ölmek üzere olduğu halde safrayı yatıştırmak için sirkeli bal şerbeti kaynatan adama benzerler. Halbuki yılanın öldürdüğü kişi sirkeli bal şerbetine ne zaman ihtiyaç duyacaktır?

Bu sebeptendir ki, Bısr'e: "Falan zengin çok oruç tutuyor ve çok namaz kılıyor" denildiğinde o şöyle demiştir: "Yoksul kendi durumunu bırakıp başkasının durumuna girmiştir! Çünkü bu gibi kişinin içinde bulunması gereken durum, açları yedirmek ve yoksullara yardım etmektir. Bu, varlıklı insan için kendini aç bırakmaktan, kendisi için namaz kılmaktan, dünya için mal toplayıp fakirlere vermemesinden daha faziletli bir durumdur."

***

Nâfile Hacca Para Harcamak

Varlıklı dindarlar için Gazâlî'nin yadırgadığı hususlardan biri de, onların hacca gitmek için para harcamaya olan düşkünlükleridir. Bunlar üst üste hac yapmakta, ancak çoğu kere aç (ve yoksul) komşularını bu durumda bırakmaktadırlar!

Bundan dolayı İbn Mesûd şöyle demiştir: "Ahir zamanda sebepsiz hac yapmak artacaktır. Hacca gidenler için yolculuk kolay ve rızık bol olacak, ancak mahrum ve soyulmuş olarak hacdan döneceklerdir. Bunlardan birini devesi çöle ve kumların arasına dolaştırır, komşusu ise bir tarafından zincire vurulmuştur, fakat ona yardım elini uzatmaz!"

İbn Mesûd (bu sözüyle sanki) gayb yoluyla zamanımıza bakmakta ve orada olanları anlatmaktadır.

Ebû Nasr et-Temmâr demiştir ki: Adamın birisi vedalaşmak için Bısr b. Hâris'e geldi ve şöyle dedi: Hacca niyetlendim bana bir emrin var mı? Ona dedi ki:

"Ne kadar yol parası hazırladın?"

Adam:

"İki bin dirhem" dedi.

Bunun üzerine Bısr:

"Hac yapmakla elde etmek istediğin nedir? Zühd amacıyla mı, Allah'ın evi Kabe'ye olan iştiağından dolayı mı, yoksa Allah'ın rızasını elde etmek mi hac yapacaksın?"

Adam:

“Allah’ın rızasını elde etmek” deyince Bişr:

“Evinde iken iki bin dirhemi harcayarak Allah’ın rızasını kazansan ve bunu kazandığını da kesin olarak bilsen evinde kalarak bunu yapmak ister misin?”

Adam:

“Evet” deyince Bişr şöyle dedi:

“Git ve o parayı on kişiye ver: Mesela, borcunu ödemesi için borçluya, bozuk ve dağınık işlerini düzene koyması için fakire, ihtiyaçlarını karşılaması için kalabalık aile reisine, onu rahata kavuşturması için yetim bakıcısına verebilirsin. Eğer bu paranın tamamını bir kişiye vermeyi kalbin kaldırıyorsa yap. Zira bir Müslümanın kalbine sevinç sokman, üzüntülü birine yardım etmen, sıkıntıyı ortadan kaldırman ve zayıfa yardım etmen farz olan hacdan sonra yapacağın yüz hacdan daha faziletlidir! Kalk ve bu parayı emrettiğimiz şekilde harca, ya da bize kalbinde olan niyeti söyle!” Bunun üzerine adam dedi ki:

“Ey Ebû Nasr kalbim yolculuk yapma tarafına daha ağır basmaktadır.” O zaman Bişr gülümsedi, o adama yöneldi ve şöyle dedi:

“Şayet mal, ticaretin ve şüpheli işlerin kirlerinden bir araya getirilirse nefis onunla amacına ulaşmak ister. Sen sâlih amelleri açığa vurdun. Allah, muttakîlerden başkasının amelini kabul etmeyeceğine dair zatına yemin etmiştir!”⁴⁸

“Rabbimiz, bizden bunu kabul buyur, her şeyi duyan ve bilen ancak Sensin.”⁴⁹

***

48 Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, III, 409. Ayrıca *el-İmâmü'l-Gazâlî beyne mâdihîhi ve nâkidihî* adlı kitabımıza (s. 81-93) bakılabilir.

49 Bakara, 2/127.

Öncelikler Fıkhına Katkıda Bulunan Diğer Alimler

Bu konuya katkıda bulunan âlimlerden biri, Gazâlî'nin çağdaşı Allâme Râgıb el-İsfehânî'dir (v. 502). Onun öncelikler fıkhına dair ışıktutucu sözleri vardır. Nitekim "Farzları bırakıp sünnetlerle meşgul olma" konusunda onlardan bir kısmını nakletmiştik. O, şöyle demiştir: "Farzın kendisini fazilet kabilinden olan amellerden (nâfileden) uzaklaştırdığı kimse mâ'zurdur, nâfilenin kendisini farzdan engellediği kişi ise aldanmıştır."

Bundan sonra tenkitçi âlim Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'yi (v. 597) görmekteyiz. Toplumu ve toplumun değişik sınıflarını, onların öncelikleri birbirine karıştırmaları ve bu konuda şeytanın kandırmasına maruz kalmalarını tenkit hususunda o, çok güçlü ve bilgilidir. Bu hususu onun, *Telbîsu İblîs*, *Saydu'l-hâtır*, *Zemmu'l-hevâ* ve diğer eserlerinde görmek mümkündür. İbnü'l-Cevzî mühim bir yöne işaret etmiştir ki, insanların geneli nêz-dinde önceliklerin ihlal edilmesi bakımından bunun büyük tesiri vardır. Bu da asılsız, zayıf ve uydurma hadisler konusudur. Bu konuda o, *el-Mevzû'ât* ve *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye* adlı iki büyük eserini telif etmiştir.

Arkasından "âlimlerin sultanı" ünvanını alan İzzüddin b. Abdisselam'ı (v. 660) görmekteyiz. Bu âlimin "Dengeler ve öncelikler fıkhı" konusunda keskin gözü ve isabetli düşünceleri vardır. Onun konuyla ilgili düşüncelerinin izleri, orijinal eseri *Kavâidu'l-ahkâm fi mesâlihî'l-enâm*da ortaya çıkmıştır. Biz bu kitaptan ikinci bölümde maksadı gösterecek aydınlatıcı parçalar nakletmiştik.

***

İbn Teymiyye ve Öncelikler Fıkhı

Öncelikler ve dengeler fıkhı konusunda köklü kıdemi olan öncü âlimlerden biri de Şeyhu'İslam İbn Teymiyye'dir (v.

728/1328). Araştırmacı öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) de onun yolundan yürümüştür. *Evleviyyâtü'l-hareketi'l-İslamiyye* adlı eserimde İbn Teymiyye'nin kitaplarından iki bölüm zikretmiştim. Bu bölümler, onun bu konudaki derin kavrayışını ve düşüncesini göstermektedir. Kitabın sonuna bu bölümleri ek olarak koydum.

İbn Teymiyye'nin kitaplarında, risalelerinde, fetvalarında ve tavırlarında delil getirmeye elverişli pek çok ikna edici ve doyurucu güzel örnekler vardır. Çünkü o, İlahî hidayetin kaynaklarına ulaşmış bir âlimdir. Fakat burada söz konusu âlimin sözlerinden sadece iki örnek vermek istiyorum. İnşallah bu iki örnekte yeterli ve başka şeyi zikretmeye ihtiyaç göstermeyecek mesajlar vardır.

Birinci Örnek:

Amelin Faziletinin Şartlara Göre Değişmesi

Bu hususun özetini *es-Sahvatu'l-İslamiyye beyne'l-cumudi ve't-tatarruf* adlı eserimde zikretmiştim. Bu örnek, durumların, münasebetlerin değişmesine ve kalpleri ısıdırma hususunun dikkate alınmasına göre, amellerin faziletinin de farklılık arz etmesiyle alakalıdır. İbn Teymiyye araştırma yapıp görüş ve delilleri tarttıktan sonra şöyle demektedir:

“Bir fiilin bazen yapılması bazen de terk edilmesi müstahap olur. Bu da, şerî deliller itibariyle, taşıdığı maslahata göre yapılmasının veya yapılmamasının tercih edilmesi bakımındandır. Buna göre yapılmasında maslahattan daha çok mefsedet varsa bazen Müslüman müstehabı terk edebilir. Nitekim Hz. Peygamber Hz. İbrahim'den kalan temeller üzerine Kabe'yi inşa etmemiş ve Hz. Aişe'ye şöyle demiştir: “Senin toplumun câhiliye çağından yeni çıkmış olmasalardı elbette Kabe'yi yıkar, yere yapıştırır ve ona, insanların birinden girip diğerinden çıktığı iki kapı yapardım.” Bu hadis Buharî ve Müslim'de yer almaktadır. Böylece Hz. Peygamber kendine göre yapılması yapılmamasından daha üstün olduğu halde bu müstahap işi, çelişen daha baskın bir mefsedet dolayı-

sıyla yapmaktan vaz geçmiştir. Maslahata baskın gelen mefsedet ise Kureyş'in Müslüman olmalarının üzerinden henüz fazla bir zaman geçmemiş olmasıdır. Zira bu durumda Kabe'yi yıkmak bu gibi insanların nefretini çekebilirdi. Bu durumda sebep olunacak mefsedet elde edilecek maslahattan daha büyük olurdu.

Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel ve diğer imamlara göre, cemaatin kalbini kazanmak için, bir imamın kendine göre daha faziletli olan hususu terk etmesi müstehaptır. Mesela, bir imama göre vitir namazının iki rekatını bir, bir rekatını da ayrıca kılmak daha faziletli olsa, ancak bu imam, vitrin üç rekatının da (arada selam vermeden) birleştirilerek kılınması şeklindeki görüşü benimseyen bir cemaate namaz kıldırıyorsa ve daha faziletli olan hususu tercih imkânı yoksa, o cemaat böyle bir imamın arkasında namaz kılmayı hoş karşılamasa da, imamın cemaatin görüşüne uyarak vitri birleştirerek kılmasından meydana gelecek maslahat, ayırarak kılacağında elde edeceği maslahata tercih edilir. Yine bunun gibi, imam namazda besmelenin açıktan veya gizli okunmasını daha faziletli gören birisi iken cemaat onunla aynı görüşte olmasa, cemaatle uyum ve onların kalplerini kazanma şeklindeki maslahatı, kendine göre faziletli olan hususun maslahatına tercih etmesi iyi ve câiz olur.

Aynen bunun gibi, bilmeyene sünneti açıklama ve öğretme gerekçesiyle daha faziletli olanın aksini yapmak evladır. İnsanlara iyi ve meşru bir şey olduğunu bildirmek için, namazda *eûzü besmeleyi* ve *sübhonekeyi* açıktan okumak böyledir. Nitekim sahih bir hadiste yer aldığına göre Hz. Ömer sübhanekeyi açıktan okurdu. O, ilk tekbiri alır ve şöyle derdi: "Allah'ım! Seni tenzih ederim, Sana hamdederim, ismin mübarek ve şanın yücedir, Senden başka ilah yoktur." Esved b. Yezid şöyle demiştir: "Ömer'in arkasında yetmişder fazla namaz kıldım, tekbir alıp sonra bu duayı okuyordu."⁵⁰

---

50 Müslim, Salat, 19, 20.

Bundan dolayı bu sübhaneke duası yaygın hale geldi ve insanların çoğu bunu uyguladılar. İbn Ömer ve İbn Abbas da eûzü'yü, sahabenin pek çoğu ise besmele'yi açıktan okuyordu. Besmeleyi namazda açıktan okumayı devamlı bir sünnet olarak görmeyen İslam hukukçularının çoğuna göre, bunun namazda okunmasının sünnet olduğunu insanlara bildirmek için açıktan okunması câizdir. Sahih bir hadiste yer aldığına göre İbn Abbas bir cenaze namazı kıldırıldı ve fâtihayı açıktan okudu. Bunu, fâtihayı cenaze namazında okumanın sünnet olduğunu insanlara bildirmek için yaptığını söyledi. Çünkü cenaze namazı konusunda âlimlerin bu konuda başlıca iki görüşü vardır:

Bir kısmı cenâze namazında hiçbir şekilde Kur'ân okunmayacağı görüşündedir. Selefin çoğu, Ebû Hanife ve İmam Malik bu görüştedir. Bir kısmı ise cenaze namazında kıraatin sünnet olduğu kanaatini taşırlar. İbn Abbas'tan gelen bu ve başka hadislerle dayanarak Şafi ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Bu âlimler içerisinde söz konusu namazda, diğer namazlar gibi, kıraatin sünnet olduğunu söyleyenler de vardır. Bir kısmı ise şöyle demektedir: Cenaze namazında kırâat vâcip değil, sünnettir müstehaptır. Üç görüşün en dengeli ve doğru olanı budur. Zira selef bunu da öbürünü de yapmıştır. Bu uygulamaların ikisi de onlar arasında meşhur idi. Onlar cenaze namazını Kur'an okuyarak da, okumayarak da kılıyorlardı. Aynı şekilde bazen besmeleyi açıktan okuyarak, bazen gizli okuyarak; bazen sübhaneke okuyarak, bazen okumayarak, kimi zaman her üç yerde de tekbir için ellerini kaldırarak, kimi zaman da kaldırmayarak; bazen bir tarafa bazen iki tarafa selam vererek; kimi zaman imamın arkasında gizli okuyarak, kimi zaman hiç okumayarak; bazen cenaze üzerine dört, kimi zaman beş ve bazen de yedi tekbir getirerek namaz kılarlardı. Onlar içerisinde bu uygulamalardan her birini yapan vardı. Sahabeden bunların hepsi nakledilmiştir.

Yine sahabenin bir kısmının ezanda *tercî'*⁵¹ yaptığı ve bir kısmının yapmadığı nakledilmiştir. Onların bir kısmı kamet

51 Tercî': Ezandaki şehâdet kelimelerini sesli okumadan önce, iki kere alçak sesle söylemektir (Tahtavî, *Merâkî'l-felâh*, Beyrut 1995, 76; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, 213.

getirirken cümleleri tek söyler, bazıları ise iki defa söylemiştir. Bu iki şekil de Hz. Peygamber'den nakledilmiştir.

Her ne kadar biri diğerine göre daha tercihe şayan olsa da, bu hususlardan tercihe şayan olmayanı yapan da câiz olan bir hususu yapmıştır. Baskın bir maslahattan ötürü bazen tercihe şayan olmayan bir ameli yapmak daha çok tercih edilebilir. Aynı şekilde gâlip bir maslahattan ötürü tercihe daha elverişli olanı terk etmek daha uygun olabilir.

Bu bütün amellerde geçerlidir. Zira kendi cinsi içerisinde daha faziletli olan bir amel başkaları içerisinde değerlendirildiğinde fazileti daha az duruma düşer. Mesela, namaz cinsi bir amel Kur'ân okuma (kıraat) cinsi bir amelden, Kur'ân okuma zikirden ve zikir duadan daha faziletlidir. Sabah ve ikindi namazından sonra (nâfile) namaz kılmak yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu vakitlerde Kur'ân okumak, dua etmek ve zikir yapmak namaz kılmaktan daha faziletlidir. Rukû ve secde Kur'ân okumak yasaklanmıştır. Buralarda zikir yapmak daha faziletlidir. Namazın sonunda teşehhütten sonra dua etmek zikirden daha efdaldır. Bazen fazileti daha az olan bir amel, belli bir şahsın durumu dolayısıyla (mesela, daha faziletli olanı yerine getirememesi veya fazileti daha az olana karşı sevgisi, rağbeti, önem vermesi ve ondan faydasının daha çok olması sebebiyle), daha faziletli hale gelir. İşte bu durumdaki kişi için söz konusu amel daha faziletli olur. Zira böyle bir kişi o ameli daha çok yapar, daha çok ister, daha çok sever ve ondan daha çok yararlanır. Nitekim hasta, iştahının çekmediği bir ilaç cins olarak daha üstün olsa bile, iştahının çektiğinden daha çok fayda görür. Bundan dolayı insanlar için bazı vakitlerde zikir yapmak Kur'ân okumaktan daha hayırlıdır. Bazıları için de kimi vakitlerde Kur'ân okumak namaz kılmaktan daha faziletlidir. Bunun sebebi, söz konusu amelin kendi cinsi içerisinde daha üstün olmasından dolayı değil, kişinin ondan daha çok istifade etmesidir.

“Amellerin bir kısmının diğerlerinden daha üstün olması” konusu hakkında geniş açıklamalar yoksa da, bu husus,

amellerin çoğu konusunda durumların çeşitlilik göstermesine göre farklılık arz eder. Aksi halde bu konuda pek çok sıkıntı meydana gelir. Zira insanlar içerisinde öyleleri vardır ki, bir fiilin müstehap veya tercihe şayan olduğuna inanınca onlara vâciplere devam etmediği kadar devam eder. Hatta bu gibiler işi, hevaya tabi olmaya, taassuba ve câhilî bir tutuculuğa vardırırılar. Nitekim bazı kimselerin bu gibi amellerin bir kısmını seçip mezhebinin şiarı olarak kabul ettiğini görürsün.

Bazı insanlar da vardır ki, bu amelin terk edilmesinin daha faziletli olduğu kanaatini taşırsa haramlardan daha çok onu terk etmeye devam eder. Nihayet bu gibi kimseler işi, hevaya tabi olmaya ve câhilî bir tutuculuğa vardırırılar. Bunların da o ameli terk etmeyi mezheplerinin alameti haline getirdiklerini görürsün. Bütün bunlar hatadır.

Yapılması gereken, her hak sahibine hakkını vermek, Allah ve Resûlünün geniş tuttuğu hususta geniş ve müsamahalı davranmak, Allah ve Resûlünün birleştirdiği şeyleri birleştirmek, bu hususta Allah ve Resûlünün hoşlandığı dînî maslahat ve gayeleri gözetmek, en hayırlı sözün Allah'ın keliması ve en hayırlı yolun Hz. Muhammed'in yolu olduğunu, Allah'ın Peygamberi Hz. Muhammed'i âlemlere rahmet ve her işte dünya ve âhiret mutluluğunu sağlamak için gönderdiğini bilmektir. Aynı zamanda insanların bu özet hususu muhafaza edecek kadar tafsilata da ihtiyacı vardır. Aksi halde insanların çoğu bu hakikati özet olarak kabul eder ancak tafsilat anında, ya bilmeyerek, ya nefsine zulmederek veya hevasına uyarak onu terk eder. Allah'ın bizi yolun en doğrusuna yani nimet verdiği nebilerin, sıddıkların, şehitlerin ve sâlihlerin yoluna iletmesini dileriz. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!"⁵²

Merhum Hasan el-Bennâ'nın fetvası da bu fıkhın ışığında verilmişti. Teravîh namazında ihtilaf edenler ona şöyle bir soru sormuşlardı: Teravîh namazı, Mekke ve Medine'de ve diğer yerlerde kılındığı gibi ve dört mezhebin meşhur görüşü-

52 İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXIV, 195-199.

ne göre yirmi rekat mı kılınmalı yoksa bazı selefçilik davetçilerinin ısrar ettiği gibi sekiz rekat mı olmalı? Hasan el-Bennâ'ya bu soruyu soran bölge halkı bu meseleden dolayı birbirleriyle kavga ediyorlardı.

Bu meseleye el-Bennâ'nın verdiği cevap şu oldu: "Teravih namazı sünnet, Müslümanların birliği ise farzdır, biz nasıl olur da sünnetten dolayı farzı zayi ederiz? Şayet bu Müslümanlar birbirlerine saldırmadan ve ihtilafa düşmeden söz konusu namazı evlerinde kılmış olsalardı daha hayırlı ve daha doğru olurdu."

***

İkinci Örnek:

İyilik (Hasenât) ve Kötülüklerin Çatışması

Bu ikinci örneği, *Evleviyyâtü'l-hareketi'l-İslamiyye* adlı kitabımın sonunda ikinci ek olarak ve "Faslun câmiun fî te'âruzi'l-hasenât ve's-seyyiât" başlığı altında zikretmiştim.

İyiliklerin ve kötülüklerin çatışması konusunda İbn Teymiyye şöyle demektedir: "İyiliklerin, yapılmaları vâcip olmakla birlikte, birtakım faydaları olduğu, terk edilmelerinde bazı zararların bulunduğu, kötülüklerin zararlı olduğu ve mekrûhların ise bazı iyi yönlerinin olduğu bilinmektedir. Çatışma bazen iki iyilik arasında olur ve bunları uzlaştırmak mümkün olmaz. Bu durumda daha iyi olan iyiliği az olana tercih edilir. Bazen de çatışma iki kötülük arasında olur ve bunlardan kurtulma imkânı bulunmaz. Böyle bir durumda, kötülüğü az olana katlanılır ve daha kötü olan def edilir. Çatışma iyi ve kötü arasında olur da ikisini birbirinden ayırmak mümkün olmaz, aksine iyiliği yapmak kötülüğün ortadan kalkmasını ve kötülüğü terk etmek de iyiliği yapmamayı gerekli kılsa bu durumda iyiliğin faydası ile kötülüğün zararından hangisi tercihe şayan ise o tercih edilir.

Birinci duruma vâcip ve müstehap ve farz-ı ayn ile farz-ı ki-fâye arasındaki çatışma örnek verilebilir. Buna göre istenmekte olan bir borcu ödemek nâfile sadaka vermeye tercih edilir.

İkinci duruma ise, âilenin nafakasını henüz belirli hale gelmemiş olan cihada maddi destek vermeye ve anne-babanın nafakasını yine cihada tercih etmek örnek verilebilir. Nitekim sahîh bir hadiste Hz. Peygamber'e hangi amelin daha üstün olduğu sorulunca o: "*Vaktinde kılmak namazdır*" cevabını vermiştir. Daha sonra hangisi? Sorusuna: "*Ana-babaya iyilik etmektir*" karşılığını vermiş, bundan sonra hangisi? denilince ise: "*Allah yolunda cihattır*" demiştir.⁵³ Kitap ve sünnette yer aldığı üzere, cihadın da hacca öncelenmesi gerekir. Yine belirli olan bir amel belirli olana ve müstahap müstahaba tercih edilir. Dil ve kalp ameli olmaları bakımından eşit olmaları durumunda Kur'ân okuma zikir yapmaya ve kalp ameli olma noktasında ortak olduklarında namaz kılmak bu ikisine öncelenir. Aksi halde anlayarak ve ürpererek yapılan zikir boğazlardan aşağıya geçmeyen Kur'ân okumaya tercih edilir. Bu geniş bir konudur.

Üçüncü duruma örnek olarak şu verilebilir: Yanında mahremi olmayan kadının bu şekilde hicret etmesi harp diyarında kalmasına tercih edilir. Nitekim Ümmü Gülsüm böyle yapmış ve Yüce Allah onun hakkında şu âyeti indirmişti: "*Ey iman edenler! Mümin kadınlar her ne zaman hicret edip size gelirse, (Allah onların inancından tam haberdar olduğu halde) siz yine de onları sınamayın...*"⁵⁴

Cihat konusunda da durum böyledir. Mesela, savaşa katılmayan kadın, çocuk vb. kişileri öldürmek (normalde) haramdır. Ancak onları da kapsayacak bir öldürme işlemine ihtiyaç duyulursa bu câiz olur. Mesela, mancınıkla taş atmak ve gece baskını yapmak böyledir. Nitekim sünnette yer aldığına göre Taif kuşatmasında, buranın ahalisi arasında müşriklerden geceleyenler varken, mancınıkla taş atılmıştır. Bunu yapmaktan maksat, normalde öldürülmesi hedeflenemeyenlerin öldürülmesiyle fitnenin kötülüğünü bertaraf etmektir.

53 Buharî, Mevâkıt, 5, Cihat, 1, Edeb, 1, Tevhid, 48; Müslim, İman, 137-139; Tirmizî, Salat, 14, Birr, 2; Nesâî, 51.

54 Mümtahine, 60/10.

İslam hukukçularının zikrettiği “Kalkan olarak kullanma” meselesi de böyledir. Zira cihat, küfrün fitnesini def etme amacına yöneliktir. Ancak cihatta hedeflenmeyen zararlar meydana gelebilir. Bu sebeple, Müslümanlardan zararı bertaraf etmek ancak düşmanın elinde bulunan ve İslam ordusuna karşı siper olarak kullanılan Müslümanların öldürülmesiyle mümkün olursa onların öldürülmesinin câiz olduğu hususunda İslam hukukçuları görüş birliği etmişlerdir. Bir zararın isabet etme endişesi bulunmaz ancak yine de zarardan kurtulmak söz konusu Müslümanların öldürülmesiyle mümkün olursa bu hususta iki görüş vardır.

Dördüncü durumun örneği, çaresizlik durumunda ölmüş hayvan etinin yenilmesidir. Zira yemek yeme güzel ve gerekli bir şeydir. Çaresizlik durumunda ise ancak ölü hayvan etiyile bu ihtiyaç karşılanabiliyorsa faydasının (maslahatının) gâlip olması sebebiyle yenilir. Pis (ve zararlı) ilaç bunun aksinedir. Zira, yerine başkası kullanılacağı için ve iyileştireceği kesin olmadığından, onun zararı bir ilaçtan beklenen faydadan daha çoktur. Tedavi için şarap içmek de böyledir.

Bu bilgilerden ortaya çıkmıştır ki, iki yerde kötülüğe katlanılır: 1. Başkasıyla def edilemiyorsa daha kötüyü bertaraf etmek için kötülüğü daha az olana tahammül edilir. 2. Daha iyiyi elde etmek ancak iyiliği az olanın yapılmamasını gerektiriyorsa o terk edilir. İyilik de iki yerde terk edilir: 1. Daha iyi olanın elden çıkarılmasına sebep oluyorsa, 2. İyiliğin yapılması, zararı, iyiliğin menfaatinden daha fazla olan bir kötülüğe yol açıyorsa. Bütün bunlar, dînî dengelere ilişkin hususlardır.

Yolculuk dolayısıyla orucun terk edilmesinde olduğu gibi, dünyevî bir zarardan dolayı vâcibin terk edilmesi, dünyaya ait bir ihtiyaçtan dolayı haramın mübah olması ve hastalıktan dolayı ihramlıya yasak olan hususların ve namazın rükünlerinin ortadan kalkması gibi hususlara gelince; bunlar farklı konulardır ve şeriatların farklılık arz ettiği dinde geniş (müsamahakâr) davranma ve zorluğun kaldırılması meselesine

dahildirler. Birinci konu ise böyle değildir. Zira birinci konu, meselelerin bizzat kendisinde farklılık bulunsa da, şeriatların ihtilaf edemeyeceği türdendir. Hatta bu konuya dahil hususlar akılla sabittir. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Akıllı iyiyi kötüden ayırt eden değil, iki hayrın hangisinin daha hayırlı ve iki şerrin hangisinin daha şerli olduğunu bilendir.” Bu hususta şöyle bir şiir de vardır:

Akıllı kimse, bedeninde iki farklı hastalık belirdiğinde daha tehlikeli olanı tedavi edendir.

Diğer işlerde de durum böyledir. Bu sebeple insanların akıllarında şu hususlar yerleşik hale gelmiştir: Şiddetli yağıp insanların yetiştirdikleri ürünlere zarar verse de, yağmurun kuraklık anında yağması yine de insanlara rahmet olur. Çünkü hiç yağmaması insanlar için daha zararlıdır. İnsanlar zâlim bile olsa bir yöneticinin bulunmasını bulunmamasına tercih ederler. Nitekim basiret sahibi bazı kimseler şöyle demişlerdir: “Zâlim bir sultanla geçirilen altmış sene, sultansız geçirilen bir geceden daha hayırlıdır.”

Sultan gücü ve nüfuzuyla yapmış olduğu haksızlık ve ihmâl edip vermediği haklardan dolayı hesaba çekilir. Fakat ben burada diyorum ki: İdareci, kamu otoritesini veya imâret, velâyet ve kadılık gibi onun bir alt birimini temsil etmek için o makama getirilmiş, ancak görevlerini yerine getiremiyor ve o makamların gerektirdiği yasaklardan kaçınamıyor ve bunu da başkalarının maksat ve güç bakımından yapamayacaklarını bilerek kasten yapıyorsa onun velayeti câiz hatta bazen vâcip olur! Çünkü velâyet, düşmanla cihat, ganimetlerin taksimi, cezaların uygulanması ve yol güvenliğinin sağlanması gibi yararlarının elde edilmesi gerekli görevlerden ise onu yerine getirmek gereklidir. Şayet bu görev hak etmeyen bazı kimseleri göreve getirmeyi, helal olmayan bazı şeyleri almayı ve gerekli olmayan bazı şeyleri vermeyi gerektiriyor ve idareci de bunları yapamamazlık edemiyorsa o zaman bu, “vâcibin ancak kendisiyle meydana geldiği şey vâcip veya müstahabın ancak kendisiyle meydana geldiği şey müstahaptır” konusu-

na dahil olur. Buna göre sebep olduğu mefsedet bu vâcibin veya müstahabın maslahatından az olursa bu durumda böyle bir idarecilik vâcip veya müstahap olur. Fakat velâyet vâcip olmaz ve zulüm üzerine kurulu olursa, onu üzerine alan zulüm yapmış olur. Hatta zulmü hafifletmek maksadıyla bir şahıs bu görevi üzerine alırsa ve daha azına katlanarak zulmün çoğunu da def ederse böyle bir niyetle birlikte bu görevi üzerine alması güzel olur. Daha kötüsünü bertaraf etme niyetiyle yapmış olduğu kötülük de iyi kabul edilir.

Bu, niyet ve maksatlara göre değişiklik arz eden bir husustur. Buna göre, bir kimseden zâlim ve güçlü birisi bir malı istese ve onu da vermeye mecbur etse, zulmün çoğunu mazlumdandan bertaraf etmek için de aralarına bir adam girse mazlumdandan malı alıp zulmetmemesi için onun rızasıyla zâlime verse ve imkân dahilinde zulmü def etse iyilik yapmış olur. Ancak zâlime yardım etmek için aracılık yapsa kötülük yapmış olur.

Bu gibi şeylerde belirleyici olan amel ve niyetin bozuk olmasıdır. Görev almaktan maksat otorite sağlamak ve mal elde etmekse niyet bozuk sayılır. Amelin bozuk olması ise haramları yapmak ve emirleri yapmamakla olur. Yoksa yaptığı işle muhalefet veya daha yararlı ve daha faydalı olanı sağlama maksadı gütmüşse böyle bir amel bozuk olmaz.

Velâyet, câiz, müstehap veya vâcip olsa da, bu iş için belirli hale gelmiş kişiler hakkında daha vâcip ve daha sevimli olur. Bu durumda hayırlıların en hayırlısına bazen vâcip olarak bazen de müstehap olarak öncelik tanınır.

Bu cümleden olarak son derece dürüst olan Hz. Yusuf Mısır kralının hazinelerinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Hatta onun bu görevi almasını hem kendi hem de tebası kâfir olan kral istemiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ve (hatırlayın:) Yusuf da size daha önce hakikatin bütün kanıtlarıyla gelmişti; ama size getirdiği (mesajların tümü)ne karşı şüphe duymaktan kaçınmadınız..."*⁵⁵, *"Ey mahpus arkadaşlarım! Hangisi da-*

55 Çâfir, 40/34.

ha iyidir: Birbirinden ayrı pek çok rab(bın varlığına inanmak) mı, yoksa bütün varlıklara egemen bir tek Allah('a inanmak) mı? Allah'ı bırakıp taptağınız her şey gerçekte sizin ve atalarınızın kendi muhayyilenizden çıkardığınız (anlamsız) isimlerden öteye geçmemektedir..."⁵⁶

Bilindiği üzere, Hz. Yusuf'u göreve getirenlerin, kâfir olmakla birlikte malı ele geçirme ve onu kralın yakınlarına, evinin halkına, askerlerine ve tebasına harcamada bir gelenekleri ve uygulamaları vardı. Bu gelenek peygamberlerin sünnetine ve adaletlerine göre icra edilmiyordu. Hz. Yusuf'un da her istediğini yapma yetkisi ve imkânı yoktu. O Allah'ın dinine uygun hareket etmek istiyordu ancak toplum onun isteklerine uymuyordu. Fakat yine de o, mümkün olduğu kadar adalet ve hakkaniyete göre hareket etti ve saltanat vasıtasıyla evinin halkından olan müminlere ikramda bulunma fırsatını elde etti. Halbuki başka türlü bunu elde edemezdi. Bütün bunlar *"O halde elinizden geldiği kadar Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun..."⁵⁷* âyetinin kapsamına dahildir.

İki vâcip çatışsa ve ikisini bir arada icra etme imkânı olmasa daha güçlü olana öncelik verilir. Bu durumda diğeri vâcip olarak kalmaz. Daha güçlü bir vâcibi yapmak için diğeri terk eden aslında bir vâcibi terk etmiş olmaz.

Aynı şekilde iki haram bir arada bulunsa ve daha küçüğünü yapmadan daha büyüğünü terk etme imkânı olmazsa bu durumda daha küçük olanı yapmak aslında haram olmaz. Her ne kadar isimlendirme bakımından bir önceki örnekteki durum vâcibi terk, bu da haramı işlemek olarak isimlendirilse de bunun bir zararı yoktur. Bu gibi durumlarda şöyle denilir: Bir mazeretten dolayı vâcip terk edilir. Gâlip bir maslahattan veya zarurettten dolayı ya da daha haram olanı def etmek için haram olan bir şey işlenir.

⁵⁶ Yusuf, 12/39-40.

⁵⁷ Teğâbun, 64/16.

Bu çatışma konusu, özellikle peygamberliğin izlerinin/tesirlerinin ve hilafetinin azaldığı yer ve zamanlarda, çok geniş bir konudur. Zira bu gibi meseleler söz konusu yer ve zamanlarda çoğalır. Noksanlık arttıkça bu meseleler de artar. Bu gibi meselelerin varlığı ümmet arasında fitnenin sebeplerindendir. Zira iyilikler ve kötülükler birbirine karışınca karışıklık ve zorunluluk meydana gelir. Bazı insanlar iyiliklere bakarlar ve büyük kötülükler içerse de bu yönü tercih ederler, bazıları ise kötülükler bakarlar büyük iyilikleri terk etseler de bu yönü tercih ederler. Orta yolu tutanlar da her ikisine yani hem iyiliklere hem de kötülükler bakarlar.

Alimin bütün bu meselelerin çeşitlerini düşünmesi gerekir. Daha önce ifade ettiğim gibi, bazı şeyler konusundaki emir ve yasaklarda yapılması istenen helallik ve yükümlülüğün düşürülmesi değil, sadece aftır. Mesela, tâat kabilinden olan bir şeyin yapılmasının emredilmesinde daha büyük bir günahın yapılmasına sebebiyet veriliyorsa bu günaha düşmemek için söz konusu emir terk edilir. Mesela, bir suçluyu zâlim bir sultanın huzuruna çıkarmak ve işlediği suçtan daha büyük zararı olan bir cezaya çarptırılmasına sebep olmak ve bazı kötü şeylerin yasaklanmasında kötülüklerin terk edilmesinden daha büyük faydası olan iyiliklerin de terk edilmesine yol açmak böyledir. Bu durumda ona göre sadece bu kötülüğün terkinden günahı daha büyük olan Allah ve Resûlünün emrettiği şeyleri terk etmeye yol açar endişesiyle nehyetmekten vaz geçer.”⁵⁸

58 İbn Teymiyye'nin *Mecmû'u fetâvâ* adlı eserinden özetlenerek alınmıştır. Bkz. XX, 48-61.

MODERN ÇAĞIN
ISLAHATÇILARININ
DAVETLERİNDE
ÖNCELİKLER FIKHI

Modern çağın ıslahatçılarının ve davetçilerinin yaşayışına bakan kimse, –pratik olarak- onların her birinin davet ve ıslahın belirli bir yönüne önem verdiğini, bunu diğerlerine öncelediğini, bütün düşünce ve çabasını buna yönlendirdiğini görür. Söz konusu ıslahatçıların çabalarını bu yöne sarf etmelerinin sebebi, İslamî hakikatleri bir yönden anlamaları, İslamî hayatın bu yönünde gördükleri kusur ve noksanlıklar ve ümmetin bu yönü ihya etmeye, yüceltmeye ve benimsemeye olan ihtiyacıdır.

İmam İbn Abdulvehhâb

Arap yarımadasında yaşayan Muhammed b. Abdulvehhâb önceliği inanca (akideye) vermişti. Bunun sebebi, tevhidin kaynağını kirleten ve safiyetini bozan şirk ve hurafelerden onun koruluğunu koruma altına almaktı. O, kitap ve risalelerini bu konuda yazdı, sözlü ve pratik girişimlerinde şirkin tezahürlerini yıkmayı hedefledi.

Albay Muhammed Ahmed el-Mehdî

Sudan'daki albay Muhammed Ahmed el-Mehdî cihada, kendisine tabi olanları sertlik ve bağımsızlık yolunda eğitme-

ye, İngiltere ve müttetiklerinin sömürgeciliğine karşı direniş öncelik verdi.

Seyyid Cemalüddin el-Efgânî

Cemalüddin Efgânî önceliği, ümmetin dini ve dünyası üzerinde büyük tehlike oluşturan sömürgeciliğe karşı onu uyandırmaya ve heyecanlandırmaya verdi. İslam ümmetine, kiblesinin, inancının, yönünün ve hedefinin ortak olduğu bilincini aşıladı. Bu husus onun tarzında, yaşayışında ve hem arkadaşı hem de öğrencisi olan Muhammed Abduh'la birlikte çıkardığı *el-Urvetü'l-vişkâ* adlı dergide açıkça görülmektedir.

İmam Muhammed Abduh

Muhammed Abduh, Müslüman aklın taklit esaretinden kurtularak saf İslamî kaynaklara bağlanmasına önem verdi. Nitekim o kendi hedefini şöyle ifade etmektedir: “Ben yüksek sesle iki şeye davet ediyorum: **Bunlardan birincisi**, düşünce- nin taklit bağından kurtarılması, dinin, ihtilafların ortaya çık- masından önce selefın anladığı tarzda anlaşılması, dînî bilgi- lerin elde edilmesinde dinin ilk kaynaklarına müracaat edil- mesi, Allah'ın insanlık âleminin nizamını korumadaki rah- metinin tamamlanması için, dinin, Allah'ın aşırılıklarını ber- taraf etmek, karışıklarını ve problemlerini azaltmak için orta- ya koymuş olduğu insan aklının ölçüleri kapsamında değeri- lendirilmesidir. Din ancak bu şekilde, ilmin sadık arkadaşı, kâinatın sırlarının araştırılmasının vesilesi, sâbit gerçeklere saygı duyulmasının davetçisi ve ruhun terbiyesi ve amelin ıslahı konusunda bu hakikatlere dayanmanın talepçisi sayılır. Bütün bu hususları ben tek bir şey saymaktayım. Buna davet- te ümmetin bedenini oluşturan iki büyük kitleye muhalefet ettim. Bunlardan biri, din ilimlerini tahsil eden öğrenciler ve onların yolunu takip edenler, diğeri de çağın ilimlerini tahsil

eden öğrenciler ve onların tarafında olanlardır. Benim davet ettiğim **ikinci şey** ise Arap dilinin üsluplarını ıslah etmektir.

Benim davet ettiğim ancak insanların tamamının görmezlikten geldiği ve kavramaktan uzak bulundukları bir şey daha vardır. Halbuki bu mesele insanların sosyal hayatlarının dayandığı direktir. İnsanlar toplumlarını bundan temizlemedikçe onlara zayıflık, zillet ve cesaretsizlik bulaşacaktır. Bu da, hükümetin halk üzerinde bulunan itaat hakkı ile, halkın hükümet üzerindeki adalet hakkını birbirinden ayırt etmektir. Hâkime itaat etmek gerekli olsa da, o da hata eden ve arzularına mağlup olan insanlardan biridir. Onu hatalarından döndürecek ve arzularının taşkınlığını durduracak olan ancak ümmetin söz ve fiil ile ona nasihat etmesidir. Baskı en şiddetli anını yaşarken, zulüm kralın bastonundan tutarken, zâlimin demirden eli varken ve bütün insanlar onun o biçim kulu ve kölesi iken biz bu sözümüzü açıkça söyledik.”¹

İmam Hasan el-Bennâ

Şehit imam Hasan el-Bennâ, öncelikle Müslümanların İslam anlayışını düzeltmek, Batılı ve lâikler tarafından İslam’dan çıkarılan kısmı ona yeniden iade etmeye önem verdi. Zira Batılılar ve lâikler İslam’ın, hukuksuz bir inanç, devletsiz bir din, güçsüz bir hak ve cihatsız bir barış olmasını istediler. el-Bennâ ise, dini tesis eden Allah’ın istediği gibi, İslam’ın inanç ve hukuk, din ve devlet, hak ve güç, barış ve cihat, Mushaf ve kılıç olmasını arzuladı. O, insanlara siyasetin İslam’ın bir parçası ve hürriyetin onun farzlarından bir farz olduğunu açıklamak için büyük çaba sarf etti. Aynı zamanda o, dikkatini ve gayretlerini, Rabbanî gaye taşıyan, İslamî bakışı olan, Peygamberi örnek alan, İslam’ı dakîk olarak anlayan, ona derinden iman eden, sıkıca bağlanan, İslam’ı

1 Muhammed Reşid Rıza, *Târihu'l-üstazi'l-imam eş-Şeyh Muhammed Abdüh*, Kâhire 1931, I, 11-12.

önce kendi hayatında uygulayan sonra da uyanışı ona doğru yönlendirmeye gayret eden ve hayatını onunla boyayan yeni Müslüman bir gençlik oluşturmaya yöneltmişti. Bu gaye uğrunda o, bir araya gelmeyi, ayrılmamayı, tek vücut olmayı ve dağılmamayı arzulamaktadır. Bu sebeple safları parçalama, söz birliğini bozma, insanları klik ve gruplara ayırma özelliği taşıyan konular kışkırtılmaz. Hasan el-Bennâ'ya göre, insanların İslam'ın temel esasları ve genel kuralları etrafında bir araya gelmeleri yeterlidir.

el-Bennâ notlarında bir durum zikretmektedir. Bu durum onun, --daha yirmili yaşlarda- birlik meselesinin ve ümmetin evlatlarının temel inanç, hukuk ve ahlak konuları etrafında bir araya gelip sonu gelmeyen ayrıntıya ait ihtilaflı meselelerden kaçınmalarının zorunlu olduğunun ne kadar erken farkına vardığını göstermektedir.

Yaşadığı bölgede üstadın ders verdiği bir zâviye (küçük mescit) vardı. Bu mescit hakkında o şöyle demektedir:

“Bu mescit, Hacı Mustafa'nın Yüce Allah'a yakın olmak maksadıyla yaptığı ikinci mescit idi. Orada ilim talebeleri bir araya gelir, kardeşlik ve tam bir sâfiyet içerisinde Allah'ın âyetlerini ve hikmeti öğrenirlerdi.

Uzun zaman geçmeden akşam ve yatsı arasını kapsayan bu dersin haberi etrafa yayıldı. Bundan sonra da kahvehanelerde ders yapmak için çıkılır oldu. Pek çok insan bu derslere rağbet gösterdi. Bunlar arasında ihtilaf heveslileri, tartışmaya düşkün olanlar ve ilk fitneden arta kalanlar da vardı.

Gecelerin birinde garip bir ruh, ayrılık ruhu hissettim. Dinleyicilerin birbirinden ayrıldığını, hatta ayrı yerlerde oturduklarını gördüm. Daha konuşmaya başlamamıştım ki aniden şöyle bir soruyla karşılaştım: “Teveşşül konusunda üstadın görüşü nedir acaba?” Soruyu sorana dedim ki: “Kardeşim; sanırım bana sadece bu soruyu değil, ezandan sonra salâtu selam okumayı, Cuma günü Kehif suresi ve teşehhütte (et-tehiyyâtü duasını okurken) Allahümme alâ Muham-

med yerine, Allahümme alâ seyyidînâ Muhammed demeyi, Hz. Peygamber'in ana-babasının durumunu, onların nerede olduklarını, okunan Kur'ân'ın sevabının ölümlere ulaşip ulaşmadığını ve tarikat erbabının oluşturdukları halkaların sevap ya da günah olduğunu da sormak istiyorsun?" Böylece aralarındaki şiddetli ihtilafın ve geçmiş fitnenin kaynağı olan bütün ihtilafli meseleleri sayıp dökmeye başladım, adam şaşır-
dı ve dedi ki: Evet bunların hepsinin cevabını istiyorum!

Ben de ona dedim ki: Kardeşim; ben âlim değilim. Fakat medenî bir öğretmenim. Bazı âyetleri, Peygamber'in hadislerinin bir kısmını ve kitaplardan okuyarak bir kısım dinî hükümleri ezberlemiş durumdayım ve insanlara gönüllü olarak bunları öğretmekteyim. Sen beni bu çerçevenin dışına çekersen zora sokmuş olursun. Kim "ben bilmiyorum" derse fetvâ vermiş olur. Benim söylediğim senin hoşuna gittiye ve bunda da hayır görüyorsan teşekkür ederek dinle. Şayet daha fazla bilgilenmek istiyorsan sorularını benim dışımdaki uzman âlim ve fazilet sahibi kişilere sor. Onlar sana istediğin şekilde fetvâ verebilirler. Benim ilmî seviyem bu kadar. Allah bir kişiye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez. Adam bu cevaptan etkilendi ve verecek cevap bulamadı. Bu üslubu kullanarak ona serbest olduğunu bildirmek istedim. Oradakilerin tamamı veya çoğu bu özgür bırakma işinden memnuniyet duydu.

Fakat ben bu fırsatı zayi etmek istemedim ve onlara dönerek dedim ki: "Kardeşlerim; ben çok iyi biliyorum ki, soruyu soran bu kardeş ve çoğunuz bu sorunun arkasından bu yeni öğretmenin hangi partiden (gruptan) olduğunu öğrenmek istiyordu; acaba Şeyh Musa'nın partisinden mi, yoksa Şeyh Abdussemitinkinden mi?! Bunu bilmek size bir fayda sağlamaz. Zira siz fitne havasında sekiz senenizi geçirdiniz, bu da yeterlidir. Sorulan ihtilafli bu meselelerde Müslümanlar yüzyıllardır görüş ayrılığı yaşamış ve yaşamaya da devam etmektedirler. Yüce Allah'ın bizim birbirimizi sevmemizden ve birlik olmamızdan hoşnut olur, ihtilaf ve ayrılığa düşmemiz-

den de hoşlanmaz. Ümit ederim ki, şuanda bu işleri bırakma konusunda Allah'a söz veresiniz, dinin asıllarını ve temel prensiplerini öğrenmemiz, ahlakı, genel faziletleri, üzerinde görüş birliği bulunan irşatlarıyla amel etmemiz, farz ve sünnetleri yerine getirmemiz, zorluk ve derine dalmayı da terk etmemiz konusunda çalışsınız. Böylece ruhlarımız durulaşır ve hepimizin gayesi, sadece görüşümüzün zafere ulaşması değil de, gerçeği öğrenmek olur. O zaman gelin sevgi, güvenilirlik, birlik ve ihlasın gölgesinde bu şeylerin tamamını öğrenelim. Bu görüşümü kabul etmenizi ve bu konuda aramızda bir sözleşme olmasını dilerim." Ümit ettiğim gibi de oldu; dersten çıkar çıkmaz, gayemizin yardımlaşma, hak olan İslam dinine hizmet, onun uğrunda tek el olarak çalışma, ihtilaf anlamı taşıyan şeyleri terk etme ve Allah'ın yapılmasını murat ettiği bir işi gerçekleştirmesi için bu konuda herkesin kendi görüşünü koruması hususunda sözleşmiştik.

Bundan sonra mescitteki ders Allah'ın yardımıyla fiilen ihtilaf havasından uzak bir şekilde devam etti. Bundan sonra her konuda müminler arasında kardeşlik manası taşıyan anlamlardan birini seçtim, ruhlarda kardeşlik hukukunu yerleştirmek için bunu konuşma konusu yaptım. Aynı şekilde cemaatin arasında tartışmaya konu olmayan herkesin saygı ve takdirle karşıladığı ihtilaflı konuları seçtiğim de oldu. Bu konuyu ele alıp selef-i sâlihinin hoşgörüsüne ve aramızdaki ihtilaflı görüşlere saygı duymanın gerekliliğine bundan bir misal elde ediyordum.

Onlara pratik bir misal vererek şöyle dediğimi hatırlıyorum: Hanginiz Hanefî mezhebinden? Bana bir kişi geldi. Tekrar sordum: Hanginiz Şâfiî mezhebinden? Bir başkası öne çıktı. Onlara dedim ki: Bu iki kardeşe imam olup namaz kıldıracağım, ey Hanefî fâtihayı okurken sen nasıl yapacaksın? O da: Sükut edeceğim ve okumayacağım. Bu sefer Şâfiî'ye: Sen ne yapacaksın? dedim. O ise: Fâtihayı okuyacağım ve okumalıyım. Bunun üzerine dedim ki: Peki namazı bitirdiğimiz zaman ey Şâfiî, Hanefî kardeşinin namazı hakkındaki

görüşün nedir? O da dedi ki: Onun namazı bâtıldır. Çünkü o namazın rükünlerinden biri olan fâtihayı okumamıştır. Bu sefer ben Hanefiye: Ey Hanefî, Şâfiî kardeşinin uygulaması hakkında ne dersin? diye sordum. O ise şöyle dedi: O, tahrimen mekruh bir iş yapmıştır. Zira imamın arkasında bulunan cemaatin fâtihayı okuması tahrimen (harama yakın) mekruhtur. Ben birbirini yadırgayıp yadırgamadıklarını sordum, her ikisi de yadırgamadıklarını söylediler. Bunun üzerine orada bulunan cemaate: Bunlardan birini yadırgıyor musunuz? diye sordum, onlar da: Hayır deyince dedim ki: “Sübhânellah! Böyle bir durumda sükut etmeniz mümkün oluyor, halbuki bu namazın bâtil veya sahîh olması gibi mühim bir konudur, fakat namaz kılanın teşehhütte “Allahümme salli alâ Muhammed veya Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed” demesine sükut edemiyorsunuz ve bundan dolayı dünyayı hoplatıp oturtan bir ihtilaf çıkarıyorsunuz.” Bu üslubun tesiri oldu ve her biri diğerinin durumunu gözden geçirmeye başladı ve Allah’ın dininin, bir kimsenin veya bir cemaatin aklının istediği gibi davranamayacağı kadar geniş ve kolay olduğunu öğrendiler. Zira, herkesin bir cemaati ve imamı olsa da, din konusunda her şey, Allah’a, Resûlüne, Müslümanların cemaatine ve imamına havale edilir.”²

***

İmam Mevdûdî

İmam Ebu’l-E’lâ el-Mevdûdî’nin öncelik verdiği husus, modern câhiliyye ile savaş, insanları dine ve kapsayıcı anlamıyla ibadete yeniden döndürmek, sadece Allah’ın hâkimiyetine boyun eğmelerini sağlamak, makamları ve görevleri ne olursa olsun yani ister düşünür isterse siyasî önderler olsun, yaratılmışların hâkimiyetini reddetmek, medeniyet, ekonomi, siyaset, fert, toplum ve âile hayatında Batı düşüncesini reddeden, inkılap ya da değiştirmede özel bir yöntemi olan

2 Hasan el-Bennâ, *Müzekkîrâtü’da’ve ve’l-dâiye*, 58-60.

kaliteli bir İslam kültürü oluşturmaktır. Bu konuda o pek çok kitap ve risale yazmış, İslam'a davet ve İslamî yenilik hususundaki düşüncesini ifade etmiş, onun cemaati de bu fikirleri benimsemeye ve yaymaya çalışmıştır.

***

Şehit Seyyid Kutup

Şehit Seyyid Kutup önceliği sistemden önce inanca ve yüzünde Allah'ın hâkimiyetini gerçekleştirmeye verdi. O, bu hususu çok tekrar etti ve özellikle de son kitabı olan *Fî zılâli'l-Kur'ân*'da bu mesele üzerinde ısrarla durdu. O kadar ki, bazı insanlar "hâkimiyet" meselesini sadece Mevdûdî ve Seyyid Kutub'a ait sandı! Halbuki bu yanlıştır ve bilgisizliktir. Zira bu, usul âlimlerinin üzerinde görüş birliği ettiği ve "fıkıh usûlü" ilminin "hüküm" bölümünde açıkladıkları bir husustur. Buna göre, Hâkim ancak Allah'tır, O'ndan başka Hâkim yoktur. Hz. Peygamber Allah'ın tebliğcisidir. Kur'ân'ın zikrettiği tevhit unsurlarından biri şöyledir: *"Sen onlara (de ki:) 'Hakikati apaçık ortaya koyan bu İlahî kelâmı size indiren O iken, (neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki) hükiim için O'ndan başkasını mı arayacağım?'"*³

Aynı zamanda Seyyid Kutup, İslam'daki "inanç düşüncesi"nin düzeltilmesine de önem verdi. Zira bozuk ya da hastalıklı bir düşünceden doğru bir amel meydana gelmez. Çubuk eğri olunca gölge nasıl düzgün olur?

İnanç, düşünce, yaşayış, fert, âile ve toplum hayatı gibi bütün alanlarda modarn câhiliyyeyi terk etmek, İslam ülkeleri de dâhil, yeryüzündeki bütün toplumları Allah'ın hâkimiyetini reddettikleri için câhiliyye toplumu kabul etmek Seyyid Kutub'un düşünceleri arasındadır. O, "hâkimiyet" ile, kanunların belirlenmesinde ölçü ve değerlerin veya hayat ve toplumun esasları üzerinde yürüdüğü anlayış ve kuralların

3 En'âm, 6/114.

ortaya konmasında başvurulacak hâkimiyeti kastetmektedir. Bütün bu işlerde Allah'tan başkasının hâkimiyetine baş vurmak ancak Allah'ın yarattıkları için kanun koyma hakkını elinden almaktır.

Bu genel işin diğerlerine göre önceliği olmalıdır. Bu iş, bazı iyi Müslümanların heveslendiği, toplumun üzerine kurulduğu daha büyük kötülüklerden habersiz olup detay kabilinden olan kötülüklerden sakındırma gibi, ikincil ve detay meselelerin önüne geçirilmelidir.

Burada *Fî zılâl* tefsirinden bir metin zikretmek istiyorum. Bu metin Seyit Kutub'un İsrailoğullarından bahseden şu âyetle ilgili yorumudur: *"Onlar birbirlerini yaptıkları iğrenç şeylerden vazgeçirmeye çalışmadılar: Yaptıkları şey gerçekten ne kötü idi!"*⁴

"Bu nedenle en köklü çalışmaların, en onurlu fedakarlıkların her şeyden önce iyi bir toplumun kurulması üzerine yoğunlaştırılması gerekmektedir. İyi toplum ise Allah'ın programı üzerine kurulan toplumdur. İyiliği yaygınlaştırma kötülükten alıkoyma yoluyla dar kapsamlı düzeltmelere, özel ve bireysel ıslahatlara yönelmeden önce çabaların, çalışmaların ve fedakarlıkların bu noktada yoğunlaştırılması gerekmektedir.

Toplumun bir bütün olarak bozulduğu, cahiliyenin azgınlığı, toplumun Allah'ın sistemi dışındaki sistemlere göre düzenlendiği ve Allah'ın şeriatı dışında başka bir hukuka boyun eğildiği durumlarda dar kapsamlı çalışmalara yönelmenin yararı yoktur. Bu durumlarda yapılan çalışmaların temelden başlaması, kökten yeşermesi gerekir. Harcanan çabanın ve verilen mücadelenin yeryüzünde Allah'ın hakimiyetini gerçekleştirmeye adanması lazımdır. Bu egemenlik meselesi çözüme kavuşturulunca, iyiliği yaygınlaştırma ve kötülükten alıkoymanın dayanabileceği bir temel oluşturulmuş demektir.

Bu da imana ihtiyaç gösterir ki bu imanın gerçek yapısını kavramayı ve onun hayat düzeni üzerindeki fonksiyonunu an-

4 Mâide, 5/79.

lamayı gerektirir. İşte bu düzeydeki bir iman, güvenin tamamını Allah'a yöneltebilir. Yol ne kadar uzarsa uzasın, Allah'ın iyiliği muzaffer kılacağına tam olarak güvenir. Mükafatının Allah katında olduğundan şüpheye düşmez. Bu görevi üstlenen kimse bu yeryüzünde herhangi bir mükafat beklemez. Sapık toplumun kendisini takdir etmesini ve herhangi bir yerde cahiliye taraftarlarının kendisine destek olmasını beklemez!

Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamberin iyiliği yaygınlaştırma ve kötülüğü engellemeye ilişkin bütün direktifleri, Müslüman toplumda Müslüman bireyin görevleriyle ilgilidir. Yani bazı durumlarda birtakım idari zulümler, bazı zamanlarda kötülüklerin yaygınlaşmasına rağmen temel ilke olarak, Allah'ın egemenliğini kabul eden ve onun şeriatını esas alan bir toplumda yaşayan Müslümanın görevini dile getirmektedir. İşte böylece biz peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) "En üstün cihat zalim bir imamın karşısında doğru sözü dile getirmektir" buyurduğunu görmekteyiz. Yani karşısında hak söz dile getirilen "imamdır" (hükümdardır). Kişi Allah'ın egemenliğini ilke olarak kabul etmeyip onun şeriatını yürürlüğe koymadıkça zaten İslâm devletinin hükümdarı, imam olamaz. Yani Allah'ın şeriatıyla hükmetmeyene "imam" adı verilmez, onu Cenab-ı Allah, "*Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler kafirlerin kendileridir*" şeklinde nitelemektedir"⁵.

Allah'ın şeriatını yürürlüğe koymayan câhilî toplumlarda ise en büyük ve en ciddî kötülük, tüm kötülöklere kaynaklık eden, ana kötölük Allah'ın hayat için koymuş olduğu yasayı reddetmek suretiyle Allah'ın ilahlılığını reddetmektir. İşte dar kapsamlı kötölöklörlö mücadeleye girişmeden önce reddedilmesi gereken bu, her türlü kötölöğün kaynağı olan temel ve köklü kötölöktür. Çünkü diğöer kötölöklörlörlö tamamı onun peşinde gelmekte, onun bir dalı ve uzantısı olmaktan öteye geçmemektedir.

---

5 Mâide, 5/44.

Allah'ın hükmüne karşı cüretkârlıktan, ilahlık özelliklerini iddia etmekten, Allah'ın hayat için koymuş olduğu yasayı reddetmek suretiyle Allah'ın ilahlığını reddetme kötülüğü, pek tabii olarak diğer dar kapsamlı kötülüklerin anası durumunda iken çıkarılacak iyi ve seçkin insanların çalışmalarını dar kapsamlı kötülüklerle mücadele yolunda boşa harcamalıdır. Ana kötülüğün uzantılarından ve uğursuz ürünlerinden biri olduğunda kuşku bulunmayan dar kapsamlı mücadeleyle zaman öldürmenin hiç bir yararı yoktur.

Sonra biz insanları işledikleri herhangi bir kötülükten dolayı nasıl sorguya çekebiliriz? Onların davranışlarını hangi ölçüyle ölçüp, bu yaptığınız iş kötüdür, ondan sakının diyebiliriz. Çünkü biz bu iş kötüdür dediğimizde şuradan buradan onlarca insan karşımızda duracak ve: "Hayır! Bu kötü bir şey değildir. Eskiden bu iş kötü görünüyordu! Fakat dünya geliyor, toplum ilerliyor ve değerler de değişiyor" diyeceklerdir.

Öyleyse her şeyden önce tüm davranışları kendisine göre değerlendirmemiz gereken, herkes tarafından onaylanmış bir ölçü olmalıdır. İyiliği ve kötülüğü kendisine göre tayin edebileceğimiz değerler olmalıdır. Peki bu değerleri nereden alabiliriz? Bu ölçüyü nereden getireceğiz?

İnsanların bir şekilde durmayan, sürekli değişen arzularından, ortak uzlaşmalarından, geleneklerinden, ihtiraslarından mı? Bu durumda biz, içinden çıkılmayacak bir şaşkınlığa düşer, uçsuz bucaksız bir çölde yolumuzu şaşırırız.

O halde her şeyden önce bir ölçü belirlemek gerekiyor. Ayrıca bu ölçünün arzu ve isteklere göre değişmeyen sabit bir ölçü olması da zorunlu oluyor.

İşte bu değişmez ölçü, Allah'ın ölçüsüdür.

Eğer toplum, ilke olarak Allah'ın egemenliğini kabul etmiyorsa, Allah'ın şeriatını yürürlüğe koymuyorsa, hatta kendisini Allah'ın programına çağıran insanları hafife ve alaya alıyor, onları dışlıyor, cezalandırıyorsa, bu durumda ne yapılacaktır?

Değişik ölçüleri ve değerleri bulunan görüşlerin ve arzuların birbiriyle çeliştiği bu tür toplumlarda, hayatın detaylarına ilişkin konularda iyiliği emretmek kötülüklerden sakındırmak, boşa kürek sallamak, eğlencelik abes bir iş değildir de nedir?

Her şeyden önce hükmün, ölçünün, egemenliğin, görüş ve arzuların çeliştiği durumlarda başvurulacak kaynağın belirlenmesi gerekir.

Her şeyden önce en büyük iyiliği; Allah'ın egemenliğini ve hayat için belirlediği programı, kabul ettirmeye çalışmakla, en büyük kötülüğü de; Allah'ın hayat için koyduğu yasa-yı reddetmekle (Allah'ın ilahlığını reddetme kötülüğünü) ortadan kaldırmak gerekmektedir. Çünkü ancak temel atıldıktan sonra binanın dikilmesine geçilebilir. Öyleyse bölük pörçük çalışmalar bir noktada yoğunlaştırılmalı, hepsini tek bir cephede toplamayı ve binanın temelini oluşturan biricik zeminin hazırlanmasına ağırlık verilmelidir.

Bazan insan toplumun; hayatının temeli ve iyiliği emretme kötülükten sakındırma eyleminin zeminini hazırlayan asıl mesele ayak altına alınmışken insan, birtakım insanların detaylara ilişkin iyiliği emretme kötülükten sakındırmak için ortaya koydukları çabaya hayıflanıyor ve üzülüyor!

Ekonomisinin temeli faize dayanan ve malının tamamı haram olan ve hiçbir ferdinin helal lokma yeme imkanına sahip olamadığı bir toplumda, haram yemenin günahından bahsetmenin ne anlamı olacaktır? Çünkü bu toplumun sosyal ve ekonomik düzeni bütünüyle Allah'ın hayat için koyduğu yasa-yı reddetmekle her şeyden önce Allah'ın ilahlığını reddetmiş bulunmaktadır!

Kanunları zorla ırza geçme dışında zinayı yasak saymayan, hatta zorla ırza geçme halinde bile onu Allah'ın yasası ile cezalandırmayan bir toplumda fuhşu engellemeye çalışmak ne işe yarar... Çünkü bu toplum Allah'ın hayat için koyduğu şeriati reddetmekle ilke olarak Allah'ın ilahlığını reddetmiş bulunmaktadır?!

Kanunları içki içmeyi ve alış-verişini serbest bırakan ve umuma ait yollarda apaçık sarhoşluk dışında kimseyi cezalandırmayı öngörmeyen hatta bu durumlarda bile Allah'ın hükmünü, sarhoşa uygulamayan bir toplumda, sarhoşluğun zararlarını dile getirmenin, buna engel olmaya çalışmanın ne gibi bir yararı olabilir? Çünkü bu toplum ilke olarak Allah'ın egemenliğini kabul etmiş değildir. Allah'ın egemenliğini kabul etmeyen ve içinde Allah'a değil, Allah'ın dışındaki ilahlara tapılan bir toplumda, dine sövmeyi yasaklamak hangi meseleyi çözebilecektir? Çünkü burada toplumun hukukunu, yasasını, düzenini, kurumlarını, değerlerini ve ölçülerini belirleyen Allah'ın dışındaki ilahlardır. Söven de sövülen de Allah'ın dininde değildir. Onların her ikisi ve toplumlarının kitleleri; toptan onlara hukuklar, yasalar belirleyen, onlar için değerler ve ölçüler koyan kimselerin dinindendir.

Bu durumlarda iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamanın ne yararı olacaktır. Bu büyük kötülüklerin en büyüğü olan, Allah'ın hayat için belirlediği hayat programını red etmek suretiyle, Allah'ı inkar etme kötülüğü yasaklanmadığı müddetçe, değil küçük kötülükleri engellemenin, büyük günahları engellemenin bile ne yararı olabilir?

Mesele bu saf insanların harcadığı çabaların, güçlerin ve onun verdiklerinin çok üstünde bir büyüklüğe, genişliğe ve derinliğe sahiptir. Bu aşamada ne kadar geniş kapsamlı olursa olsun hatta, isterse bunlar Allah'ın sınırları olsun detaylara göre hareket edilmez. Allah'ın koyduğu sınırlar her şeyden önce Allah'ın egemenliğini kabul etme temeline dayanır. Başka bir temele değil. Eğer bu egemenlik, yaşanan bir realite olarak kabul edilmiyorsa, Allah'ın yasası, yaşamının biricik kaynağı olarak alınmıyorsa, Allah'ın ilahlığı ve egemenliği siyasi otoritenin tek kaynağı sayılmıyorsa o zaman detaylara ilişkin her çalışma boşunadır. Ayrıntılarla ilgili her girişim abestir. En büyük kötülük diğer kötülüklerden daha çok çalışmaya ve çaba sarf etmeye, engellemeye muhtaçtır.”⁶

6 Seyyid Kutup, *Fî zılâli'l-Kır'ân*, 6. cüzün tefsiri, s. 949-951.

Üstad Muhammed Mübarek

İslah ve yenililik taraftarı âlimlerden olup da öncelikler fıkhlına dikkat çekenlerden biri de Muhammed Mübarek diye meşhur olan Suriyeli düşünürdür. O, *el-Fikrû'l-İslamî'l-hadîs fî muvâceheti'l-efkârî'lğarbiyye* adlı eserinde bu konunun önemli bir yönünden derinlemesine bahsetmiştir. Aslında bu kitap onun yaptığı araştırmaların ve değişik vesilelerle verdiği konferansların toplamıdır. Bu kitapta "İslam'da nesebin kontrol altına alınması" konusunu ele almıştır. Onun yazdıklarını önemine binaen aynen naklediyorum:

"İslam nizamında birlik özelliğinin yanında önemi ve konumu ondan hiç de az olmayan bir özellik daha vardır ki bu da, hayatın yönleri ve değerleri arasında nesebin kontrol altına alınmasıdır. Mal, lezzet, amel, akıl, bilgi, güç, ibadet, akrabalık, milliyetçilik ve insanlık hayat değerlerinden birer değerdir. İslam hayat nizamı içerisinde bunların her birine aşıl-maması gereken belli bir yer vermiştir ki, bir değer diğerine baskın gelmesin.

İslam'da meydana gelen görüntü bozukluğunun sebeplerinden birisi, bu değerler arasındaki oranların değişmesi; diğerine nisbetle birine az öbürüne çok değer verilmesidir. Nitekim son birkaç asrın bazılarında durum fiilen böyle olmuştur. Zira hayat nizamı içerisindeki oranların değiştirilmesi karikatürdeki oranların değiştirilmesi gibidir. Çünkü karikatürde insana ait özellikler ve ona benzer olan taraflar verilir fakat bu, şaka ve alay tarzında yapılır. Bunu ilaçtaki oranların değiştirilmesine de benzetebiliriz. İlacın terkiibindeki değişiklik onun bozulmasına, şeklinin ve özelliklerinin değişmesine yol açar, çoğu kere de böyle bir ilaç zararlı ve zehirli bir maddeye dönüşür.

Şayet biz hayatı yüz parçaya ayırsak görürüz ki İslam bu parçaların bir kısmını ibadete ayırmıştır. Aynı şekilde harca-ma, kazanma, cihat ve meşru lezzetlerden faydalanmanın her birinin belirli bir payı vardır. Bu oranları değiştirirsek cihadın

değerini azaltır, ibadetinkini artırırız; kazanma ya da harcamanın bakımından malın payını azaltsak ve lezzetlerde aşırılığa kaçsak elbette aslı ve özü itibarıyla İslam nizamına aykırı bir nizam ortaya çıkarmış oluruz. Böylece de İslam'ın hayat değerleri ve hayatın değişik yönleri arasında İslam'ın koyduğu ölçüleri ihlal etmiş oluruz.

Son asırların bazısında kâmil mümin deyince, kendisini, dar anlamıyla ibadete verip onun dışında bir şeyle meşgul olmayan, mihrabında itikâf yapıp oradan ayrılmayan, zikir ve evradına sıkıca sarılanlar anlaşılır. Şüphesiz bu şekil, Hz. Peygamber'in ve ona uyan ashabının ortaya koyduğu şekle herhalükârda benzememektedir. Zira ibadet onların hayatının da esas bir parçası idiye de, onların hayat safhaları, toplumu bozuk inançlardan kurtarıp, doğru inançları yerleştirme, zayıf ve güçsüz durumda olanları (müstazaf) zalimlerin zulmünden ve baskıcıların baskısından kurtarıp insanlar arasında adaleti sağlama uğrunda yapılan cihatla doluydu. Böylece tam İslamî modele bakılırsa, ibadetsiz ve Allah ile bağı zayıf olduğu zaman, cihat ve toplumu düzeltmekle meşgul olan bir Müslümanın hayatı noksan ve görüntü bakımından bozuk olur.

Önceki fakihlerimiz bu düşünceye yani hükümler arasındaki oran düşüncesine dikkat çekmiş ve Müslümandan yapılması istenen farzlarla diğerlerini bağlayıcılık açısından farklı değerlendirmişlerdir. Aynı şekilde yasak ve haram edilen şeyleri de yasaklanma ve haram kılınma derecesi bakımından farklı kabul etmişlerdir. Çünkü cihat safında nöbet bekleyen mücâhidin yerini terk ederek düşmanın içeriye girmesine imkân vermesinin günahı şarap içme veya domuz eti yemenin günahı gibi değildir.⁷ Bu düşünceye işaret eden pek çok âyet ve hadis vardır. Mesela Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “[Bir tek] hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarıp gö-

7 Üstad burada ittifakla nakledilen: “Savaş meydanından kaçma” şeklindeki hadise işaret etmektedir. Bilindiği üzere böyle bir şey helak edici yedi husustan biridir.

zetmeyi, Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda elinden gelen her türlü çabayı gösteren biri(nin üstlendiği görevler)le bir mi tutuyorsunuz? Bu (görevler) Allah katında hiç de denk değildir. ..."⁸ Hz. Peygamber de kendisine: "Cihada denk hangi iş vardır?" diye sorulunca ve bu soru iki ya da üç defa tekrar edilince şöyle buyurmuştur: "Ona denk bir iş bulamazsınız" buyurdu. Daha sonra şöyle buyurdu: "Allah yolunda cihat eden kimsenin benzeri, gündüzleri oruç tutan, geceleri namaz kılan, Allah'ın âyetlerine hakkıyla itâat eden ve Allah yolunda cihat eden kimse, cepheden dönünceye kadar, namaza ve oruca hiçbir şekilde ara vermeyen kimsenin benzeridir."⁹

Sahih bir hadiste yine şöyle denilmiştir: Yâ Resûlullah hangi insan daha fazîletlidir? diye sorulunca o: "Allah yolunda canıyla ve malıyla cihat eden mü'minindir" cevabını vermiştir. Daha sonra kimdir? Denilince de: "Herhangi bir halk içerisinde bulunup Allah'tan sakınan ve insanları kendi şerrinden koruyandır" buyurdu.

Ahmed b. Hanbel'in sahih senetle Hz. Peygamber'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kişinin bilerek yediği bir dirhem faiz (ribâ), Allah katında günah olarak, otuzaltı kere zina etmesinden daha şiddetlidir."¹⁰ Buna göre, mâlî haksızlıklardan biri olan faiz haram olarak zinadan daha şiddetlidir.

Birbirine nispetle ölçüleri takdir eden bu gibi hadisleri bir araya getirmeye çalışırsak (birlikte okursak) elbette bunlardan hareketle hayat değerleri arasında matematiksel oranlar çıkarabiliriz. Mesela Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Âdil devlet başkanının bir günü altmış sene ibadet etmekten üstündür"¹¹, "Âlimin âbide üstünlüğü, benim en düşük derecede ola-

8 Tevbe, 9/19.

9 Buharî, Cihat, 1; Müslim, İmâre, 110; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 1; Nesâî, Cihat, 17.

10 Suyutî, Câmiu's-sağîr, hadis no: 4193.

11 Münzirî, et-Tergîb'de bu hadisle ilgili şöyle demiştir: Taberânî bunu el-Kebîr ve el-Evsal'ta nakletmiş olup el-Kebîr'in isnadı hasendir.

ımıza üstünlüğüm gibidir"¹², "Bir tek fakih, şeytana karşı bin âbidenden daha güçlüdür."¹³

Buradan, çok daha önemli işler varken, gayretlerini İslam'da talep edilen ya da yasaklanmış olan hususlara sarf edenlerin yanlış ortaya çıkmaktadır. Çağımızda İslam ülkeleri iki büyük tehlikeye yakalanmışlardır. Bunlar da, sömürgecilik ve dinsizliktir. Yani toprağın ve inancın istila edilmesi veya maddî ve manevî servetlerinin telef edilmesi ve yağmalanmasıdır. Şayet memleketlerin istilası ve inancın yıkılması tamamlansa ve bu süreç devam etse, dinin temel ilkelelerini yerine getirmeye, emirlerini yapmaya ve hükümlerini uygulamaya imkân olmayacak. Bundan dolayı insanların zihinlerini bunlardan başka meselelere yönlendirmek ve bunları da İslamî mücadelenin merkezi yapmak, en önemli temel problemlerden onları uzaklaştırmaktır. Bu temel problemler ise, İslam ülkelerinin istila edilmesi veya doğrudan ya da dolaylı olarak hâkimiyet altına alınması, çeşitli şekillerde İslam inancının tehdit edilmesi ve farklı şekillerdeki dinsizlik fikir ve akımının yayılmasıdır. Böyle bir durumda Müslümanları, teravih namazını sekiz kabul edenler ve yirmi olduğuna kanaat getirenler, cemaatin tekrarından yana olanlar ve olmayanlar diye kısımlara ayırmak veya inançla ilgisi olmayan meselelerde sünnet ve bidat savaşı çıkarmak doğru olur mu?!

Ben bu konular ilmî olarak araştırılmasın demiyorum, aksine diyorum ki: Bir mesele inançla ilgili olduğunda ona dikkat etmek gerekir. İbaretilerde doğru yolu yakalamaya özen göstermek gerekir. Çünkü ibadetler, tevkîfî olup onla-

12 Tirmizî, İlim, 19. Tirmizî'nin Ebû Ümame'den rivayet ettiği hadisin bir parçasıdır. Tirmizî hadis hakkında "hasen-sahih-garib" değerlendirmesini yapmıştır (bkz. hadis no: 2686). Ayrıca bkz. Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, 4213.

13 Bunu Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmiştir. Tirmizî şöyle demiştir: Bu garib bir rivayet olup Velid b. Müslim dışında kimseden geldiğini bilmemekteyiz. İbnü'l-Cevzî de *el-İlâl* adlı eserinde şöyle demiştir: Bu rivayet sahih değildir. Irakî senedinin zayıf olduğunu söylerken, Elbânî zayıf olduğunu söylemiş, *Câmiu's-sağîr*'de uydurma olduğuna işaret edilmiştir. Bkz. Suyutî, *Câmiu's-sağîr*, hadis no: 5896.

rı Hz. Peygamber'in emrettiği veya yaptığından fazla veya noksan yapmak câiz olmaz. Bununla birlikte ancak bu durum (ibadetler konusunda tutulan yol) iki Müslüman kitle arasında fitne çıkarıyor veya husumet ve düşmanlık meydana getiriyorsa, daha büyük bir kötülük doğurduğu için bunu terk etmek gerekir. Çünkü bu, güçlerin dağıtılmaması ve ancak büyük temel meselelerle meşgul olunması gereken durum ve şartlarda Müslümanları farklı kitlelere ayırma sonucunu doğurur."¹⁴

Şeyh Gazâli

Öncelikler fıkıhına teori, düşünce ve açıklama bakımından özen gösterenlerden biri de büyük davetçi Şeyh Muhammed Gazâli'dir. Allah onu korusun ve gözet sin. O, kitaplarında özellikle de en son kitabında bu konuya fevkalade önem vermiştir. Çünkü davet için gittiği gezilerde İslam'a ve İslam davetine mensup birtakım insanların varlığına şahit oldu ve onlarla ilgili acı tecrübeler yaşadı. Bu insanlar İslam'a ve onun davetine mensup olmakla birlikte İslam ağacını tersine döndürmüşler, İslam'ın aslî köklerini hafif dallar haline getirmiş, dalları da rüzgarın eğlencesi olan (onun savurduğu) yapraklara çevirmişlerdi. Onlar bunu, yaprakları, bütün düşüncelerin, gayretlerin ve çalışmaların kendisine çevrilmesi gereken kökler haline getirdikleri zaman yapmışlardır.

Burada Gazâli'nin öncelikler fıkıhıyla ilgili anlayışını, kavrayışını, onun kök salmasındaki gayretini, İslam'a dair kapsamlı ve dengeli bir nazariye inşasını, her şeye hakkını veren ve her şeyi kendi yerine koyan yaklaşımını gösteren bir metin zikretmekle yetineceğim.

Üstadımız Gazâli (Allah onu doğruya ilet sin), İslam medeniyetinin çöküş sebepleri ve İslam ümmetinin en önde bir

¹⁴ Muhammed Mübarek, *el-Fıkru'l-İslâmî'l-hadîs*, 65-69.

ümme't olduktan sonra geri kalışının sebepleri üzerine yapmış olduğu araştırmasında şöyle demektedir:¹⁵

“İman, altmış veya yetmiş küsur şubedir. Bu şubeler nasıl denk gelirse öyle üst üste yığılmış mıdır? Bunlar, bir kimse-nin çarşıdan alıp kolayına geldiği gibi çantasına yerleştirdiği bir eşya gibi midir? Hayır... Aksine bunlar önemi ve değeri farklı olan şubelerdir. Toplu şekil içinde her birinin saygın bir yeri vardır ki, onu aşamaz.

İmanın bütün şubelerini oluşturan ağ, bakanlıklardan ve ya kurumlardan birinde çalışma mekanizmasını göstermek üzere konulmuş haritaya benzer. Orada müdürler, yardımcılar, işçiler, bekçiler vardır. Bunlar arasında belli (resmî) ilişkiler, gönderme, karşılama, icra etme ve sonuçlandırma düzenleri vardır...

Onlu olarak sayılan iman şubeleri hareket halindeki otomobile benzer. Bu otomobilin şasisi (iskeleti), tekerlek çemberleri, direksiyonu, yakıtı, frenleri, farları, koltukları ve başka şeyleri mevcuttur. Bunların her birinin görevi ve değeri vardır...

İslam kültürü başladıktan beri iman, rükünlerden, nâfilelerden, usûlden, furû'dan, kalbî ve bedenî amellerden ibarettir....!

Bazı insanlarda şöyle bir düşünce ortaya çıkmıştır: Habis tümörlerin vücudun diğer hücreleri aleyhine yayılması ve sonunda bütün vücudu mahvetmesi gibi, İslam'ın herhangi bir kısmı (parçası) da diğerlerinin tamamını etkisi altına almaktadır. (Yani İslam bir tarafından yakalanmakta ve yakalanan bu nokta İslam olarak kabul edilmektedir. Buna verilen önem diğer hükümlere verilmemektedir).

Bu aklî kusura veya fikhî dengesizliğe ilk yakalananlar Hâricîlerdir. Zira onlar kâh Hz. Ali'yi öldürdüler kâh hakeme başvurma (tahkîm) olayından kaçındılar veya kâh Ömer b. Abdulaziz'i öldürdü kâh onun Emevî sultanları olan babalarına lanet okudular.

15 Gazalî bunları, *ed-Davetü'l-İslamiyye testekbilî garnehe'l-lâhîse aşere* adlı kitabının "et-Tasvîru'l-cüzi li'l-İslam" başlığı altında söylemektedir.

İnsanın, ruhunu tamamen dolduracak ve başka manalara yer bırakmayacak şekilde belli bir düşüncenin hâkimiyeti altına girmesi hoş görülemez.

İyiliği ile tanınan bir adam benimle karşılaştı ve bana: “Falan şeyhin kerametlerine inanıyor musun?” diye sordu. Dedim ki: “Bu şeyhin hayat hikâyesini okumadım.” Dedi ki: “İşte sana onun hayat hikâyesini genişçe anlatan bir kitap.” Bir zaman sonra benimle karşılaştığında: “Görüşün nedir?” diye sordu. Ben de: “Kitabı okumayı unuttum” dedim. Tepki göstererek: “Nasıl olur?” dedi. Ben de şöyle cevap verdim: “Bu önemli bir iş değil... Senin arkadaşını tanımadan öldüğüm zaman Allah bana ondan ve onun kerâmetlerinden soracak değil ki.” Bunun üzerine gitti ve benim kerâmetlere inanmayan dinden çıkmış birisi olduğumu yaydı!

Bir başkası benimle karşılaştı ve musikî hakkındaki görüşümü sordu. Ben de cevaben dedim ki: “Eğer müziğin içeriği askerlikle ilgili olur ve kahramanlık ve fedâkârlık duygularını harekete geçirirse sakıncası yoktur. Şayet duygusal bir müzik olur, canlılık ve incelik duygularını harekete geçirirse bunda da bir sakınca yoktur. Eğer şaka ve maskaralık gibi şeyleri estirirse bunda da bir sakınca olmaz... “Bu adam da gidip benim haram dinleyen ve haram şeyleri helal kabul eden birisi olduğumu yaydı!

Bu şahısların her ikisi de, tamamen din olduğunu sandıkları bir şeye inanmaktadırlar. Bu kişiler şahısları ve durumları sadece din olarak anladıkları bu şeye göre sorgulamaktadırlar.

Dînin belli bir tarafına isabet eden bu “kabarma/şişme” (insanların belli bir dînî görüş etrafında yığılmaları), keskin düşünceleri olup abidlerinki gibi kalplere sahip olmayan fıkıhçıların ve coşkun duyguları bulunan ancak fakihlerin akıllarına sahip olmayan mutasavvıfların arkasındaki sırdır.

Metinleri ezberleyip onları yerli yerine koymayan ve onlardan güzelce hüküm çıkaramayan hadisçilerin arkasındaki sır da budur.

Re'y taraftarları maslahatın farkına varıyor fakat mevcut nasslara onu güzelce dayandıramıyorlar.

Belirlenmiş ayrıntılara göre kitlelerin himayecisi olarak çalışan ve Allah'a karşı sorumluluk duyma hususunda yeterli sermayesi bulunmayan yöneticilerin arkasındaki sır da budur. Yine bu, kendini ferdî ibadetlere veren fakat iş, nasihat etme, caydırma, emretme, nehyetme ve yöneticilerin gadabına maruz kalmaya gelince uzun bir sessizliğe sığınan çoğunluğun arkasındaki sırdır!

İbadet merasimlerini en iyi şekilde yerine getiren, nakil yoluyla gelen ibadet şekillerinde zerre kadar eksiklik yapmayan bununla birlikte bunların hikmetinden hiç nasibi olmayan ve ahlakî olarak bunlardan hiç istifade etmeyenlerin arkasındaki sır da budur.

Namaz, arkasında düzen ve temizlik bırakır. Halbuki bu şekilde ibadet edenler karmakarışık ve dağınıktırlar.

Hac, kalbi ve diğer organları huzur ve merhametle tamir eden bir imar yolculuğudur. Fakat bunlar hem hacca ait fiilleri yapmakta hem de ondan sonra katı kalpli kötü kimseler olmaktadır.

Faaliyetleri çok fakat yeterli fıkıh bilgisine (ve anlayışa) sahip olmayan insanların yaptığı İslam daveti ürün olarak ancak diken verir. Bu gibi kimseler cılız akıllarıyla yola çıkarlar ve iyi değil kötü yaparlar.

Avrupa ve Amerika toplumlarına hayran olan, beyaz cellabiyeler¹⁶ giyen, elleriyle yemek yemek için yere oturan ve sonra da parmaklarını yalayan gençlerden İslam'a ne fayda gelir? Bunlara göre böyle yemek ve parmakları yalamak Hz. Peygamber'in yeme konusundaki sünnetidir ve onlar Batılılara İslam'ı sunmaya, sünnet olarak gördükleri bu şeyle başlıyorlar?

Peki İslam'ın yemek yeme âdabı bu mu?

Avrupalılar, canı bir şey içmek istediğinde eline bardağı alıp ayakta içme konusundaki sünnete uymak için oturan bir

---

16 Cellabiye; Mısır'da erkeklerin giyindiği, gömlek benzeri geniş elbise.

adamı görseler, bu garip manzara mı onların İslam'a girmesini teşvik edecek?

Önemsiz şeyler Allah'ın yolundan saptıracak tarzda neden büyütüldü ve bunlar sebebiyle İslam çirkin bir yüzmüş gibi ortaya konuldu?

Sahipleri nezdinde ne kadar mühim olursa olsun, İslam davetinde ihtilaflı meselelerin ortaya atılması asla kabul edilemez. Yerde veya elle yemek yemek ibadet değil, âdet kabilinden bir meseledir. İslam'ı böyle bir şey aracılığı ile ortaya koymak tiksinti vericidir. Kadının yüzüne peçe takması, (konuyla ilgili yorumlar dolayısıyla) yapılabilen ve terk edilebilen bir şeydir. Allah'ın kullarına O'nun dinini sunarken hiçbir şekilde bunun ortaya konması câiz olmaz.

Yüce Allah nasıl hikmetli ve sağlam yaptı ise, İslam mesajını bu üslupta sunan ve Buhari'nin naklettiği şu hadisi bir düşün. Yusuf b. Mâhik'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Ben mü'minlerin annesi Hz. Aişe'nin yanında idim. Ona Iraklı bir adam gelip şöyle dedi:

"Kefenin hangisi (katı az olan mı, çok olan mı, beyazı mı, siyahı mı, yün olan mı, keten olan mı) daha iyidir?" O da dedi ki:

"Vah sana! (Sen ölüp yükümlülüklerden kurtulduktan sonra kefen nasıl olursa olsun) sana ne zararı var?" Adam dedi ki:

"Ey mü'minlerin annesi bana mushafını göster." Hz. Aişe:

"Neden (göstereyim)" dedi. Adam:

"Kendisi için Kur'ân telif ettiğim Ali için (göstermeni istiyorum), çünkü Kur'ân telif edilmemiş bir halde (dağınık sayfalarından) okunmaktadır" dedi. Bunun üzerine Hz. Aişe dedi ki:

"Bundan (bir başka sureyi okumadan) önce hangi âyetleri okudunsa sana ne zararı var? Kur'ân'ın ilk indirilen geniş sûresinde cennet ve cehennem anlatılmaktaydı. İnsanlar İslam'a dönünce helal ve haram (hükümleri bildiren âyetler)

indi. İlk inen âyet: ‘Şarap içmeyin’ şeklinde olsaydı, insanlar elbette şöyle diyecekti: ‘Biz asla şarabı bırakamayız.’ İlk inen âyet: ‘Zina yapmayın’ şeklinde olsaydı’ elbette onlar: ‘Zinayı asla terk edemeyiz’ diyeceklerdi. ‘Evet! Son Saat, onların kaderleriyle gerçekten buluşacakları andır; ve son Saat en korkunç ve en acı (an) olacaktır’¹⁷ âyeti Mekke’de Hz. Muhammed’e indiğinde ben bir câriye ile oynamakta idim. Bakara ve Nisâ sureleri indiğinde de ben onun yanında idim”. Râvî diyor ki: Bunun üzerine Hz. Aişe mushafı çıkardı ve istediğim sureyi bana yazdırdı.”¹⁸

Fakat derin bilgileri ve dirâyetleri olmayan nice insanlar davet işi ile meşgul olmaktadırlar. Bunlar dine iyilik değil, kötülük yapmaktadırlar. Bunlar içerisinde kusurlarına üstünlük taslamayı ve başkalarının ayıplarını sayıp dökmeyi karıştıranlar da vardır.

Bu kusurlar ileri boyuta ulaşmıştır. Nitekim eğitilmiş insanlar arasında öyle insanlar gördüm ki, bunların düşündüğü İslam, erkeğin yüzündeki sakal, kadının yüzündeki peçe, kağıt üzerinde bile olsa fotoğrafı reddetme, önemli vesilelerle ve hoş sözlerle bile olsa şarkı ve musikiyi kabul etmeme gibi şeylerden ibarettir!

Ben bu gibi hususlarda belli bir hüküm ortaya koymak, onun üzerinde karar kılmak istemiyorum. Benim istediğim bunların dindeki değeri ne ise onun aşılması ve bu görüşe kapılanların bunları dinin zirvesi sanmamalarıdır. Zira bunlar detay kabilinden ve dindeki yeri belli hükümlerdir. Bunlardan dolayı kavgaya tutuşmak, İslam’ı yok etmek ve İslam ümmetini parçalamaktır.”¹⁹

***

İşte önceliklikler fıkhına dair olan bu çalışma, zikredilen tanınmış ıslahatçıların çağırdığı hususların temellendirilmesinden, tamamlanmasından ve detaylandırılmasından ibaret-

17 Kamer, 54/46.

18 Buharî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 6. Aynî, *Umdu'ti'l-kârî*, XVI, 203-204.

19 Gazalî, *ed-Davetü'l-İslamiyye*, 68-71.

tir. Bu kitabın çağdaş İslam düşüncesinde bir gedik kapatmasını diliyorum. İşlerin başında ve sonunda hamd ancak Allah'a mahsustur.

“Ey Rabbimiz! Unutur veya bilmeden hata yaparsak bizi sorgulama! Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yükler yükleme! Ey Rabbimiz! Güç yetiremediğimiz yükleri bize taşıtma! Günahlarımızı affet, bizi bağışla ve rahmetini yağdır üstümüze! Sen Yüce Mevlamızsın, hakikati inkâr eden topluma karşı bize yardım et!”²⁰

---

²⁰ Bakara, 2/286.

İndeks

A

- Abduh, Muhammed 292
Abdullah b. Mübarek 257, 258,
259, 262
Abdurrahman b. Avf 100, 260
âhad 84
Ahmed b. Hanbel 53, 143, 144,
181, 182, 186, 219, 221, 264,
277, 278
Aişe (Hz.) 93, 94, 112, 165, 218,
261, 276, 312, 313
akıl 13, 36, 38, 39, 42, 44, 55, 68, 74,
78, 85, 124, 170, 171, 203, 204,
215, 230, 234, 245, 247, 251,
257, 284, 304, 310, 311
Ali (Hz.) 67, 72, 74, 199, 219, 309
Amerika 26, 127, 311
Amr b. Abse 15
Amr b. el-As 53, 150
Avrupa 26, 246, 311

B-C

- beyat 28, 121, 164
bid'at 213, 214, 215, 216, 236, 239,
243
Bişri Hafi 25
Bosna 22, 23, 148
el-Büstî, Ebu'l-Feth 19
büyü 30, 189
Câbir b. Abdullah 94
Calut 51
can 36, 57, 60, 204, 230

- el-Cevziyye, İbn Kayyim 183, 276
cihat 15, 16, 26, 29, 114, 115, 133,
134, 150, 151, 152, 154, 155,
157, 176, 177, 233, 235, 236,
237, 238, 239, 240, 242, 258,
259, 282, 284, 293, 300, 304,
305, 306

- cühûd 169, 170
Cürcânî, Seyyid Şerif 105

D-E

- Davud (Hz.) 28, 128, 197, 260, 266
Dehlevî 62
denge 35, 36, 37, 61, 244, 245
dengeler fikhî 35, 36, 38, 158, 244,
275
dirâyet 74, 77, 313
Dürzi 215
Ebû Bekir (Hz.) 29, 61, 108
Ebû Dahîle 211
Ebû Hanîfe 182, 220, 278
Ebû Hüreyre 75, 114, 117, 118,
146, 165, 200, 206, 258, 261
Ebû Ubeyde b. Cerrah 53
Ebû Zer 14
Ebudderdâ 224
el-Efgânî, Cemalüddin 292
ehl-i kitap 172, 174, 184, 195, 219
ehl-i sünnet 86
Endonezya 22
el-Ensârî, Ebû Eyyub Hâlid b.
Zeyd 146
Erkam b. Erkam 231

el-Eslemî, Hazma b. Amr 94
 el-Eşarî, Ebû Husayn 71
 el-Eşarî, Ebû Musa 75, 95, 163
 evrad 29, 305

F-G

faiz 17, 87, 189, 190, 191, 210, 220, 302, 306
 fakih 66, 75, 76, 77, 94, 95, 99, 100, 153, 157, 220, 271, 305, 307, 310
 farz-ı ayın 142, 143, 150, 153, 157, 169
 farz-ı kifâye 25, 101, 142, 150, 152, 153, 169, 269, 281
 fels 41
 fetva 70, 71, 72, 81, 89, 95, 100, 212, 245, 268, 276, 280
 fıkhu'l-muvâzenât, bkz. dengeler fıkhu
 fıtır sadakası 44, 143
 fitne 74, 96, 104, 120, 122, 256, 259, 282, 287, 294, 295, 308
 Fudayl b. İyad 59, 220, 257, 258
 furû 30, 139, 142, 216, 247, 248, 309
 İmam Gazâlî 26, 62, 66, 152, 157, 208, 259, 267, 268, 308

H

hâciyyat 36
 Haricîler 67
 Hasan Basrî 68
 Hasan el-Bennâ 216, 280, 293, 294
 hased 194, 195
 Hassan b. Sâbit 55
 helal 26, 30, 66, 67, 70, 127, 156, 169, 173, 196, 210, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223
 Hristiyan 22, 25, 26, 172, 173, 174, 180, 215, 268
 hicret 15, 26, 59, 82, 122, 151, 236, 282
 Hûd 54
 hurafe 107, 140, 170, 171, 243, 291
 Huzeyfe 53, 188, 246

hürriyet 30, 159, 245, 293
 Hüveydî, Fehmi 23

I-İ

islah 10, 83, 229, 232, 233, 242, 243, 268, 291, 292, 293
 ibadet 27, 130, 131, 149, 243, 261, 272, 311
 İblis 191, 192, 193
 İbn Arabî 62
 İbn Asakir 257
 İbn Ata 199
 İbn Hacer 62, 74, 256
 İbn Haldun 62
 İbn Hazm 181, 218
 İbn Hümmam 62
 İbn Kesir 258
 İbn Kudame 62, 182
 İbn Mesud 14, 29, 55, 72, 74, 98, 162, 206, 207, 208, 220, 221
 İbn Ömer 144, 145, 211, 224, 255, 256, 259, 262, 278
 İbn Receb 143, 209, 219
 İbn Sirin 71
 İbn Teymiyye 35, 62, 89, 165, 176, 214, 215, 275, 276, 281
 İbnü'l-Cevzî 62, 275
 İbnü'l-Vezîr 62, 106
 icma 29, 42, 84, 86, 143, 182
 ictihat 80, 83, 217
 İhyâu Ulûmî'd-dîn 66, 204, 208, 259, 267
 ilhad 169
 ilim 63, 65, 66, 69
 ilke 7, 178, 248, 300, 301, 302, 303, 307
 iman 14, 15, 111, 126, 140, 141, 230, 309
 inkâr 169, 170, 172, 175, 178, 180, 183, 231
 İsa (Hz.) 28, 108
 İshak b. Râhûye 220
 İsrâ 108
 israf 21, 30, 268
 İsrailoğulları 28, 69, 299

itikad 213
 iyiliği emretme 28, 302, 303
 İzzüddin b. Abdisselam 39, 43, 275

K

Kanada 26
 Karafî 62
 Katar 24
 Kebâir 189
 kehânet 30, 87, 210, 211
 kısas 61, 86, 250
 kıyas 42
 kibir 22, 193, 194, 199
 kin 26, 160, 172, 189, 195
 kötülükten sakındırma 28, 302
 kumar 38, 220
 küfür 22, 23, 41, 70, 125, 169, 179,
 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187,
 189, 215, 244, 261, 265

M

Makıl b. Yesar 122
 Mansûr b. Mu'temir 258
 maslahat 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
 42, 43, 61, 67, 79, 116, 132, 157,
 163, 276, 277, 279, 280, 283,
 285, 286, 311
 Medine 24, 82, 280
 meşakkat 36, 112, 130
 mefsedet 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 276, 285
 el-Mehdî, Muhammed Ahmed 291
 Mekke 24, 102, 174, 231, 234, 235,
 242, 280, 313
 mekruh 30, 42, 163, 164, 169, 212,
 219, 225, 297
 mendub 142
 menfaat 35, 37, 38, 203, 283
 Meryem (Hz.) 28, 173
 Mescid-i Haram 14, 23, 111, 114,
 257, 259, 305
 Mesruk 112, 206
 Mevdûdî 297, 298
 Meymun b. Mehran 224
 mezhep 23, 105, 107, 143, 165, 182,
 219, 220, 280

Mısır 20, 24, 53, 69, 81, 285
 miraç 108
 miras 18, 61, 62, 85, 86, 87, 119,
 182, 247, 272
 Muallaka 20
 muâmelât 43, 66, 78, 95, 163
 Muaviye b. Câhime 152
 Muaz b. Cebel 53, 95, 96
 Muhammed b. Abdulvehhâb 216,
 291
 muhkem 45, 85, 86, 101
 Musab b. Umeyr 56
 Mutezile 216
 Mübarek, Muhammed 304
 müellefe-i kulup 67
 Müftü 70
 mürted 29, 179, 182
 müstehap 142, 144, 169, 277, 278,
 280, 281, 285
 müteşâbih 45, 85, 86
 Mütevatir 84

N

nafile 133
 nass 14, 45, 78, 79, 81, 83, 84, 85,
 86, 93, 101, 115, 180, 184, 189,
 244, 265, 311
 İmam Nevevî 62, 225
 nesil 36, 176
 nicelik 50, 54
 nifak 123, 178, 179, 180, 187
 nihaî 18
 nitelik 49, 53, 54, 96, 117, 178, 210,
 214, 241
 Nûh (Hz.) 266
 Numan b. Beşir 163
 Nusayri 215

O-Ö

Ömer (Hz.) 53, 61, 71, 104, 146,
 156, 177, 188, 218, 252, 263,
 268, 277
 Ömer b. Abdulaziz 61, 67, 94, 104,
 262, 309
 örf 36, 101

R

Rabbanî 107, 293
 ribâ 17, 87, 306
 ridde 175
 riya 149, 186, 201
 rükün 14, 29, 139, 143, 147, 261,
 283, 297, 309

S

Safiyye binti Huyey 222
 Said b. Müseyyeb 72
 sâlih amel 9, 49, 50, 62, 120, 274
 Salim 256
 sanatçı 20, 252
 sağâir 189
 Sehl b. Hanif 113
 Sehl b. Sa'd 207
 selef 70, 71, 80, 117, 176, 206, 208,
 220, 239, 245, 262, 278, 281,
 292, 296

Sellam b. Ebî Mutî 211
 Serahsî 62
 Seyyid Kutup 298
 sıla-i rahim 29, 270
 Suyutî 62
 Süfyan b. Uyeyne 224
 Süleyman (Hz.) 260, 266, 267
 sünnetullah 241

Ş

Şabî 206
 İmam Şâfiî 62, 81
 şarap 38, 87, 313
 şâri 204, 224
 Şâtıbî 62
 şeriat 43, 250
 Şevkanî 62
 Şia 215
 şirk 170, 172, 179, 185, 186
 şûrâ 30

T

taabbudî 42, 44
 tahsîniyyât 36

Talha b. Ubeydullah 144
 Talut 51
 tecdîd 233, 245
 tedric 73, 103, 104, 105
 teşri 45
 tesbih 29, 107
 teslis 173
 tevbe 74, 96, 107, 117, 177, 178,
 181, 185, 186, 205, 208, 215,
 252, 256, 272
 tevekkül 107, 131, 186, 187
 tevhit 30, 66, 184, 185, 298
 Tevrat 172, 173

U

Ubeyy b. Ka'b 96
 umre 22, 23, 24, 148, 149, 152
 usul 30, 41, 73, 77, 83, 298
 usul-i fıkıh 36

V-Y

Vâbisa b. Mabel 164
 vacib 131
 vahiy 13, 170, 173
 Vâsile b. Eska 162
 vehen 54
 Yahudi 22, 26, 61, 155, 172, 173,
 174, 180, 195, 219
 Yezid b. Meysere 263
 Yusuf (Hz.) 69, 241, 285, 286

Z

zarûriyyât 36
 Zehebî 258
 zekat 28, 29, 44, 61, 67, 107, 143,
 160
 zikir 29, 107, 129, 132, 134, 279,
 282, 305
 Zübeyr b. Avam 100
 Züheyr b. Ebû Selme 20
 Zührî 220